

ფატი შეყლაშვილი

# გერმანიის იმპერია

(1871-1914)

მეორე შევსებული გამოცემა

გამომცემლობა „მერიდიანი“  
თბილისი 2023

ნიგნში „გერმანიის იმპერია 1871-1914 წლებში,“ განხილულია პერიოდი გერმანიის ერთიანი სახელმწიფოს შექმნიდან პირველი მსოფლიო ომის დაწყებამდე. შესწავლილი და გაანალიზებულია ის რთული სოციალურ-ეკონომიკური, საშინაო და საგარეო პოლიტიკური პროცესები, რაც თან ახლდა გერმანიის იმპერიის მესვეურთა ძალისხმევას, მსოფლიოს დიდ და ძლიერ ქვეყნებს შორის ღირსეული ადგილის დასამკვიდრებლად. გერმანიამ შეძლო მოეხდინა დიდი სახელმწიფოების გამოცდილების შესწავლა საშინაო და საგარეო პოლიტიკის ყველა სფეროში და უკვე, პირველი მსოფლიო ომის წინ, წარმოადგენდა მყარი ეკონომიკური, სამხედრო-სამრეწველო და პოლიტიკური პოტენციალის მქონე სახელმწიფოს, ჩამოყალიბებული, განვითარებული სახელმწიფო პოლიტიკური სტრუქტურებითა და უდიდესი გეოპოლიტიკური ამბიციებით.

ნიგნი განკუთვნილია ისტორიის და დიპლომატიის მიმართულების სტუდენტებისა და ამ საკითხებით დაინტერესებული ფართო საზოგადოებისათვის.

**რედაქტორი**           თეიმურაზ პაპასქირი  
ისტორიის დოქტორი, პროფესორი

**რეცენზენტები:** ია ხუბაშვილი  
ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,  
ასოცირებული პროფესორი  
ზაალ გოგენია  
ისტორიის დოქტორი, ასისტენტ პროფესორი

ISBN 978-9941-34-310-0

© ფატი შეყლაშვილი  
გამომცემლობა „მერიდიანი“, 2023



ვუძღვნი მამის, იუზა პლატონის ძე  
შეყლაშვილის ნათელ ხსენებას

|                                                                                                                 |            |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|
| <b>წინასიტყვაობა .....</b>                                                                                      | <b>5</b>   |
| <b>თავი I. გერმანიის გაერთიანება 1871 წ.</b>                                                                    |            |
| 1.1. გერმანიის გაერთიანების წინა ისტორია.....                                                                   | 7          |
| 1.2. პრუსიის პოლიტიკური კრიზისი XIX ს.<br>60-იან წლებში.....                                                    | 16         |
| 1.3. იმპერიის შექმნა .....                                                                                      | 32         |
| <b>თავი II. გერმანიის იმპერია 1871 – 1890 წწ.</b>                                                               |            |
| 2.1. საშინაო პოლიტიკა .....                                                                                     | 43         |
| 2.2. გერმანიის იმპერიის პოლიტიკური პარტიები .....                                                               | 79         |
| 2.3 საგარეო პოლიტიკა .....                                                                                      | 89         |
| 2.4. ბისმარკის კოლონიური პოლიტიკა .....                                                                         | 107        |
| <b>თავი III. გერმანიის იმპერია 1890-1914 წწ.</b>                                                                |            |
| 3.1. იმპერია 1890-1900 წლებში .....                                                                             | 132        |
| 3.2. იმპერია 1900-1914 წლებში .....                                                                             | 157        |
| 3.3. გერმანული მრეწველობა, კომერციული ბანკების<br>კონცენტრაცია, და ფინანსური კაპიტალი<br>1890-1914 წლებში ..... | 186        |
| <b>თავი IV. კოლონიური პოლიტიკის ევოლუცია 1890-1914 წწ.</b>                                                      |            |
| 4.1 აფრიკული კოლონიების საკითხი .....                                                                           | 195        |
| 4.2. გერმანიის ექსპანსია შორეული აღმოსავლეთში.....                                                              | 200        |
| 4.3. ცენტრალური აზია გერმანიის კოლონიურ გეგმებში<br>1870-1914 წწ.....                                           | 210        |
| 4.4. გერმანიის იმპერიის ექსპანსიური პოლიტიკა ახლო აღ-<br>მოსავლეთსა და ბალკანეთის ქვეყნებში .....               | 214        |
| <b>თავი V. გერმანიის იმპერია და საერთაშორისო ვითარება<br/>პირველი მსოფლიო ომის წინ</b>                          |            |
| 5.1. გერმანიის და დიდ სახელმწიფოთა საგარეო-პოლიტიკური<br>პოზიციები მსოფლიო ომის ზღვარზე.....                    | 232        |
| 5.2. ბოსნიის კრიზისი.....                                                                                       | 240        |
| 5.3. ბალკანეთის ომები .....                                                                                     | 244        |
| <b>დანართი.....</b>                                                                                             | <b>254</b> |
| <b>ბიბლიოგრაფია.....</b>                                                                                        | <b>299</b> |

## წინასიტყვაობა

ნიგნში – გერმანიის იმპერია 1871-1914 წლებში – განხილულია პერიოდი გერმანიის მეორე იმპერიის შექმნიდან პირველ მსოფლიო ომამდე.

პირველ თავში წარმოდგენილია XIX საუკუნის ის მნიშვნელოვანი მოვლენები, რომლებმაც თავის მხრივ ხელი შეუწყვეს და მოამზადეს პირობები უაღრესად პროგრესული და მნიშვნელოვანი მოვლენის – გერმანიის ერთიანი სახელმწიფოს შექმნისთვის. განსაკუთრებული აქცენტი გადატანილია 60-იანი წლების პრუსიის პოლიტიკურ კრიზისზე, განხილულია გერმანული საზოგადოების სოციალურ და პოლიტიკურ ცხოვრებაში მომხდარი სერიოზული ცვლილებები, რომლებმაც ოტო ფონ ბისმარკის უშუალო ხელმძღვანელობით წარმოებულ პრუსიის წარმატებულ ომებთან ერთად (დანიის, ავსტრიისა და საფრანგეთის წინააღმდეგ) განაპირობეს გერმანიის ერთიანი ეროვნული სახელმწიფოს შექმნის რთული და ხანგრძლივი პროცესის დაგვირგვინება 1871 წელს.

მეორე თავში განხილულია ბისმარკის ძალისხმევა საშინაო პოლიტიკაში ღრმა და მიზანმიმართული რეფორმების გასატარებლად, ახალი ეკონომიკური პოლიტიკა, „კულტურკამფი“, გერმანიის იმპერიის პოლიტიკური პარტიების საქმიანობა, გერმანიის სამხედრო და სამრეწველო განვითარება, სოციალური რეფორმები, სასწავლო სისტემის მოდერნიზაცია, მიზანმიმართული საგარეო პოლიტიკა. განსაკუთრებული ყურადღება გადატანილია იმპერიის კოლონიური დაპყრობების პოლიტიკაზე გადასვლაზე, ასევე, გერმანიის სწრაფვაზე გავლენის სფეროების გაფართოებისკენ, დიდ კოლონიურ ხელისუფალთა შორის სათანადო ადგილის დასამკვიდრებლად.

მესამე თავში განხილულია იმპერიის მიერ „მსოფლიო პოლიტიკის“ (Weltpolitik) კურსის აღება, აქცენტები გერმანიის ჰეგემონობის გეგმებზე, ვილჰელმ II საშინაო პოლიტიკა, საწარმოების და ბანკების კონცენტრაციის დასაწყისი, მონოპოლისტური

გაერთიანებების ჩამოყალიბება და შესაბამისად, მონოპოლის-  
ტური კაპიტალის შექმნა. კაიზერის საგარეო პოლიტიკის ე. წ.  
„ზიგზაგისებური კურსი“.

**მეოთხე თავში** წარმოდგენილია კოლონიური პოლიტიკის  
ევოლუცია, გერმანიის ექსპანსიური პოლიტიკის გაფართოება  
მსოფლიოს სხვადასხვა ნაწილში: აფრიკაში, შორეულ აღმოსავ-  
ლეთში, ცენტრალურ აზიაში, ახლო აღმოსავლეთსა და ბალ-  
კანეთის ქვეყნებში. განხილულია ის მრავალრიცხოვანი მეოთ-  
დები, რომელთაც ეფექტურად იყენებდა იმპერიის ხელისუ-  
ფლება ამ რეგიონების მდიდარი ეკონომიკური პოტენციალის  
ათვისების, სამხედრო-პოლიტიკური საყრდენების შექმნის და  
თავისი პოზიციების განმტკიცების მიზნით.

**მეხუთე თავში** გაანალიზებულია პირველი მსოფლიო ომის  
წინა წლების რთული საერთაშორისო ვითარება, მოწინააღმ-  
დეგე სამხედრო-პოლიტიკურ ბლოკებს შორის მწვავე დაპირი-  
სპირებები, ლოკალური კონფლიქტები და კრიზისები, რომლებ-  
მაც თავის მხრივ, დააჩქარეს უდიდესი სამხედრო კონფლიქტის  
დანწყება, განსაკუთრებით კი ბოსნიის კრიზისმა და ბალკანეთის  
ომებმა. საერთაშორისო ვითარების ამ მწვავე ფონზე წარმოდგე-  
ნილია გერმანიის იმპერიის ძალისხმევა მსოფლიო ჰეგემონობის  
გეგმების უზრუნველსაყოფად. მისი განსაკუთრებული ინტერე-  
სი ომის წინა გართულებული კონფლიქტების და კრიზისების  
მიმართ, რომელთა პროვოცირებასა და მიმდინარეობაში გერ-  
მანულმა დიპლომატიამ მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა.

## გერმანიის გაერთიანება 1871 წ.

### 1.1. გერმანიის გაერთიანების წინა ისტორია

გერმანიის იმპერიის შექმნას 1871 წელს წინ უძღოდა უაღრესად მნიშვნელოვანი მოვლენები. ეს იყო რთული და ხანგრძლივი პროცესი. გერმანიაში კაპიტალისტური განვითარების პროცესი დაიწყო გაცილებით გვიან, ვიდრე სხვა ევროპულ სახელმწიფოებში. 1807, 1816 და 1821 წლების აგრარული რეფორმები პრუსიაში და სხვა გერმანულ სახელმწიფოებში შეზღუდული ხასიათის იყო და ძირითადად ემსახურებოდა გართულებული ფეოდალური ურთიერთობების დაცვას. ვაჭრობა ნელი ტემპით ვითარდებოდა, მცირერიცხოვანი ქალაქები, არსებითად, მხოლოდ გერმანელი მმართველების რეზიდენციის ფუნქციას ასრულებდნენ.

XIX ს-ის დასაწყისში გერმანია წინანდებურად შედგებოდა ფაქტობრივად დამოუკიდებელი სახელმწიფოებისაგან, რომელთაგან თითოეულს ჰქონდა თავისი საბაჟო სისტემა, მმართველობის ორგანოები, კანონმდებლობა და რომელთა ხელისუფლებაც საშინაო და საგარეო პოლიტიკის სფეროში ხელმძღვანელობდა, პირველ რიგში, საკუთარი ინტერესებით. ნაპოლეონის ომებამდე გერმანულ სახელმწიფოებში მმართველობის ფორმად რჩებოდა აბსოლუტური მონარქია.

საფრანგეთის დიდ რევოლუციას გერმანული სახელმწიფოების პოლიტიკურ ცხოვრებაზე გარკვეული გავლენა ჰქონდა, მაგრამ, არ ყოფილა „გერმანული რეაქცია“ საფრანგეთის რევოლუციაზე, სანაცვლოდ, განმტკიცდა მოსაზრება იმ საკითხზე, რომ „პოლიტიკური ცვლილებები გერმანულ სახელმწიფოებში სასურველია მოხდეს კარგად გააზრებული რეფორმების მეშვეობით, რომ უფლებების და თავისუფლების საკითხი უნდა იყოს მოქალაქეთა აღზრდის და სათანადოდ მომზადების თანმდევი

მოვლენა". [100; 65-66] როგორც ფრიდრიხ შილერმა შენიშნა: „უმჯობესია, დაიწყოს სამოქალაქო საზოგადოების მომზადება კონსტიტუციისთვის, ვიდრე, გადასცენ მათ გამზადებული კონსტიტუცია". [100; 66]

1805 წ. ნაპოლეონთან ავსტრიის დამარცხების შემდეგ, დადგა გერმანელთა საღვთო რომის იმპერიის აღსასრული. რაინის სანაპიროსთან ნაპოლეონის გამოჩენამ გერმანიის ხელახლა დანაწილებას დაუდო სათავე. ნაპოლეონის ზენოლის შემდეგად, 1806 წ. 6 აგვისტოს, ფრანც II უარი განაცხადა გერმანელთა საღვთო რომის იმპერიის იმპერატორის ტიტულზე, იმპერიამ არსებობა შეწყვიტა. 1806 წლის შემოდგომაზე ნაპოლეონი შეიჭრა საქსონიაში, შემდეგ – პრუსიაში, რომელსაც მართავდა ფრიდრიხ ვილჰელმ III. ომი დასრულდა პრუსიის სრული მარცხით. 1806 წლის 14 ოქტომბერს ნაპოლეონი ბერლინში შევიდა. პრუსიამ დაკარგა ელბის დასავლეთით ყველა ტერიტორია და დაპყრობილი პოლონური ოლქები, რომლებიც ნაპოლეონმა ვარშავის დიდ საჰერცოგოში გააერთიანა. პრუსია საფრანგეთის ვასალი გახდა. 1807 წლის 8 ივლისს დაიდო ტილზიტის ზავი რუსეთს და საფრანგეთს შორის, იმავე დღეს გაფორმდა სამშვიდობო ხელშეკრულება საფრანგეთ-პრუსიას შორის. პრუსიამ დაკარგა ტერიტორიების და მოსახლეობის თითქმის ნახევარი და დაეკისრა უზარმაზარი კონტრიბუცია.

1810-1811 წლებში ნაპოლეონის მიერ ანექსირებული იქნა ჩრდილო-დასავლეთ გერმანია ქალაქებით: ლიუბეკი, ჰამბურგი, ბრემენი და ოლდენბურგი. საფრანგეთის ექსპანსიამ დიდი გავლენა მოახდინა გერმანული სახელმწიფოების საზოგადოებრივი ცხოვრების, სახელმწიფოებრივი წყობის და ეკონომიკის მოდერნიზაციაზე, განსაკუთრებით დასავლეთ და სამხრეთ ნაწილში. საქსონიაში განვითარდა მანქანათმშენებლობა, რურის ოლქში – მეტალურგიული მრეწველობა. განსაკუთრებული ცვლილებები შეეხო პრუსიას.

ჰაბსბურგების ხელისუფლება და საერთაშორისო ავტორიტეტი დაეცა. ფორმალურად დამოუკიდებელმა თექვსმეტმა

სამხრეთ და სამხრეთ-დასავლეთ გერმანულმა სახელმწიფომ 1806 წლის 12 ივნისს ხელი მოაწერა „რაინის კავშირის“ შექმნას და გავიდა იმპერიიდან. „რაინის კავშირი“ აღმოცენდა, როგორც სუვერენული უფლებების მქონე მონარქების გაერთიანება, რომელიც ინარჩუნებდა სუვერენიტეტს, თუმცა, ამ კავშირის ურთიერთობა ნაპოლეონთან აიგო სუბერენულ-ვასალურ პრინციპზე და ფაქტობრივად, საფრანგეთის იმპერატორის პროტექტორატის ქვეშ მოექცა.

აღმოჩნდნენ რა საფრანგეთის ძლიერი ზენოლის ქვეშ, ავსტრიასა და პრუსიას უნდა დაეწყოთ იძულებითი თავდაცვითი მოდერნიზაცია. ნაპოლეონთან დამარცხების შოკმა ორივე სახელმწიფოს სერიოზული ცვლილებებისკენ უბიძგა. მათ სწრაფად უნდა მოეხდინათ თავიანთი სტრუქტურების რეფორმა და დამარცხებით გამოწვეული შედეგების ლიკვიდაცია. როგორც აღმოჩნდა, პრუსიამ გაატარა უფრო მეტად მიზანმიმართული რეფორმები, ვიდრე დუნაის მონარქიამ, რამაც თავისი ასახვა პოვა ზედიზედ განხორციელებულ პრუსიულ რეფორმებში, [77; 217-220] რომლებიც შეეხო პრუსიის სახელმწიფოს რეორგანიზაციას, საკანონმდებლო და აღმასრულებელი ფუნქციების დაყოფას, მიწის მფლობელობის და სამხედრო საკითხებს, არმიის გაძლიერებას. განათლების რეფორმას (შეიქმნა რევალიანი საჯარო სკოლები, კლასიკური გიმნაზიები, დაარსდა ბერლინის უნივერსიტეტი), კერძო საწარმოების დანერგვას, რამაც, თავის მხრივ, ხელი შეუწყო ინდუსტრიალიზაციის განვითარებას, გენერალური შტაბის რეორგანიზაციას, ლანდსვერების შექმნას და სხვ.

ნაპოლეონის დამპყრობლურმა პოლიტიკამ იმპულსი მისცა განმათავისუფლებელი მოძრაობის გაძლიერებას. ფრანგული არმიის მარცხმა რუსეთში ხელი მოუმართა გერმანული სახელმწიფოების სწრაფვას დამოუკიდებლობისკენ. გერმანელების თვალში საფრანგეთი ოკუპანტი ქვეყანა იყო, შესაბამისად, ნაპოლეონის წინააღმდეგ ბრძოლა გადაიკვეთა ფართო ნაციონალურ მოძრაობასთან, რომელიც ნათლად გამოჩნდა განმათავი-

სუფლებელ ბრძოლებში.<sup>1</sup>

1815 წ. გამართულ ვენის კონგრესზე პრუსიამ დაიბრუნა დანციგი, პოზნანი, საქსონიის თითქმის ნახევარი, ვესტფალია და რაინის პროვინცია. კონგრესმა აღადგინა ევროპაში ხუთი დიდი ხელისუფალის: რუსეთის, ინგლისის, საფრანგეთის, ავსტრიის და პრუსიის წონასწორობა. გერმანელი პატრიოტების იმედები ერთიანი გერმანული სახელმწიფოს დაარსებაზე, არ გამართლდა. გამარჯვებული სახელმწიფოები შეთანხმდნენ, დაარსებულიყო გერმანული სახელმწიფოების ახალი გაერთიანება. ასე ჩამოყალიბდა კონფედერაცია – „გერმანიის კავშირი“, რომელშიც შევიდა 34 სახელმწიფო (სამეფო, სათავადო, საჰერცოგო) და 4 თავისუფალი ქალაქი (ფრანკფურტი, ჰამბურგი, ბრემენი, ლიუბეკი). კავშირს თავმჯდომარეობდა ავსტრია, როგორც გერმანიის კავშირში ტერიტორიისა და მოსახლეობის რაოდენობით ყველაზე მსხვილი სახელმწიფო. ეს იყო სუვერენული სახელმწიფოების „საერთაშორისო-სამართლებრივი კავშირი“, მათი ერთობლივი ორგანო იყო ფედერალური კრება (საკავშირო სეიმი), რომელიც იმყოფებოდა მაინის ფრანკფურტში.

კონგრესის შემდგომ გერმანია, ფაქტობრივად, წინანდებურად დაქუცმაცებული აღმოჩნდა. ახლადშექმნილი გერმანული კავშირი წარმოადგენდა ძალზე არამყარ გაერთიანებას. კავშირ-

---

1 ნაპოლეონის რუსეთში ლაშქრობის პერიოდში ფრანგების მხარეს 200000 გერმანელი მონაწილეობდა რუსეთში ამ დროისათვის იმყოფებოდა საკმაოდ ბევრი პრუსიელი ოფიცერი, რომლებსაც არ სურდათ ნაპოლეონთან თანამშრომლობა, მათ შორის იყო კარლ ფონ კლაუზევიცი, რომლის ორგანიზებით შეიქმნა მოხალისეთა გერმანულ-რუსული ლეგიონი ფრანგების წინააღმდეგ. მოსკოვში ჩავიდა ასევე პრუსიელი სახელმწიფო მოღვაწე კარლ შტაინი, რომელიც გამოდიოდა გერმანული კონფედერაციის (ავსტრიის გარეშე) მომხრედ. რუსულ-პრუსიულ ალიანსს მხარს უჭერდა სამხედრო მინისტრი გერჰარდ შარნჰორსტიც. 1813 წ. 8 თებერვალს გაფორმდა პრუსია-რუსეთის კავშირი. იმავე წლის ოქტომბერში, მას შემდეგ, რაც პრუსია-ავსტრია-რუსეთის კავშირს შეუერთდა ბავარია და სხვა გერმანული სახელმწიფოები, რაინის კავშირმა არსებობა შეწყვიტა. 18 ოქტომბერს მოკავშირეებმა ნაპოლეონი დაამარცხეს. Manfred Görtemaker -- Deutschland im 19. Jahrhundert ; Entwicklungslinien ,Schrift-enreihe, Band 274. Bundeszentrale für politische Bildung, 5.durchgesehene Auflage Springer Fachmedien Wiesbaden GmbH 400 s.1996.



ში შემავალი ყველა წევრი ინარჩუნებდა დამოუკიდებლობას და მათ შორის არ არსებობდა არც ძლიერი ეკონომიკური კავშირი, არც ერთიანი კანონმდებლობა, არც საერთო ფინანსური სისტემა, არც ერთიანი არმია და არც ერთიანი დიპლომატიური სამსახური. შედარებით მსხვილ სახელმწიფოებს წარმოადგენდნენ ავსტრია, პრუსია, საქსონია და ბავარია. კავშირში აღმოჩნდნენ უცხოელი მონარქებიც: დანიის მეფე, როგორც შლეზვიგის მმართველი, ნიდერლანდების – როგორც ლუქსემბურგის მმართველი და ინგლისის, როგორც ჰანოვერის მფლობელი. [100; 80] ასეთი წყობა გერმანიას კვლავ ევროპულ წესრიგთან აკავშირებდა და ნათლად მიუთითებდა ნაციონალიზმის პრინციპების სისუსტეზე.

გერმანიის კავშირის ერთადერთი ცენტრალური ორგანო იყო საკავშირო სეიმი (ბუნდესტაგი), რომელიც შედგებოდა კავშირის სახელმწიფოთა ხელისუფლების წარმომადგენლებისგან. სეიმის ძირითადი კანონების მისაღებად მათი ერთობლივი თანხმობა იყო საჭირო, ხოლო ჩვეულებრივი გადაწყვეტილებების მისაღებად, მათი ხმის  $2/3$ . წარმომადგენლები ვალდებული იყვნენ ყველა საკითხზე შეთანხმებოდნენ თავის ხელისუფლებას. ძირითად როლს სეიმში ასრულებდა ავსტრიის ელჩი, რომელიც მოიაზრებოდა მუდმივ თავმჯდომარედ. დიდი ხნის მანძილზე სეიმის მუშაობას ხელმძღვანელობდა ავსტრიის კანცლერი. გერმანიის კავშირის თავმჯდომარედ 1866 წლამდე დარჩა ავსტრიის, როგორც კავშირში ყველაზე დიდი სახელმწიფოს, იმპერატორი. გაერთიანებაში შემავალი ყველა სახელმწიფო, ფლობდა სუვერენიტეტს და ჰქონდა ადგილობრივი თვითმმართველობა (ლანდტაგები). კავშირი დაიშალა ავსტრია-პრუსიის ომის შემდგომ და ის ჩაანაცვლა ჩრდილო გერმანულმა კავშირმა. გერმანული კავშირი თავის მთავარ ამოცანას ხედავდა, ერთიანობისა და თავისუფლებისადმი ნებისმიერი მისწრაფების აღკვეთაში. პრესაში დაწესდა უმკაცრესი ცენზურა, უნივერსიტეტებში გაძლიერდა კონტროლი, პოლიტიკური საქმიანობა თითქმის შეუძლებელი გახდა. გერმანიის კავშირი არ იყო

მყარი გაერთიანება, პირველ რიგში მას ასუსტებდა პრუსიას და ავსტრიას შორის განხეთქილება. საფრანგეთის რევოლუციამ და ნაპოლეონის ომების პერიოდმა, გარკვეულწილად, გერმანული ნაციონალიზმის აღზევებას შეუწყო ხელი, ეს მაშინ, როცა გერმანია ჯერ კიდევ არ იყო შემდგარი სახელმწიფო, არც პოლიტიკური და არც გეოგრაფიული თვალსაზრისით.

20-იან წლებამდე გერმანული ნაციონალიზმი უფრო ინტელექტუალთა იმ ვიწრო წრეში მოიაზრებოდა, რომელთაც ნათლად შეიგრძნეს ახალი ორიენტაციის და იდენტობის აუცილებლობა. მცირერიცხოვანობის და რეპრესიების მიუხედავად, მათ შეძლეს თავისი წვლილი შეეტანათ გერმანული ნაციონალიზმის ისტორიაში.

1817 წ. ოქტომბერში რეფორმაციის 300 წლის იუბილესთან დაკავშირებით, ვარცბურგში, სადაც ლუთერმა ბიბლია თარგმნა, შეიკრიბა ასეულობით სტუდენტი სხვადასხვა პროტესტანტული უნივერსიტეტიდან და პირველად გამოფინეს შავ-ნითელ-ოქროსფერი დროშა, (დროშის ფერები ასოცირდებოდა განმათავისუფლებელი ბრძოლების პერიოდის მოხალისეთა კორპუსის მეთაურის ბარონ ადოლფ ფონ ლიუტცოვის<sup>2</sup> ფორმას-

---

2 ადოლფ ფონ ლიუტცოვი – გერმ. Adolf Wilhelm Freiherr von Lützow, (1782-1834); გერმანიის ეროვნული გმირი, 1795 წ. შევიდა პრუსიის არმიაში, განმათავისუფლებელი ომების დროს ხელმძღვანელობდა ქვეითების და კავალერიის „თავისუფლების კორპუსს“ („Lützowsche Freikorps“), რომელიც მოქმედებდა ფრანგი მებრძოლების ზურგში. ხალხში მათ „შავ ღრუბლებს“ უწოდებდნენ, ვინაიდან ატარებდნენ შავ ფორმას ნითელი მანქეტებით და ოქროსფერი ლილებით. ნაპოლეონი ეძახდა მათ „შავ ყაჩაღებს“. პრუსიის სამეფო კორპუსის მოხალისეთა საბრძოლო კამპანიის მეორე ნაწილში ლიუტცოვი რეგულარულ სამხედრო ოპერაციებს ატარებდა. 1815 წ. ტყვედ ჩაუვარდა ფრანგებს, ის პირადად ნაპოლეონმა დაკითხა. ვატერლოოს ბრძოლის შემდეგ ორ დღეში გაათავისუფლეს. მისი სახელი გაიგივდა გერმანულ თვითშეგნებასთან, მის პატივსაცემად იმპერიაში საბრძოლო კრეისერს უწოდეს „ლიუტცოვი“, ხოლო მესამე რაიხში იგივე სახელი მიძიმე კრეისერს და „SS“-ის კავალერიის დივიზიას უწოდეს. Kurd Wolfgang von Schöning. Die Generale der Chur-Brandenburgischen und Königlich Preussischen Armee von 1640-1840: eine historische Uebersicht, sammt vielen eingewebten urkundlichen Notizen, als Jubelschrift dem vaterländischen Kriegesheere geweiht S. 279; Frank Bauer: Kitzen 17. Juni 1813. Der Opferegang der Lützower Kavallerie, Kleine Reihe Geschichte der Befreiungskriege 1813–1815, H. 14, Potsdam 2006.

თან). შემდეგ სწორედ ეს ფერები იქცა ეროვნული მოძრაობის და ქვეყნის ერთიანობის სიმბოლოდ. გაიჟღერა ერთიანი გერმანიის დაარსების მოთხოვნამ. სტუდენტების ყველაზე რადიკალურმა ნაწილმა დაწვა ის წიგნები, რაც ანტიგერმანულთან ასოცირდებოდა, მათ შორის ნაპოლეონის კოდექსიც.



ლიუტცოვის მოხალისეების  
 („Lützowsche Freikorps“)

ფორმა, რომელთანაც ასოცირდება გერმანიის ეროვნული დროშის ფერები.

წყარო: <https://www.google.de/search?q=lützowsche+freikorps+uniform>

1830-იან წლებში ეროვნული ერთობის იდეა ისევ გამოცოცხლდა და 40-იან წლებში შეუქცევადი ხასიათი მიიღო. კვლავ პოპულარული გახდა იდეა, ერთიანი და თავისუფალი გერმანიის დაარსებაზე, რომელსაც ავსტრიის საგარეო საქმეთა მინისტრმა მეტერნიხმა ახალი რეპრესიებით უპასუხა: „მთლიანად იქნა ლიკვიდირებული პრესის თავისუფლება, აკრძალეს ყოველგვარი კრებების მოწვევა და კავშირების შექმნა, ოპოზიციონერთა ნაწილი დააპატიმრეს, ნაწილი კი წავიდა ემიგრაციაში.“ [100; 81] შექმნილი რევოლუციური გარემო გაართულა ეკონომიკურმა კრიზისმა და სოციალურ-პოლიტიკურ ნიადაგზე დაწყებულმა მღელვარებებმა. მოთხოვნა – გერმანიის ფედერალური სახელმწიფოს შექმნისა პარლამენტური ხელისუფლებით –

სულ უფრო პრორიტეტული გახდა. ეს მუხტი განსაკუთრებით იგრძნობოდა გერმანიის კავშირის წამყვან სახელმწიფოებში – პრუსიასა და ავსტრიაში. „ახალი გერმანიის“ დაარსების საკითხზე ორი პოზიცია გამოიკვეთა: ერთნი მომავალ ერთიანობას ჰაბსბურგთა მეთაურობით ხედავდნენ, მეორენი, „მცირე

გერმანული იდეის" მომხრენი – პრუსიის ეგიდით, ავსტრიის მონარქიის გარეშე.<sup>3</sup>

1818 წ. პრუსიამ, რომელსაც ავსტრიის საწინააღმდეგოდ თავად სურდა გამაერთიანებელი ლიდერის როლი, მიიღო საბაჟო კანონი, რომელიც აუქმებდა საზღვრებს პრუსიის სახელმწიფოს შიგნით, შემდგომში სცადეს თავისუფალი გადაადგილება პროვინციებს შორის მთელ კავშირში გაეგრცვლებინათ, რაც ჩაშალა ავსტრიამ. პრუსიამ მაინც შეძლო საბაჟო ხელშეკრულებები გაეფორმებინა გერმანული სახელმწიფოების უმეტესობასთან, იმავდროულად, გერმანულ სახელმწიფოებში მოხდა შერწყმა ეკონომიკის სფეროში და 1834 წ. პრუსიის ინიციატივით ჩამოყალიბდა გერმანიის საბაჟო კავშირი, რომელიც განსაკუთრებით საინტერესო იყო იმ მხრივ, რომ ეს კავშირი აღმოჩნდა პირველი რეალური ნაბიჯი, „მცირეგერმანული ვარიანტის“ (გაერთიანება ავსტრიის გარეშე) მიხედვით გერმანიის გაერთიანების გზაზე. ავსტრია და მისი სატელიტები კავშირში არ შევიდნენ. საბაჟო კავშირით ყველაზე მეტად ისარგებლა პრუსიამ, როგორც კავშირში ყველაზე მსხვილმა სახელმწიფომ. ავსტრიის მცდელობა – დაექვემდებარებინა ეს კავშირი საკავშირო სეიმისტვის – მარცხით დასრულდა.

40-იანი წლების ბოლოს განვითარებული მოვლენები – აჯანყება სილეზიაში, 1848 წ. რევოლუცია საფრანგეთში, ეკონომიკური კრიზისი, მოუსავლიანობა, გლეხთა გამოსვლები, მუშების მღელვარება, გერმანიის ქალაქებში დაწყებული დემონსტრაციები – რევოლუციურ სიტუაციას ძალზე ამწვავებდა.

1848 წ. მარტში გერმანიაში, ისევე როგორც საფრანგეთსა და ავსტრიაში დაიწყო ინტენსიური გამოსვლები. რევოლუციურ მოთხოვნებში გერმანიის ერთიანობის საკითხი ძალზე აქტუალური გახდა. 1848 წ. 18 მაისს ლიბერალური ინტელიგენციის ინიციატივით მაინის ფრანკფურტში შეიკრიბა საერთო გერმანული ეროვნული ყრილობა, რომელიც ისტორიაში ფრანკფურტის

---

3 მცირე გერმანია (გერმანია ავსტრიის გარეშე) Kleindeutsche Lösung  
დიდი გერმანია (გერმანია ავსტრიით) Großdeutsche Lösung

პარლამენტის სახელით შევიდა. მან მიიღო იმპერიის კონსტიტუცია, რომლის თანახმად პრუსიის მეფე ფრიდრიხ ვილჰელმ IV უნდა გამხდარიყო გერმანიის კონსტიტუციური პარლამენტური მონარქიის გვირგვინოსანი. კონსტიტუცია აღიარა 29 გერმანულმა სახელმწიფომ, მაგრამ არა გერმანიის კავშირის მსხვილმა სახელმწიფოებმა (პრუსიამ, ავსტრიამ, ბავარიამ, ჰანოვერმა, საქსონიამ). კონსტიტუციით გარანტირებული უნდა ყოფილიყო მოქალაქეების თავისუფლება და ძირითადი უფლებები. პრუსიის მეფეს არ სურდა იმპერატორის გვირგვინი ფრანკფურტის რევოლუციური პარლამენტისგან მიეღო. ამასთან, არცთუ უსაფუძვლოდ, აფიქრებდა მოსალოდნელი ინტერვენცია ევროპელ ხელისუფალთა მხრიდან, მათ შორის ავსტრიიდან.

1849 წლის 28 მარტს ეროვნულმა ყრილობამ მიიღო „საიმპერიო კონსტიტუცია“, რომელიც მნიშვნელოვანი ნაბიჯი იყო დემოკრატიის განვითარების და სახელმწიფოებრივი მოწყობის გზაზე. გერმანიის კავშირის 28 სახელმწიფომ აღიარა კონსტიტუცია, მაგრამ პრუსიის მეფის უარმა, მიეღო გვირგვინი ხალხის ხელით, ჩაშალა ერთიანი სახელმწიფოს შექმნის მცდელობა. პრუსიამ და ავსტრიამ თავიანთ დელეგატები გამოიხმეს პარლამენტიდან, რომელიც დატოვა დელეგატების სხვა, გარკვეულმა ნაწილმაც.

1849 წელს აჯანყების ტალღა სხვადასხვა გერმანულ სახელმწიფოებში გავრცელდა. ავსტრიის, პრუსიის და ბავარიის მეფეები იძულებულნი გახდნენ გარკვეულ დათმობებზე წასულიყვნენ. გლეხთა რევოლუციის დაწყების შიშმა ლიბერალური ხელისუფლება და კონსერვატორები დაწყებული აგრარული რეფორმის დასრულებაზე დააფიქრა, თუმცა, მათ ვერ შეძლეს დაებალანსებინათ მასების რევოლუციური გამოსვლები და კონსერვატორულ ელიტას შორის არსებული წინააღმდეგობები. თავისი ნეგატიური როლი შეასრულა გერმანულმა პოლიცენტრიზმმა და რეგიონულმა სისუსტეებმაც. 1848-1849 წწ. რევოლუციამ ერთდროულად წინ წამოსწია უამრავი პრობლემა სახელმწიფოს მოდერნიზაციის საკითხზე, რომლებიც ითხოვ-

და სწრაფ გადანყვეტილებებს, ხოლო რევოლუციური ძალები ამისთვის მზად არ აღმოჩნდნენ.

ფრანკფურტის პარლამენტმა წარუმატებლობა განიცადა, არა მხოლოდ საგარეო-პოლიტიკური ვითარების გავლენით, არამედ რევოლუციის რადიკალიზაციის საფრთხის გამოც.

გერმანიის რევოლუცია დასრულდა მარცხით, ძველ და ახალ ძალებს შორის კომპრომისით. ავსტრიის იმპერატორმა და პრუსიის მეფემ თავიანთი არმიების ერთგულების წყალობით, შეძლეს ხელისუფლების სათავეში ისევ რეაქციული მთავრობები მოეყვანათ, რევოლუციური მოძრაობა აღეკვეთათ და რევოლუციის დასაწყისში განხორციელებული დაპირებების დიდი ნაწილი უკან წაეღოთ. გერმანიის გაერთიანების საკითხი გადაუჭრელი დარჩა.

## 1.2. პრუსიის პოლიტიკური კრიზისი XIX ს. 60-იან წლებში

XIX ს. 60-იანი წლებს განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს პრუსიის და ზოგადად, გერმანიის ისტორიაში. პოლიტიკური კრიზისი აღმოცენდა მრავალი, როგორც შიდაპოლიტიკური, ისე საგარეო პოლიტიკური ფაქტორის გავლენით.

შიდა პოლიტიკური კრიზისი პრუსიაში, იქ განვითარებული მოვლენების გათვალისწინებით, შეიძლება დაიყოს რამდენიმე ეტაპად:

პირველი ეტაპი იყო წინაკრიზისული პერიოდი, რომელიც მოიცავს 1857-1862 წლებს. ეს იყო დრო, როდესაც პოლიტიკური ძალაუფლების გადანაწილებისათვის ბრძოლაში გამოიკვეთა ახალი სოციალური ჯგუფების მისწრაფება. ქვეყანაში არსებული მრავალი გადაუწყვეტელი პრობლემის გამო მდგომარეობა უალრესად გართულდა, წინააღმდეგობები პრუსიულ საზოგადოებაში ამა თუ იმ ფორმით შეეხო ყველა გერმანულ სახელმწიფოს და ხელი შეუწყო კრიზისული სიტუაციის ფორმირებას არა მხოლოდ პოლიტიკურ, არამედ ეკონომიკურ, ფინანსურ და კულტურულ სფეროებში.

სამხედრო და კონსტიტუციური დაპირისპირებები პრუსიის ლანდტაგში, ლიბერალების და კონსერვატორების კონფრონტაცია, ნათლად აჩვენებდა პოლიტიკურ წინააღმდეგობებს, რომელიც განაპირობა სახელისუფლებო კრიზისმა და მთავრობის მეთაურად ბისმარკის დანიშვნამ.

1862-1864 წლები უკვე, უშუალოდ, პოლიტიკური კრიზისის დაწყების ეტაპი და ხასიათდება ბისმარკის ხელისუფლების და ოპოზიციის მკვეთრი დაპირისპირებებით, სადაც ბისმარკი ჩანს, როგორც აბსოლუტიზმის პოლიტიკური ლიდერის ტიპი, რომელიც თავისი პოლიტიკით, გარკვეულწილად, ხელს უწყობდა ფეთქებადსაშიში სიტუაციის შექმნას, არა მხოლოდ პრუსიაში, არამედ ყველა გერმანულ სახელმწიფოში, თავისი ორთოდოქსული, კონსერვატორული იდეებით და მართვის მეთოდებით, რომელიც თანაბრად შეეხო, როგორც პოლიტიკური მოწყობის, ისე ქვეყნის მმართველობის სფეროს.

პოლიტიკური კრიზისის შემდგომი ეტაპი მოიცავს 1865-1866 წლებს. დანიასთან ომის შემდეგ თანდათან დამყარდა წონასწორობა. დანიასთან და ავსტრიასთან წარმატებულმა ომებმა ბისმარკს და მის ხელისუფლებას, კრიზისის მთელი პერიოდის მანძილზე, საგარეო პოლიტიკაში პირველად მოუტანა კეთილგანწყობა ოპოზიციის მხრიდან.

1868-1871 წლები იყო კრიზისის დამამთავრებელი ეტაპი. პრუსიული წესრიგი თანდათან საფუძვლიანად გავრცელდა ჩრდილო და ნაწილობრივ სამხრეთ გერმანულ სახელმწიფოებში. სწორედ, ამ პერიოდში ბისმარკი აბსოლუტურად დარწმუნდა თავის შესაძლებლობებში და ფრთხილობდა, რომ არ განმეორებულიყო კონსტიტუციური კონფლიქტის ისტორია, ალაგებდა ურთიერთობებს პარტიებთან, მათ ლიდერებთან და საზოგადოებრივი აზრის თავის სასარგებლოდ შემობრუნებას მიეღწეოდა. ამ პერიოდში გააქტიურდნენ პრუსიული პოლიტიკური პარტიები და გააფართოვეს თავიანთი მოთხოვნები, სადაც მთავარი გახდა სამხრეთ გერმანულ სახელმწიფოებთან ურთიერთობის საკითხი და გერმანიის გაერთიანების დასრულება.

ჩრდილო გერმანულ კავშირსა და ოთხ სამხრეთ გერმანულ სახელმწიფოს შორის ამ ეტაპზე შეიქმნა გამოუვალი მდგომარეობა, რაც განაპირობა საბაჟო, ფინანსურ, სამხედრო და სხვა საკითხებში მომავალი ურთიერთობების წინასწარ გაურკვევლობამ, ამას დაემატა გამწვავებული პოლიტიკური კრიზისი პრუსიაში, პოლიტიკური კონფლიქტები სამხრეთ გერმანულ სახელმწიფოებთან და სხვა საშინაო და საგარეო პრობლემები, რაც აფერხებდა შემდგომი მოქმედებების დაგეგმარებას.

ომი საფრანგეთთან, პრუსიის მთავარ კონკურენტთან, სამხრეთ გერმანულ სახელმწიფოებთან ურთიერთობებში ასრულებს ერთიანი გერმანული სახელმწიფოს შექმნის პროცესს, ხოლო 1871 წლის კონსტიტუცია იურიდიულად ამყარებს პრუსიულ წესრიგის გავრცელებას გერმანიის იმპერიის ტერიტორიაზე.

მოვლენების ეტაპობრივი განვითარება ნათლად აჩვენებს პრუსიის XIX ს. 60-იანი წლების პოლიტიკური კრიზისის განვითარების ისტორიას. განვიხილოთ ისინი თანმიმდევრულად:

გერმანიის გაერთიანების არარეალიზებული ცდები და ვარიანტები საფრანგეთის რევოლუციის პერიოდში და 1848 წლის მოვლენები ეფექტურად გამოიყენა პრუსიამ, რათა გამხდარიყო გერმანული სახელმწიფოებისთვის ეკონომიკური, პოლიტიკური და სულიერი ლიდერი. მან ფაქტობრივად, მოახდინა პოლიტიკური მოდერნიზაციის ვარიანტის დემონსტრირება [206; 101].

პრუსიის განვითარების თავისებურებას განაპირობებდა მნიშვნელოვანწილად გეოგრაფიული ფაქტორი. ის დანარჩენ გერმანულ სახელმწიფოებს შორის იმით გამოირჩეოდა, რომ მისი სახელმწიფო ტერიტორიული ცვლილებების შედეგად გარდაიქმნა თავისებურ ყოვლისმპყრობელ სისტემად, რომლის მთავარი მიმართულება გახდა მყარი ფინანსური სფეროს და ძლიერი არმიის შექმნა. პრუსიის სახელმწიფოში საგარეო პოლიტიკა და სამხედრო მოთხოვნები განსაკუთრებულ ძალისხმევას საჭიროებდა. პრუსია მკაცრი წესრიგითა და დისციპლინით ბატონობდა თავისი მოსახლეობის გონებასა და თავისუფლებაზე.



ქვეყნის მთელი ეკონომიკური და საზოგადოებრივი ცხოვრება დაექვემდებარა არმიას, მის დაფინანსებას და პრობლემებს. სახელმწიფოებრივი მართვის ცენტრალიზაცია, ეკონომიკური და სოციალური ღონისძიებები ორიენტირებული იყო არმიის სამხედრო-პოლიტიკური ძლიერების ზრდაზე. ინდუსტრიის განვითარება, ვაჭრობა, სოფლის მეურნეობა დამოკიდებული იყო იმაზე, რამდენად შეეძლოთ ამ დარგებს სამხედრო ძლიერების უზრუნველყოფა. პრუსიის ისტორიული განვითარებისთვის დამახასიათებელი იყო ეკონომიკის სასიცოცხლო პრობლემების და სავაჭრო-სამრეწველო კლასების მოთხოვნილებების გადაჭრა „ზემოდან“ განხორციელებული ღონისძიებებით, რაც პრუსიული საზოგადოების ცნობიერებაში ამყარებდა რწმენას უმაღლესი მონარქიული ხელისუფლებისადმი, რომელსაც ხელენიფებოდა გონივრულად გადაეჭრა და დაექმაცოფილებინა საზოგადოებრივი განვითარების პრობლემები.

ჯერ კიდევ 50-იან წლებში თვალშისაცემი გახდა განხეთქილება ტრადიციულ პრუსიულ ცნობიერებასა და იმ წარმოდგენებს შორის, რასაც ლიბერალები ლანდტაგებიდან, უნივერსიტეტებიდან და სკოლის კედლებიდან სთავაზობდნენ საზოგადოებას, რაც მიუღებელი აღმოჩნდა როგორც პრუსიული ელიტის ძირითადი ნაწილის, ისე საზოგადოების ცნობიერებაში გაბატონებულ შეხედულებებთან.

პრუსიის პოლიტიკური კრიზისის ერთ-ერთი სერიოზული წინაპირობა გახდა მსოფლიო ეკონომიკური კრიზისი. 1857 წ. მდგომარეობის გამოსწორება შეეძლო მხოლოდ გერმანული სახელმწიფოების ეკონომიკის გადაყვანას სასაქონლო წარმოებაზე, რომელიც უზრუნველყოფდა კაპიტალის ნაკადს, ეკონომიკურმა კრიზისმა პირველ ადგილზე წამოსწია სოციალური პრობლემებიც. ქვეყნის გაერთიანების საკითხი სულ უფრო აქტუალური ხდებოდა.

პოლიტიკურ კრიზისში უმთავრესი როლი ითამაშა საგარეო ფაქტორებმა: დანაწევრებული გერმანია გარშემორტყმული იყო ძლიერი ევროპული სახელმწიფოებით, რომლებიც თავისი

პრობლემების გადაჭრას ცდილობდნენ უფრო სუსტი სახელმწიფოს ხარჯზე. გეოგრაფიული მდებარეობა აღმოსავლეთს და დასავლეთს შორის, პრუსიას, გარკვეულწილად, რთულ ვითარებაში აგდებდა, მას სჭირდებოდა მუდმივი ლავირება დიდი სახელმწიფოებისგან თავდასაცავად, მით უმეტეს, რომ ევროპული ქვეყნები პრუსიას არ აღიქვამდნენ იმ ძალად, რომელსაც საგარეო-პოლიტიკური პრობლემების მოგვარება ძალუძდა. ასეთმა მიდგომამ პრუსიულ საზოგადოებაში, გარკვეულწილად, არასრულფასოვნების კომპლექსი გააჩინა. არსებობდა კრიზისული სიტუაციის განვითარების სხვა პირობებიც – 1848 წ. რევოლუციის შემდგომ დამყარდა კონსერვატორული რეჟიმი, რომელმაც აქცენტი გადაიტანა სახელმწიფო ხელისუფლების, არმიის და ბიუროკრატიული აპარატის გაძლიერებაზე.

50-იანი წლების შუახანებში პრესაში გამოჩნდა არსებული რეჟიმის და რეფორმების მშვიდობიანი გზით გატარების ალტერნატივა. 1857 წ. ხელისუფლებაში მოვიდა პრინც-რეგენტი ვილჰელმი, რომელსაც ლიბერალური გარემოცვა ჰყავდა. ახალი პრუსიული ხელისუფლება მთავარ ამოცანად თვლიდა კონსტიტუციური მონარქიის დამყარებას ჰოჰენცოლერნ-ზიგმარინგენის მეთაფრობით, ეკონომიკურ და პოლიტიკურ სფეროებში თავისუფლების მიღწევას, არმიაში რეფორმების განხორციელებას და გერმანიის გაერთიანებას პრუსიის ხელისუფლების ეგიდით. ამ პერიოდს უწოდეს „ახალი ერა“.

1858-1861 წლებში პრუსიაში იწყება პოლიტიკური მოდერნიზაცია, პრუსიული ლანდტაგის როლი პოლიტიკურ სფეროში სულ უფრო ძლიერდება, ლიბერალების, კონსერვატორების და პროგრესისტული პარტიების ასპარეზზე გამოსვლით იქმნება პარტიული სისტემა. 1861 წ. მთავრობის რეფორმატორული საქმიანობა პრუსიული ლანდტაგის ლიბერალების მკაცრ კრიტიკაში მოექცა, ვინაიდან ეს უკანასკნელნი პოლიტიკურ საკითხში უფრო მეტად რადიკალურ რეფორმებს ითხოვდნენ. ამავე წელს პრუსიის ლანდტაგის ოპოზიციამ დააარსა პროგრესისტული პარტია, რომელსაც შემუშავებული ჰქონდა პრუსიის

მონარქიის წინააღმდეგ უკომპრომისო ბრძოლის პროგრამა.

ლიბერალების და პროგრესისტების საწინააღმდეგოდ კონსერვატორულმა ძალებმა შექმნეს პარტია, რომელმაც არმიის, იუნკრების და სახელმწიფო მოხელეების ხელშეწყობით თავიანთი ერთ-ერთი ლიდერი ოტო ფონ ბისმარკი<sup>4</sup> 1862 წ. 23 სექტემბერს ხელისუფლებაში მოიყვანა.

პოლიტიკური კრიზისის ახალი ეტაპი დაიწყო 1862 წელს და გაგრძელდა 1864 წლის ბოლომდე. ეს პერიოდი ხასიათდება მკვეთრი წინააღმდეგობებით ლიბერალებს, პროგრესისტებს და კონსერვატორებს შორის ფინანსურ და სამხედრო საკითხებთან დაკავშირებით, რომელსაც იხილავდა ქვედა პალატა. 1864 წელს პოლიტიკურმა კონფლიქტმა გადაინაცვლა საერთაშორისო ურთიერთობების სფეროში, მან ჩაითრია გერმანია და სხვა ევროპული სახელმწიფოები. შექმნილი ვითარება, გარკვეულწილად, დაუკავშირდა პრუსიის მთავრობის სათავეში ოტო ფონ ბისმარკის გამოჩენას. ის იყო ტიპური ბრანდენბურგელი იუნკერი, აღმოსავლეთპრუსიელი მემამულე, გამოირჩეოდა შეუპოვარი და მტკიცე ხასიათით. 1862 წ. სექტემბერში გახდა პრუსიის ხელისუფლების თავმჯდომარე და საგარეო პოლიტიკის დამოუკიდებელი წარმმართველი. ამ დროისათვის მას უკვე ჰქონდა მდიდარი დიპლომატიური გამოცდილება და იყო მომსწრე ყველა იმ მნიშვნელოვანი მოვლენისა, რომელიც განვითარდა მსოფლიოში ნა-

---

4 ოტო ფონ ბისმარკი – Otto Eduard Leopold von Bismarck-Schönhausen–(I.IV.1815–30.VII.1898) – პრუსიისა და გერმანიის სახელმწიფო მოღვაწე, გერმანიის მეორე იმპერიის დამაარსებელი და პირველი რაიხსკანცლერი. 1847 წ. პრუსიის ლანდტაგის დეპუტატი, 1851-1859წწ. პრუსიის ლანდტაგის წარმომადგენელი გერმანიის კავშირის ბუნდესტაგში, 1859-1862 წწ. პრუსიის ელჩი რუსეთში, შემდეგ საფრანგეთში, 1862 წ. პრუსიის მინისტრ-პრეზიდენტი და საგარეო საქმეთა მინისტრი, 1867 წ. პრუსიის პეგემონობით ჩრდილოეთ გერმანიის კავშირის დამაარსებელი. დანიასთან, ავსტრიასთან და საფრანგეთთან წარმატებული ომების შემდეგ, 1871 წ. გააერთიანა გერმანია და თითქმის ორი ათეული წლის მანძილზე მართავდა შეუზღუდავად.

Christopher Clark: Preußen. Aufstieg und Niedergang 1600–1947. Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 2007, ISBN 978-3-421-05392-3, S. 592 f.; Lothar Gall: Bismarck. Der weiße Revolutionär. 2. Auflage, Ullstein, Berlin 2002, ISBN 3-548-26515-4, S. 27–30;

პოლეონის ეპოქის დასრულებიდან XIX ს-ის ბოლომდე. ევროპული დიპლომატიის ამ უდიდესმა წარმომადგენელმა კარგად იცოდა, რომ გერმანიის გაერთიანება გარდაუვალი იყო, ამასთან, გაცნობიერებული ჰქონდა, რომ ამ პროცესს შეენიანაღმდეგებოდნენ დიდი სახელმწიფოები, რომელთაც სერიოზულად აფიქრებდათ ევროპის ცენტრში ახალი, ძლიერი სახელმწიფოს წარმოქმნა, შესაბამისად, თუ პრუსიის მონარქია თავისთავზე აიღებდა გერმანიის გაერთიანების დიდებული მისიის შესრულებას, მზად უნდა ყოფილიყო გარდაუვალი დაპირისპირებებისთვის ევროპულ სახელმწიფოებთან, მათ რიცხვში ავსტრიასთან, იმ მოტივით, რომ ამ უკანასკნელისთვის მიუღებელი იქნებოდა გერმანული სახელმწიფოების კონსოლიდაცია პრუსიის ეგидით.

ბისმარკის წინაშე მდგარი რთული ისტორიული ამოცანა იმ შიდა კრიზისებმაც დაამძიმა, რომელსაც განიცდიდა პრუსია ლანდტაგსა და ხელისუფლებას შორის არსებული კონსტიტუციური კონფლიქტის გამწვავების გამო. პრუსიის მეფე ვილჰელმ I გამოსავალს ვერ ხედავდა და თვლიდა, რომ კონსტიტუციას, რომელზეც დაიფიცა, ვერ დაარღვევდა. ის სიცოცხლის ბოლომდე „რკინის კანცლერის“ რჩევებს მიჰყვებოდა და რადგან საგარეო პოლიტიკაში თავად არ იყო კომპეტენტური, ამ სფეროში მთელი ძალაუფლება გადაულოცა ბისმარკს. აღსანიშნავია, რომ ამ ეტაპზე ხდება 1850 წლის 4 მარტს ერფურტის პარლამენტის მიერ მიღებული კონსტიტუციური სტრუქტურის დაშლა. ბისმარკი ამ პერიოდისათვის საფრანგეთში იყო ელჩად, მაგრამ პრუსიაში დაწყებული სახელისუფლებო კრიზისის გამო, ის გაიწვიეს და 1862 წელს დაიკავა პრუსიის კანცლერის თანამდებობა. რვა წლის მანძილზე შეუცვლელად იყო პრუსიის ხელისუფლების მეთაური და ეს დრო გამოიყენა იმ პროგრამის განსახორციელებლად, რომელიც ფორმულირებული ჰქონდა ჯერ კიდევ 1850-იან წლებში. ბისმარკმა განუცხადა პარლამენტს, რომელშიც ლიბერალები დომინირებდნენ, რომ ხელისუფლება დაანესებდა გადასახადებს, ძველი ბიუჯეტის გათვალისწინებით და პარლამენტარები ვერ მიიღებდნენ ბიუჯეტს ქვეყანაში არსე-

ბული შიდა კონფლიქტების გამო. 1863-1866 წლებში მან გაატარა კიდეც ეს პოლიტიკა, რამაც მისცა საშუალება სამხედრო რეფორმის განხორციელებისა და შესაბამისად, პრუსიის არმიის საბრძოლო შესაძლებლობების გაზრდისთვის.

სამხედრო მინისტრის ალბრეხტ ფონ როონის<sup>5</sup> ინიციატივით უნდა გაზრდილიყო რეგულარული არმიის რაოდენობა. მობილიზაციის ღონისძიებები რომ დაეჩქარებინათ, ჯარში დაინერგა 3 წლიანი, კავალერიაში კი 4 წლიანი სავალდებულო სამსახური. ეს ყოველივე ითხოვდა დიდ თანხებს, რის გამოც საჭირო გახდა სამხედრო ბიუჯეტის გაზრდა.

დაგეგმილ ღონისძიებებს მოჰყვა სერიოზული წინააღმდეგობა ლიბერალური ხელისუფლების, პარლამენტის და საზოგადოების მხრიდან. ბისმარკმა კაბინეტი ჩამოაყალიბა კონსერვატორი მინისტრებისგან და ისარგებლა იმ მოტივით, რომ კონსტიტუციაში განსაზღვრული არ იყო კონსტიტუციური კრიზისის დროს ხელისუფლების მოქმედების მექანიზმი. მან აიძულა პარლამენტი დაქვემდებარებოდა ამ ღონისძიებებს, ასევე, გარკვეულ საზღვრებში მოაქცია პრესის საქმიანობა და მიიღო

---

5 ალბრეხტ ფონ როონი (Albrecht Theodor Emil Graf von Roon) – 30.01.1803-23.02.1879. – გერმანიის სამხედრო და სახელმწიფო მოღვაწე. 1873 წლიდან პრუსიის გენერალ-ფელდმარშალი. 1816 წელს შევიდა პრუსიის არმიის სამხედრო აკადემიაში, 1819 წ. ბერლინის მთავარ სამხედრო აკადემიაში, 1821 წ. მთავარი ლეიტენანტი მე-14 ქვეითი პოლკის, 1824-27 წლებში ბერლინის გენერალთა სკოლაში, მიიღო გენერლის ჩინი, 1830 წლიდან პრუსიის გენერალთა შტაბში მოღვაწეობდა. 1849 წ. რევოლუციის დროს მეთაურობდა ბადენში გაგზავნილ კორპუსის შტაბს. 1856 წ. გენერალ-მაიორი გახდა. 1859 წ. - გენერალ-ლეიტენანტი. დაინიშნა პრუსიის სამხედრო მინისტრად. 1861 წლიდან ერთდროულად იყო პრუსიის საზღვაო მინისტრი და ინფანტერიის გენერალი. უდიდესი როლი ითამაშა პრუსიის გამარჯვებებში დანიასთან, ავსტრიასა და საფრანგეთთან ომების დროს. მეგობრობდა კაიზერ ვილჰელმ I-თან, რაც დაეხმარა მას გავლენა ჰქონოდა პრუსიის საშინაო პოლიტიკაზე. 1873 წ. 1 იანვრიდან – გენერალ-ფელდმარშალი. გადადგა თანამდებობიდან ვილჰელმ I-მა პრუსიის უმაღლესი სამხედრო, შავი არნივის ორდენით დააჯილდოვა. (der Hohe Orden vom Schwarzen Adler) Rainer Paetau: Roon, Albrecht von. In: Neue Deutsche Biographie (NDB). Band 22, Duncker & Humblot, Berlin 2005, S. 30–32. Guntram Schulze-Wegener: Albrecht von Roon. Kriegsminister – Ministerpräsident – Generalfeldmarschall. be.bra wissenschaft verlag, Berlin 2011.

ზომები ოპოზიციის შესაძლებლობების შესაზღუდად.

პარლამენტის საბიუჯეტო სხდომაზე ბისმარკი გამოვიდა სიტყვით, რომელიც შევიდა ისტორიაში: „პრუსიამ უნდა მოიკრიბოს თავისი ძალები და ისარგებლოს ხელსაყრელი მომენტით, რომელიც უკვე რამდენჯერმე ხელიდან გაუშვა. ვენის შეთანხმებების შესაბამისად დადგენილი პრუსიის საზღვრები არ შეესაბამება სახელმწიფოს ნორმალურ ცხოვრებას დროის დიდი ამოცანები წყდება არა ლაპარაკითა და პარლამენტის რეზოლუციებით, არამედ, რკინითა და სისხლით („nicht durch Reden und Majoritätsbeschlüsse werden die großen Fragen der Zeit entschieden sondern durch Eisen und Blut“) ეს იყო 1848-1849 წლების რევოლუციის მთავარი შეცდომა<sup>6</sup>. პროგრამას – „რკინა და სისხლი“, ბისმარკი თანმიმდევრულად ატარებდა, როცა დაიწყო გერმანიის მიწების გაერთიანება.

ბისმარკის ჩანაფიქრების განხორციელებისთვის ხელსაყრელი ვითარება შეიქმნა 1864 წ. გერმანიის გაერთიანებისთვის წარმატებული ომების დასაწყისად იქცა პრუსიის ომი დანიასთან შლეზვიგისა და ჰოლშტაინის გამო, რომლებიც დანიასთან გარკვეული უნიით იყვნენ დაკავშირებული. ამ რეგიონების მოსახლეობაში ეთნიკურად სჭარბობდნენ გერმანელები. პრუსია ჯერ კიდევ 1848-1850 წლებში ებრძოდა დანიას საჰერცოგოების გამო, მაგრამ დიდი სახელმწიფოების-ინგლისის, რუსეთის და საფრანგეთის ზეწოლით, რომელთაც გარანტია ჰქონდათ მიცემული დანიის მონარქიის ხელშეუხებლობაზე, დათმობაზე წავიდა.

ახალი ომის საბაზად იქცა დანიის ტახტის მემკვიდრეობის საკითხი. 1863 წ. დანიის ახალი კონსტიტუციით დადგინდა დანიისა და შლეზვიგის ერთიანობა. ამ საკითხში ბისმარკმა შეძლო ავსტრიის მოკავშირეობისთვის მიეღწია, დანია პოლიტიკურ იზოლაციაში აღმოჩნდა, ავსტრია-პრუსიის კოალიციამ გაიმარჯვა, ვინაიდან, ევროპულმა სახელმწიფოებმა, ამჯერად, გან-

6 Bismarck, Otto von 1862: Blut und Eisen. (Rede). unter: <http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/sub-document.cfm?document-id=250&language=german>.

საკუთრებული ინტერესი დანიის საკითხზე არ გამოამჟღავნეს და პრუსია-ავსტრიის გაერთიანებული სამხედრო ძალების წინააღმდეგ გამოსვლისგან თავი შეიკავეს. საომარი მოქმედებები დასრულდა დანიის მარცხით. დანიელებმა დაკარგეს 1500 ჯარისკაცი, გამარჯვებულებმა – 500. დანიამ, რათა თავიდან აერიდებინა შლეზვიგის მთლიანად დაკარგვა, პრუსიას და ავსტრიას შესთავაზა დანიის დასავლეთ-ინდოეთი,<sup>7</sup> მაგრამ უშედეგოდ. შლეზვიგის, ჰოლშტაინის და ლაუენბერგის საჰერცოგოები დროებით გადავიდა გამარჯვებულების ხელში. ჰოლშტაინი სამართავად გადაეცა ავსტრიას, შლეზვიგი-პრუსიას.

გერმანიის გაერთიანების გზაზე ბისმარკის შემდეგი საზრუნავი გახდა ავსტრიის დასუსტება, მასთან ომის დასაწყებად ბისმარკისთვის ხელსაყრელი პოლიტიკური ვითარება შეიქმნა პრუსიის პოლიტიკური კრიზისის ახალ ეტაპზე 1865-1866 წლებში.

ავსტრია დაადანაშაულეს პროვინციის მართვის ხელშეკრულების დარღვევაში. ვენამ ეს საკითხი დასვა საკავშირო სეიმზე, ბისმარკმა გააფრთხილა, რომ ეს მხოლოდ ავსტრიისა და პრუსიის საქმე იყო, ამის მიუხედავად სეიმი საქმის განხილვას განაგრძობდა. პასუხად, ბისმარკმა 1866 წლის 8 აპრილს

---

7 დანიის დასავლეთ-ინდოეთი (Dänische Antillen) – დანიის კოლონია, მცირე ანტილიის კუნძულები, რომელშიც შევიდა სანტა-კრუსის, სენტ-ჯონის, სენტ-ტომასის და მისი მიმდებარე მცირე ზომის კუძულები. XVII ს-ში დანიის მეფე ქრისტიან IV შეეცადა დანიას ჰქონოდა კოლონიები ახალი ეპოქის მსოფლიოში, მეფე ესწრაფოდა საკუთარი სავაჭრო კავშირების დამყარებას. დანიის დასავლეთ ინდოეთი იყო დანიის სავაჭრო კოლონია. 1672 წ. წმინდა ტომასის კუნძულზე დანიელი ახალმოსახლენი იყვნენ პირველი მუდმივი დასახლება, იმავდროულად კუნძულზე პირველი მონებიც გამოჩნდნენ. 1803 წ. ძალაში შევიდა 1792 წ. მიღებული აკრძალვა მონათვაჭრობაზე. 1902 წ. გაფორმდა წინასწარი შეთანხმება აშშ-ს და დანიას შორის კუნძულების გაყიდვაზე, 1915 წ. ხელახალი შეთანხმება. 1916 წ. დანიაში პირველი რეფერენდუმი ჩატარდა და უმრავლესობამ ხმა მისცა დანიის დას. ინდოეთის აშშ-სთვის მიყიდვას. 1917 წ. 31 მარტს კუნძულებზე დასრულდა დანიის ადმინისტრაციის საქმიანობა. Jan Schlirmann: Das dänisch-westindische Militärwesen 1678–1917. In: Eva Heinzelmann, Stefanie Robl, Thomas Riis (Hrsg.): Der dänische Gesamtstaat – ein unterschätztes Weltreich? = The Oldenburg Monarchy – an underestimated empire? Ludwig, Kiel 2006, S. 273–302.

გააუქმა კონვენცია და შესთავაზა გერმანიის კავშირის გარდაქმნა, რომელშიც ავსტრიას ადგილი აღარ ექნებოდა. იმავე დღეს გაფორმდა პრუსია-იტალიის კავშირი ავსტრიის მონარქიის წინააღმდეგ. ბისმარკმა წარადგინა პროგრამა – დაეარსებინათ ჩრდილოგერმანული კავშირი, რომელსაც ექნებოდა საერთო პარლამენტი და ერთიანი შეიარაღებული ძალები პრუსიის მეთაურობით. ეს მიუღებელი აღმოჩნდა თავად გერმანიის სახელმწიფოთა უმრავლესობისათვის და სეიმმა უარყო ბისმარკის წინადადება. 1866 წლის 14 ივნისს ბისმარკმა სეიმი გაუქმებულად გამოაცხადა. 13 გერმანული სახელმწიფო ბავარიის, საქსონიის, ჰანოვერის და ვიურტემბერგის ჩათვლით გამოვიდა პრუსიის წინააღმდეგ. პრუსიამ დაიწყო ძალების მობილიზაცია, რასაც მოჰყვა სამხედრო მოქმედებები ავსტრიის მოკავშირეებთან. 16 ივნისს მოახდინეს ჰანოვერის, საქსონიის და ჰესენის ოკუპაცია. 17 ივნისს ავსტრიამ ომი გამოუცხადა პრუსიას, რაც აბსოლუტურად მომგებიანი აღმოჩნდა ბისმარკისთვის, რომელიც ცდილობდა პრუსიისთვის შეექმნა ხელსაყრელი პოლიტიკური გარემო, სადაც პრუსია არ გამოჩნდებოდა როგორც აგრესორი. 20 ივნისს ომში იტალია ჩაება და ავსტრია იძულებული გახდა ორ ფრონტზე ებრძოლა, რაც ამძიმებდა მის მდგომარეობას.

ბისმარკს ბრწყინვალედ გამოუვიდა ნეიტრალიზება გაეკეთებინა ორი მთავარი საგარეო პოლიტიკური საფრთხისთვის, რომელიც მოდიოდა რუსეთის და საფრანგეთის მხრიდან. ყველაზე მეტად მას აფიქრებდა რუსეთი, რომელსაც შეეძლო აქტიურობის შემთხვევაში ჩაეშალა ავსტრიასთან გამარჯვების შესაძლებლობა. გორჩაკოვს არ სურდა ასე ადვილად დაეთმო ბისმარკისთვის, მაგრამ მეფის, ალექსანდრე II პოზიციამ, რომელიც მაღლიერი იყო პრუსიის 1863 წ. პოლონეთის აჯანყების დროს გაწეული თანადგომისთვის, განაპირობა რუსეთის ნეიტრალიტეტი.

შედარებით რთული ვითარება იყო საფრანგეთის მხრივ, რომლისთვისაც ბისმარკის ჩანაფიქრი, გაეერთიანებინა გერმანია პრუსიის ირგვლივ, პირდაპირ მუქარას წარმოადგენდა.



პრობლემის გადაჭრის მიზნით 1865 წ. ბისმარკი ეწვია ნაპოლეონ III და შესთავაზა გარიგება ნეიტრალიტეტის სანაცვლოდ, კერძოდ, არ გააპროტესტებდა, თუ ლუქსემბურგი შევიდოდა საფრანგეთის იმპერიის შემადგენლობაში. ნაპოლეონისთვის ეს საკმარისი არ აღმოჩნდა და აგრძნობინა ბისმარკს რომ მისი ინტერესის სფეროში ბელგიაც შედიოდა. ბისმარკმა კარგად უნყოდა, რომ ეს დათმობა პრუსიას მომავალში სერიოზულ გართულებებს შეუქმნიდა. მეორე მხრივ, გადაჭრით უარის თქმა ნიშნავდა ომს ავსტრიასა და საფრანგეთთან. ბისმარკს არ უთქვამს გადამწყვეტი პასუხი, იმპერატორი ამ თემას აღარ შეხებია და ბისმარკისთვის გასაგები გახდა, რომ ნაპოლეონ III გადანყვიტა შეენარჩუნებინა ნეიტრალიტეტი ომის დასაწყისში.

კანცლერის გათვლებით, ამ ეტაპზე, პრუსიისთვის საუკეთესო გამოსავალი იყო სწრაფი ომი ავსტრიასთან, ვიდრე ფრანგები არმიას საბრძოლო მზადყოფნაში მოიყვანდნენ. ბისმარკმა, ფაქტობრივად, თავისი ინტერესებიდან გამომდინარე, დაგეგმა, რომ ავსტრიას ეომა ორ ფრონტზე, რის გამოც გააფორმა კავშირი იტალიასთან, გამოიყენა რა გარემოება, რომ ახლადდაარსებულ იტალიის სამეფოს სურდა მიეღო ვენეციის ოლქი, ტრიესტი და ტრენტინო, რომლებიც ეკუთვნოდა ავსტრიას. იტალიის მეფე ვიტორიო ემანუელ II კარგად უნყოდა, რომ იტალიელ მებრძოლებს არ ჰქონდათ სათანადო ძალა ავსტრიელების წინააღმდეგ საბრძოლველად და ბისმარკის დაპირების მიუხედავად, რომ ნებისმიერ შემთხვევაში გადასცემდა მას ვენეციას, თავს იკავებდა ომში ჩაბმისგან. ასეთ ვითარებაში, ბისმარკმა მიზნის მისაღწევად შანტაჟს მიმართა, რომ იტალიელ რევოლუციონერ ლიდერებს მაზინის და გარიბალდის სთხოვდა დახმარებას და ასე მიმართავდა იტალიის ხალხს. იტალიის მეფე იძულებული გახდა დათანხმებოდა. პრუსიამ შეიძინა ძალზე საჭირო მოკავშირე მისთვის გადამწყვეტ მომენტში, საყურადღებოა, რომ ნაპოლეონ III გამოიცნო ბისმარკის იტალიური ვარიანტი. საფრანგეთის აგენტები პრუსიის მინისტრის დიპლომატიურ მზადებას და მანევრებს მუდმივად და ამავე დროს,

შეფარვით ადევნებდნენ თვალს. საფრანგეთის იმპერატორმა გააფრთხილა კიდეც ავსტრიის იმპერატორი ფრანც იოსიფი და ორ ფრონტზე ომის საშიშროების თავიდან ასაცილებლად ურჩია, თავისი ნებით დაეთმო ვენეცია.

შეთავაზებული გეგმა საკმაოდ გონივრული იყო და შეეძლო სერიოზული დარტყმა მიეყენებინა ბისმარკის გეგმებისთვის, მაგრამ ავსტრიამ ეს ნაბიჯი არ გადადგა. ნაპოლეონ III კვლავ ბისმარკის სანინაღმდეგო სვლა გააკეთა, როდესაც ვიტორიო ემანუელს განუცხადა, რომ არ მიესალმებოდა ავსტრიის ნინაღმდეგ პრუსია-იტალიის კავშირს. შექმნილ სიტუაციაში ბისმარკი კვლავ ეწვია საფრანგეთის იმპერატორს და შეეცადა მის დარწმუნებას, რომ იტალია დიდ დახმარებას ვერ გაუწევდა პრუსიას და ომი მაინც გაჭიანურდებოდა, ბისმარკმა მოქნილი დიპლომატიით შეძლო ნაპოლეონ III დარწმუნება. ომის დასაწყისში განცდილი წარუმატებლობის მიუხედავად, როგორც იყო იტალიელთა მარცხი სამხრეთის ფრონტზე და საზღვაო ბრძოლებში, 1866 წლის ივნისში ლანგენზალცესთან პრუსიელებმა დაამარცხეს ავსტრიის მოკავშირე ჰანოვერის არმია, ხოლო 3 ივლისს სადოვას რაიონში გამართულ გადამწყვეტ ბრძოლაში – ავსტრიისა და საქსონიის დიდი ძალები. (პრუსიამ დაახლოებით 9 ათასი, ავსტრიამ კი 44 ათასი მებრძოლი დაკარგა). პრუსიის მეფე და გენერალიტეტი ბრწყინვალე გამარჯვებისთვის ემზადებოდნენ და ითხოვდნენ იერიშის გაგრძელებას, ვენის აღებას და ავსტრიის დაჩოქებას. ბისმარკის გეგმებში არ შედიოდა ავსტრიის გამანადგურებელი მარცხი, რადგან ამ ფაქტს მისი ვარაუდით, შეეძლო მოეტანა თანმდევი არასასურველი მოვლენები, როგორც საფრანგეთის მხრიდან, ისე ავსტრიის სამუდამო გადამტერების თვალსაზრისით.

ბისმარკს სჭირდებოდა ნეიტრალიტეტი პრუსია-საფრანგეთის მომავალ კონფლიქტში, რისთვისაც ავსტრიის მხრიდან დაზავების შეთავაზებაში ის თავისი მიზნების მიღწევის შანსს ხედავდა. ამ საკითხში მან შეძლო პრუსიის მეფის ვილჰელმის დათანხმება. ფაქტობრივად, ბისმარკი წავიდა ყველას წინააღ-

მდეგ თავისი ჩანაფიქრის სისრულეში მოსაყვანად. მას მოუწია იტალიის წინააღმდეგობის დაძლევა, რომელიც უკმაყოფილო იყო და სურდა ომის გაგრძელება ტრიესტის და ტრენტინოს დასაპყრობად. ბისმარკმა იტალიელებს განუცხადა, რომ მათ არავინ უშლიდათ ავსტრიელებთან ომის გაგრძელებას, მეფე ვიქტორიო ემანუელი მიხვდა, რომ მარტო ვერ დაუპირისპირდებოდა ავსტრიას და დაკმაყოფილდა მხოლოდ ვენეციის მიღებით. 1866 წლის 26 ივლისს ნიკოლსბურგში გაფორმდა პრელიმინარული ზავი ავსტრია-პრუსიას შორის, 23 აგვისტოს პრაღაში ხელი მოაწერეს სამშვიდობო ხელშეკრულებას. ავსტრიამ შეინარჩუნა მთლიანობა, სცნო გერმანიის ახალი კავშირის (ჩრდილოგერმანული კავშირი) შექმნა პრუსიის მეთაურობით, უარი თქვა შლეზვიგის და პოლშტაინის საჰერცოგოებში თავის ყველა უფლებაზე. პრუსიის მიერ ანექსირებული იქნა, ასევე, ჰესენის და ნასაუს საკურფიურსტოები და მაინის ფრანკფურტის უძველესი ქალაქი. ავსტრიამ კონტრიბუციის სახით გადაუხადა პრუსიას 20 მლნ. პრუსიული ტალერი და ვენეციის ოლქი გადასცა იტალიას.

ამ ომში ავსტრიამ და მისმა მოკავშირეებმა დაკარგეს 11000-ზე მეტი მებრძოლი, პრუსიამ და მისმა მოკავშირეებმა – 4 600-ზე მეტი. ავსტრიის დამარცხებამ საბოლოოდ გადაწყვიტა გამაერთიანებელ პროცესში პრუსიის ჰეგემონობის საკითხი, ვინაიდან ამ მარცხის შემდეგ ავსტრია გავიდა გერმანული კავშირიდან და გაერთიანების საკითხში პირველობა პრუსიას დაუთმო.

1866 წლის აგვისტოში ხელმოწერილი იქნა შეთანხმება ახალი ჩრდილო გერმანული კავშირის შექმნაზე პრუსიის მეთაურობით. კავშირში შევიდა რაინის ჩრდილოეთით მდებარე 22 გერმანული სახელმწიფო. 1867 წ. მიიღეს ჩრდილო გერმანული კავშირის კონსტიტუცია, რომელმაც იურიდიულად დაამტკიცა პრუსიის წამყვანი როლი კავშირში. შემოიღეს ერთიანი კანონები, და საერთო საკავშირო დანესებულებები – რაიხსტაგი, საკავშირო საბჭო, უმაღლესი სავაჭრო პალატა, ჩრდილოგერმანული

კავშირის საშინაო და საგარეო პოლიტიკის წარმმართველი გახდა ბერლინი, პრუსიის მეფე დასახელდა კავშირის პრეზიდენტად, საშინაო და საგარეო საკავშირო საკითხების გადაწყვეტაში მნიშვნელოვანი ფიგურა იყო პრუსიის მეფის მიერ დანიშნული ფედერალური კანცლერი. ბისმარკის ეს წარმატებები უკვე ნიშნავდა მიახლოებას გერმანიის გაერთიანების საბოლოო მიზანთან.

ფაქტობრივად, 1867-1871წწ. დაიწყო პოლიტიკური კრიზისის დამამთავრებელი ეტაპი, რომელიც ხასიათდება, თანდათანობით, ბისმარკის და მისი ხელისუფლების მმართველობის კონტროლის აღდგენით პრუსიაზე. ეს პროცესი დაიწყო ჩრდილო გერმანული კავშირის მიერ. ბისმარკი გამოვიდა სოციალური, ეკონომიკური და პოლიტიკური ცვლილებების ინიციატორად ჩრდილო გერმანული კავშირის პოლიტიკურ მოწყობაში, რაიხსტაგში პირდაპირი და თანასწორი არჩევნების შემოღების და სხვა საკითხებში. ბისმარკს წარმატებით გამოუვიდა შეეცვალა კრიზისული სიტუაცია თავის მოხერხების და ნიჭის წყალობით. პრუსიის კანცლერმა შეძლო კონსერვატორული ღირებულებების ინტეგრირება პროგრესისტების, ლიბერალების, სოციალდემოკრატების იდეებთან თავისუფალი ვაჭრობის (საბაჟო კავშირის) სფეროში, ასევე, წარმატებით გადაეჭრა სხვადასხვა სოციალური საკითხები, ესარგებლა დანიასთან და ავსტრიასთან მოგებული ომებით და გადაედგა გადამწყვეტი ნაბიჯი ქვეყნის საბოლოო გაერთიანებისთვის.

60-იან წლებში ყველა გერმანულ სახელმწიფოში ფორმირდება ახალი სახელმწიფოებრიობა, რომელმაც თავის მხრივ, განსაკუთრებული პრუსიული ღონისძიებებით დაიმორჩილა საზოგადოება.

პოლიტიკური კრიზისის შედეგად პრუსიაში გამოჩნდა ქვეყნის გაერთიანების ტენდენციები, ჩამოყალიბდა ახალი პოლიტიკური სისტემა, რომლის მეშვეობითაც სახელმწიფო ხელისუფლება წარმოდგენილი იყო არა მხოლოდ მეფით, არამედ ლანდტაგებით, რაიხსტაგით, გაძლიერდა პარტიის, როგორც საზოგა-

დოების და ხელისუფლების დამაკავშირებლის როლი, გერმანული საზოგადოების დამახასიათებელი ნიშანი გახდა ის, რომ მან ფაქტობრივად, აღიარა ბისმარკის ხელისუფლების პოლიტიკა – საშინაო და საგარეო პრობლემების გადაჭრისას ესარგებლა ძალის საშუალებით. [201;55]

გერმანიის პოლიტიკურ სისტემაში მნიშვნელოვნად დასუსტდა მინათმფლობელი არისტოკრატიის გავლენა და მისი წარმომადგენლობა ზედა პალატაში, მაგრამ აზნაურობამ XIX ს-ის 60-იანი წლების პოლიტიკურ ბრძოლაში არ დათმო თავისი პოზიციები, პირიქით, ახალ პოლიტიკურ სისტემაში შეინარჩუნა წამყვანი როლი და გააძლიერა გავლენა პოლიტიკური გადაწყვეტილებების მიღების პროცესზე. პრუსიის სიცოცხლისუნარიანობის შენარჩუნება მიღწეული იქნა ბისმარკის და მმართველი ელიტის უნარებით. ნაციონალ-ლიბერალებმა და თავისუფალმა კონსერვატორებმა შეისრუტეს ყველა პოლიტიკური მიმართულების და მოძრაობის ღირებულებები და ალლო აუღეს შექმნილ ვითარებას. რომ არა მათი ძალისხმევა – საერთაშორისო ურთიერთობების ახალი ტენდენციები, რომელიც XIX ს-ის მეორე ნახევრიდან საფრთხეს უქმნიდა წვრილი და სუსტი სახელმწიფოების არსებობას – გერმანული საზოგადოება აღმოჩნდებოდა სრულ ქაოსში და ადვილად შესაძლებელი იყო დაესრულებინა თავისი არსებობა [206; 92].

1870-იანი წლები გერმანიის ისტორიაში დაიწყო უალრესად მნიშვნელოვანი მოვლენით, რომელმაც ძირფესვიანად შეცვალა არა მხოლოდ გერმანული საზოგადოების ცხოვრება და აზიარა ის ახალ რეალობას, არამედ სერიოზული კორექტივები შეიტანა იმდროინდელი მსოფლიოს საერთაშორისო ურთიერთობებში.

### 1.3 იმპერიის შექმნა

დანიასთან და ავსტრიასთან 1864 - 1866 წლებში წარმოებულ ომებში გამარჯვებებმა ბისმარკს, რომელმაც კარგად უწყოდა, რომ გერმანიის გაერთიანების დასრულება მხოლოდ საფრანგეთის დამარცხებით იყო შესაძლებელი, საფრანგეთთან ომისკენ უბიძგა. ეს უკანასკნელი, თავის მხრივ, გერმანიის ერთიანობაში ხედავდა კონტინენტზე პირველობაში თავის ყველაზე სერიოზულ მეტოქეს და ცდილობდა ავსტრია და სამხრეთ გერმანული სახელმწიფოები პრუსიის წინააღმდეგ აემხედრებინა. ბისმარკის გათვლები აღმოჩნდა უზუსტესი. მან უბიძგა საფრანგეთს ომისკენ და ამ უკანასკნელმა თავისი შესაძლებლობები ვერ გათვალა.<sup>8</sup>

1870 წლის 19 ივლისს საფრანგეთმა ფორმალურად გამოუცხადა ომი, სახელდობრ, პრუსიას, რომლის მხარდამჭერებად დაუყონებლივ გამოვიდნენ არა მხოლოდ ჩრდილო-გერმანული კავშირი, არამედ მასთან სამხედრო-პოლიტიკური ხელშეკრულებებით დაკავშირებული სამხრეთ - გერმანული დამოუკიდებელი სახელმწიფოები: ბავარია, ვიურტემბერგი, ბადენი და ჰესენ-დარმშტადტი. ოთხივე სახელმწიფოს პარლამენტმაც ერთსულოვნად დაუჭირა მხარი თავიანთ ხელისუფლებებს და გამოცვეს ფინანსები მომავალი ომის საჭიროებისათვის. 1870-1871 წლებში საფრანგეთის წინააღმდეგ გამოვიდა, პრაქტიკუ-

---

8 აღსანიშნავია, რომ ბისმარკის უნარები და დიპლომატია, ორიგინალურად შეაფასა კონსერვატორული ოპოზიციის ლიდერმა დიზრაელმა, ჯერ კიდევ, 1862 წელს ლონდონში ბისმარკთან შეხვედრის და საუბრის შემდეგ - საკითხი ეხებოდა გერმანიის გაერთიანებას პრუსიის მეთაურობით, სადაც ბისმარკმა თავისი ჩვეული მანერით ღიად ისაუბრა უახლოეს წლებში თავის პოლიტიკურ გეგმებზე. ცხადია, დიზრაელზე, რომელიც მიჩვეული იყო დიპლომატიის სფეროში საკითხის ბუნდოვან და ფრთხილ ფორმულირებას, ბისმარკის მოულოდნელმა განცხადებამ და ახალმა დიპლომატიურმა მანერამ ძლიერ შთაბეჭდილება მოახდინა და შემდეგში ასეთი შეფასება მისცა - „უფრთხილდით ამ ადამიანს! ის იმას ლაპარაკობს, რასაც ფიქრობს!“). Mommsen W. Bismarck. Ein politisches Lebensbild. - München: Bertelsmann Verlag, 1959. -S. 183. Hillgruber, A. Otto von Bismarck: Gründer d. europ. Grossmacht Dt. Reich. - Zürich, Frankfurt [Main]: Musterschmidt, 1978.

ლად, მთელი გერმანია და გაერთიანდნენ უცხო ძალის მუქარის წინააღმდეგ.

კვლავ გაძლიერდა 1813 და 1840-იანი წლების შემართება, რაც იწვევდა პატრიოტიზმის აღზევებას გერმანული მოსახლეობის ყველა ფენაში. მაგალითად, ბავარიაში ეროვნული თვითშეგნების ისეთი ძლიერი მუხტი იგრძნობოდა, რომ მოსახლეობის დიდმა ნაწილმა თავის ხელისუფლებას ჩრდილო-გერმანულ კავშირთან შეერთების თხოვნითაც კი მიმართა. ისტორიკოს ა. პატრუშევის შეხედულებით, ეროვნული მოძრაობა და საზოგადოებრივი აზრი ძლიერ გავლენას ახდენდა სამხრეთ გერმანელ მმართველებზე და გერმანიის გაერთიანება არ შეიძლება ჩაითვალოს მხოლოდ, როგორც გაერთიანება „ზემოდან“, ეს იყო გაერთიანება „ქვემოდან“, რომელიც შესაძლებელი გახდა ბურჟუაზიულ-ლიბერალური ეროვნული მოძრაობით“. [100; 116]

თუმცა ამ პროცესებში უდავოდ დიდი როლი შეასრულა ჩრდილო-გერმანულმა კავშირმა, გერმანული სახელმწიფოების მმართველმა წრეებმა და ჯერ კიდევ დამოუკიდებელმა ბავარიამ, ვიურტემბერგმა, ბადენმა და ჰესენ-დარმშტადტმა. პირველ რიგში კი, გერმანიის ერთიანობის მთავარმა სულისჩამდგმელმა, პრუსიის მთავრობის მეთაურის და ჩრდილო-გერმანული კავშირის კანცლერის ოტო ფონ ბისმარკის ენერგიულმა მოქმედებებმა, რომელმაც გადანყვიტა ესარგებლა ამ ეტაპზე დაწყებული საერთო ეროვნული ეიფორიით და სისრულეში მოეყვანა გერმანიის გაერთიანების გეგმა.

1870 წ. სექტემბერში პრუსიის გადამწყვეტი სამხედრო წარმატებების შემდეგ (სედანთან გამარჯვება და საფრანგეთის იმპერატორის ნაპოლეონ III-ს კაპიტულაცია), საფრანგეთის დედაქალაქში მოხდა სახელმწიფო გადატრიალება და არსებობა დაიწყო მესამე რესპუბლიკამ, რომლის ხელისუფლება ცდილობდა დაეცვა ბლოკადაში მოქცეული დედაქალაქი, მაგრამ პარიზი დანებდა და ხელი მოაწერა დაზავებას. საომარი მოქმედებები დასრულდა 1871 წლის თებერვალში. მოქნილი დიპლომატიური მანევრებით ბისმარკმა შეძლო საფრანგეთის იმპერიის იზოლი-

რება საერთაშორისო ასპარეზზე, რამაც განაპირობა კიდევ, საფრანგეთის მარცხი პრუსია-საფრანგეთის ომში.

ომში დამარცხებამ დაასუსტა საფრანგეთი და სანაცვლოდ, ხელი მოემართა გერმანიის მიწების გაერთიანებას. ბისმარკმა დაიწყო მოლაპარაკებები სამხრეთ-გერმანული სახელმწიფოების მონარქებთან და მათ ხელისუფლებასთან, ბავარიის და ვიურტემბერგის სამეფოებთან, ბადენის და ჰესენ-დარმშტადტის დიდ საჰერცოგოებთან, მაგრამ, პატრიოტული აღმაფრენის მიუხედავად, მათი თანხმობის მიღწევა სრულ სახელმწიფოებრივ გაერთიანებაზე არ აღმოჩნდა იოლი ამოცანა. საქმეს ის ართულებდა, რომ გაერთიანების „მცირე გერმანული“ ვარიანტი წინანდებურად ყველგან ნდობით არ სარგებლობდა, განსაკუთრებით კი სამხრეთ გერმანულ მიწებზე, სადაც ავსტრიის ავტორიტეტი უფრო სჭარბობდა ვიდრე პრუსიის. მართალია, შემდგომში ვითარება შეიცვალა, მაგრამ გერმანიის ერთიანობის იდეა ჩრდილო-გერმანული კავშირის საზღვრებს გარეთ მაინც იჩრდილებოდა პრუსიის მიმართ ფარული უნდობლობის არსებობით. აქ ჯერ კიდევ არსებობდა შიში და არც უსაფუძვლოდ, რომ ჰოჰენცოლერნები ესწრაფვოდნენ არა იმდენად გაერთიანებას, რამდენადაც გერმანიის დასაკუთრებას. ბევრი თანამედროვე იმასაც ამბობდა, რომ „პრუსია კი არ შევა „მცირე გერმანიის“ შემადგენლობაში, პირიქით, „მცირე გერმანია“ უფრო შევა პრუსიის შემადგენლობაში“. [185;191] სამხრეთ-გერმანული სახელმწიფოების მმართველი წრეები მოლაპარაკებების პროცესში დაჟინებით ცდილობდნენ, რაც შეიძლება მომგებიანი პირობებით შეეყვანათ თავიანთი მიწები გაერთიანებულ გერმანიაში.

მოლაპარაკებებში, რომელთაც ბისმარკი ცალ-ცალკე აწარმოებდა სამხრეთ-გერმანულ სახელმწიფოთა მმართველებთან, განსაკუთრებით უკომპრომისო იყო ბავარია, პრუსიის შემდეგ სიდიდით მეორე სახელმწიფო. პირველივე სხდომაზე ბავარიამ შეადგინა იმ პირობების ნუსხა, რომლის საფუძველზეც კავშირში შესვლაზე იქნებოდა თანახმა. კერძოდ, თავისი არმიის შენარჩუნება და მასზე დამოუკიდებელი ხელმძღვანელობა, საკუთარი



კანონმდებლობა, გადასახადების დამოუკიდებელი სისტემა და სხვ. ასევე, ითხოვდა ტერიტორიების გაფართოებას მეზობელი სამხრეთ-გერმანული სახელმწიფოების ხარჯზე და პრუსიასთან ერთად კავშირში სოლიდურ ადგილს. ეს მოთხოვნები მკვეთრად ეწინააღმდეგებოდა პრუსიის მმართველი წრეების გეგმებს, რომლებიც ერთიანი გერმანიის მოწყობას ვარაუდობდნენ ისეთივე პრინციპით, როგორიც ჩრდილო-გერმანული კავშირი იყო, მაგრამ ბავარიის გარეშე ის ვერ იქნებოდა ბისმარკის მიერ ჩაფიქრებული ერთიანი გერმანული სახელმწიფოს მოდელი.

„რკინის კანცლერს“ თავისი პოლიტიკური წონით და დიპლომატიური მოქნილობით უნდა მოეხერხებინა და მიეღწია სასურველი შედეგისთვის.

ბისმარკმა და მისმა მარჯვენა ხელმა მრჩეველმა მ. დელბრიუკმა ზედიზედ გამართეს კონსულტაციები სამხრეთ-გერმანული სახელმწიფოების მმართველებთან. მათგან გაერთიანებაზე საბოლოო თანხმობის მიღების შემდეგ, სცადეს დიალოგის აღდგენა ბავარიასთან, რომელმაც შექმნილ პირობებში ვერ შეძლო წინააღმდეგობის გაწევა, თუმცა მოთხოვნას – ბავარიისთვის განსაკუთრებული პირობების მინიჭებაზე – ისევ აგრძელებდა. ამ დროისათვის ჯერ კიდევ არ იყო დასრულებული ომი საფრანგეთთან, არ არსებობდა იმის გარანტია, რომ დიდი სახელმწიფოები მომავალშიც ნეიტრალურ პოზიციაზე დარჩებოდნენ. ასეთ პირობებში ბავარიაზე ძლიერი ზეწოლის მოხდენა პრუსიას არამომგებიან ვითარებაში ჩააყენებდა, შესაბამისად, პრუსიის ხელმძღვანელობა წავიდა სამხრეთ გერმანულ მმართველებთან მნიშვნელოვან დათმობებზე. აღმოცენდა თავისებური ნიმუშის პოლიტიკურ-იურიდიული ფენომენი – ე. წ. („Reservatenrechte“)<sup>9</sup> გარკვეულწილად, ის შეეხო კავშირში შემავალ სხვა გერმანულ სახელმწიფოებსაც.

ბავარია სხვებთან შედარებით მეტი უფლებით სარგებლობდა. მან შეინარჩუნა შეიარაღებული ძალები, თავისი არმიის და-

<sup>9</sup> სამართალი, რომელიც იურიდიული თვალსაზრისით, გარკვეულ მუხლების (პუნქტების) მიხედვით რიგ საკითხებში ანიჭებდა პრივილეგიას, ხოლო რიგ პუნქტებში კავშირში შემავალ სხვა წევრების უფლებების დონეზე რჩებოდა.

მოუკიდებელი მმართველობა და დიპლომატიური სამსახური, მთელი რიგი ფინანსურ-ეკონომიკური და ნაწილობრივ ადმინისტრაციული ხასიათის პრივილეგიები.

სამხრეთ-გერმანული სახელმწიფოებისთვის მინიჭებული განსაკუთრებული უფლებები სერიოზული დათმობა იყო ბისმარკის მხრიდან, რომელსაც ეს მანევრი დაეხმარა დაესრულებინა გერმანიის გაერთიანების პროცესი.

1870 წ. 15 ნოემბერს დაიდო ხელშეკრულება ბადენთან და ჰესენთან, რამოდენიმე დღით გვიან ბავარიასა და ვიურტემბერგთან. ხოლო, ბავარიის პარლამენტთან შეთანხმება მკაცრ პოლემიკაში გადაიზარდა და მოგვიანებით, იანვარში გაფორმდა. ხელშეკრულებების მთავარი პუნქტი ის იყო, რომ 1871 წლის 1 იანვრიდან გერმანიის ერთიანობის აღიარება მომხდარიყო ყველა მონაწილე მხარის თანხმობით.

გერმანიის ერთიანი სახელმწიფოს დაარსებაში ნოემბრის ხელშეკრულებებს – სამხრეთ გერმანულ სახელმწიფოებსა და ჩრდილო გერმანულ კავშირს შორის, ჩრდილო გერმანულ რაიხსტაგსა და ვიურტემბერგის, ბადენის, ჰესენ-დარმშტადტის ლანდტაგებს შორის – უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა.

1871 წლის 18 იანვარს პირდაპირ ოკუპირებულ ვერსალში გამოცხადდა გერმანიის იმპერიის შექმნა. ავსტრია ახლად აღორძინებული იმპერიის მხარეს დარჩა. იმპერიამ მოიცვა უზარმაზარი ტერიტორია ცენტრალურ ევროპაში 40 მილიონზე მეტი მოსახლეობით. მთელი იმპერიის მოსახლეობა დაექვემდებარა იმპერატორს, რომლის ტიტულიც გამყარდა პრუსიის მეფის წოდებით. ბისმარკი გახდა იმპერიაში მეორე პირი, თუმცა, როგორც ადრე, თითქმის სრულად აკონტროლებდა ქვეყნის საშინაო და საგარეო პოლიტიკას.

ახლად დაარსებული სახელმწიფო ერთი მხრივ, დაეყრდნო გერმანელი თავადების და მონარქების თანხმობას, მეორე მხრივ კი დააკანონა პარლამენტმა. გაერთიანებული გერმანიის კონსტიტუციაც კი უფრო მეტად ჩამოჰგავდა არა კონსტიტუციას, ამ სიტყვის ტრადიციული გაგებით, არამედ ხელშეკრულებას

სუვერენულ სახელმწიფოებს შორის, რაც ნათლად ჩანდა პრემიერის პირველივე ფრაზიდან: „მისი უდიდებულესობა პრუსიის მეფე ჩრდილო გერმანული კავშირის სახელით, მისი უმაღლესობა მეფე ბავარიის, მისი უმაღლესობა მეფე ვიურტემბერგის, მისი სამეფო უმაღლესობა ბადენის დიდი ჰერცოგი, მისი სამეფო უმაღლესობა ჰესენის დიდი ჰერცოგი აფორმებენ მუდმივ ხელშეკრულებას, რათა დაიცვან კავშირის ტერიტორია და მისი საზღვრები, ასევე იზრუნონ გერმანულ ხალხსა და მათ კეთილდღეობაზე“ [169;78]

გამაერთიანებელი პროცესის ხასიათზე მიუთითებდა ის ფაქტი, რომ გერმანელებისთვის განსაკუთრებული დატვირთვა შეიძინა არა 1871 წლის 1 იანვარმა, როცა ოფიციალურად დაიწყო არსებობა იმპერიამ, არამედ 18 იანვარმა, დღე, როდესაც საზეიმოდ გამოცხადდა პრუსიის მეფე ვილჰელმ I გერმანიის იმპერატორად. ყველა ოფიციალურ საბუთზე აუცილებლად უთითებდნენ, რომ კაიზერი იყო არა მხოლოდ გერმანიის იმპერატორი, არამედ პრუსიის მეფეც. მონარქების ნუმერაცია იმპერიაში უნდა წასულიყო სწორედ პრუსიის ხაზით. ყველა ბრძანება იწყებოდა სიტყვებით: „ჩვენ და ვილჰელმი, ღვთისთაყვანისმცემი გერმანიის იმპერატორი, პრუსიის მეფე და ა. შ. „(Wir Wilhelm, von Gottes Gnaden Deutscher Kaiser, König von Preussen... und etc.)“ [169;157].

**1871 წლის კონსტიტუცია – 1871 წ. 16 აპრილს რაიხსტაგმა დაამტკიცა იმპერიის კონსტიტუცია. (იხ. დანართი №5) გერმანიის იმპერიის სახელმწიფოებრივი წყობა ფორმალურად იყო ფედერაციული ხასიათის, ხოლო რეალურად დომინირებდა პრუსია.**

კონსტიტუციის თანახმად იმპერიაში შევიდა:

1. ოთხი სამეფო – პრუსია, ბავარია, საქსონია და ვიურტემბერგი, თავისუფალი ქალაქები – ჰამბურგი, ბრემენი და ლიუბეკი
2. ექვსი დიდი საჰერცოგო – ბადენი, ჰესენი და რაინი,

მეკლენბურგ-შვერინი, მეკლენბურგ-სტრელცე, ოლდენ-ბურგი და საქსენ-ვაიმარ-აიზენახი

3. ხუთი საჰერცოგო – ანჰალტი, ბრაუნშვაიგი, საქსენ-ალტენბურგი, საქსენ-კობურგი და საქსენ-მაინინგენი
4. სათავადოები – ვალდეკი, ლიპე, შაუმბურგ-ლიპე, შვარცბურგ-ზონდერჰაუზენი, შვარცბურგ-რუდოლფ-შტადტი და სხვ.
5. საფრანგეთისგან ანექსირებული ელზას – ლოთარინგია (ლორენი).

იმპერიაში შემავალ არცერთ სუბიექტს არ ჰქონდა ცალმხრივად კავშირიდან გასვლის ან ვინმეს გარიცხვის უფლება. მმართველობის ფორმით ახლადშექმნილი სახელმწიფო წარმოადგენდა კონსტიტუციურ მონარქიას. იმპერიის სოციალურ ბაზას შეადგენდა პრუსიის თავადაზნაურობა, იუნკრობა, მსხვილი ბურჟუაზია.

კონსტიტუციამ საკანონმდებლო ორგანოდ დააკანონა ორპალატიანი პარლამენტი. ზემო პალატას წარმოადგენდა ბუნდესრატი (Bundesrat – ფედერალური საბჭო), რომელშიც შედიოდნენ კავშირში მყოფ სახელმწიფოთა წარმომადგენლები და მათი რაოდენობა განსაზღვრული იყო კონსტიტუციით. ბუნდესრატში „მუდმივი კავშირის“ წევრებს ჰქონდათ 58 ხმა, რომელშიც 17 ხმა მიეკუთვნა პრუსიას, 6 – ბავარიას, 4 – საქსონია-ვიურტემბერგს, 3 – ბადენს და ჰესენს. კავშირის დანარჩენ წევრებს – თითო ხმა.

კავშირში შემავალ ყოველ წევრს შეეძლო საკავშირო საბჭოში იმდენი წარმომადგენელი ჰყოლოდა, რამდენ ხმასაც ფლობდა.

საკავშირო საბჭო იღებდა გადაწყვეტილებას იმ წინადადებებზე, რომლებიც შეჰქონდათ რაიხსტაგში და საბოლოო დადგენილების მიღებაზე, ადმინისტრაციულ ინსტრუქციებზე, რომელიც აუცილებელი ხდებოდა იმპერიის კანონების პრაქტიკაში განსახორციელებლად, ასევე იმ ნაკლოვანებებზე, რომლებიც

თავს იჩენდნენ საიმპერიო კანონების გატარებისას. ყოველ წევრს სრული უფლება ჰქონდა წამოეყენებინა წინადადება და მოეხსენებინა საბჭოსთვის, რომელიც შემდეგ ვალდებული იყო განეხილა. გადაწყვეტილება, რამოდენიმე გამონაკლისის გარდა, მიიღებოდა ხმათა უმრავლესობით. თუ განიხილებოდა საკითხი, რომელიც მთელი იმპერიისთვის საერთოს არ წარმოადგენდა, მაშინ ითვლებოდა იმ მოკავშირე სახელმწიფოთა ხმა, რომელთაც ეხებოდა მოცემული საკითხი. საკავშირო საბჭოს ჰქონდა შემდეგ სახის მუდმივი კომიტეტები:

1. არმიის და სიმაგრეების საკითხებზე
2. საზღვაო საქმეზე
3. საბაჟო და საგადასახადო საქმეებზე
4. ვაჭრობასა და საქონელბრუნვაზე
5. სარკინიგზო, საფოსტო და სატელეგრაფო
6. იუსტიციის
7. სააღრიცხვო

თვითეულ კომიტეტში წარმოდგენილი უნდა ყოფილიყო კავშირიდან სულ მცირე 4 სახელმწიფო, თითო ხმის უფლებით. არმიის და სამხედრო ნაგებობების კომიტეტში ბავარიას ჰქონდა მუდმივი ადგილი, ხოლო დანარჩენ წევრებს, ისევე, როგორც საზღვაო საქმეთა კომიტეტში, ნიშნავდა იმპერატორი. სხვა კომიტეტების წევრებს ირჩევდა საკავშირო საბჭო. მუდმივი კომიტეტების შემადგენლობის განახლება ყოველწლიურად ხდებოდა საკავშირო საბჭოს მთელი სესიის მანძილზე გარდა ამ კომიტეტებისა, არსებობდა კიდევ საგარეო საქმეთა კომიტეტი, რომელიც წარმოდგენილი იყო ბავარიის, საქსონიის, ვიურტემბერგის სამეფოების წევრებით და კიდევ ორი საკავშირო სახელმწიფოსი, ამ უკანასკნელს ირჩევდა საკავშირო საბჭო ყოველწლიურად. კომიტეტს თავმჯდომარეობდა ბავარია.

არავის ჰქონდა უფლება – ყოფილიყო ერთდროულად საკავშირო საბჭოს და რაიხსტაგის წევრი. იმპერატორი უზრუნველყოფდა საბჭოს წევრების დიპლომატიურ ხელშეუხებლობას.

რაც შეეხება საბჭოს პრეზიდენტობას, ეს სტატუსი პრუ-

სიას ეკუთვნოდა, რომელიც ატარებდა გერმანიის იმპერატორის ტიტულს (Deutscher Kaiser).

ქვედა პალატა – რაიხსტაგი (Reichstag), მასში შედიოდა 382 დეპუტატი და ირჩევდნენ 3 წლის ვადით (1887 წლიდან – 5 წლის ვადით) საყოველთაო, პირდაპირი და ფარული კენჭისყრით. 1873 წ. 25 ივნისს იმპერიის მიერ გამოცემული კანონით დაემატა 15 დეპუტატი ელზას-ლოთარინგიიდან და დეპუტატთა საერთო რაოდენობამ რაიხსტაგში შეადგინა 397. [167; 757-758]

ორივე პალატა ფლობდა საკანონმდებლო ინიციატივას. კანონის მისაღებად საჭირო იყო ორივე პალატის თანხმობა.

პარლამენტის კომპეტენციაში კონსტიტუცია აკანონებდა ასევე მოქალაქეობის, საშემოსავლო, საბაჟო და სავაჭრო კანონმდებლობას, ერთიან სავალუტო სისტემას, სამართალწარმოების, სისხლის და სამოქალაქო უფლებების, საბანკო საქმის, ტრანსპორტის და კავშირგაბმულობის, სამხედრო კანონმდებლობის საფუძვლებს, საგარეო პოლიტიკური ურთიერთობების და სხვ.

ზედა პალატა ფლობდა ასევე აღმასრულებელი ფუნქციების გარკვეულ რიგს. ის ნიშნავდა იმპერიის მოხელეებს, იღებდა გადაწყვეტილებებს ეგზეკუციაზე, კავშირის ცალკეული ნევრების მიერ კონსტიტუციის უფლებების დაცვაზე.

აღმასრულებელი ხელისუფლების სათავეში იდგა იმპერატორი, რომელიც ითვლებოდა სახელმწიფოს მეთაურად, ის ფლობდა ფართო კომპეტენციებს, ნიშნავდა და ათავისუფლებდა იმპერიის პასუხისმგებელ პირებს, საკავშირო საბჭოს თავმჯდომარის, კანცლერის, ჩათვლით. მას ჰქონდა საკანონმდებლო ინიციატივის უფლება, აქვეყნებდა კანონებს და აკონტროლებდა მათ ზედმინევნით შესრულებას. გამოდიოდა იმპერიის წარმომადგენლად საერთაშორისო ურთიერთობებში – დებდა ზავს, ხელს აწერდა საერთაშორისო ხელშეკრულებებს, საკავშირო საბჭოს თანხმობით აცხადებდა ომს, იწოდებოდა შეიარაღებული ძალების მთავარსარდლად, აკონტროლებდა პარლამენტის საქმიანობას, ჰქონდა საკავშირო საბჭოს და რაიხსტაგის მოწვე-

ვის, გახსნის და დახურვის უფლება, ზედა პალატის თანხმობით შეეძლო ვადამდე ადრე გაეშვა რაიხსტაგი, მას ჰქონდა უფლება – სანქციები დაედო იმპერიის კანონებისთვის, თუ ისინი არღვევდნენ საკავშირო ვალდებულებებს.

აღმასრულებელ ხელისუფლებაში განსაკუთრებული ადგილი ეჭირა კანცლერს, რომელიც იმავდროულად იყო ბუნდეს-რატის თავმჯდომარე და მის ხმას გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა თანაბარი ხმების შემთხვევაში. ის ფლობდა ფართო უფლებამოსილებას, ინიშნებოდა იმპერატორის მიერ და პასუხისმგებელი იყო მხოლოდ მის წინაშე, იმპერატორის ყველა განკარგულებასა და დადგენილებაზე ანერდა ხელს, ხელმძღვანელობდა საკავშირო საბჭოს.

1871 წლის კონსტიტუციით 25 წელს მიღწეულ ყველა მამაკაცს შეეძლო არჩევნებში მონაწილეობა, ქალები ჩამოშორებული იყვნენ საარჩევნო უფლებას. მნიშვნელოვანი შიდა და საგარეო პოლიტიკური ამოცანების გადაჭრისას, კონსტიტუციის თანახმად, უზრუნველყოფილი იყო განსახილველ საკითხზე იუნკერების და მსხვილი ბურჟუაზიის გადაწყვეტილებების გათვალისწინება. კონსტიტუცია აკანონებდა სავალდებულო სამხედრო სამსახურს, პრუსიულ სამხედრო კანონმდებლობას იმპერიაში.

გერმანიის გაერთიანებამ ძლიერი იმპულსი მისცა ეკონომიკურ და პოლიტიკურ განვითარებას. რაიხსტაგმა მიიღო მთელი რიგი კანონები იმპერიის გაძლიერებისა და განმტკიცების მიზნით.

Wir Wilhelm,  
— von Gottes Gnaden —

此 此 此

verordnet: fragment zur Klammern der Schüttung  
Kriegel nach erfolgter Zerkleinerung. der Zerkleinerung  
mit der Kriegelung. wie folgt:

11

[illegible]

Als Eingeführter

Beauftragung, Notkündung für die Kündigungs  
Reise. 12

52.

1. Der Vorstand des Vereins ist aus folgenden Mitgliedern bestehend:

[illegible]

4. ආර්ථිකය වැඩිදියුණු කිරීම.

0.141144



## გერმანიის იმპერია 1871 – 1890 წლებში

### 2.1. საშინაო პოლიტიკა

1871 წ. პრუსიაში და გერმანულ სახელმწიფოებში დასრულდა პოლიტიკური პროცესი, რომლის განსაკუთრებული ხასიათი გამოიკვეთა იმით, რომ კვლავ განახლდა რეფორმისტული პოზიცია, რომლის მიზანიც საზოგადოებრივი ცხოვრების სხვადასხვა სფეროს ტრანსფორმირება და სახელისუფლებო ინსტიტუტების ორგანიზება გახდა. ამ პოზიციაზე დადგა არა მხოლოდ ოპოზიციური ძალები, არამედ გაბატონებული წრეებიც კონსერვატორების სახით.

ბისმარკის პოლიტიკამ გაიმარჯვა არა მარტო დიპლომატიაში და სამხედრო საქმეებში, არამედ გერმანელების გონებაზეც, რაც მისი გამარჯვებებიდან ყველაზე გადამწყვეტი იყო.

მმართველი ელიტა ოტო ფონ ბისმარკის მეთაურობით დათანხმდა რეფორმებზე. რომლებიც განახორციელა „პრუსიის ღვთიური მისიის“ განცხადებების ფონზე. პრუსიის და ზოგადად, გერმანიის საზოგადოებამ მიიღო რეფორმისტული ძალა პროგრესისტების, ნაციონალ-ლიბერალების, კონსერვატორების სახით, რომელმაც გზა გაუხსნა პოლიტიკური პროცესების რეფორმისტული გზით განხორციელების პერსპექტივას ბისმარკის ხელმძღვანელობით.

გერმანიის მმართველი წრეები ერის ფორმირების პროცესში იყენებდნენ ყველა საშუალებას, რომ გერმანელთა ცნობიერებაში არ წაშლილიყო მოგონებები საერთო ენის, კულტურის, ისტორიის შესახებ, რომ ამ კომპონენტებს, თავის მხრივ, გარკვეული წვლილი შეეტანა ეროვნული სახელმწიფოს ფორმირებაში, რაც თავისთავად არ აღმოჩნდა იოლი ამოცანა, რადგან ორიენტაცია პროტესტანტიზმზე და პრუსიულ ხელისუფლებაზე, დიდ წინააღმდეგობებს აწყდებოდა. მას შეეძლო გამოენვია განხეთქ-

ილება პრუსიის და დანარჩენი ტერიტორიების მოსახლეობას შორის, კათოლიკებს და პროტესტანტებს შორის. საზოგადოების, თითქმის, არც ერთი ჯგუფი მზად არ აღმოჩნდა ერის გამთლიანების შემდგომი სრულყოფისკენ.

ნიშანდობლივია, რომ გერმანიის იმპერიას საკმაოდ დიდხანს არ ჰქონდა ეროვნული ჰიმნი და დროშა. მხოლოდ XIX ს-ის 90-იანი წლების დასაწყისში დაამტკიცა ხელისუფლებამ იმპერიის დროშა – ეს იყო სამფეროვანი დროშა – შავი, თეთრი და წითელი ფერებით (ეს იყო ჩრდილოგერმანული კავშირის დროშის ფერები). ჰიმნად აიღეს ჰოფმან ფონ ფალერსლენის ავტორობით შექმნილი „გერმანელთა სიმღერა“<sup>10</sup> („Das Lied der Deutschen“) (იხ. დანართი №6). ტექსტი შინაარსით გერმანიის ერთობას, აყვავებას და თავისუფლებას ეძღვნებოდა. ჰიმნისთვის შეირჩა ჰაიდნის ნაწარმოები (1797 წ.), იმპერიის გერბად – შავი ერთთავიანი არწივი, მკერდზე ჰოჰენცოლერნთა ფარით და კარლოს დიდის გვირგვინით.

ოფიციალურ ეროვნულ დღესასწაულებად დაწესდა იმპერიის გამოცხადების დღე – 18 იანვარი, სედანთან პრუსიის საფრანგეთზე გამარჯვების დღე – 2 სექტემბერი, ვილჰელმ I – ის დაბადების დღე – 22 მარტი, ვილჰელმ II – ის დაბადების დღე – 27 იანვარი. საერთო დღესასწაულები ბევრ სხვა ფაქტორთან ერთად ხელს უწყობდა გერმანელთა ცნობიერებაში ერთიანი სულის ფორმირებას, საერთო ღირებულებების ჩამოყალიბება იმპერიის სხვადასხვა ტერიტორიაზე მცხოვრებ გერმანელებს თანდათან აახლოვებდა ერთმანეთს და სოციალურ – ეკონომიკურ ფაქტორებთან ერთად გერმანელ ერში აღვივებდა ეროვნულ გრძნობებს. [76; 7]

ახალი ეკონომიკური პოლიტიკა – გერმანიის ახალგაზრდა იმპერიაში, სადაც საშინაო პოლიტიკის ყველა სფერო განსაკუთრებულ ყურადღებას ითხოვდა, ერთ-ერთი მთავარი აქცენ-

---

<sup>10</sup> სიმღერის ტექსტი ჰოფმან ფალერსლენმა ბრიტანეთის კუთვნილ კუნძულ პელგოლანდზე მოგზაურობის დროს დაწერა.

ტი გადავიდა ქვეყნის ეკონომიკურ განვითარებაზე.

გერმანიის გაერთიანება ქმნიდა წინაპირობას ერთიანი ეკონომიკური სივრცის ფორმირებისთვის. გერმანული სახელმწიფოები, რომლებიც იმპერიის შემადგენლობაში გაერთიანდნენ, XIX საუკუნის მანძილზე მიმდინარე ისტორიული პროცესების გავლენით, თანდათან მომზადდნენ მოდერნიზაციისათვის როგორც პოლიტიკურ, ისე ეკონომიკურ სფეროში. ბისმარკის პერიოდის გერმანიის იმპერიის მიღწევები, იყო ხანგრძლივი რეფორმატორული ძალისხმევის შედეგი სახელმწიფოებრივი და საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროში.

პრუსია ჯერ კიდევ XIX ს-ის პირველ ნახევარში ფლობდა ეკონომიკურ სფეროში მოდერნიზაციის დიდ გამოცდილებას. პრუსიის ლანდტაგის და ჩრდილოგერმანული რაიხსტაგის საკანონმდებლო საქმიანობამ ბევრად განსაზღვრა და საყრდენი დაუდო გერმანული სახელმწიფოების ერთიანობას. გაერთიანების წინ, ფაქტობრივად, ყველა პოლიტიკური ძალა ბისმარკის ინიციატივების მხარდამჭერი აღმოჩნდა. გერმანულ საზოგადოებაში ფორმირებული იქნა ახალი რაციონალური შეხედულებები, ეკონომიკური ლიბერალიზმის იდეებმა შეაღწია ფართო სამეწარმეო ფენებში. გერმანიის იმპერიის კონსტიტუციამ მნიშვნელოვანი ადგილი დაუთმო ახალი გერმანიის ეკონომიკურ საფუძვლებს და გაამყარა ფედერალიზმის და უნიტარიზმის ნორმები იმპერიასა და გერმანულ სახელმწიფოებს შორის არსებულ ეკონომიკურ ურთიერთობებში. კონსტიტუციის პირობებმა საშუალება მისცა სახელმწიფოში ახალი ეკონომიკური პოლიტიკის ჩამოყალიბებას.

ეკონომიკური პოლიტიკა, რომელიც გაატარა კანცლერმა ბისმარკმა, მისმა კაბინეტმა, რაიხსტაგმა და ბუნდესრატმა მთლიანობაში ნაკარნახევი იყო იმპერიის ეკონომიკური ცხოვრების სტიმულირების აუცილებლობით. ხელისუფლებამ რაიხსტაგში განსახილველად 1872 წლის აგვისტოში შეიტანა 7 კანონი, რომელთაგან 4 ეხებოდა უშუალოდ ეკონომიკურ საქმიანობას. სარკინიგზო მშენებლობის განვითარებისა და

ხელისუფლების მხრიდან სარკინიგზო კომპანიების საქმიანობის კონტროლის მიზნით, 1873 წელს ბისმარკის წინადადებით დაარსებული იქნა რკინიგზების საიმპერიო ბიურო. კანცლერის ხელმძღვანელობით შემუშავდა ახალი კანონმდებლობა, რომლის მთავარ მიზანს წარმოადგენდა – ეკონომიკური პროცესების მოდერნიზაციის მართვა კანონიერი მექანიზმის საშუალებით.

ეკონომიკური ინსტიტუტების ფორმირება წარმართა ორი მიმართულებით: პირველ რიგში, უნდა შექმნილიყო სახელმწიფო ინსტიტუტები, რომლებიც უხელმძღვანელებდნენ ეკონომიკურ სფეროს და მეორე, უნდა მომხდარიყო ძველი იურიდიული ნორმების შეცვლა ახლით, რომლებიც შემდეგ გავრცელდებოდა იმპერიის მთელ ტერიტორიაზე. მუშავებოდა ახალი კანონმდებლობა საგადასახადო და საბაჟო საკითხებისთვის, ფულის ერთეულის-ერთიანი გერმანული მარკის შემოღებისთვის. ახალი ფინანსური და ეკონომიკური საქმიანობის წარმართვაში ძირითადი და საპასუხიმიგებლო უფლებები ეკონომიკური პოლიტიკის განსაზღვრისა და რეალიზაციისათვის ხელთ ეპყრათ საიმპერიო ხელისუფლების უმაღლეს ორგანოებს – „იმპერატორი“, „იმპერიის კანცლერი“, „რაიხსტაგი“, „ბუნდესრატი“. მათ პქონდათ კანონმდებლობის ფორმირების ექსკლუზიური უფლება ისეთ საკითხებში, როგორიც იყო: გადასახადების დაწესება, საბაჟო ბარიერების განსაზღვრა, ფულადი ერთეულების ემისია, ასევე, აკონტროლებდნენ იმპერიის ფინანსურ და ეკონომიკურ საქმიანობას.

გერმანიის იმპერიის ხელისუფლების ეკონომიკურ პოლიტიკას, მისი შინაარსის და მართვის მექანიზმების გათვალისწინებით, ქვეყნის გაერთიანების პირველ წლებში უწოდეს „ახალი ეკონომიკური პოლიტიკა“. ეს იყო გერმანიის ეკონომიკური ლიბერალიზმის სპეციფიკური პოლიტიკა. იმპერიაში შემავალი გერმანული სახელმწიფოები მზად იყვნენ მოდერნიზაციისთვის. პირველ რიგში სამართლებრივი, პოლიტიკური, სოციალური და ეკონომიკური ცვლილებები განხორციელდა იმპერიის წამყვან სახელმწიფოში – პრუსიაში. ბისმარკი იყო ყველა ცვლილების

ინიციატორი ჩრდილო გერმანულ კავშირში. პრუსიის და ზოგადად, გერმანული სახელმწიფოების საზოგადოებრივ ცნობიერებაში მოხდა ცვლილებები, ეკონომიკური ლიბერალიზმის იდეებმა შეაღწია მოსახლეობის ფართო ფენებში.

კონსტიტუციის თანახმად, იმპერიის მთელ ტერიტორიაზე გავრცელდა ჩრდილოგერმანული კავშირის ფინანსური და კომერციული კანონმდებლობა. დაარსდა ერთიანი სავალუტო და საბანკო სისტემა. გაერთიანების შემდეგ გერმანიის ეკონომიკური განვითარება არათანაბარი იყო. წლების მანძილზე ხელსაყრელ, კეთილსასურველ კონიუნქტურას ცვლიდა კრიზისული პერიოდები, რომელიც მოიცავდა 1873-1879 წწ., 1884-1887 წწ. და 1891-1895 წლებს. მიუხედავად ამისა, გერმანიამ წარმატებით გაართვა თავი, როგორც სხვა სფეროების, ისე ეკონომიკის მოდერნიზაციის პროცესსაც. კრიზისი გამოიხატა მრავალრიცხოვანი სააქციო საზოგადოებების, ბანკების, სადაზღვევო კომპანიების, სარკინიგზო ხაზების მასობრივი, უნესრიგო ჩამოყალიბებით, რომელთა აქტივებიც შეივსო საფრანგეთისგან შემოსული კონტრიბუციის თანხით, რომლის განაწილების პრინციპებთან დაკავშირებით, ბისმარკის ინიციატივით 1871 წლის მაისიდან 1872 წლის 8 ივლისამდე მიღებული იქნა ათამდე გადაწყვეტილება და კანონი [26; 404-406]. მწვავე და ხანგრძლივი დისკუსიების შემდეგ დეპუტატები დათანხმდნენ ბისმარკის წინადადებას. საფრანგეთს თანხა უნდა გადაეხადა არა უგვიანეს 1873 წლის სექტემბრამდე.

მიღებულმა კონტრიბუციამ, რომელიც 5,5 მილიარდ ფრანკს აღემატებოდა უზარმაზარი გავლენა მოახდინა გერმანიის ეკონომიკაზე. გატარებულმა ფინანსურმა რეფორმამ 1871-1874 წლებში ის შედეგი მოიტანა, რომ მიმოქცევაში ამ თანხას დაემატა 762 მილიონი მარკა. გერმანულმა ბანკებმა დაიწყეს იაფი კრედიტების გაცემა, დაწესებულებების დაარსების პირობები გაადვილდა ლიბერალური კანონმდებლობითაც, რომელმაც გააუქმა შეზღუდვა სააქციო საზოგადოებების და ბანკების შექმნის განსაზღვრაზე.

ბისმარკის მიერ გატარებული „ახალი ეკონომიკური პოლიტიკა“ შეიძლება დაიყოს ორ ეტაპად: ქვეყნის გაერთიანების შემდგომი პირველი წლები 1871-1873 წწ. როცა ყალიბდებოდა გერმანიის სახელმწიფო ხელისუფლების ორგანოები, ფორმირდებოდა ერთიანი გერმანული იმპერიის მომავალი მიზნები, ეკონომიკური განვითარების ამოცანები. ეს ეტაპი ხასიათდებოდა ოტო ბისმარკის და საკანონმდებლო ხელისუფლების თანამშრომლობით. ამ პერიოდში რაიხსტაგის სამი სესია იქნა მოწვეული, სადაც გერმანელი კანონმდებლები განიხილავდნენ და იღებდნენ სერიოზულ კანონებს. რაიხსტაგმა მარტო მესამე სესიის მუშაობისას მიიღო 26 კანონი, რომელთაც უნდა დაერეგულირებინათ იმპერიის ეკონომიკური ცხოვრება.

1870-1871 წლები ძლიერი ეკონომიკური წინსვლის პერიოდია, სწრაფი ტემპით ხდება მანქანათმშენებლობის და ტექსტილის მრეწველობის გაფართოება, სადაც მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს ზემო ელზასის ბამბის წარმოებას, ტექსტილის მრეწველობის განვითარების პარალელურად იზრდება ქიმიური მრეწველობის მნიშვნელობა. გერმანიის ინდუსტრიალიზაციის ასეთი წარმატებული ზრდა, ბევრად იყო დამოკიდებული განვითარებული კაპიტალისტური ქვეყნების ინდუსტრიალიზაციის გამოცდილების ფლობაზე და მათი ტექნოლოგიების გაზიარებაზე.

1871-1873 წლებში გერმანიის ეკონომიკური განვითარების სპეციფიკური მახასიათებელი გახდა სააქციო საზოგადოებების რაოდენობის ზრდა, ფართომასშტაბიანი საბირჟო სპეკულაციები და ფინანსური მაქინაციები. ორი წლის მანძილზე იმპერიაში დაარსდა დაახლოებით 700 სააქციო საზოგადოება 2 მლრდ. მარკის კაპიტალით. გაიზარდა ბანკების როლი, იმპერიის უმსხვილესი ბანკები გახდნენ „დოიჩე ბანკი“, „დისკონტო გეზელშაფტი“, დრეზდენის და დარმშტადტის ბანკები.<sup>11</sup>

11 „Deutsche Bank AG“ დაარსდა ბერლინში 1870 წ. გერმანული ბანკის პირველი ბიურო 1870 წ. 9 აპრილს გაიხსნა ბერლინში საფრანგეთის ქ. №21-ში. მისი ფილიალების რაოდენობა ყოველწლიურად იზრდებოდა. 1871-1873 წლების შუაღელში ამ ბანკს ჰქონდა უკვე 5 ფილიალი – ბრემენში, იოკოჰამაში, შანხაისა

ეკონომიკური პოლიტიკის რეალიზაციის მთავარი მიმართულება გახდა საკრედიტო ბაზარი, საკრედიტო საქმიანობის გაფართოება, ინვესტიციების მიზიდვა ეკონომიკაში, რაც უკავშირდებოდა 1870 წ. 11 ივნისს სააქციო საზოგადოებათა შესახებ მიღებული ლიბერალური კანონის გავრცელებას. ამ ეტაპზე განხორციელდა მნიშვნელოვანი ეკონომიკური ღონისძიებები, სახელდობრ: სახელმწიფო ვალის შემცირების, ერთიანი ფულადი სისტემის შემოღების, სარკინიგზო ქსელების მშენებლობის.

გერმანიის ეკონომიკა თანდათან საინტერესო გახდა კაპიტალდაბანდებებისათვის. საიმპერიო ხელისუფლების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ღონისძიება იყო საფრანგეთისგან მიღებული კონტრიბუციის ნაკადის გეგმაზომიერი განაწილების პრინციპების შემუშავება. რაიხსტაგის და ბისმარკის მიერ 1871 წ. მაისიდან 1873 წ. ივლისამდე განხილული იყო 14 კანონი, კანონმდებლებმა შეაფასეს გერმანელი საზოგადოების – ვაჭრების, ემიგრანტების, უბრალო ადამიანების დანაკარგი ომში. საიმპერიო ხელისუფლებამ დაიწყო კონტრიბუციის შედეგად მიღებული თანხის ეფექტური განკარგვა, საფონდო ბირჟების განვითარება, სარკინიგზო კომპანიების დაარსება, მშრომელთა მდგომარეობის შემსუბუქება. მნიშვნელოვანი თანხა გამოიყო შეიარაღებაზე, სამხედრო საჭიროებისთვის განკუთვნილი შენობების რეკონსტრუქციასა და ახალი ნაგებობების გამართვაზე. 1873 წ. დაარსდა ფონდი ინვალიდებისა და ომის მონაწილეების დასახმარებლად. ამავე წელს დაარსდა ფონდი საფორტიფიკაციო ნაგებობების რეკონსტრუქციის და ახალი საბრძოლო გემების მშენებლობისთვის. 1873 წლის 21 აპრილის გენერალ ალბრეხტ ფონ სტოშის იმპერიის საზღვაო ნავსადგურის განვითარებასთან დაკავშირებულ მემორანდუმში (*„Denkschrift betreffend die Entwicklung der Kaiserlichen Marine des Generals Albrecht von Stosch vom 21 April 1873“*) მითითებული იყო, რომ გერმანიის ფლოტს ჰქონდა დიდი შესაძლებლობა და იმპერიას ხელი უნდა

და ლონდონში, ხოლო 1914 წლისთვის მისი ფილიალების რაოდენობა იმდენად გაფართოვდა, რომ გაზეთ „Frankfurter Zeitung“-ის განცხადებით – ის გახდა მსოფლიოში უდიდესი ბანკი. <http://www.bankgeschichte.de/de/content/788.html>

შეეწყო მისი მშენებლობის და განვითარებისთვის [151; 362].

ახალი ეკონომიკური პოლიტიკის პირველი ეტაპი ხასიათდება „გრიუნდერობის“ (gründen – შექმნა, ორგანიზება, დაფუძნება) ბუმიტ, რომელსაც რამდენიმე მიზეზი ჰქონდა, კერძოდ, სააქციო კანონმდებლობის ლიბერალიზაცია გახდა სააქციო საზოგადოებების რიცხვის აქტიური ზრდის ერთგვარი კატალიზატორი. თუ 1790-1870 წლებში პრუსიაში სულ 418 სააქციონერო კომპანია არსებობდა, მარტო 1871-1872 წლებში დაარსდა 726. გერმანიაში სულ 1871-1873 წლების მანძილზე დაარსდა 928 ახალი სააქციო საზოგადოება, რომლის ნომინალური კაპიტალი შეადგენდა 2,8 მილიარდ მარკას. თავისებურ როლს თამაშობდა ფსიქოლოგიური ფაქტორიც – საფრანგეთთან მოგებულმა ომმა გერმანელ საზოგადოებაში გააღვივა საკუთარი შესაძლებლობების რწმენა.

1871-1873 წლებში, რომელიც „გრიუნდერობის“ ერადაა ცნობილი, დაიწყო იმპერიის მრეწველობის აყვავება. „გრიუნდერობამ“ მოიცვა მეურნეობის ყველა დარგი. საფრანგეთისგან მიღებული კონტრიბუციის გარკვეული წილი მოხმარდა გერმანული მრეწველობის სუბსიდირებას. მნიშვნელოვნად იზრდება ბანკების, სამრეწველო და სამშენებლო კომპანიების რაოდენობა, მარტო ამ პერიოდში სარკინიგზო მაგისტრალების მშენებლობისა და ექსპლუატაციის 20-მდე წინადადება იქნა განხილული, იმპერიამ მიიღო სწრაფი ეკონომიკური განვითარების იმპულსი. უზარმაზარი კაპიტალის შეჭრამ წარმოების სფეროში, სადაც ადრე გაბატონებული იყო ხელით შრომა, გამოიწვია ხელოსნობის, რომელიც ადრე გერმანული მრეწველობის სიამაყე იყო, მასობრივი გამოდევნა წარმოების სფეროდან. ბევრი კვალიფიცირებული ხელოსანი, რომელთა შრომა მანქანებმა ჩაანაცვლა, ფაბრიკა-ქარხნებიდან გაუშვეს. მსუბუქ მრეწველობაში კი ხელოსნობა დაიქვემდებარა კაპიტალმა, რომელიც ექსპლუატაციას უწევდა მას და ხშირად იყენებდა ცალკეული (ასე ვთქვათ, გაფანტული) მანუფაქტურების სისტემაში.

1873 წ. დაწყებულმა მსოფლიო ეკონომიკურმა კრიზის-



მა თავისი მძიმე დალი დაასვა მრეწველობის თითქმის ყველა სფეროს, დაიწყო მასობრივი უმუშევრობა, რომელიც გამოიწვია მსხვილი სანარმოების შემცირებამ.

1873 წლიდან იწყება გერმანიის ეკონომიკის ვარდნა. მსხვილი ბანკების უმეტესი ნაწილი ბანკროტს აცხადებს, გახშირდა ბანკებისგან ემისიებზე უარის თქმა, პარალელურად, გერმანიის ყველა ბირჟაზე დაეცა ფასიანი ქაღალდების კურსი, რამაც ასი ათასობით აქციონერი გამოუვალ მდგომარეობაში ჩააგდო.

„ახალი ეკონომიკური პოლიტიკის“ მეორე ეტაპი 1874-1878 წლებს მოიცავს, ამ დროისთვის ბევრ დარგში რეკორდულად დაეცა პროდუქციის წარმოება, უმძიმეს დღეში აღმოჩნდა სამთამადნო საქმიანობა. კრიზისი შეეხო საბანკო სისტემასაც. ბანკების საშუალო რენტაბელობა დაეცა 1,5 %-ზე, რასაც შედეგად 71 ბანკის დახურვა მოჰყვა. 3 წლის განმავლობაში კრედიტების მოცულობა 37%-მდე შემცირდა. კრიზისი შეეხო რეალურ ბაზარსაც და გაგრძელდა 54 თვის მანძილზე.

საბირჟო კრახს და მრეწველობაში დაწყებულ უძლიერეს კრიზისს დაემატა 1875 წ. საერთაშორისო აგრარული კრიზისი, რომელმაც ჩაითრია მეურნეობის ყველა დარგი. ეს კრიზისი მოჰყვა ევროპაში იაფი ხორბალის შემოტანას ამერიკიდან და კანადიდან, ასევე პურის შემოტანას რუსეთიდან და ავსტრალიიდან. მეურნეობაში დაწყებული კრიზისიდან გამოსავალის ძებნისას მსხვილმა მრეწველებმა გადაწყვიტეს სამეურნეო ეკონომიკის რეორგანიზაცია, რისთვისაც გამოვიდნენ ხელისუფლების ეკონომიკური პოლიტიკის მწვავე კრიტიკით. მრეწველების, ფინანსისტების, მემამულეების და სხვათა აზრით, გერმანიის ეკონომიკის ფინანსური მდგომარეობა განსაკუთრებით გაამწვავა საზღვარგარეთიდან საქონლის უკონტროლო შემოტანამ, ისინი ითხოვდნენ ფასების ზრდას შემოტანილ ნაწარმზე და ამ გზით სამამულო პროდუქციის გასაღებისთვის ხელსაყრელი პირობების შექმნას.

ეკონომიკურ სფეროში სერიოზულმა გარღვევამ, რაც, პირველ რიგში, ნათლად გამოიკვეთა ბანკების საკითხში, დააფ-

იქრა ხელისუფლება. 1874 წ. იმპერიამ მიიღო კანონი, რომლითაც ახორციელებდა კონტროლს ფინანსების როდენობაზე. განხორციელებული რეფორმის შედეგად გერმანია 1874-1875 წლებში საბოლოოდ გადავიდა ოქროს სტანდარტზე.

1875 წლის 1 ოქტომბრიდან აიკრძალა ფინანსურ საქმიანობაში ფრანგული ვერცხლის მონეტის გამოყენება. 1873 წლის 9 ივლისს მიღებული კანონის საფუძველზე, ვილჰელმ I-ის ბრძანებით, 1876 წლის იანვრიდან მიმოქცევაში იქნებოდა იმპერიის მარკა, როგორც ოფიციალური ფულადი ერთეული. იმავე წლის იანვარში პარლამენტარებმა მიიღეს კანონი საავტორო უფლების რეგულირებაზე და წარმოებული სამრეწველო პროდუქციის უფლების დაცვაზე, ვინაიდან, საერთაშორისო ეკონომიკური თანამშრომლობისთვის გერმანიას ესაჭიროებოდა კანონი სასაქონლო ნიშნის დაცვაზე, ამ საკითხთან დაკავშირებით გააფორმა კიდევ რამოდენიმე საერთაშორისო ხელშეკრულება ბელგიასთან, ავსტრია-უნგრეთთან და სხვა ქვეყნებთან.

1875 წ. პრუსიის ბანკი გაუქმდა და ბისმარკის ხელმძღვანელობით მის ნაცვლად ჩამოყალიბდა საიმპერიო ბანკი, რომელიც იმპერიის ინსტიტუტებიდან გახდა ერთ-ერთი სერიოზული დაწესებულება, ახორციელებდა ხელისუფლების ეკონომიკურ პოლიტიკას და აკონტროლებდა ყველა გერმანულ ბანკს. იმპერიაში მიღებული იქნა კანონი ბანკების ორგანიზაციაზე, მათ საქმიანობაზე, საიმპერიო ბანკთან ურთიერთობაზე და ბანკებს შორის ურთიერთ დამოკიდებულებაზე [13;177-198].

1876 წ. მიღებული იქნა კანონი ორმხრივი დახმარების შესახებ. გერმანიამ შეძლო შეექმნა პირობები ეკონომიკური პოტენციალის განმტკიცებისთვის. 1876 წ. დაარსდა „გერმანული ინდუსტრიის და ბიზნესასოციაციების წარმომადგენელთა ცენტრალური კავშირი“ (Zentralverband). რომლის შექმნაში იაქტიურეს მსხვილმა სამთამადნო საწარმოებმა და ფოლადსადნობი ქარხნების მფლობელებმა.

გრიუნდერობა 1874-1878 წლებში დასასრულს მიუახლოვ-

და. 1878 წ. თანდათან შეწყდა სააქციო კომპანიების გაკოტრება, გერმანიის საფონდო ბაზარზე მდგომარეობა დასტაბილურდა. გერმანულმა საზოგადოებამ გააცნობიერა, სახელმწიფოს მონაწილეობის აუცილებლობა ეკონომიკური საქმიანობის რთული და ლიბერალური სფეროს რეგულირებაში. გერმანიის იმპერიის მესვეურებს დასჭირდათ არნახული ძალისხმევა შექმნილი კრიზისული გარემოდან თავის დასაღწევად. მით უმეტეს, რომ 1873-1878 წწ. ეკონომიკურმა კრიზისმა მოიტანა სერიოზული ცვლილებები იმპერიის პოლიტიკური ძალების განლაგებაში. შექმნილმა მდგომარეობამ აიძულა გერმანიის მოსახლეობა გადაეხედათ ეკონომიკურ პოლიტიკასთან თავისი დამოკიდებულებისათვის.

საბოლოოდ, გერმანიის ხელისუფლებამ 1874-1878 წლებში არა მხოლოდ თავი დააღწია ეკონომიკაში კატასტროფულ ვარდნას, არამედ, მყარი საფუძველი შეუქმნა მის განვითარებას.

„ახალი ეკონომიკური პოლიტიკის“ პერიოდში გაიზარდა ბანკების, სამრეწველო და სამშენებლო კომპანიების რაოდენობა, განსაკუთრებული აქცენტი გადავიდა სარკინიგზო მაგისტრალების აშენებაზე, გერმანიის იმპერიამ მიიღო სწრაფი ეკონომიკური განვითარების იმპულსი. ამავდროულად პერიოდში დამკვიდრდა საერთო გერმანული სარკინიგზო და საფოსტო კოდექსი, მოგვიანებით კი, საერთო სავაჭრო და სამოქალაქო კოდექსი. გერმანიის იმპერიის მოქალაქეებს გარანტირებული ჰქონდათ კერძო საკუთრების უზრუნველყოფა, სახელშეკრულებო შეთანხმებების თავისუფლება და სხვა.

გერმანული კაპიტალიზმის განვითარებაზე დიდი გავლენა ჰქონდა 70-იანი წლების აგრარულ რეფორმებს, რომლებმაც ბოლო მოუღეს კაპიტალიზმამდელ ურთიერთობებს სოფლად, თუმცა ეს გლეხებისათვის საკმაოდ რთული პირობებით განხორციელდა, გლეხების უმეტესობა გაათავისუფლეს მიწების გარეშე, რაც მათ დაქირავებულ მუშებად აქცევდა. აღმოსავლეთ პრუსიის მსხვილ რაიონებში პოპულარული გახდა კაპიტალიზმის განვითარების ე. წ. „იუნკრული გზა“.

ახალი ტარიფების დაწესებამ ისეთ საქონელზე, როგორიც იყო თამბაქო, ჩაი, ყავა და სხვ. სახელმწიფოს მოგება მნიშვნელოვნად გაზარდა.

70-იან წლებში გერმანიაში განხორციელდა ქალაქების დამაკავშირებელი სარკინიგზო ხაზების ინტენსიური მშენებლობა და შეიძლება ითქვას, ფართომასშტაბიანი სარკინიგზო სისტემა ძირითადად, სრულ მზადყოფნაში მოვიდა. მშენებლობის ტემპი წინა ათწლეულთან შედარებით, კიდევ უფრო გაიზარდა. მაგ: თუ 1866-1869 წლებში, ყოველწლიურად, 650-დან 1000 კმ-მდე სიგრძის სარკინიგზო ხაზი შედიოდა ექსპლუატაციაში, 1870-1875 წლებში – 1500 კმ.-დან – 2500 კმ-მდე გაიზარდა. სარკინიგზო მშენებლობაში გერმანია იყენებდა უცხოურ, კერძოდ, ინგლისურ კაპიტალს, საფრანგეთისგან მიღებულ კონტრიბუციას, სერიოზულ როლს თამაშობდნენ ასევე, სააქციო საზოგადოებების მიერ თავმოყრილი ფინანსები. სამრეწველო გადატრიალების დასრულებამ გერმანიას მისცა მსოფლიო ბაზარზე გასვლის შესაძლებლობა. 70-იანი წლები, როგორც უკვე მიუთითეთ, იმპერიის ისტორიაში ეკონომიკური ლიბერალიზმის პერიოდის სახელით შევიდა, როცა სახელმწიფომ მხარდაჭერა გამოუცხადა თავისუფალ ვაჭრობას და შექმნა პირობები საერთო გერმანული უწყებების ჩამოყალიბებისთვის, რომლებიც აკონტროლებდნენ რკინიგზებს, ფინანსებს, კოლონიებს და სხვ. როცა გერმანიის იმპერიის ტერიტორიაზე ამოქმედდა ერთიანი ფინანსური და კომერციული კანონმდებლობა, სავალუტო და საბანკო სისტემა და თავისუფალმა კონკურენციამ განვითარების ზენიტს მიაღწია, იმავდროულად, დაწესებულებების შექმნის ციებ-ცხელებას თან მოჰყვა ფასიანი ქაღალდების მასობრივი ემისიები, საბირჟო სპეკულაციები, რომლებიც სააქციო ფასებს ზრდიდნენ, ფიქტიური ფირმების დაარსება. ამ გვერდითმა უკონტროლო საქმიანობამ, საბოლოოდ, ბევრი სანარმო და ბანკი დახურვამდე მიიყვანა.

კერძო რკინიგზების მშენებლობას გერმანიაში 1870-იან წლებში მნიშვნელოვანი შედეგები მოჰქონდა, რამდენადაც, საა-

ქციონერო კომპანიების ფასიანი ქაღალდების დაკრედიტებისა და ემისიების გზით, დაიწყო საბანკო კაპიტალის სწრაფი ზრდა, გარდა ამისა, მოხდა მრეწველობის სამთო-საინჟინრო და მანქანათმშენებლობის დარგების აყვავება. (1911 წლისთვის გერმანია იყო სარკინიგზო გადაზიდვების უმსხვილესი ექსპორტიორი). სარკინიგზო გადაზიდვებმა ტვირთების ტრანსპორტირება, დაახლოებით, ათჯერ გააიაფა. ყოველივე ეს ხელს უწყობდა სავაჭრო კაპიტალისა და მსუბუქი მრეწველობის სწრაფ განვითარებას. შიდა საბაჟო ბარიერების მოხსნის შედეგად, გზა გაეხსნა საერთო გერმანული საშინაო ბაზრის გაფართოებას. გონივრულ პოლიტიკას გრიუნდერობის დაშლის პერიოდში, რაც ძირითადად გამოიხატა ინდუსტრიის წამყვანი დარგების მხარდაჭერაში, რეალური ეკონომიკური საქმიანობის ხელშეუხებლობის პრინციპების დაცვაში, ყველა ღონისძიებას, რომელსაც ატარებდა ბისმარკის კაბინეტი, სრულიად მართებულად ეწოდა „ახალი ეკონომიკური პოლიტიკა“.

70-იან წლებში ვაჭრობა და მრეწველობა დროებით გათავისუფლდა სახელმწიფოს მხრიდან ნებისმიერი შეზღუდვისგან. ეკონომიკური პოლიტიკის გატარებისას ბისმარკი მსხვილი ბურჟუაზიის და მინათმფლობელთა ინტერესებით ხელმძღვანელობდა. მეტალურგიული სინდიკატების და მძიმე მრეწველობის სხვა დარგების წარმომადგენლები ითხოვდნენ პროტექციონიზმის (სამამულო მწარმოებლებისთვის მხარდაჭერა და მაღალი ტარიფების დანესება იმპორტულ საქონელზე) პოლიტიკის გატარებას. 1878 წ. ხელისუფლებაში გაძლიერდა კონსერვატორთა პოზიციები და ბისმარკმა მათი სურვილი დააკმაყოფილა. დადგინდა პროტექციონისტული საბაჟო ტარიფები შემოტანილ პროდუქციაზე. ეროვნული მრეწველობის განვითარებისათვის შეიქმნა ხელსაყრელი გარემო. გერმანიას ჰქონდა მდიდარი სანედლეულო ბაზა მძიმე მრეწველობის განვითარებისათვის: ზემო სილეზიის, რურის და საარის ქვანახშირის აუზები, ასევე კალიუმის მარილისა და ცემენტის წარმოებისთვის საჭირო ნედლეული. 70-იანი წლების ბოლოს სამრეწველო გა-

დატრიალების დასრულებამ სტიმული მისცა წარმოების ზრდას. გერმანელ მწარმოებლებში ძველი ქარხნული დანადგარების დატვირთვა იმდენად ხშირი არ იყო, როგორც ინგლისში. გერმანიაში ინტენსიურად მიმდინარეობდა ახალი ქარხნების შენება, რომელიც აღჭურვილი იყო უახლესი ტექნოლოგიით. განვითარებულ ქვეყნებს შორის ყველაზე მაღალი შობადობა, ასევე ქალაქისა და სოფლის მცირე წარმოებების ინტენსიური ჩამოშლა, გერმანულ ინდუსტრიას დიდი რაოდენობის იაფი მუშახელით ამარაგებდა. ახალი საწარმოები გერმანიაში უახლესი ტექნოლოგიების ბაზაზე ყალიბდებოდა, გერმანელი ინჟინრები რაოდენობასა და ხარისხზე მუშაობის მხრივ მხოლოდ აშშ-ს უთმობდნენ პირველობას.

ეკონომიკური კრიზისი გახდა კატალიზატორი რაიხსტაგში პოლიტიკური ძალების ცვლილებებისთვის. ხელისუფლების ეკონომიკური კურსით უკმაყოფილებამ, აიძულა პოლიტიკური პარტიები შეეცვალათ თავიანთი საპროგრამო წესდება. მაგ: კონსერვატორები გამოვიდნენ ეკონომიკური კანონების გადახედვის მომხრედ.

1871-1878 წლებში დასრულდა ეკონომიკის მოდერნიზაცია, ჩამოყალიბდა მისი მმართველობის ერთიანი სისტემა, დაარსდა ერთიანი ეკონომიკური სივრცე. გერმანულმა ეკონომიკამ არა მხოლოდ შეინარჩუნა, არამედ უფრო მეტად გააფართოვა თავისი ეკონომიკური პოტენციალი.

1870-1890 წლებში გერმანული მრეწველობა 5-ჯერ გაიზარდა (ამავე პერიოდში ინგლისური – 2-ჯერ, ფრანგული – 3-ჯერ). მდიდარი სანედლეულო ბაზა და დიდი მოთხოვნა წარმოებულ პროდუქციაზე, ასევე გულუხვი დახმარება სხვა სახელმწიფოთა მხრიდან, განაპირობებდა გერმანიაში საერთოგერმანული ბაზრის გაფართოებას, ქვანახშირის, სამთამადნო მრეწველობის, მეტალურგიის და მანქანათმშენებლობის დარგების სწრაფ განვითარებას.

იმპერიის ეკონომიკური ინსტიტუტების საქმიანობას ხელმძ-

ლვანელობდა გამოცდილი ეკონომისტი ა. დელბრიუკი.<sup>12</sup>

ეკონომიკური პოლიტიკის მთავარი მიმართულება გახდა საკრედიტო ბაზრის გაფართოება, ეკონომიკაში ინვესტიციების მიზიდვა. გამოსცეს ლიბერალური კანონი სააქციო საზოგადოებებისათვის. 1871-1878 წლების პერიოდი ცნობილია, როგორც ეკონომიკური ლიბერალიზმის ერა, რამდენადაც სახელმწიფო ყველა ღონეს ხმარობდა ეკონომიკის რეგულირების მეთოდების დასახვეწად და მხარს უჭერდა თავისუფალი ვაჭრობის განვითარებას.

ბისმარკმა, როდესაც ქვეყნის ეკონომიკური გაერთიანების ძირითადი ამოცანა გადაწყვიტა, 1878 წელს ეკონომიკური პოლიტიკის ლიბერალური მოდელი მიატოვა.

1871-1878 წლების გერმანიის იმპერიის მიერ გატარებული ეკონომიკური პოლიტიკის ისტორია ცხადყოფს, რომ სახელმწიფო, თუნდაც ლიბერალურ ეკონომიკაში არ უნდა დაეყრდნოს ბაზრის თვითრეგულირების პრინციპს და დაბალანსების გზით უნდა ჩაერთოს ქვეყნის ეკონომიკური პროცესების მართვაში.

80-იან წლებში გერმანული კაპიტალდაბანდებები მასობრივად გამოჩნდა სხვადასხვა კონტინენტების ქვეყნების ბაზრებზე. გერმანულ ეკონომიკაში, ისევე როგორც სხვა ქვეყნებში, იყო დაცემისა და აღმავლობის პერიოდები, რაც პირდაპირ კავშირში აღმოჩნდა მსოფლიო ეკონომიკურ კრიზისებთან.

გერმანელმა მწარმოებლებმა დაიწყეს სამეცნიერო-კვლევითი ლაბორატორიების და კონსტრუქტორთა სპეციალური განყოფილებების შექმნა, რომელთა თანამშრომლებსაც თავიანთი ცოდნით უნდა უზრუნველყოთ გერმანიის პრიორიტეტები კონკურენტებთან მეტოქეობისას. განსაკუთრებული დატვირთ-

---

<sup>12</sup> გოტლიბ ადელბერტ დელბრიუკი – Gottlieb Adelbert Delbrück (1822. 16.01.-1890.26. 05.) – გერმანელი მენარმე და ბანკირი, Deutsche Bank-ის ერთ-ერთი დამფუძნებელი. 1854 წელს მან დააარსა სხვა სავაჭრო ობიექტებთან ბანკი „Delbrück Leo & Co.“ 1870 წლიდან 1875 წლამდე გერმანიის სამრეწველო და კომერციულ წრეებს ხელმძღვანელობდა დიდი წვლილი აქვს აქ თავისი დროის ცენტრალური, ფინანსური და ეკონომიკური პრობლემების გადაწყვეტაში. Hans-Henning Zabel: Delbrück, Gottlieb Adelbert. In: Neue Deutsche Biographie (NDB). Band 3, Duncker & Humblot, Berlin 1957, ISBN 3-428-00184-2, S. 576.

ვა გადავიდა ძრავების წარმოებაზე, რომელზეც დიდი მოთხოვნა იყო არა მხოლოდ ინდუსტრიულ სექტორში, არამედ სახელოსნო და აგრარულ საქმეშიც, ეს ძრავები უზრუნველყოფდა იაფ და ეფექტურ ენერგიის წყაროს. ვინაიდან ელექტროტექნიკურ ნაკეთობაზე მოთხოვნა გაიზარდა, დაჩქარდა ელექტროტექნიკური სადგურების შენება. ინდუსტრიალიზაციის პირველივე ფაზაში გერმანული ეკონომიკის ყველაზე მსხვილი დარგი გახდა მანქანათმშენებლობა. რაც შეეხება მსუბუქი ავტომობილების წარმოებას, გერმანია ცდილობდა ამ დარგში პირველობა არ დაეთმო. აღსანიშნავია, რომ სწორედ გერმანიაში შეიქმნა 1885 წელს კარლ ფრიდრიხ ბენცის მიერ მსოფლიოში პირველი ავტომობილი, რომელიც ბენზინზე მუშაობდა [176; 99]. მანუფაქტურული სახის წვრილი საწარმოები, რომლებიც ძირითადად, ორიენტირებული იყვნენ ხელით შრომაზე, ადგილს უთმობენ უახლესი ტექნიკით აღჭურვილ ფაბრიკა-ქარხნებს.

ამ პროცესებს დაერთო არმიის მოდერნიზაცია. დაიწყო სამხედრო მრეწველობის ნამდვილი ბუმი. ასეთივე ვითარება შეიქმნა სამშენებლო სექტორში. გერმანული საზოგადოების ზედაფენა, მათ შორის რაიხსტაგის დეპუტატები, მინისტრები ჩართული იყვნენ ამ პროცესებში, ვინაიდან ესწრაფვოდნენ გამდიდრებას.

XIX ს-ის 80-იანი წლები ახლადშექმნილი იმპერიის ისტორიაში ახალი, დიდი გამოწვევების პერიოდი. პირველ რიგში დაიწყო კრიზისის შემდგომი ეკონომიკის ძირეული სტრუქტურული გარდაქმნა, დაიწყო სამრეწველო გადატრიალება, განვითარდა და განმტკიცდა გერმანული ქიმიური მრეწველობის დარგები, მანქანათმშენებელი ქარხნები, სარკინიგზო ქსელი, საბანკო ინსტიტუტები, რომელთაგან ყველაზე მეტად გაძლიერდა „დოიჩე ბანკი“ („Deutsche Bank“).

უსწრაფესი ტემპებით მიმდინარეობდა მეტალურგიული და სამთამადნო მრეწველობის განვითარება. დაჩქარდა მრეწველობაში კარტელების, სინდიკატების და სხვა მონოპოლიური გაერთიანებების ჩამოყალიბების პროცესი, რომელთაგან ბევრი



გიგანტურ გაერთიანებად გადაიქცა.

1890 წლისთვის კარტელების რაოდენობამ შეადგინა 210. პროტექციონისტული ტარიფები დაეხმარა გერმანულ მწარმოებლებს საშინაო ბაზრის მონოპოლიზაციაში. გერმანიაში კოლონიური იმპერიის არარსებობა უბიძგებდა მრეწველებს გაერთიანებინათ ძალები უცხოურ ბაზრებზე თავიანთი საქონლის მტკიცედ დასამკვიდრებლად. ბევრი სინდიკატი პირდაპირ იმ მიზნით აღმოცენდა, რომ ყოფილიყო საგარეო ეკონომიკური ექსპანსიის იარაღი. ამავე წლებში, წარმოებისა და კაპიტალის კონცენტრაციის კვალდაკვალ, ყალიბდებოდა გერმანული მონოპოლიების დამახასიათებელი თავისებურებები. ამერიკული და ინგლისური მონოპოლიებისგან განსხვავებით, გერმანული – აერთიანებდა საწარმოების გაცილებით დიდ რაოდენობას, რომელთა რიცხვიც ხშირად 100-ს უტოლდებოდა.

1890 წლისთვის გერმანიაში ფოლადის გამოდნობა 10-ჯერ და მეტად აღემატებოდა 1870 წლის მონაცემებს. 1870-1900 წლებში თუჯის გამოდნობა 1,4-დან 8,5 მლნ. ტონამდე გაიზარდა, ფოლადის – 0,2-დან 6 მლნ.-მდე. ასეთივე წარმატებით ხდებოდა ქვანახშირის ამოღება. სწრაფი ტემპით განვითარდა სამხედრო მრეწველობა, გარდა ამისა, სატრანსპორტო სისტემაში მიღწეულმა წარმატებებმა ხელი მოუმართა ერთიანი ეროვნული ბაზრის ჩამოყალიბებას. გერმანიამ, მართალია გვიან, მაგრამ წარმატებით დაასრულა სამრეწველო გადატრიალება, ვინაიდან ის ფლობდა მთელ რიგ უპირატესობებს, პირველ რიგში კი ნინამორბედი ინდუსტრიული სახელმწიფოების მდიდარ გამოცდილებას, რომელიც ეფექტური იარაღი აღმოჩნდა ახალგაზრდა იმპერიის ხელში.

ქვეყნის ინდუსტრიალიზაცია დადებითად აისახა დემოგრაფიაზე, მოსახლეობის რიცხვი 1873-1890 წლებში დაახლოებით 10 მილიონით გაიზარდა. მოსახლეობის და მსხვილი საქალაქო ცენტრების საგრძნობი მატება განსაკუთრებით შესამჩნევი გახდა სამრეწველო რაიონებში.

ინდუსტრიულ განვითარებას გაცილებით ჩამორჩებოდა

სოფლის მეურნეობა, რომლის განვითარება შესაძლებელი გახდა ერთიანი სატრანსპორტო სისტემის მოწესრიგების შემდეგ, როცა იმპერიის სხვადასხვა რეგიონებმა ერთმანეთთან დაკავშირება დაიწყეს უპრობლემოდ. აგრარული სექტორი ითხოვდა ძირეულ გარდაქმნას.

აგრარული საკითხი – გერმანიის სხვადასხვა რეგიონებში აგრარული სექტორის ევოლუცია ერთნაირი არ იყო. ზემოთაც მივუთითეთ, რომ აღმოსავლეთ ნაწილში ძირითადად მიღებული იყო სოფლის მეურნეობის განვითარების იუნკრული გზა, დანარჩენ რაიონებში-გლეხური მეურნეობა, რომელსაც ართულებდა მიწის ნაკლებობა და უზარმაზარი საიჯარო გადასახადები. გლეხური მეურნეობა სულ უფრო ექცეოდა მსხვილი სავაჭრო კაპიტალის წნეხის ქვეშ, პოპულარული გახდა მიწის იჯარით აღება, რომელიც დამძიმებული იყო მაღალი გადასახადით. ამ პირობებში, ცხადია, სოფლის მეურნეობის განვითარებას სერიოზული პრობლემები შეექმნა. აგრარული კრიზისი დაიწყო 1875 წლიდან და გაგრძელდა 90-იანი წლების შუახანებამდე.

საინტერესოა ის გარემოება, რომ ინგლისში აგრარული კრიზისის დროს რენტის გადასახადები საგრძნობლად შეუმცირეს გლეხებს, ხოლო გერმანიაში პირიქით მოხდა, რაც იმით აიხსნებოდა, რომ გერმანიაში არენდატორები იყვნენ არა ფერმერი-კაპიტალისტები (kapitalistische Bauern), არამედ გლეხები, რომელთაც არსად არ ჰქონდათ წასასვლელი. ფეოდალური ნარჩენები, რომლებიც განსაკუთრებით თავს იჩენდა დიდი დავალიანებისა და მაღალი რენტის სახით, კატეგორიულად ზღუდავდა გერმანიის სოფლის მეურნეობის განვითარებას. მდგომარეობის გამოსწორება ხელისუფლებამ 1880 წელს მიღებული კანონით სცადა, რომლითაც იზღუდებოდა დამკვეთის თვითნებობა. დაარსდა სპეციალური აგრონომიული საზოგადოებები, ექსპერიმენტული სასოფლო-სამეურნეო სკოლები, აქტიურად დაიწყეს სასოფლო-სამეურნეო ტექნიკის გამოყენება. სასოფლო-სამეურნეო პარტნიორობა დაეხმარა გლეხებს თავი

დაელწიათ უზარმაზარი დავალიანებისგან. ამის შედეგად, უკვე 1909 წლისთვის ძირითადი სასოფლო-სამეურნეო კულტურების წარმოება გერმანიაში გაიზარდა 10-20%-ით, ხოლო სარგებელი – 50%-მდე. XIX ს-ის ბოლო მესამედში, გერმანია მარცვლეულის ექსპორტიორი ქვეყნიდან გადაიქცა იმპორტიორ ქვეყნად. რაც შეეხება ნედლეულის იმპორტს (ბამბა, აბრეშუმი, ტყავი), დამოკიდებული იყო მსუბუქი მრეწველობის განვითარებაზე და შეუძლებელს ხდიდა შრომის ღირებულების შემცირებას.

გერმანიაში აქტიურად ისმოდა დემაგოგიური თეზისები „სასიცოცხლო სივრცის“ ნაკლებობაზე, თუმცა ქვეყანაში საკმარისი „სასიცოცხლო სივრცე“ იყო, უბრალოდ, საქმე ეხებოდა მის არათანაბარ განაწილებას. მსხვილი მემამულეების კლასს, რომლის წარმომადგენლებითაც იყო დაკომპლექტებული იმპერიის მთელი სახელმწიფო აპარატი, არ სურდა დაეთმო თავისი ნახევრადფეოდალური საკუთრება. არისტოკრატიის მიწების დიდი ნაწილი დაკავებული იყო სანადირო ადგილებითა და პარკებით, სახნავ-სათესი მიწებისთვის 5% რჩებოდა. გერმანიის სოფლის მეურნეობაში კაპიტალიზმის განვითარებამ კიდევ მეტად გაამწვავა აგრარული წინააღმდეგობები [89;11].

**სოციალური პოლიტიკა** – XIX ს-ის უკანასკნელი პერიოდის გერმანიის საშინაო პოლიტიკის განხილვისას, სოციალური პოლიტიკა ერთ-ერთ პრიორიტეტულ მიმართულებას წარმოადგენს გერმანულ ისტორიოგრაფიაში. ამ საკითხზე დომინირებდა შეხედულება – გერმანიის ლიდერობაზე სოციალური უზრუნველყოფის სფეროში. კონსტიტუციური კონფლიქტის პერიოდში ბისმარკი აქტიურად იბრძოდა სოციალისტური მოძრაობის წინააღმდეგ, იმავე დროს კი სთავაზობდა სოციალური რეფორმების პროგრამას მუშათა კლასს, რომ ისინი არ შეერთებოდნენ სოციალისტებს. ბისმარკის ასეთი პოლიტიკა სოციალურ სფეროში, შეიძლება ითქვას, რომ იქცა 1871 წლიდან ახალი გერმანიის განვითარების ფუნდამენტად.

იმპერიის კანონები (იხ: „Deutsches Reichsgesetzblatt“) [27;73-

104], [28;97-144], რომელიც ეხებოდა მუშების ავადმყოფობისა და ინვალიდობის (თუ ისინი დაშავდნენ სამუშაო პროცესში) შემთხვევებს, ასევე ხანდაზმულობის დროს სამედიცინო დაზღვევას, იძლევა საშუალებას XIX ს-ის უკანასკნელი მესამედის გერმანიის სოციალურ-პოლიტიკური განვითარების ძირითადი მიმართულების დასახასიათებლად. ბისმარკის მოქმედებების ძირითადი მოტივი, გარდა პასუხისმგებლობისა, რომ დახმარებოდა სოციალურად დაუცველებს, იყო პოლიტიკური მიზანი – ჩამოეშორებინა მშრომელები სოციალ-დემოკრატებისგან, ვინაიდან კარგად აცნობიერებდა, რომ მშრომელთა და სოციალ-დემოკრატების მოძრაობას ერთნაირი რეპრესიული მეთოდებით ვერ გაუსწორდებოდა, იმპერიის ხელისუფლება შეეცადა მშრომელთათვის სოციალური დახმარებების განწევით შეზღუდულიყო და სოციალიზმის იდეების გავრცელებას. იმის დასტურად, რომ ხელისუფლებას შეეძლო მოეგვარებინა მუშების პრობლემები, ბისმარკმა გამოიყენა სოციალური მანევრირების პოლიტიკა, რომელიც მას უკვე აპრობირებული ჰქონდა პრუსიის პოლიტიკური კრიზისის დროს 60-იან წლებში, ლიბერალებისა და კონსერვატორების დაპირისპირებებში, რამაც დადებითი შედეგები მოუტანა შემდგომში, პოლიტიკური წინააღმდეგობების დარეგულირების საკითხებში. ხელისუფლების მართვის ასეთი ტექნოლოგიით, მან შეძლო განემტკიცებინა გერმანიის პოლიტიკური ცხოვრება XIX ს-ის 80-იან წლებში.

„რკინის კანცლერს“ ეს დათმობები აუცილებელ ღონისძიებად მიაჩნდა, მისი აზრით, რომ არა სოციალ-დემოკრატები და ის ხალხი, რომელიც მათ მხარეს არ იყო, შეუძლებელი იქნებოდა ასეთი თავბრუდამხვევი წარმატებები სოციალური რეფორმების სფეროში. მან, ფაქტობრივად, შექმნა სოციალური პოლიტიკის ახალი მოდელი. სოციალური დაზღვევის ეს პრაქტიკა წარმატებით აითვისეს შემდგომში სხვადასხვა ევროპულმა სახელმწიფოებმა.

ჯერ კიდევ 1873 წლის 30 აპრილს რაიხსტაგის დეპუტატებმა მიმართეს კანცლერს მშრომელთა მდგომარეობის და მათი

ცხოვრების პირობების შესწავლის მოთხოვნით, ამ მიზნით დაარსებული იქნა სპეციალური კომისია, რომელმაც 1874-1875 წლებში იმუშავა ამ საკითხზე და შემდეგ საჯაროდ გამოაქვეყნა კვლევის შედეგები, რომლითაც დადასტურდა საკმაოდ მძიმე მდგომარეობა ამ სფეროში. შესაბამისად, ეს პრობლემა აქტუალური გახდა: ეკლესიამ, პოლიტიკურმა პარტიებმა და სხვადასხვა კავშირებმა დაიწყეს მუშაობა ნეგატიური შედეგების გამოსწორების მიზნით, რომელიც მათი აზრით, წინააღმდეგ შემთხვევაში, სოციალურ რევოლუციას მოიტანდა. 1877 წ. ლიად დაისვა საკითხი საკანონმდებლო დონეზე მდგომარეობის გამოსასწორებლად. 17 აპრილს სოციალ-დემოკრატები რაიხსტაგში გამოვიდნენ შრომის დაცვის შესახებ კანონის აუცილებელი მიღების მოთხოვნით [46;229-230]. გერმანიის მშრომელთა კონგრესმა მ. გირშის ხელმძღვანელობით დასვა საკითხი ბავშვთა შრომის აკრძალვაზე და ქალთა შრომის სამუშაო დროის განსაზღვრაზე [140;431-432].

1878 წ. ფონ შტოლბერგის ინიციატივით პრუსიის სახელმწიფო სამინისტროში გადამუშავდა სოციალური რეფორმების კიდევ ერთი ვრცელი პროგრამა, მაგრამ ამ ეტაპზე ბისმარკის ხელისუფლებამ ენთუზიაზმი არ გამოამჟღავნა და ეს წამოწყება შეიძლება ითქვას, რალაც დროით შეაყოვნა, თუმცა ხელისუფლება დააფიქრა ამ პრობლემამ და მიიღო გადაწყვეტილება, რომ რეფორმები უნდა განხორციელებულიყო ზემოდან, სტიქიური გამოსვლების თავიდან ასაცილებლად.

1880 წ. შინაგან საქმეთა სამინისტროსთან დაარსდა სპეციალური განყოფილება, რომელიც ხელმძღვანელობდა საკანონმდებლო პროცესებს სოციალურ სფეროში. ბისმარკი სოციალურ საკითხს ხშირად ათანხმებდა პრუსიის ვაჭრობის სამინისტროსთან, დაზღვევის საკითხებთან დაკავშირებით 1885 წ. დაარსდა იმპერიის სადაზღვევო უწყება (Reichsversicherungsamt, RVA). პირველი სამთავრობო პროექტი უბედური შემთხვევების დროს დაზღვევის თაობაზე პარლამენტში წარდგენილი იქნა 1881 წ. 15 თებერვალს, მაგრამ არ დამტკიცდა და მისი მოდ-

ერნიზაციის მიზნით დაარსდა კომისია, რომელსაც სათავეში ჩაუდგა მიუნხენის უნივერსიტეტის პროფესორი ფილოსოფიის დარგში გეორგ ჰერტლინგი, მისი უშუალო ხელმძღვანელობით გადაწყდა საიმპერიო სადაზღვევო უწყების შექმნა [127; 302].

ბისმარკის მიერ სოციალური უზრუნველყოფის სისტემის შექმნა დაიწყო 1883 წელს რაიხსტაგში სამედიცინო დაზღვევაზე მიღებული კანონით. მისი მოქმედება გავრცელდა მრავალი დარგის მუშებსა და მოსამსახურეებზე, რომელთა დღიური შემოსავალი არ აღემატებოდა 6,6 მარკას. სამედიცინო დაზღვევა იმ შემთხვევაში მოქმედებდა, თუ საქმე პროფესიულ დაავადებებს, ან ისეთ საწარმოო ტრამვებს ეხებოდა, რომელიც მკურნალობას საჭიროებდა 13 კვირაზე მეტი დროით.

1884 წ. მიიღეს კანონი უბედური შემთხვევების დროს სიცოცხლის დაზღვევის ამოქმედებაზე, რომლის ფარგლებშიც მუშები და მოსამსახურეები მიიღებდნენ ყოველწლიურად არა უმეტეს 2 ათასი მარკისა, დაზღვევა ითვალისწინებდა დაზარალებულის მკურნალობას 14 კვირის მანძილზე და პენსიას შრომის უნარიანობის დაკარგვის შემთხვევაში. პენსიის მოცულობა შეადგენდა მისი შემოსავლის 2/3-ედს. დაშავებული მუშის გარდაცვალების შემთხვევაში ოჯახი იღებდა პენსიას, რომელიც განისაზღვრებოდა მშრომელის ჯამაგირის არაუმეტეს 60%-ით. კანონის მოქმედება არ ვრცელდებოდა სოფლის მეურნეობაში დასაქმებულებზე.

1886 წ. 30 ნოემბერს რაიხსტაგის მეოთხე სესიაზე ცენტრის ფრაქციამ წამოაყენა წინადადება, რომელიც ფაბრიკაში დასაქმებულ ბავშვთა ინტერესების დაცვას ემსახურებოდა და კრძალავდა 14 წლამდე ასაკის ბავშვთა დასაქმებას. მაგრამ ამ სესიაზე წინადადების განხილვა ვერ მოხერხდა. 1887 წ. 14 იანვარს ბისმარკმა, ეწინააღმდეგებოდა რა სახელმწიფო შრომის დაცვის სისტემის შემდგომ გაფართოებას, გაუშვა რაიხსტაგი იმ იმედით, რომ ახალი არჩევნების შედეგად უფრო ლოიალურ შემადგენლობას მიიღებდა.

1887 წ. თებერვლის ბოლოს ახლადარჩეულ პარლამენტში

გაძლიერდა ნაციონალ-ლიბერალური ფრაქცია, ფაქტობრივად, უმრავლესობაში აღმოჩნდნენ ბისმარკის მხარდამჭერები – ნაციონალ-ლიბერალები, საიმპერიო პარტია და გერმანელი კონსერვატორები. სოციალ-დემოკრატებმა ბევრი მანდატი დაკარგეს. მიუხედავად იმისა, რომ პარლამენტში ძალების ფორმირება ბისმარკისთვის ხელსაყრელად წარიმართა, შრომის დაცვის სფეროში კურსის მოსალოდნელი ცვლილება არ მოხდა. პირიქით, რაიხსტაგის კომისიამ, შრომის დაცვის საკითხზე ცენტრის ფრაქციის მიერ 1886 წ. წამოყენებული წინადადების გათვალისწინებით, 1887 წ. მაისში შეიმუშავა გაფართოებული კანონპროექტი. პირველად მოხდა, რომ მსხვილი პარტიების წარმომადგენელი ყველა პარლამენტარი შეთანხმდა აკრძალულიყო ფაბრიკებში სასკოლო ასაკის ბავშვების შრომა. ბისმარკის ხელისუფლებამ კანონპროექტს მხარი დაუჭირა მხოლოდ ერთი წლის შემდეგ, 1888 წლის 27 ნოემბერს.

1889 წლის ზამთარში, სამთო სამუშაოების და რურის მრეწველობის მშრომელთა გაფიცვის შემდეგ, კანონპროექტის გაფართოების საკითხი დაისვა. (140; 207)

1888-1889 წლებში რაიხსტაგში განიხილეს კანონპროექტები ფაბრიკებში ბავშვთა შრომის აკრძალვაზე, ქალთა შრომის პირობების განსაზღვრაზე ღამის საათებში და გამოსასვლელ დღეებში, განსაკუთრებული ყურადღება გაამახვილეს ორსულ ქალთა საკითხზე – აიკრძალა ამ უკანასკნელთა დასაქმება ბოლო სამი კვირის განმავლობაში [126; 168-170].

სოციალური კანონმდებლობის დანერგვა ხორციელდებოდა 1881-1889 წლებში. 1889 წ. რაიხსტაგმა მიიღო სოციალური დაზღვევის პროგრამის სამი ძირითადი კანონი.

1891 წლის 1 იანვარს ძალაში შევიდა კანონი ინვალიდების პენსიით უზრუნველყოფაზე. იმავდროულად, ქველმოქმედების, მშრომელების და სახელმწიფოს სახსრებით დაარსდა სადაზღვევო ფონდი.

გერმანიის იმპერიაში გატარებულმა სოციალურმა პოლიტიკამ მოაწესრიგა მშრომელთა და მათი ოჯახების წევრთა სო-

ციალური დაცვის პირობები და მისცა მათ სოციალური უზრუნველყოფის გარანტიები. (სოციალურ კანონმდებლობას ჰქონდა სუსტი მხარეც, მაგ: ხანდაზმულობის პენსია ინიშნებოდა საკმაოდ გვიან – 70 წლის ასაკიდან). თუმცა, ბისმარკის მიერ განხორციელებული სოციალური ღონისძიებები იყო პირველი ევროპის ისტორიაში, როცა მშრომელებს შესთავაზეს და იმავდროულად, განახორციელეს სოციალური უზრუნველყოფის გარკვეული გარანტიები.

ბისმარკის სოციალური რეფორმები, თავისთავად, წინგადადგმული ნაბიჯი იყო ამ სფეროში არსებული პრობლემების გადასაჭრელად, რომელმაც შექმნა მომავალი „სოციალური სახელმწიფოს“ საფუძვლები. ისტორიკოს ე, რაიდგელდის მითითებით, ის ამოცანა, რომ ჩამოეშორებინა მშრომელები სოციალისტებისგან, ბისმარკისთვის მართალია, სერიოზული საკითხი იყო, მაგრამ არა ყველაზე მთავარი. მეორე მხრივ, კანცლერმა კარგად უწყოდა, რომ მუშათა და სოციალ-დემოკრატიულ მოძრაობას ვერ დაუპირისპირდებოდა მარტო რეპრესიული ღონისძიებებით და საჭიროდ ჩათვალა სოციალური სახის რეფორმების გატარება, ამით სურდა ეჩვენებინა მშრომელებისთვის, რომ იმპერიის ხელისუფლება მზადაა საზოგადოებაში სოციალური სამართლიანობის დასამკვიდრებლად. [184; 220-228]

ამ რეფორმებით გერმანიაში, პირველად, სხვა სახელმწიფოთა შორის, გაუმჯობესდა მშრომელთა, მოსამსახურეთა, ბავშვთა, ქალთა მდგომარეობა, ხელისუფლებამ ლოიალობა გამოიჩინა აგრეთვე ლეგალურ პროფკავშირებთან დამოკიდებულებაში. ერთობლიობაში, ბისმარკის მიერ განხორციელებულ სოციალური სახის ღონისძიებებს შედეგად მოჰყვა მოსახლეობის სოციალურ-ეკონომიკური პირობების გაუმჯობესება და ამ მიმართულებით მათი დონის ამაღლება, განსაკუთრებით მაღალი კვალიფიკაციის მქონე მშრომელებში. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ბისმარკის ამოცანების ნაწილის სრულად რეალიზება ვერ მოხერხდა, ვინაიდან, სოციალ-დემოკრატების აქტივობის შედეგად, 80-იანი წლების მეორე ნახევარში სამუშაო დღის ხანგრძლი-



ვობის შეკვეცისა და ანაზღაურების გაზრდის მოთხოვნით მშრომელთა გამოსვლები არ შეწყვეტილა და რამოდენიმე ამბოხი ამ უკანასკნელთა გამარჯვებითაც დასრულდა. ეს აქტივობა დადასტურდა „თავისუფალი პროფკავშირების“ რიცხვის ზრდით და 1890 წლის რაიხსტაგის არჩევნებითაც, სადაც სოც-დემოკრატებს ხმა მისცა დაახლოებით 1,4 მლნ. ამომრჩეველმა. მიუხედავად ამისა, რეფორმას უდიდესი პროგრესული მნიშვნელობა ჰქონდა, სოციალური პოლიტიკა იწყებს ფორმირებას, როგორც იმპერიის საშინაო პოლიტიკის მთავარი მიმართულება და გერმანიის სახელმწიფოს იმიჯის შეფასებისას, მუდმივად ხაზს უსვამდნენ გაერთიანებულ იმპერიაში მოქალაქეების და ცხოვრების დონის მიღწევებს.

იმპერიაში დანყებული მოდერნიზაციის პროცესები შეეხო ყველა სფეროს – მრეწველობას, ინფრასტრუქტურას, ჯანდაცვას, განათლებას. დაიწყო შესატყვისი სპეციალისტების მომზადება, რამაც ხელი შეუწყო სამეცნიერო-ტექნიკური და შემოქმედებითი ინტელიგენციის როლის ზრდას. თუმცა, თავდაზნაურობამ, მოახერხა რა, მორგებოდა შეცვლილ სოციალურ-პოლიტიკურ და ეკონომიკურ გარემოს, იმპერიის მთელი არსებობის მანძილზე შეინარჩუნა თავისი პრივილეგირებული მდგომარეობა და პოლიტიკური გავლენა. მათი რიცხვი სჭარბობდა სახელმწიფო აპარატში, არმიაში. არისტოკრატიული წარმომავლობის დაახლოებით 40% სხვადასხვა განყოფილებებში უმაღლეს თანამდებობებზე იყო დაკავებული [202; 336-348].

გერმანიის ყველა მიწაზე სათავადოები დარჩნენ სოციალურ-პოლიტიკურ ცენტრებად. აზნაურთა ავტორიტეტი გერმანულ საზოგადოებაში ჩვეულებრივზე მეტად გაფართოვდა იმპერიაში სოციალური პირობები შესამჩნევად გაუმჯობესდა. მშრომელთა და საერთოდ, დასაქმებულების რაოდენობა, მათ შორის ქალთა, ეკონომიკის და ზოგადად ყველა სფეროში 80-იანი წლების ბოლოს საგრძნობლად გაიზარდა.

**სამხედრო და სასამართლო რეფორმები – საშინაო პოლი-**

ტიკის საკითხებში ბისმარკი განსაკუთრებული ყურადღებით ეკიდებოდა არმიის გაძლიერებას, ბისმარკმა დაიწყო ძლიერი საიმპერიო არმიის ფორმირება, მიიღო სპეციალური კანონი, რომლითაც იზრდებოდა არმიისთვის გამოყოფილი თანხები უახლოესი შვიდი წლის მანძილზე. ამ პერიოდისთვის არმიის რაოდენობა 50%-ით გაიზარდა.

1871-1874 წლებში ბისმარკის მიერ შემუშავებული იქნა სამხედრო კანონმდებლობა, რომელიც თავისი მახასიათებლებით იყო სახელმწიფოსა და საზოგადოებაში არმიის პრივილეგიების ზრდის და უზრუნველყოფის კიდევ ერთი დასტური და გზა ქვეყნის შემდგომი მილიტარიზაციისკენ, ამასთან, იმპერიის ლიბერალურ ერაში გარკვეული ცვლილებების მანიშნებელი. პირველად დადგა კითხვის ნიშნის ქვეშ ხელისუფლებისა და ლიბერალური პარტიების თანამშრომლობის საკითხი.

ამ კანონმდებლობის თანახმად, რომელიც საფრანგეთ-პრუსიის ომის და გერმანიის იმპერიის შექმნის შემდეგ მომზადდა, პარლამენტმა დაკარგა შეიარაღებულ ძალებზე კონტროლის ერთადერთი ინსტრუმენტი – სამხედრო ხარჯების ყოველწლიურად დამტკიცების უფლება, რაც მიუღებელი აღმოჩნდა პარლამენტის ლიბერალური უმრავლესობისთვის და 1874 წლის პირველ ნახევარში გაჩაღდა მწვავე პოლემიკა ამ საკითხის ირგვლივ. პარლამენტი, ფაქტობრივად, დამარცხდა. სამხედრო ხარჯები წინასწარ განისაზღვრა შვიდი წლის მანძილზე, ამ ხნის განმავლობაში პარლამენტს უფლება აღარ ჰქონდა არმიის საქმეებში ჩარევის. ასე რომ 1874 წ. 2 მაისს მიღებულმა სამხედრო კანონმა ღიად აჩვენა ლიბერალური ბურჟუაზიის სისუსტე და მისი პოლიტიკის გატარების შეუძლებლობა. იმპერიის სამხედრო კანონმა განსაზღვრა სამხედრო მშენებლობის პარამეტრები გერმანიის იმპერიაში XIX ს-ის უკანასკნელი მეოთხედის განმავლობაში.

ერთიანი გერმანიის არმია ყალიბდებოდა პრუსიული ნიმუშის მიხედვით თავისი უნიფორმით, ნიშნებით, ორგანიზაციით, მმართველობით, შეიარაღებით, სწავლებებით. მკაცრი და ენ-

ერგიული პრუსიული სული გამეფდა მთელ გერმანიაში, განსაკუთრებით არმიასა და სამხედრო დაწესებულებებში. რაც შეეხება შეიარაღებული ძალების მმართველობის სისტემას, სამხედრო მინისტრის მოვალეობებს დე იურედ ასრულებდა რაიხსკანცლერი, დე ფაქტოდ-პრუსიის სამხედრო მინისტრი, რომელიც ამავე დროს იყო სახმელეთო ჯარების და ციხესიმაგრეების საკავშირო საბჭოს კომისიის თავმჯდომარე. გერმანიის არმიას უმაღლესი მთავარსარდლობის გარდა ჰქონდა ხელისუფლების სამი რეალური ცენტრი: პრუსიის სამხედრო სამინისტრო, გენერალური შტაბი (ფორმალურად პრუსიის, სინამდვილეში კი საიმპერიო როლს ასრულებდა), რომლის მთავარი მოვალეობა იყო სამხედრო დაგეგმარება და იმპერატორის სამხედრო კაბინეტი, რომელიც დაკავებული იყო საკადრო საკითხებით და ექვემდებარებოდა იმპერატორს. მისი ხელმძღვანელი ვალდებული იყო უშუალოდ წარედგინა ყოველდღიური მოხსენება იმპერატორისთვის. მნიშვნელოვანი გავლენით სარგებლობდნენ არმიის გენერლები და სამხედრო ხელმძღვანელობის სხვა წარმომადგენლები. არსებული სამხედრო სისტემის თანახმად მთელი სამხედრო სფერო ექვემდებარებოდა უშუალოდ იმპერატორს და პრაქტიკულად, სამოქალაქო ხელისუფლების ყველანაირი კონტროლისგან, მათ შორის პარლამენტის ჩარევისგან, იყო დაცული.

ეს იყო გერმანიის არმიის განსაკუთრებული სტატუსის კიდევ ერთხელ დემონსტრირება მსოფლიოში და მისი გამყარება კანონმდებლობით. პარლამენტის მხრივ ყოველგვარი კონტროლისგან თავისუფალი გერმანიის არმია გადაიქცა აგრესიული პოლიტიკის ხელსაყრელ იარაღად კონსერვატორული მმართველი ელიტის ხელში. 1871-1874 წლების ბისმარკის სამხედრო კანონმდებლობა ყველაზე მნიშვნელოვანი საფეხური გახდა რკინის კანცლერის საქმიანობაში, რომელიც მიზნად ისახავდა ძლიერი, დამოუკიდებელი არმიის შექმნას. ამ კანონმდებლობით, შეიძლება ითქვას, გაიხსნა გერმანიის იმპერიის სამხედრო კანონების სერია, რომლითაც საბოლოოდ ჩამოყალიბდა

გერმანიის შეიარაღებული ძალების ის სახე, რომელიც მე-20 საუკუნის ორ მსოფლიო ომში ღიად გამოიკვეთა.

1871-1874 წლების სამხედრო კანონმდებლობა და არმიის საკითხის მოგვარება იყო ბისმარკის პოლიტიკურ კარიერაში ერთ-ერთი ყველაზე ეფექტურად განხორციელებული ღონისძიება. კანცლერმა მმართველ წრეებში თავის მოწინააღმდეგეებიც კი აიძულა, ელიარებინათ, იმპერიის შიდაპოლიტიკური განვითარებისათვის ამ რეფორმის აუცილებლობა.

ბისმარკის საშინაო პოლიტიკაში ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ღონისძიება იყო სასამართლო რეფორმის განხორციელება, კერძოდ, 1876 წ. მიღებული იქნა კანონები, რომელთაც განსაზღვრეს მთელ იმპერიაში სასამართლო წარმოების ერთიანი სისტემა. რეფორმის საფუძველზე უმაღლეს სასამართლო ინსტანციად ცხადდებოდა იმპერიის სასამართლო, რომლის ადგილსამყოფელად დადგინდა, არა იმპერიის დედაქალაქი – ბერლინი, არამედ საქსონიის ქალაქი ლაიფციგი, ეს იყო გარკვეული დათმობა, ვინაიდან ხელისუფლება შეეჩეხა დიდ წინააღმდეგობას სამხრეთ-გერმანული სახელმწიფოების მხრიდან, სადაც რეფორმის განხორციელება მხოლოდ 1879 წ. გახდა შესაძლებელი [148; 95-96].

ბისმარკი ცდილობდა რაიხსტაგზე გავლენის მოპოვებას, რომ საკუთარი გეგმების რეალიზაცია უპრობლემოდ მოეხდინა, ებრძოდა სოციალისტებს და ძალას არ იშურებდა მათი საწინააღმდეგო კანონების ამოქმედებისთვის. ბისმარკის კონსერვატორული პოლიტიკა იმპერიის სტაბილურობის შენარჩუნებაზე იყო გათვლილი, თუმცა ეს მოქმედებები გარკვეულ საფრთხეს უქმნიდა გერმანიაში პარლამენტურ-დემოკრატიული სისტემის არსებობას. ნიშანდობლივია, რომ XIX ს-ის 70-იან წლებში გერმანიაში გაჩნდა სხვადასხვა სახის ნაციონალისტური და შოვინისტური ორგანიზაციები, თვალშისაცემი გახდა ხელისუფლების რეპრესიული ღონისძიებები კათოლიკეების მიმართ<sup>13</sup> 80-იან

13 1875 წ. იენისში „ფრანკფურტერ ცაიტუნგის“ განცხადებით: მარტო ოთხი თვის მანძილზე დააჯარიმეს ან საპყრობილეში გაუშვეს 241 მღვდელი, 136 რედაქტორი და 210 სხვადასხვა პროფესიის კათოლიკე, დახურეს 20 გაზეთი,

ნლებში იმპერიაში გაძლიერდა ეროვნული უმცირესობების (იხ. დანართი №12) ჩაგვრა (ანტისემიტური, ანტიპოლონური მოქმედებები)<sup>14</sup>, დაიწყო პოლონური ოლქების და ელზას-ლოთარინგიის მოსახლეობის ძალადობრივი გერმანიზაცია. 1886 წ. დაარსებული იქნა სპეციალური საკოლონიზაციო კომისია, რომელსაც დაევალა პოლონური მოსახლეობის მიწების დატაცება და მათი გადაცემა პრუსიელი იუნკრებისათვის. დაახლოებით 30 ათასი პოლონელი განდევნეს იმპერიიდან, როგორც „არასანდო უცხოელები“ და მათი მიწები გადასცეს პრუსიელ მემამულეებს და კულაკებს, იგივე პოლიტიკა გატარდა ელზას-ლოთარინგიაში.

**სასკოლო რეფორმა** – გერმანიის გაერთიანებამ, ისევე როგორც ყველა სფეროში, სათავე დაუდო რეფორმატორულ საქმიანობას განათლების სექტორში. გერმანელი პედაგოგები აქტიურად გამოდიან სკოლების რეფორმის მოთხოვნით. იმპერიის სკოლების რეფორმა განპირობებული იყო ყველა იმ რეფორმის წარმატებული განხორციელებით, რომლებიც გერმანიის გაერთიანებისთანავე დადგა დღის წესრიგში. გერმანიის ეკონომიკური ზრდის, აქტიური სამრეწველო განვითარების და სოციალური რეფორმების ფონზე გარდაუვალი გახდა გერმანული სასკოლო განათლების რეფორმის აუცილებლობა, რომელსაც თავის მხრივ, უნდა მოემზადებინა სხვადასხვა დარგის სპეციალისტები.

---

გაჩხრიკეს 74 სახლი, ჩაშალეს 55 კრება. 1876 წ. კათოლიკე ეპისკოპოსი პრუსიის ეპარქიიდან დააპატიმრეს ან ქვეყანიდან გაუშვეს. Джонатан Стейнберг. Бисмарк: Биография, М. 2014 . გვ. 469.

14 რეგ-პოსპოლიტას დანაწევრების შემდეგ (1772, 1793, 1795 წწ.) პრუსიაში აღმოჩნდა დიდი რაოდენობით პოლონელი. 1871 წ-თვის 24 მილიონი მცხოვრებიდან დაახლოებით 2,4 მლნ. პოლონელი იყო. გაერთიანების შემდეგ ბისმარკი ამ ეროვნულ უმცირესობას „იმპერიის მტრად“ მოიაზრებდა. ბისმარკის მიერ დაწყებული პოლონელების გერმანიზაცია პირველ მსოფლიო ომის ბოლომდე გაგრძელდა. ამ ხნის მანძილზე იმპერიის ხელისუფლების მიერ სხვადასხვა დროს გატარებული იქნა მთელი რიგი ანტიპოლონური ღონისძიებები. Wehler, H.-U.: Deutsch-polnische Beziehungen im 19. und 20. Jh., in: Ders.: Krisenherde des Kaiserreichs 1871–1918. Studien zur deutschen Sozial- und Verfassungsgeschichte, Göttingen 1979, стр. 202–219.

1872 წ. იმპერიამ მიიღო კანონი სკოლებთან დაკავშირებით, როგორც კერძო, ისე საჯარო სკოლებზე მეთვალყურეობა ხელისუფლების პრეროგატივა ხდებოდა. გაერთიანების შემდეგ გერმანიის სასკოლო განათლების სისტემამ განვითარება დაიწყო პრუსიაში არსებული სასკოლო განათლების ნიმუშით. განხორციელდა გერმანიაში არსებული სასკოლო სისტემის უნიფიკაცია. გადაწყდა, დაარსებულიყო მრავალსაფეხურიანი სასკოლო სტრუქტურა.

პირველ ეტაპზე უნდა შექმნილიყო ოთხნობიანი, ყველა ბავშვისთვის სავალდებულო დაწყებითი სკოლები, რომელთა საფუძველზეც შესაძლებელი ხდებოდა განათლების მიღება უკვე ძირითად სკოლებში, ან გიმნაზიებში. XIX ს-ის ბოლოს სავალდებულო სასკოლო განათლება აღსაზრდელებს უნდა გაეწეოთ 14 წლამდე. დაწყებითი სკოლა გახდა საყრდენი გერმანული განათლების მთლიანი სისტემისა, რომელმაც, ფაქტობრივად, არსებითი სტრუქტურული ცვლილებების გარეშე, მეორე მსოფლიო ომის ბოლომდე იარსება.

განათლება ყველა ტიპის სკოლაში იყო ფასიანი, გადასახადის რაოდენობა იმაზე იყო დამოკიდებული თუ რა სახის სასწავლო დაწესებულებაში იღებდა ცოდნას მოსწავლე. ნაკლებად შეძლებული მშობლების შვილები სწავლის გადასახადიდან გათავისუფლებული იყვნენ და მათ ადგილობრივი ხელისუფლება აფინანსებდა. საშუალო სკოლები გოგონებისა და ვაჟებისათვის ცალ-ცალკე არსებობდა, განსხვავებით საჯარო სკოლებისგან, სადაც სწავლება ხდებოდა ერთად. ცოდნის დონე ქალთა სკოლებში (გიმნაზიებსა და მსგავს სასწავლებლებში) შედარებით დაბალი იყო. ძირითადი 8 წლიანი სახალხო სკოლები განკუთვნილი იყო მუშათა შვილებისთვის და ამზადებდა შესაფერის კადრებს მრეწველობისა და სოფლის მეურნეობის სფეროებისთვის. ზოგიერთ რაიონში მოქმედებდა გარკვეული შუალედური სკოლები და პროფესიული სასწავლებლები, რომელთაც ჰქონდათ 6 წლიანი სასწავლო კურსი. სკოლებში, რომლებიც ვერ უთანაბრდებოდნენ კლასიკურ გიმნაზიებს დაწესდა რვანობიანი

სწავლება. კლასიკური ტიპის საშუალო სკოლები ჰუმანიტარული სახის იყო და ისწავლებოდა ორი ძველი ენა (ბერძნული და ლათინური). ომის წინა წლებში ამ სასწავლებლებში პროპაგანდას უწევდნენ სამხედრო ექსპანსიას, პიროვნულ სიძლიერეს, იმპერატორისა და რაიხის ერთგული თაობის აღზრდას. XIX ს-ის 90-იან წლებში სახალხო სკოლების ბაზაზე გაიხსნა საღამოს კურსები, რომ სავალდებულო განათლება უფრო მეტი ადამიანისთვის ყოფილიყო ხელმისაწვდომი.

მეცნიერებისა და ტექნიკის სფეროში პროგრესს მოჰყვა ინტელიგენციის რაოდენობის ზრდა, რაც იყო, განათლების ხარისხის და სწავლების მეთოდების თვალსაზრისით, სკოლების ძირეული გარდაქმნის შედეგი.

XX ს-ის დასაწყისში, სასკოლო საკითხებთან დაკავშირებით, რეფორმატორი პედაგოგების მიერ გადამუშავდა სწავლებისა და აღზრდის ახალი პრინციპები. გერმანელი პედაგოგები ცდილობდნენ შეემუშაებინათ სასწავლო დაწესებულებების პრინციპულად ახალი მოდელი. რეფორმები შეეხო მასწავლებლებისა და მოსწავლეების ურთიერთობებსაც, რომელიც ითვალისწინებდა მათ შორის მეტი ნდობის და მეგობრული ურთიერთობების დანერგვას. სკოლებისა და პედაგოგიკის რეფორმირება ახალი დროის მოთხოვნებით იყო ნაკარნახევი და უნდა მორგებოდა მეორე იმპერიის საჭიროებებს, რომელიც XX ს-ის დასაწყისში უკვე წარმოადგენდა ერთიან, ეკონომიკურად განვითარებულ სახელმწიფოს უდიდესი გეოპოლიტიკური ამბიციებით და რომელიც ემზადებოდა მსოფლიოს გადასანაწილებლად ომისთვის, ახალი მიწებისა და ტერიტორიების დასაპყრობად. ახლადშექმნილი იმპერია ითვისებდა და მუდმივად საჭიროებდა ახალ ტექნოლოგიებს საზოგადოებრივი და ზოგადად, სახელმწიფოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროში [171; 75-79].

**სამრეწველო განვითარება** – ეროვნული გაერთიანების შემდეგ გერმანიაში სწრაფი ტემპით დაიწყო კაპიტალიზმის განვითარება, რაც განპირობებული იყო მთელი რიგი მიზეზებით:

პირველ რიგში, ქვეყნის ეკონომიკური და პოლიტიკური დაქუც-  
მაცუბულობის მოსპობით, ამასთან, ერთიანი შიდა ბაზრის შექმ-  
ნით, დაპყრობილი ლოთარინგიის რკინის მდიდარი საბადოების  
ფლობით, საფრანგეთისგან მიღებული 5 მილიარდიანი კონ-  
ტრიბუციით, მუშათა კლასის გაძლიერებული ექსპლუატაციით,  
მეცნიერებისა და ტექნიკის უახლესი მიღწევების გონივრული  
ათვისების უნარებით.

გერმანიის სახელმწიფოებრივ განვითარებაში უდიდესი  
როლი შეიტანა სამრეწველო პროგრესმა, რომელმაც გზა გაუხ-  
სნა ახალ შესაძლებლობებს ქვეყნის ეკონომიკური, პოლიტი-  
კური და კულტურული განვითარების ყველა სფეროში. გერ-  
მანიის მმართველ წრეებს არ შეიძლებოდა არ გაეთვალისწინე-  
ბინათ მრეწველებისა და ფინანსისტების სწრაფად მზარდი  
გავლენა გერმანულ საზოგადოებაზე, ამიტომ, ახალი სახელმ-  
წიფოს შენება დაიწყო, როგორც იუნკრების, ისე ბურჟუაზიის  
ინტერესების გათვალისწინებით. აზნაურები განაგრძობდნენ  
სახელმწიფო აპარატში საპასუხისმგებლო თანამდებობების  
დაკავებას, მაგრამ გერმანულ კაპიტალს უზრუნველყოფილი  
ჰქონდა მოქმედების სრული თავისუფლება და სახელმწიფოს  
მხარდაჭერა, როგორც ქვეყნის შიგნით, ისე საზღვრებს გარეთ.

იმპერიაში დიდი აქცენტი გადავიდა მძიმე მრეწველობის გან-  
ვითარებაზე, განსაკუთრებით, ლითონგადამამუშავებელ და  
მანქანათმშენებლობის დარგებზე, მათ თანაბრად დანიშნულა  
ელექტროტექნიკური მრეწველობა. სამივე დარგის განვითა-  
რებით გერმანიამ ევროპის ქვეყნებს შორის პირველი ადგილი  
დაიჭირა. ქიმიურ მრეწველობაში ის ფლობდა პირველ ადგ-  
ილს. 1883 წლისთვის გერმანიის ქიმიური ქარხნები აწარმოე-  
ბდნენ ანალინის საღებავების მსოფლიო წარმოების 2/3-ედს,  
გერმანულ საღებავებს მოიხმარდა ტექსტილის მწარმოებელი,  
თითქმის, ყველა ქვეყანა. მრეწველობის განვითარების ტემპი  
დააჩქარა ხელისუფლების მიერ გატარებულმა პროტექციონიზ-  
მის პოლიტიკამ 1879 წელს. შემოტანილ საქონელზე მაღალი გა-  
დასახადის დაწესებამ შექმნა ხელსაყრელი პირობები ეროვნული



მრეწველობის განვითარებისათვის.

მრეწველობის განვითარების დაჩქარებულმა ტემპმა თავისი გავლენა მოახდინა ქვეყნის დემოგრაფიულ მდგომარეობაზე. XIX ს-ის ბოლო მესამედში მოსახლეობის რიცხვი 40 %-ით გაიზარდა, რამაც თავის მხრივ, მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა შიდა ბაზრის გაფართოებაში, სამრეწველო წარმოებაში დასაქმებულთა რაოდენობაც 1870-1900 წლებში 3-ჯერ მეტი გახდა. შრომის ინტენსიფიკაცია მნიშვნელოვნად უწყობდა ხელს ახალი საწარმოების დაარსებას.

XIX ს-ის 70-80-იან წლებში გერმანიის მთელ რიგ სამრეწველო დარგებში, განსაკუთრებით კი მძიმე მრეწველობაში, დაიწყო წარმოების კონცენტრაცია, რის შედეგადაც საწარმოების რაოდენობა შემცირდა რამოდენიმე ათეულით და ხელი მოემართა გიგანტი საწარმოების წარმოქმნას, რომელთა მფლობელებიც ურთიერთშორის ათანხმებდნენ საბაზრო ფასებს. წარმოების გაფართოებას თან სდევდა მომსახურე პერსონალის რაოდენობის ზრდაც, მაგ: კრუპის გიგანტ საწარმოში, რომელიც იყო გერმანიის არმიისთვის იარაღის მთავარი მიმწოდებელი, 1845 წელს მუშაობდა მხოლოდ 122 ადამიანი, 1871 წლისთვის – 16 ათასზე მეტი, ხოლო XIX ს-ის ბოლოს, ესენში განლაგებულ კრუპის ქარხნებში – 45 ათასი.

მსხვილი საწარმოების მფლობელთა შორის არსებობდა სხვადასხვა ტიპის შეთანხმებები, რომელიც ეხებოდა ფასების დადგენას, პროდუქციის გავრცელების საზღვრებს, პროდუქციის ხარისხის მაჩვენებლების განსაზღვრას, რომ შემდეგ ერთობლივად დაედგინათ მაღალი სარეალიზაციო ფასი. ასევე თანმხმდებოდნენ საქონლის გასაღების ბაზრების დანაწილებაზე. ამ ტიპის გაერთიანებებს უწოდებდნენ კარტელებს.

მონოპოლიური გაერთიანების შემდეგი ფორმა იყო სინდიკატი, რომლის წევრებიც ასევე, ერთმანეთს ათანხმებდნენ წარმოების და ბაზრების მოცულობას, საქონლის ერთიანი გასაღების და ნედლეულის შეძენის პირობებს [84;180-183]. მონოპოლიური გაერთიანების უძლიერესი ფორმა იყო ტრესტები.

გერმანიის მრეწველობის სწრაფ განვითარებას ხელს უწყობდა ქიმიური და მეტალურგიული მრეწველობის სანედლეულო ბაზის გაფართოება და რურის ქვანახშირისა და ლორენის მადნის წარმატებით შერწყმა. XIX ს-ის 90-იანი წლების შუახანებისთვის გერმანიაში დასრულდა სამრეწველო გაერთიანება. დაიწყო მრეწველობისა და ვაჭრობის სწრაფი განვითარება. გერმანია ცდილობდა ჩამოეტოვებინა ინგლისი და საფრანგეთი, მაგ: თუ XIX ს-ის 70-იან წლებში გერმანია რკინისა და ფოლადის გადამუშავებაში მესამე ადგილს იჭერდა მსოფლიოში, XIX ს-ის ბოლოს გამოვიდა მეორე ადგილზე აშშ-ს შემდეგ. მსოფლიოს თუჯის წარმოებასა და ქვანახშირის მოპოვებაში გერმანიის წილი მნიშვნელოვნად გაიზარდა. ყოველწლიურად ხდებოდა მეტალურგიული მრეწველობის აღმასვლა.

XIX ს-ის ბოლოს გერმანიაში ძალზე გააქტიურდა სააქციო საზოგადოებების საქმიანობა, რომელთა საფუძველზეც ყალიბდებოდა უმსხვილესი სამრეწველო საწარმოების დიდი რაოდენობა. გერმანიაში მსხვილი საწარმოების მშენებლობა გაერთიანებისთანავე დაიწყო, რაც არა მხოლოდ მძიმე მრეწველობის განვითარებით აიხსნება, არამედ სააქციონერო ფირმების საქმიანობითაც.

ასეთი საზოგადოებების დაარსება ძირითადად გამოწვეული იყო მსხვილ კაპიტალდაბანდებებზე მოთხოვნილების ზრდით, რომელიც საჭირო ხდებოდა წარმოების ახალი დარგების განვითარების და გაფართოებისთვის.

მიმდინარეობდა საბანკო საქმის კონცენტრაციაც. დიდი ბანკები თანდათან აკოტრებდნენ ან თავიანთ ფილიალებად აქცევდნენ პატარა ბანკებს. ფინანსურ სფეროში წამყვან პოზიციებს არ თმობდნენ ისეთი გიგანტები, როგორებიც იყვნენ – „დოიჩე ბანკი“, „დრეზდენერ ბანკი“, „დარმშტადტის ბანკი“, გერმანიის ნაციონალური ბანკი, ბერლინის სავაჭრო თანამეგობრობა და სხვ. (იხ. დანართი №13) გერმანული ფინანსური ოლიგარქიის ყველაზე გავლენიანი წარმომადგენლები იყვნენ ალფრედ კრუპი, კარლ ფერდინანდ ფონ შტუმი, ჰუგო სტინესი,

ძმები რაინჰარდ და მაქს მანესმანები და სხვ. უკვე XIX საუკუნის 80-იანი წლებიდან გერმანიის საბანკო კაპიტალი ოკეანის გაღმა აღწევს.

ქვეყნის ინდუსტრიალიზაციამ დააქვეითა წვრილი ბიზნესის კონკურენტუნარიანობა, რაც ღიად გამოიკვეთა იქ დასაქმებულთა რაოდენობის შემცირებით, რომლებიც გადადიოდნენ სხვადასხვა კოოპერატივებსა და სააქციო საზოგადოებებში სამუშაოდ.

რაც შეეხება სოფლის მეურნეობას, მას წამყვანი როლი არ ჰქონდა, მაგრამ რჩებოდა მსხვილ სექტორად. მრეწველობის განვითარებამ გაუმჯობესებული ტექნიკის საშუალებით, გარკვეულწილად, პროგრესი შეიტანა სოფლის მეურნეობაში. დაიწყო მიწების ინტენსიური დამუშავება, მოსავლის ფართობები გაიზარდა, თუმცა გერმანულ სოფლებში შემორჩა ფეოდალიზმის ნარჩენები, რომლებიც ხელს უშლიდნენ შიდა ბაზრის გაფართოებას და აფერხებდნენ მწარმოებელი ძალების განვითარებას. ადგილობრივ მოსახლეობაში გაიზარდა უმუშევართა რიცხვი, ვინაიდან აღმოსავლეთ პრუსიელი იუნკერებისთვის უფრო ხელსაყრელი პოლონელი ემიგრანტების იაფი სამუშაო ძალა აღმოჩნდა. XIX ს-ის ბოლოს დაიწყო აღმოსავლეთ გერმანიის აგრარული რაიონებიდან მოსახლეობის მასობრივი გადინება ინდუსტრიულად განვითარებულ დასავლეთის რეგიონებში: ვესტფალიაში, რურის და რაინის ოლქებში, ლოთარინგიაში [76;59-60].

იმპერიამ ეკონომიკის ბევრ სფეროში წარმატებით აითვისა დასავლური ცივილიზაციის განვითარების ტემპი. გერმანიას, ამავე დროს, ჰქონდა პოლიტიკური სისტემა, სადაც წარსულის ეპოქიდან მემკვიდრეობით მიღებული გარკვეული წინააღმდეგობები დარჩა და გერმანიის იმპერიის შიდა პოლიტიკურ ცხოვრებაზე ძალზე სერიოზული კვალი დატოვა. ქვეყნის პოლიტიკური სისტემის სტაბილურობა სერიოზულად იყო დამოკიდებული იყო ორ სოციალურ ძალაზე – პრუსიის იუნკრებზე (დიდი მიწების მესაკუთრეები) და გერმანიის ინდუსტრიის მაგნატებზე. მათ აკავშირებდათ ბევრი

საერთო ინტერესი, თუმცა, ჰქონდათ საკმარისად სერიოზული უთანხმოებები, რაც იმპერიის ხელისუფლებას ხშირად უქმნიდა გარკვეულ სირთულეებს. მაგალითად, ისეთ საკითხებზე, როგორიც იყო შიდა და უცხოური ბაზრების საკითხი, თუ რომელი უფრო პერსპექტიული იქნებოდა – შეექმნათ საშინაო ბაზრის განვითარების პირობები თუ დაეყრით უცხოური ბაზრები, როგორი უნდა ყოფილიყო ხელისუფლების ურთიერთობა მუშათა მოძრაობის მიმართ, ცენტრალური ხელისუფლების და გერმანიის იმპერიაში შემავალი მიწების თვითმმართველობის ურთიერთობები, რას დაეყრდნობოდა სხვა დიდ სახელმწიფოებთან მომავალი ურთიერთობები და მრავალი სხვა პრობლემური საკითხი. ხელისუფლებას უწევდა მათ შორის ლავირება.

განსაკუთრებით აქტუალური გახდა კაპიტალის გატანა საზღვარგარეთ, თუმცა ინგლისის და საფრანგეთისგან განსხვავებით, რომელთაც ძირითადად კოლონიებში გაჰქონდათ კაპიტალი, გერმანულ მონოპოლიებს კაპიტალის ექსპორტი შეეძლოთ მხოლოდ იქ, სადაც იმყოფებოდა გერმანული მრეწველობის გასაღების ბაზრები, ამიტომ, გერმანული მონოპოლიების მთავარი საგარეო მიზანი გახდა, რაც შეიძლება მაქსიმალურად უზრუნველყოს გერმანიის ეკონომიკა გერმანული სამრეწველო პროდუქციის გასაღების ბაზრებით და კაპიტალის გატანის ყოველმხრივი შესაძლებლობებით.

გერმანულ მონოპოლიებს უწევდათ მსოფლიო ბაზარზე კონკურენტული ბრძოლა ინგლისურ და ფრანგულ პროდუქციასთან. გერმანიას ურთიერთობა გაუშენვავდა რუსეთთანაც – სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის შეტანასთან დაკავშირებით, რაც აზარალებდა ადგილობრივი აგრარული სექტორის წარმომადგენლებს, გერმანია ამ კონფლიქტში გამარჯვებული დარჩა, თუმცა რუსეთთან დაძაბული ურთიერთობა არ შეცვლილა. მსოფლიო ბაზარზე გერმანულ პოზიციებს კონკურენციას უწევდნენ ასევე, ამერიკული მონოპოლიები.

საერთაშორისო კონკურენციის გაძლიერება მსოფლიო ბაზრების დაპყრობისათვის, მაშინ როდესაც გერმანია გარშემო-

ტყმული იყო ძლიერი კოლონიური სახელმწიფოებით და თავად არ ჰქონდა, კოლონიების სახით, ფართო გასაღების ბაზრები, უბიძგებდა გერმანიის სამრეწველო და ფინანსურ წრეებს, დაეწყით ზრუნვა ახალი ტერიტორიების, ე. წ. „სასიცოცხლო სივრცის“, შესაძენად.

## 2.2. გერმანიის იმპერიის პოლიტიკური პარტიები

ახლადგაერთიანებული გერმანიის კანცლერი ოტო ფონ ბისმარკი, რომელმაც ამავე დროს შეინარჩუნა პრუსიის პირველი მინისტრის თანამდებობაც, გავლენას ახდენდა კაიზერ ვილჰელმ I-ზე. იმპერატორი ყველა სერიოზულ საკითხზე კონსულტაციებს სწორედ მისგან იღებდა. ქვეყნის გაერთიანებაში შეტანილი წვლილის გამო ბისმარკის მდგომარეობა განსაკუთრებით პრივილეგირებული გახდა 70-იან წლებში, მან მიიღო თავადის წოდება, ლაუენბერგის საჰერცოგო და მნიშვნელოვნად გააფართოვა თავისი სამფლობელოები. განსაკუთრებული უფლებებით აღჭურვილმა იმპერიის პირველმა მინისტრმა გადაწყვიტა ძალისხმევა არ დაეშურებინა იმპერიის შიდა პოლიტიკური საკითხების მოწესრიგებისთვის.

ეკონომიკის მოდერნიზაციის პარალელურად ბისმარკის ერთ-ერთი მთავარი საზრუნავი გახდა იმპერიის პარტიულ სისტემასთან, რაიხსტაგთან, რომელიც ამ ეტაპზე ჰ. ულმანის სიტყვებით წარმოადგენდა „უმალესი დონის თანამედროვე ინსტიტუტს“ (201; 34), სხვადასხვა საპარლამენტო ჯგუფებთან და საზოგადოებასთან საერთო ენის გამონახვა, რომ შემდეგ ეფექტურად ეკონტროლებინა ისინი.

იმპერიაში საკმაოდ მრავალპარტიული სისტემა არსებობდა. ამ სისტემის საბოლოო ფორმირება, ისევე როგორც სახელმწიფოსი, მოხდა 1871 წ. მათთან ურთიერთობების დარეგულირება ბისმარკის სამინაო პოლიტიკის ერთ-ერთი სერიოზული ამოცანა გახდა, თუმცა, აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ეს პარტიები ძლიერ

სახელმწიფო აპარატთან შედარებით, საკმაოდ სუსტნი იყვნენ. ისინი აღმოცენდნენ შედარებით გვიან (89;12), პრუსიის ყველა პოლიტიკური პარტია, რომლებიც შემდეგ საერთოგერმანული პარტიები გახდნენ, ძირითადად, 1860-1870-იან წლებში ჩამოყალიბდა. 1867 წ. დაარსდა ნაციონალ-ლიბერალური პარტია, 1869 წ. – სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტია, 1861 წ. – პროგრესისტული პარტია, გაცილებით ადრე, 1848-1849 წლებში – კონსერვატორული პარტია, 1870წ – ცენტრის კათოლიკური პარტია, 1875 წ. მოხდა გერმანიის მუშათა ორი პარტიის გაერთიანება და ჩამოყალიბდა გერმანიის ერთიანი სოციალისტური მუშათა პარტია, სადაც გადამწყვეტ როლს თამაშობდნენ მარქსისტები. განვიხილოთ ეს პარტიები:

გერმანიის პოლიტიკური სპექტრის ცენტრში არსებობდა სამი ლიბერალური პარტია. ლიბერალები გერმანიის პოლიტიკურ არენაზე 1848 წ. გამოჩნდნენ და ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაში მნიშვნელოვან როლს თამაშობდნენ. მათი ძირითადი ლოზუნგი იყო ერთიანობა და თავისუფლება. 1866 წ. ისინი განცალკევდნენ სხვადასხვა შეხედულებების გამო და სამი ფრთა წარმოიქმნა, თუმცა ბევრი საერთო მიზანი – თავისუფლების, ინდივიდუალიზმის, ჰუმანიზმის, კონსტიტუციონალიზმის და სხვა ღირებულებები – დარჩა. ლიბერალების სოციალურ ბაზას ყველა მიმართულებით წარმოადგენდა ქალაქებისა და სოფლების საშუალო ფენა – წვრილი და საშუალო ბურჟუაზია, ინტელიგენცია, მუშები, ხელოსნები. 1871 წ. ყალიბდება ბისმარკის მომხრე საიმპერიო ლიბერალური პარტია, რომლის პროგრამა ახლოს იდგა თავისუფალი კონსერვატორების პროგრამასთან. მას მკვეთრად გამოხატული საორგანიზაციო სტრუქტურა არ ჰქონდა. 1871 წ. არჩევნებში მიიღო 30 მანდატი.

ლიბერალური პარტიებიდან ყველაზე ძლიერი იყო ნაციონალ-ლიბერალური პარტია („Nationalliberale Partei“), რომელიც აღმოცენდა პრუსიის „კონსტიტუციური“ კონფლიქტის დროს 1866-1867 წლების მიჯნაზე. მისი დაარსების თარიღად ითვლება 1867 წლის 28 თებერვალი, პარტია ოფიციალურად

გაფორმდა და თავმჯდომარე გახდა რუდოლფ ბენიგსენი. ამ დროისთვის ფრაქციაში 19 დეპუტატი ითვლებოდა, რომლებიც აცხადებდნენ თანამშრომლობას პროგრესისტებთან და ლიბერალური იდეალების ერთგულებას. თავიანთი პროგრამა გამოაქვეყნეს 1867 წლის 12 ივნისს, გარკვეულწილად, ეს იყო წინააღმდეგობრივი პროგრამა, რომელიც მიმართული იყო ბურჟუაზიას და იუნკერებს შორის კომპრომისის მიღწევისკენ, პარტიაში იგრძნობოდა საბანკო კაპიტალის ძლიერი გავლენა. საშინაო პოლიტიკის საკითხებში ხელისუფლებასთან გარკვეული უთანხმოებების მიუხედავად, ნაციონალ-ლიბერალური პარტია სრულად ეთანხმებოდა გერმანიის ერთიანი იმპერიის დაარსებას. 1871 წლის არჩევნებზე ამომრჩეველთა 30%-ის მხარდაჭერა მიიღო და რაიხსტაგში იქცა უძლიერეს ფრაქციად.

1871-1879 წლები ნაციონალ-ლიბერალების განსაკუთრებული გავლენის პერიოდია, ისინი მოიაზრებოდნენ ბისმარკის მთავარ მოკავშირეებად რაიხსტაგში. პარტიის წევრები ძირითადად იყვნენ მსხვილი სავაჭრო და სამრეწველო ბურჟუაზიის, ასევე ბურჟუაზიული ინტელიგენციის წარმომადგენლები, რომლებიც დაინტერესებული იყვნენ პირველ ყოვლისა, არმიის და სამხედრო-საზღვაო შეიარაღების გაძლიერებით და მხარს უჭერდნენ იმპერიის კოლონიურ ექსპანსიაზე გადასვლას. მათ აქტიურად დაუჭირეს მხარი ასევე, „კულტურკამპფის“ („Kulturkampf“ – «ბრძოლა კულტურისათვის»)<sup>15</sup> სახელისუფლებო პოლიტიკას.

ლიბერალური პარტიის უკიდურესად მემარცხენე ფრთას

---

15 გერმანელმა პოლიტიკოსმა და ანთროპოლოგმა რუდოლფ ლუდვიგ კარლ ვირხომ, საპრეზიდენტო პალატის დეპუტაციაში 1873 წლის 17 იანვარს გამართულ პოლიტიკურ დებატებში, ისაუბრა სასულიერო პირების განათლებისა და დასაქმების შესახებ, კანონპროექტის განხილვაში გამოიყენა ტერმინი: „მე მაქვს რწმენა იმისა, რომ აქ დიდი კულტურული ბრძოლის გარშემო გავერთიანდით“ 1873 წლის 23 მარტს პროგრესული პარტიის წინასაარჩევნო მოწოდებაში, ვირხოს მიერ განმეორებით იქნა გამოყენებული ტერმინი – „ბრძოლა კულტურისათვის“. Heinrich August Winkler: Der lange Weg nach Westen. Deutsche Geschichte 1806–1933. München 2000, S. 222. Manuel Borutta: Antikatholizismus. Deutschland und Italien im Zeitalter der europäischen Kulturkämpfe. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2011. Christopher Clark und Wolfram Kaiser (Hrsg.): Kulturkampf in Europa im 19. Jahrhundert. Leipziger Univ.-Verl., Leipzig 2003.

წარმოადგენდა პროგრესისტული პარტია („Deutsche Fortschrittspartei“), რომელიც დაარსდა 1861 წ. 6 ივნისს პრუსიის დეპუტატთა პალატაში („Preußische Abgeordnetenhaus“) , როგორც პირველი პროგრამული პარტია. პრუსიის კონსტიტუციური კონფლიქტის დროს ოპოზიციაში ჩაუდგა ბისმარკს. პარტია წარმოადგენდა, საგარეო ბაზრებთან დაკავშირებული ბურჟუაზიის ნაწილის, მუშათა კლასის და სოციალისტების მოწინააღმდეგე საშუალო და წვრილი ბურჟუაზიული ფენების და ინტელიგენციის დიდი ნაწილის ინტერესებს. „ამ პარტიის ინტერესებში იგრძნობოდა მისწრაფება, ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული სახელმწიფოს დაარსებისკენ“ (127;273). 1871 წლის არჩევნებში მიიღო 46 მანდატი, ამ ეტაპისთვის პარტია უფრო ოპოზიციურ პლატფორმაზე იდგა, ის შეეწინააღმდეგა ბისმარკის მისწრაფებას – ეკონტროლებინა პარლამენტი სამხედრო საჭიროებისათვის თანხების გამოყოფის საკითხში, თუმცა მხარს უჭერდა კულტურკამპფის პოლიტიკას და ცდილობდა თავი აერიდებინა ხელისუფლებასთან სერიოზული კონფლიქტისთვის, იმ საკითხებში, სადაც ამის შესაძლებლობა იქნებოდა.

რაიხსტაგში გერმანიის საიმპერიო პარტიას წარმოადგენდა კონსერვატორული პარტია („Deutschkonservative Partei“), მემარჯვენე პოლიტიკური პარტია, რომელიც ჩამოყალიბდა 1876 წლის 7 ივნისს კონსერვატიულად განწყობილი სხვადასხვა ჯგუფებისგან, მან აღიარა გერმანიის კონსტიტუცია და გამოვიდა მონარქიული უფლებების შენარჩუნების მოთხოვნით, გამოხატავდა პრუსიელი იუნკრების, მსხვილი მინათმფლობელების, მძიმე მრეწველობის მაგნატების, პრუსიელი ოფიცრების ინტერესებს და წინააღმდეგი იყო პარლამენტარიზმის. გარკვეულწილად, ის იყო ძველი პრუსიული კონსერვატორული პარტიის მემკვიდრე, რამდენადაც, კონსერვატიზმს გერმანიაში თავისი ტრადიციები გააჩნდა, ეს პარტია 1848 წ. დაარსდა და მის შემადგენლობაში იყვნენ ისეთი ცნობილი კონსერვატორები, როგორებიც იყვნენ გ. ვაგენერი, რ. მაიერი, ე. შტოლბერგი, მ. ფონ ბლანკენბურგ-ციმერჰაუზენი და სხვ. XIX ს-ში ფილოსოფოსმა ფ.ი. შტალმა



პარტიას ახალი ნიადაგი შეუქმნა და ამიერიდან მოქმედებდა პარლამენტური სისტემის ფარგლებში, ალიარა პარლამენტარიზმი და ესწრაფოდა ტრადიციონალისტური ინსტიტუტების – მონარქის, ეკლესიის და არმიის – პოზიციების გაძლიერებას. ძველი კონსერვატორებისგან განსხვავებით დიდი გავლენა მოიპოვა და თავის ამომრჩეველები ჰყავდა, არა მხოლოდ პრუსიაში, არამედ პრუსიის საზღვრებს გარეთ, გერმანიის სხვა სახელმწიფოებშიც. პარტიის პირველი თავმჯდომარე გახდა რაიხსტაგის დეპუტატი ოტო ფონ ჰელდორფი. მის მთავარი ბეჭდვით ორგანოს წარმოადგენდა „ახალი პრუსიული გაზეთი“ („Neue Preussische Zeitung“), რომელსაც უფრო მეტად იცნობდნენ როგორც „ჯვრის გაზეთი“ („Kreuzzeitung“). კონსერვატორები პრუსიის დეპუტატთა პალატაში სოლიდური გავლენით სარგებლობდნენ, იმპერიის კონსოლიდაციაში მხარდაჭერას უცხადებდნენ ბისმარკს, ქადაგებდნენ მონარქიულის და ნაციონალურის იდენტობას, იმპერატორის და ბუნდესრატის როლის გაძლიერებას, თუმცა ეწინააღმდეგებოდნენ ცენტრალიზმს. 70-იანი წლების შუახანებში ეს პარტია იმყოფებოდა ოპოზიციაში, რამდენადაც უკმაყოფილო იყო ბისმარკის „მოდერნიზმით“, მისი თანამშრომლობით ლიბერალებთან. კანცლერსა და კონსერვატორებს შორის ძირითადი უთანხმოება წარმოიქმნა „კულტურკამპფის“, ლიბერალური ეკონომიკური პოლიტიკის და პრუსიის საოლქო მმართველობის ირგვლივ, თუმცა მრავალ საკითხში ის მხარდაჭერას უცხადებდა ხელისუფლებას. პარტიის საარჩევნო დასაყრდენს წარმოადგენდა აღმოსავლეთ პრუსია, პომერანია და მეკლენბურგი. პარტია გამოირჩეოდა თავისი ანტისემიტური ხასიათით.

კონსერვატორების მეორე ფრთას წარმოადგენდნენ თავისუფალი კონსერვატორები, რომლებიც აერთიანებდნენ მსხვილი კაპიტალის მქონე იუნკერების და მმართველი ზედაფენის ნაწილს, თავის რიგებში დიპლომატთა დიდი რაოდენობის გამო მას „ელჩების პარტიას“ უწოდებდნენ. კონსერვატორთა ეს ნაწილი მცირერიცხოვანი, მაგრამ ძალზე გავლენიანი პარ-

ტია იყო რაიხსტაგში, რომელიც თითქმის ყველა საკითხში მხარდაჭერას უცხადებდა ბისმარკს. მისი მიზანი იყო უნიტარული სახელმწიფოს შექმნა ძლიერი ცენტრალური ხელისუფლებით. ეს საიმპერიო პარტია პირველ რიგში სარგებლობდა რაინის პროვინციისა და სილეზიის დიდი მხარდაჭერით. პარტიის ლიდერები იყვნენ რ. ფონ ბალჰაუზენი, ვ. კირდორფი, გ. დიტცე და სხვ. 1871 წ. არჩევნებზე მიიღო 38 მანდატი. მისი ბეჭდვითი ორგანო იყო გაზეთი „პოსტი“ („Die Post“).

ბისმარკის გადადგომის შემდგომ კონსერვატორები აღმოჩნდნენ კანცლერ ლ.კაპრივის ლიბერალური ეკონომიკური პოლიტიკის ოპოზიციაში. კონსერვატორები ყველა შემთხვევაში იყო ის ძალა, რომელიც მხარს უჭერდა პრუსიის დომინირებას გერმანიის იმპერიაში.

XIX ს-ის 70-იან წლებში გერმანიაში გააქტიურდა კიდევ ერთი პარტია, ე. წ. „კათოლიკური ცენტრის პარტია“ („Deutsche Zentrumspartei), იმპერიაში გახდა ერთ-ერთი გავლენიანი პარტია. სახელწოდება მიიღო კათოლიკური ფრაქციისგან, აღსანიშნავია, რომ კათოლიკური დაჯგუფება პრუსიის პარლამენტში ჯერ კიდევ 1850-1860 წლებში არსებობდა, მის წარმომადგენლებს პარლამენტში ეჭირათ ცენტრალური ადგილი: კონსერვატორებს (მარჯვნივ) და ლიბერალებს (მარცხნივ) შორის, საიდანაც მიიღეს „ცენტრის ფრაქციის“ წოდება. გამოდიოდა პრუსიის გავლენის წინააღმდეგ, რომელიც მხარს უჭერდა ლუთერანებს. ოპოზიციაში ედგა ხელისუფლებას. 1867 წ. მან არსებობა შეწყვიტა.

1870 წელს გერმანიის კათოლიკე დეპუტატებმა გადაამუშავეს ერთიანი პოლიტიკური პროგრამა, რომელიც ითვალისწინებდა კათოლიკური ეკლესიის ავტონომიის და უფლებების დაცვას, აღსანიშნავია, რომ ისინი გამოდიოდნენ გერმანიაში სხვა უმცირესობების დაცვის მოთხოვნითაც. იმავდროულად გერმანიაში გამოჩნდნენ რეგიონული კათოლიკური პარტიები, რომლებიც ცენტრთან თანამშრომლობდნენ: ბავარიაში – ბავარიის პატრიოტული ლიგა, ბადენში – კათოლიკური სახალხო პარტია და სხვ.

„კათოლიკური ცენტრის პარტიის“ ერთ-ერთი გავლენიანი ლიდერი გახდა ჰანოვერელი ადვოკატი ლუდვიგ ვინდჰორსტი. პარტიის მთავარ ბეჭდვით ორგანოს წარმოადგენდა გაზეთი „გერმანია“ („Germania“), რომელიც 1871 წ. დაარსეს. 1871 წლის არჩევნებში მიიღეს ამომრჩეველთა ხმის 18,6%, მოიპოვეს 63 მანდატი და იქცნენ ნაციონალ-ლიბერალების შემდგომ რაიხ-სტაგის უძლიერეს ფრაქციად. ცენტრის პარტია იყო მკაცრად ორგანიზებული, მიუხედავად ამისა, იმპერიის პროტესტანტი მოსახლეობისგან მის მიმართ მხარდაჭერა უმნიშვნელო იყო. შექმნის დღიდან პარტია ეწინააღმდეგებოდა იმპერიის ხელისუფლებას, განსაკუთრებით „კულტურკამპფის“ წლებში (1871-1878), რომლის მიზანიც იყო ქვეყანაში კათოლიკური ეკლესიის გავლენის შეკვეცა. „კულტურკამპფის“ დასრულების შემდგომ „ცენტრის“ პარტია ოპოზიციაში დარჩა, თუმცა სულ უფრო ხშირად ეთანხმებოდა სახელისუფლებო ინიციატივებს, განსაკუთრებით, ბისმარკის გადადგომის შემდეგ.

ინდუსტრიული საზოგადოების ფორმირებასთან ერთად იმპერიაში გააქტიურდნენ მუშათა პოლიტიკური ორგანიზაციები: „საყოველთაო გერმანული კავშირი“ („Allgemeiner Deutscher Arbeiterverein“), რომელიც დაარსდა 1863 წელს 23 მაისს ლაიფციგში, ხელმძღვანელობდა ფერდინანდ ლასალი, რის გამოც მათ „ლასალიანელებსაც“ უწოდებდნენ. მათ სურდათ პრუსია თანდათან თავისუფალ სახალხო სახელმწიფოდ ექციათ. იდეოლოგიურმა განხეთქილებამ 1867 წ. პარტია დაშლამდე მიიყვანა, ხოლო 1875 წელს მოხდა მისი გაერთიანება 1869 წ. ავგუსტ ბებელის და ვილჰელმ ლიბკნეხტის მიერ ქ. აიზენახში დაარსებულ „სოციალ-დემოკრატიულ მუშათა პარტიასთან“, ე. წ. „აიზენახელები“. ჩამოყალიბდა „გერმანიის სოციალისტური მუშათა პარტია“. (1890 წლიდან – გერმანიის სოციალ-დემოკრატიული პარტია) („Sozialdemokratische Partei Deutschlands“). ლაიფციგში ჩამოყალიბდა სპეციალური დახმარების კომიტეტი, რომელმაც თავის თავზე აიღო „გერმანიის სოციალისტური მუშათა პარტიის“ ცენტრალური კომიტეტის ფუნქციები. მთელი გერმანიის

მასშტაბით აღმოცენდა სოციალისტების ახალი არალეგალური პარტიული ორგანიზაციები, გაიხსნა იატაკქვეშა სტამბები ციურიხში, შემდეგ კი ლონდონში გამოქვეყნდა გაზეთი „სოციალ-დემოკრატი“, რომელიც მიეწოდებოდა და ვრცელდებოდა გერმანიაში „წითელი ფოსტის“ საშუალებით. პარტია გამოხატავდა მშრომელთა, ინტელიგენციის ნაწილის და წვრილი ბურჟუაზიის ინტერესებს, მხარს უჭერდა სოციალურ რეფორმებს, სამართლებრივი სახელმწიფოს შენებას, რესპუბლიკის ჩამოყალიბებას.

იმპერიის ხელისუფლება შეეცადა შეწინააღმდეგებოდა სოციალიზმის იდეების გავრცელებას. 1878 წ. მაისში ბისმარკმა, ხედავდა რა სოციალ-დემოკრატებში განსაკუთრებით საშიშ მოწინააღმდეგეს, რაიხსტაგში დასამტკიცებლად შეიტანა კანონი „საზოგადოებისთვის სოციალ-დემოკრატების საშიშ მისწრაფებებზე“, 21 ოქტომბერს ხმების უმრავლესობით (221 ხმა 149-ის წინააღმდეგ) რაიხსტაგმა მიიღო კანონი, რომელიც ისტორიაში შევიდა „განსაკუთრებული კანონის“ სახელით. სოციალ-დემოკრატებს აუკრძალეს ყოველგვარი პოლიტიკური საქმიანობა, შეეძლოთ მხოლოდ არჩევნებში მონაწილეობა. 12 წლის განმავლობაში ამ კანონმა აიძულა სოციალ-დემოკრატიული პარტიის წევრები, რომ ნახევრადლეგალურ პირობებში ეარსებათ. თუმცა, ვერც ამ კანონით და ვერც მშრომელთათვის სოციალური დახმარებების განევიტ, ბისმარკმა ვერ შეძლო სოციალ-დემოკრატების ავტორიტეტის შელახვა და მათი გავლენის შესუსტება მშრომელებზე, პირიქით, გერმანიის მუშათა კლასის ნდობა და მხარდაჭერა სოციალ-დემოკრატების მიმართ უფრო გაიზარდა.

1881 წლის არჩევნებში სოციალისტებს ხმა მისცა 300 ათასმა ამომრჩეველმა, ხოლო 1890 წლის თებერვლის არჩევნებში სოციალ-დემოკრატებმა ყველაზე დიდ წარმატებას მიაღწიეს, მათ მხარს უჭერდა მილიონ ოთხასი ათასზე მეტი ამომრჩეველი. სოციალ-დემოკრატების გავლენა გაძლიერდა პროფკავშირებშიც, რომელთა წევრების რაოდენობამ XIX ს. 80-იან წლებში 120 ათასს მიაღწია. საგაფიცვო მოძრაობამ მოიცვა

გერმანიის თითქმის ყველა სამრეწველო რაიონი – საქსონია, სილეზია, რურის და საარის სამთომომპოვებელი აუზები. გერმანიაში იწყება მუშათა მოძრაობის აღმავლობა, მარტო რურის მეშახტეთა გამოსვლაში მონაწილეობა მიიღო 110 ათასზე მეტმა მუშამ. ისინი ითხოვდნენ 8 საათიან სამუშაო დღეს მინისქვეშა სამუშაოებზე, ანაზღაურების გაზრდას, უსაფრთხოების ტექნიკის გაუმჯობესებას. ხელისუფლება მათ დაუპირისპირდა უმკაცრესი რეპრესიებით და კლერიკალებთან თანამშრომლობით, რომლებმაც მშრომელთა წარმომადგენლების როლი მოირგეს. ამ სახით, ხელისუფლებამ ჩაახშო გაფიცვები [72;353]. რურის მალაროელებზე დიდი გავლენა ჰქონდა ცენტრის პარტიას, ძალზე მალე გაფიცვები განახლდა. 1889 წლის დასაწყისიდან 1890 წ. მასამდე 1100-ზე მეტი გაფიცვა მოხდა, რომლებშიც მონაწილეობა მიიღო 400 ათასამდე ადამიანმა [152;245].

„რკინის კანცლერს“ ერთდროულად უწევდა ბრძოლა კათოლიკების და სოციალისტების წინააღმდეგ. ლუთერანული პრუსიის გაძლიერებამ კათოლიკური ცენტრის პარტიას საფიქრალი გაუჩინა. ბისმარკი თვლიდა, რომ კათოლიკეთა სეპარატისტული დაჯგუფებები იმპერიის მთლიანობას საფრთხეს უქმნიდნენ. 70-იანი წლების დასაწყისში დაიწყო იერიში კათოლიკურ ეკლესიაზე, რომლის ირგვლივაც გაერთიანდა ქვეყნის სეპარატისტული ძალები. აზნაურობა და წვრილი ბურჟუაზია თვლიდნენ და არც უსაფუძვლოდ, რომ პრუსიელები ცდილობდნენ მათ ჩამოშორებას ხელისუფლებისგან, ხოლო კათოლიკე მღვდლები იმპერიული ხელმძღვანელობის მიერ პროტესტანტული ეკლესიის დაცვით უქმაცოფილონი იყვნენ. „კულტურკამპფი“ აღმოჩნდა ის სერიოზული ღონისძიება, რომლითაც ბისმარკი შეეწინააღმდეგა მათ და შეეცადა თავის კონტროლისთვის დაექვემდებარებინა. ხელისუფლება „კულტურკამპფს“ მოიაზრებდა პრევენციულ ღონისძიებად, ფორმალურად, ბისმარკის მიერ განხორციელებული ანტიკლერიკალური ღონისძიებები მიმართული იყო სასულიერო პირების ძალადობის წინააღმდეგ კულტურის სფეროში.

1871 წ. ხელისუფლებამ გააუქმა კათოლიკური დეპარტა-

მენტი პრუსიის სამინისტროში, 1872 წ. აკრძალა იეზუიტთა ორდენის საქმიანობა, 1873 წ. ე. წ. „მაისის კანონებით“ განმტკიცდა სახელმწიფოს კონტროლი კათოლიკე სასულიერო პირებზე, საეკლესიო თანამდებობებზე დანიშვნაზე და სხვ. 1875 წ. 5 თებერვალს პაპმა პიუს IX-მ ენციკლიკაც კი გამოსცა, რომელშიც გაასამართლა იმპერიის მიერ გამოცემული კანონები და გერმანელ სასულიერო პირებს მოუწოდა არ შეესრულებინათ ისინი, ბისმარკმა, პასუხად, გააძლიერა დანოლა კათოლიკეებზე, პრუსიის ლანდტაგს მიაღებინა კანონი, რომლის ძალით კათოლიკე სასულიერო პირებს და ეკლესიას თანხას არ გამოუყოფდნენ სახელმწიფო ფონდიდან. კონფისკაცია გაუკეთა ეკლესიის საკუთრებას, აკრძალა თითქმის ყველა კათოლიკური ორდენი. ფაქტობრივად, იერიში მიტანილი იქნა სახელმწიფოში ეკლესიის ავტონომიაზე და ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაში მის გავლენაზე. ამ ღონისძიებებით დასრულდა „კულტურკამბოფის“ ყველაზე აგრესიული ფაზა. ბისმარკმა საჭირო შედეგები რომ ვერ მიიღო, პოლიტიკა თანდათან შეცვალა და კურსი აიღო „ცენტრის“ პარტიასთან დაახლოებისკენ.

იმპერიის არსებობის პირველ წლებში (1871-1878) ბისმარკი თავის საქმიანობაში უპირველესად ეყრდნობოდა ნაციონალიზმურ პარტიას, რომელიც მხარს უჭერდა ბისმარკის გატარებულ რეფორმებს და მასთან ერთად იბრძოდა კათოლიკური ცენტრის პარტიის წინააღმდეგ. თავისი მოღვაწეობის მეორე ეტაპზე (1878-1890) კი ბისმარკი ეყრდნობოდა კონსერვატორებს და იმავდროულად ესწრაფვოდა რაიხსტაგში ესარგებლა ცენტრის პარტიის მხარდაჭერით.

## 2.3. საგარეო პოლიტიკა

გერმანიის იმპერიის შექმნით დაიწყო ახალი ერა გერმანიის ისტორიაში. გაერთიანებული ქვეყანა გახდა საკმაოდ ანგარიშგასაწევი ძალა, რომელსაც უნდა ეთამამა მნიშვნელოვანი როლი საერთაშორისო არენაზე. გერმანელი ლიბერალები, რომლებიც არც ისე დიდი ხნის წინ აღშფოთებული იყვნენ და არ ეთანხმებოდნენ ბისმარკისეულ მართვის მეთოდებს, იწყებენ მისი პოლიტიკის მხარდაჭერას.

იმპერიის ხელისუფლება, პირველ რიგში კანცლერი ბისმარკი, აქტიური საგარეო პოლიტიკისკენ ისწრაფვოდა. ევროპის ცენტრში აღმოცენებული გერმანიის იმპერია თავისი არსებობით ცვლიდა გეოპოლიტიკურ ვითარებას კონტინენტზე. ბისმარკი თვლიდა, რომ გერმანიას დაუყონებლივ უნდა გაეძლიერებინა თავისი გავლენა მსოფლიოში, გარდა ამისა, აცნობიერებდა დამარცხებული საფრანგეთის მხრიდან მოსალოდნელი რევანშის საშიშროებას, შესაბამისად, გერმანიას ესაჭიროებოდა ძლიერი და საიმედო მოკავშირეები.

აღმოსავლეთის მხრიდან გერმანია გართულებებს არ ელოდა, ვინაიდან დარწმუნებული იყო თავისი მოკავშირის – რუსეთის თანადგომაში. ავსტრია-უნგრეთთან ურთიერთობაც სტაბილური იყო. ამ დროისათვის ჯერ კიდევ არ არსებობდა ინგლისთან არც ეკონომიკური და არც კოლონიური სახის უთანხმოებები. ერთი შეხედვით, იქმნებოდა შთაბეჭდილება, რომ ახლადშექმნილ იმპერიას სირთულეები არ ჰქონდა, მაგრამ არსებული ვითარება როგორც საშინაო, ისე საგარეო პოლიტიკაში, ასევე საერთაშორისო და დიპლომატიურ ურთიერთობებში, იმპერიის მმართველებისგან დიდ სიფხიზლეს ითხოვდა. ამ საკითხებზე გაამახვილა ყურადღება ბისმარკმა რაიხსტაგში გამოსვლისას 1871 წლის მარტში [144; 87] და იმთავითვე გამოყო პირველ რიგში გადასაჭრელი ახალი საკითხები, რომლებიც ეხებოდა საგარეო პოლიტიკას. კანცლერის შეხედულებით, უმთავრესად, გასათვალისწინებელი იყო გერმანიის ცენტრალ-

ური მდებარეობა ევროპაში, რომელსაც საშიშროებას უქადდა საზღვრების დაუცველობა და ნებისმიერი მხრიდან მოსალოდნელი თავდასხმის საფრთხე, შესაბამისად, იმპერიის მმართველ ფენებს უნდა ეზრუნათ შესაძლო მოკავშირეებზე.

ვიდრე გერმანია ერთ იმპერიად შეიკვრებოდა, ბისმარკი ცდილობდა საფრანგეთთან კარგი ურთიერთობა ჰქონოდა. გაერთიანების, საფრანგეთის მარცხისა და ელზას-ლორენის ანექსიის შემდგომ, ამ საკითხზე ფიქრიც შეუძლებელი გახდა და კანცლერი საფრანგეთში უკვე მოიაზრებდა ისტორიულ მტერს, მით უმეტეს, პრუსია-საფრანგეთის ომის შემდეგ, საფრანგეთის რევანშისტულ პოზიციას თუ გავითვალისწინებთ, გერმანიას დასავლეთ საზღვართან დაკავშირებით სიმშვიდის უფლება არ ჰქონდა.

გერმანიის იმპერიის ხელისუფლების საგარეო პოლიტიკის მთავარი მიმართულება გახდა – უზრუნველყო გერმანიის უშიშროება და ჰეგემონია ევროპაში. მით უფრო, რომ იმპერიაში ბისმარკის კანცლერობას დაემთხვა დაძაბული საერთაშორისო ფონი. ეს იყო პერიოდი (1870-1890 წწ.), როდესაც საერთაშორისო წინააღმდეგობები და კონფლიქტები უკვე არსებობდა და ღრმავდებოდა სამი ძირითადი მიმართულებით:

პირველი – გამოწვეული იყო პრუსია-საფრანგეთის ომის შედეგებით, რომელმაც საფრანგეთი და გერმანია შეურიგებელ მონაწილეებად აქცია ხანგრძლივი ისტორიული პერიოდის მანძილზე.

მეორე – ბალკანეთის 1870-1880 წწ. კონფლიქტების კერები, ოსმალეთის იმპერიის მზარდი კრიზისი, სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპაში დამოუკიდებელი სახელმწიფოების ჩამოყალიბება, კონსტანტინოპოლისა და შავი ზღვის სრუტეების საკითხი.

მესამე – კოლონიური წინააღმდეგობები ინგლისის და საფრანგეთისა ჩრდილოეთ აფრიკაში, რუსეთის და ინგლისისა – შუა აღმოსავლეთში.

ამ კონფლიქტებიდან ყველაზე მწვავედ ჩანდა გერმანია-საფრანგეთის წინააღმდეგობა, რაც გამოწვეული იყო საფრანგეთის



მიერ ელზასისა და ალმოსავლეთ ლოთარინგიის დაკარგვით, რომლის გამოც საფრანგეთის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ცხოვრება 40 წელზე მეტხანს გაუღენთილი იყო რევანშის სულისკვეთებით, რომ დაებრუნებინა დაკარგული ტერიტორიები.

ბისმარკის საგარეო პოლიტიკის საყრდენად იქცა ფრანკ-ფურტის ზავი, რომლითაც გერმანიამ ძალზე მნიშვნელოვანი პრივილეგიები მიიღო, მაგრამ კანცლერს კარგად ჰქონდა გააზრებული, რომ ზავის შემდგომ გერმანიის მტრები საფრანგეთის სახით საიმედო მოკავშირეს ნახავდნენ. ითვალისწინებდა რა მოსალოდნელ საფრთხეს, ბისმარკი აკონტროლებდა, არ მომხდარიყო ავსტრიისა და საფრანგეთის რევანშისტული ელემენტების ერთმანეთთან დაკავშირება. ერთ-ერთი მიზეზი ესეც იყო, როდესაც ბრძოლა გამოუცხადა კათოლიციზმს, რომელსაც შეეძლო გერმანიის შიგნით არსებული ანტიპრუსიული ელემენტების დაახლოება ავსტრიელ და ფრანგ რევანშისტებთან. ამ ასპექტის გათვალისწინებით, ბისმარკის ერთ-ერთი მთავარი საფიქრალი ხდება საფრანგეთის დასუსტება და საერთაშორისო არენაზე მისი იზოლაცია. რუსეთთან დაახლოებაზე აქცენტის გაკეთებაც, პირველ რიგში, სწორედ ამ მიზანს ემსახურებოდა.

ბისმარკი ესწრაფვოდა ინგლის-საფრანგეთის დაპირისპირებასაც, რათა თავიდან აეცილებინა ინგლისის ჩარევა საფრანგეთ-გერმანიის მოსალოდნელ გართულებებში. კანცლერის ინტერესებში შედიოდა კეთილსასურველი ურთიერთობის შენარჩუნება ჰაბსბურგთა მონარქიასთან. იმავედროულად, ბისმარკი ცდილობდა პოლიტიკურ სიახლოვეს ინგლისთან, რომელიც არ გამოუვიდა, ვინაიდან, ინგლისს საკმაოდ თავშეკავებული პოზიცია ეჭირა.

ამ ეტაპზე, ბისმარკმა იხელმძღვანელა გეგმით, რომელიც ეყრდნობოდა სამი ალმოსავლეთეეროპელი მონარქის საერთო დინასტიურ ინტერესებს და იაქტიურა, ჩამოყალიბებულიყო სამი იმპერატორის კავშირი (1873 წ. გერმანია, რუსეთი, ავსტრია). ეს შეთანხმება ითვალისწინებდა ურთიერთდახმარებას და თანამშრომლობას. მხარეები ერთმანეთს დაეხმარებოდნენ თუ რომე-

ლიმე მათგანთან პარიზის კომუნის მსგავსი მოვლენები განმეორდებოდა. შეთანხმება ბისმარკის სოციალურ-ეკონომიკური სტრატეგიის ნაწილი იყო და იმპერიას ზედმეტი რისკებისგან აზღვევდა. ეს იყო გონივრულად გათვლილი დროებითი კომბინაცია, რომელსაც შეეძლო გაემყარებინა ახალგაზრდა იმპერიის პოზიციები ევროპაში და უზრუნველყო საერთაშორისო არენაზე გერმანიის სტაბილური მდგომარეობა [182; 159].

დასახული მიზნების მისაღწევად, ბისმარკის რთულ დიპლომატიურ ინტრიგებში მოიაზრებოდა არა მხოლოდ თავისი მოკავშირეების დაახლოება, არამედ, ახლადშექმნილი იმპერიის მონიშნულმდეგე ხელისუფალთა დაპირისპირებებიც. იმპერიის საგარეო პოლიტიკური გეზი იმთავითვე იყო მილიტარისტული ხასიათის. დასაწყისშივე აღებული იქნა კურსი ევროპულ საქმეებში გერმანიის აქტივობის გაძლიერებაზე. გერმანიის მმართველ წრეებს კარგად ჰქონდათ გააზრებული, რომ სახელმწიფო ძლიერების გარეშე გავლენის მოპოვებაზე პრეტენზია ვერ ექნებოდათ. შესაბამისად, დაიწყო ზრუნვა გერმანიის შეიარაღების ზრდაზე, რაც ითხოვდა უზარმაზარ თანხებს. ამ მიმართულებით, ფულადი სახსრების მოძიების შიდა წყაროებს ძირითადად წარმოადგენდა გადასახადები, რომელსაც მოსახლეობა იხდიდა, საგარეო წყაროებს კი, დამარცხებული სახელმწიფოების ძარცვა და კოლონიები.

პირველ წლებში იმპერიას კოლონიები არ ჰქონდა. ბისმარკი ამ ეტაპზე კოლონიების შეძენაზე აქცენტს არ აკეთებდა, ის გაუბრუნდა დაპირისპირებებს ძველ კოლონიურ სახელმწიფოებთან, მანამდე მაინც, ვიდრე გერმანია საამისოდ ძალებს არ მოიკრებდა.

მოცემულ ვითარებაში რუსეთთან, როგორც მოკავშირესთან, დაახლოება ბისმარკისათვის გარდაუვალ აუცილებლობად იქცა, ისევე როგორც საფრანგეთის პოლიტიკური იზოლაცია, რომელმაც კონტრიბუცია გადაიხადა და მთელი ძალები მიმართა არმიის შემდგომი გაძლიერებისკენ. ეჭვს არ იწვევდა ის გარემოება, რომ საფრანგეთი რევანშისტის ემზადებოდა.

გერმანიის სამხედრო და პოლიტიკური წრეების გარკვეული ნაწილი იწყებს ფიქრს საფრანგეთის წინააღმდეგ ახალი ომის, ამჯერად, პრევენციული ომის დაწყების შესაძლებლობაზე, მით უფრო, რომ გერმანია ამ ომში ხედავდა ქვეყანაში არსებული რთული ეკონომიკური კრიზისიდან თავდახსნის საშუალებასაც. ბისმარკი ომის მომხრეებს მხარს უჭერდა, მაგრამ სერიოზულ მნიშვნელობას ანიჭებდა ომის დაწყების დროის სწორად შერჩევას, რომ გამარჯვება გარანტირებული ყოფილიყო.

1870-იანი წლების ბოლოს, ევროპის ქვეყნებს შორის დაძაბული მდგომარეობის გამო, გამწვავდა საერთაშორისო ვითარება. იმპერიებს შორის დაპირისპირებებისას ბისმარკმა დღის ნესრიგში შეიტანა მთელი რიგი პოლიტიკური დავალებები, რომლებიც ითხოვდა სწრაფ და გონივრულ გათვლებს: კერძოდ, მან გადაწყვიტა მხარი დაეჭირა საფრანგეთის ბურჟუაზიის კოლონიური ექსპანსიის ინიციატივისთვის და ამით გაედლიერებინა რევანშისტული ტენდენციები საფრანგეთში, რაც შედეგად მოიტანდა საფრანგეთის გარდაუვალ დაპირისპირებას ინგლისთან (ეგვიპტესა და ინდოჩინეთში) და იტალიასთან (ტუნისში). მეორე მხრივ, გერმანიის კანცლერი მხარდაჭერას უცხადებდა იტალიას, ასევე ინგლისს, როგორც საფრანგეთის კოლონიურ მეტოქეს. გერმანიის მოკავშირეები ბისმარკმა რუსეთის და ავსტრია-უნგრეთის სახით დაინახა. ბისმარკის გათვლებით, ინგლისის აქტიურობა შუა აზიასა და ახლო აღმოსავლეთში და ამ ფონზე რუსეთ-ინგლისის დაპირისპირება, აიძულებდა რუსეთს გერმანიასთან ურთიერთობების დალაგებას. გერმანიის კანცლერს რუსეთსა და ავსტრია-უნგრეთთან კავშირების გაძლიერება საფრანგეთის იზოლაციაში მოქცევის დასაწყისად მიაჩნდა.

პარალელურად, ბისმარკი შეეცადა, შეექმნა რუსეთისთვის პრობლემა ბალკანეთზე, სადაც მისი ინტერესები შეეჯახებოდა ავსტრია-უნგრეთის მისწრაფებებს და შესაბამისად, გარდაუვალი გახდებოდა ამ უკანასკნელთან რუსეთის დაპირისპირება. მაგრამ ამავე დროს ზრუნავდა, რომ საქმე ომამდე არ მისულიყო, ვინაიდან ამ ორი ხელისუფალის კონკურენციის პირო-

ბებში, გერმანიას საშიშროება დაემუქრებოდა, სახელდობრ ის ფაქტი, რომ ავსტრია-რუსეთის ბრძოლის შემთხვევაში ავსტრიის გამარჯვება კითხვის ნიშნის ქვეშ იქნებოდა, ხოლო რუსეთის გამარჯვება გერმანიას, გარკვეულწილად, მასზე დამოკიდებულს გახდიდა, აფიქრებდა ბისმარკს და ცდილობდა თავიდან აეცილებინა ავსტრიის მარცხი. გარდა ამისა, გერმანიის კანცლერი მიელტვოდა ხმელთაშუა ზღვის აუზში რუსეთ-ინგლისის ურთიერთობის გამწვავებას.

ამ რთული დიპლომატიური ინტრიგებით ბისმარკი ცდილობდა მოესპო რუსეთ-ინგლისის შეთანხმების ყოველგვარი შესაძლებლობა და ეს გამოეყენებინა ახლადგაერთიანებული გერმანიის საკეთილდღეოდ.

გერმანიას საფრანგეთთან ახალი ომის დაწყების სურვილი ჰქონდა, მაგრამ რუსეთის მხრიდან პრობლემებისთვის თავი რომ აერიდებინა, დროებით დათმობაზე წავიდა, თუმცა თავის ჩანაფიქრზე უარი არ უთქვამს. ბისმარკმა კარგად უწყოდა, რომ ცარიზმი აფერხებდა რუსეთის განვითარებას, ამის გამო იყენებდა ნებისმიერ შემთხვევას, რომ რუსეთში ყველაზე რეაქციული ელემენტებისთვის დაეჭირა მხარი.

ბისმარკმა, პირველ ეტაპზე, კოლონიური დაპყრობებისგან დროებით თავშეკავების კომპენსაცია საგარეო პოლიტიკის სხვა კუთხით გააქტიურებაში დაინახა და 1874 წ. ისევ სცადა საფრანგეთის, რომელიც ჯერ კიდევ პრუსიასთან ომში განცდილი მარცხის მძიმე შედეგებს იმკიდა, წინააღმდეგ გამოსვლა. (აღსანიშნავია, რომ გერმანია-საფრანგეთის ომის გაჩაღების საფრთხე, რომელიც დიდი ალბათობით, შესაძლო იყო გადაზრდილიყო საერთოევროპულ კონფლიქტში, შემდგომში რამდენჯერმე შეიქმნა, განსაკუთრებით კი, 1875 და 1887 წლებში. ორივე შემთხვევაში გერმანიის ხელისუფლება, კანცლერ ბისმარკთან ერთად, ესწრაფვოდა საფრანგეთის საბოლოო სამხედრო განადგურებას და ევროპის კონტინენტზე თავისი ჰეგემონობის დამყარებას, მაგრამ იძულებული გახდა, დაეთმო რუ-

სეთის და დიდი ბრიტანეთის შეუვალი პოზიციის გამო.<sup>16</sup>

ბისმარკი იმედოვნებდა, ისე როგორც 1870 წელს, რუსეთი, ამჯერადაც, გაუნედა სამსახურს და საფრანგეთის საკითხში ნეიტრალურ პოზიციაზე დარჩებოდა. გერმანულ პრესაში გამოჩნდა კიდევ მუქარის შემცველი ინფორმაციები, რომელიც საფრანგეთზე ახალ ლაშქრობას მიანიშნებდა. მიზეზად ასახელებდნენ გერმანიის შეიარაღებული ძალების მიერ საზღვარზე ხელოვნურად მოწყობილ წვრილ კონფლიქტებს და სხვა პროვოკაციებს. საფრანგეთის წინააღმდეგ პრევენციული ომის მზადებამ სასურველი შედეგი ვერ მოიტანა. რუსეთის დიპლომატია უკვე სხვაგვარად რეაგირებდა ბისმარკის ქმედებებზე. 1875 წ. მაისში იმპერატორი ალექსანდრე II იმყოფებოდა ბერლინში და კატეგორიულად უარყო საფრანგეთზე ახალი ლაშქრობის გეგმა. ბისმარკმა კარგად იცოდა, რომ, თუ რუსეთისგან ნეიტრალიტეტის გარანტია არ ექნებოდა, გენერალი ჰ. მოლტკე არ დაუშვებდა შეტევას პარიზზე. მდგომარეობა გაართულა იმ ფაქტმაც, რომ რუსეთის პარალელურად ადგილი ჰქონდა ინგლისის დიპლომატიურ ჩარევასაც. ასეთ ვითარებაში, საფრანგეთის იზოლაციის ნაცვლად, იქმნებოდა გერმანიის იზოლაციის საშიშროება, თუ ის დაიწყებდა ახალ ომს. ეჭვს აღარ იწვევდა ის ფაქტი, რომ „სამი იმპერატორის კავშირს“, რომელმაც 1887 წლამდე იარსება, პირველი ბზარები უკვე 1875 წელს გაუჩნდა.

ბისმარკმა, რომელსაც უმნიშვნელოვანეს საგარეო პოლიტიკურ ამოცანად მიაჩნდა, ჩაეშალა ანტიგერმანული კოალიციების

---

16 თუმცა, საფიქრებელია, სერიოზული საფუძველი იმის მტკიცების, ბისმარკს ნებისმიერ ფასად რომ სდომოდა საფრანგეთის განადგურება, რუსეთი და ინგლისი შეძლებდნენ ხელი შეუშალათ და მათი მოქმედებები გასცდებოდა დიპლომატიური ხასიათის ქმედებებს შექმნილ ვითარებაში, სადაც ბევრი ფაქტორია გასათვალისწინებელი, არ არსებობს. საბოლოოდ, ორივე შემთხვევაში, როგორც 1875 ისე 1887 წელს, როგორც რუსეთის, ისე ინგლისის კაბინეტებში, საუბრები მიდიოდა მხოლოდ დიპლომატიურ მოქმედებებზე, რაც აშკარად არის გამოკვეთილი დიპლომატიის ისტორიაში (История дипломатии: сб. сост. А. Лактионов. - М: АСТ- АСТ МОСКВА, 2009. - 943с. ) შესაბამისად, იმ ეტაპზე, გერმანიაზე მათი ზეწოლის მექანიზმიც, სავარაუდოდ, მხოლოდ დიპლომატიური ხასიათის იქნებოდა – (ფ.შ.)

შექმნის ყოველგვარი შესაძლებლობა, პირველ რიგში კი, არ დაეშვა საფრანგეთის ძლიერების აღორძინება, გააცნობიერა, რომ რუსეთის საუკუნოვანი მეგობრობა, რომლითაც საჭირო დროს სარგებლობდნენ პრუსიის მეფეები, წარსულს ჩაბარდა. გერმანიის კანცლერს დიდხანს ლოდინი არ დასჭირვებია, რომ სათანადოდ ეპასუხა რუსეთის, ასე ვთქვათ, თამამი პოზიციისთვის:

1876 წ. ბოსნია-ჰერცეგოვინაში დაიწყო აჯანყება ოსმალეთის უღლის წინააღმდეგ. ამასთან, ბულგარეთში თურქმა იანი-ჩარებმა მოაწყვეს ბულგარელების მასობრივი განადგურება. რუსეთმა გადანყვიტა ბალკანეთის ნახევარკუნძულის სლავი მოსახლეობის დაცვა. 1877 წ. რუსეთმა დაიწყო ომი თურქეთის წინააღმდეგ, რომელიც დასრულდა რუსეთის გამარჯვებით. 1878 წ. 18 თებერვალს დაბა სან-სტეფანოში რუსეთ-თურქეთს შორის გაფორმებული სამშვიდობო ხელშეკრულებით დადგინდა: სერბეთის, ჩერნოგორიის და რუმინეთის დამოუკიდებლობა, რომელთაც ასევე მისცეს ახალი ტერიტორიები, ბულგარეთმა მიიღო ავტონომია. ბალკანეთზე ერთმანეთს შეეჯახა რუსეთისა და ავსტრია-უნგრეთის ინტერესები, ხოლო შუა აზიაში – დიდი ბრიტანეთის და რუსეთის ინტერესები. ინგლისმა და ავსტრია-უნგრეთმა უარყვეს ხელშეკრულება, ევროპული კონგრესის მიერ დამტკიცების გარეშე და 1878 წ. მოწვეული იქნა ბერლინის კონგრესი. ბისმარკი ამ კონგრესზე, ფაქტობრივად, ამზადებდა რუსეთის დიპლომატიურ მარცხს.

**ბერლინის კონგრესი** – მოწვეული იქნა 1878 წ. 13 ივნისს ევროპის სახელმწიფოთა ინიციატივით. ევროპის დიდ სახელმწიფოთა დელეგაციებს მეთაურობდნენ საგარეო საქმეთა მინისტრები ან პრემიერები (ბისმარკი, გორჩაკოვი, ბიკონსფილდი, ანდრაში, ვადინგტონი, კორტი) [78;48]. კონგრესს თავმჯდომარეობდა ბისმარკი. ფორუმს წინ უძღოდა გიგანტური მოსამზადებელი სამუშაოები, რომელიც ევროპის თითოეულმა დიდმა ხელისუ-

ფალმა მოამზადა საკუთარი გეგმების გათვალისწინებით. კონგრესის მონევეა გარდაუვალი გახდა 1877-78 რუსეთ-თურქეთის ომის შემდეგ დადებული სან-სტეფანოს ხელშეკრულების (1878 წ. 3 მარტი) პირობებიდან გამომდინარე. ევროპის სახელმწიფოებისთვის მიუღებელი აღმოჩნდა ზავის პირობები, რომელთაც შეეძლოთ არაერთი საერთაშორისო პრობლემისთვის დაედოთ სათავე, კერძოდ, გაფართოვდა ბულგარეთის ტერიტორია, იქმნებოდა ბალკანეთის რეგიონში ბულგარეთის საკმაოდ დიდი და ანგარიშგასაწევი სახელმწიფოს შექმნის საშიშროება, რაც არ პასუხობდა ევროპის თითქმის არცერთი დიდი სახელმწიფოს და ასევე, თავად ბალკანეთის სახელმწიფოთა მმართველების ინტერესებს. „სან-სტეფანოს ბულგარეთის“ სანაპიროები ებჯინებოდა ეგეოსის ზღვას,

ასეთ პირობებში გარდა იმისა, რომ ბულგარეთის საზღვრები კონსტანტინოპოლს უახლოვდებოდა, იქმნებოდა ხმელთაშუა ზღვაზე რუსეთის გამოჩენის საფრთხე, რაც აფიქრებდა ინგლისს. დიდი სლავური სახელმწიფოს შექმნა მიუღებელი აღმოჩნდა ავსტრია-უნგრეთისთვის, რამდენადაც რუმინეთი, სერბეთი და ჩერნოგორია დამოუკიდებელნი ხდებოდნენ და ამასთან, რუმინეთის და სერბეთის ტერიტორიები ფართოვდებოდა. რუსეთს შეუნარჩუნდა ბულგარეთში მთავრობის შექმნის უფლება, ასევე ბესარაბია, ბათუმი, ყარსი და არდაგანი. ინგლისმა მიიღო კვიპროსი, ავსტრია-უნგრეთმა – ბოსნია-ჰერცეგოვინა.

კონგრესის მონაწილეთა მთავარი მიზანი იყო შეექმნათ ბალკანეთზე დაბალანსებული, წვრილი, დამოუკიდებელი, ავტონომიური სახელმწიფოების, პროვინციებისა და ოლქების, ოკუპირებული ტერიტორიების თავისებური მოზაიკა. ბერლინის კონგრესი გახდა მაგალითი დიდი „მშვიდობისმყოფელი“ სახელმწიფოების მიერ ხელოვნურად და დაგეგმილად განხორციელებული „ბალკანიზაციის პროცესისა-ზემოდან“ [88;444-448]. კომპრომისები, რომელსაც მიაღწიეს ურთიერთშორის დიდმა სახელმწიფოებმა, ერთი მხრივ, არეგულირებდა 1875-1878 წლების სისხლისმღვრელ დიდ აღმოსავლურ კრიზისს, რო-

მელიც მოიცავდა რამოდენიმე ომს, მაგრამ მეორე მხრივ, ინარჩუნებდა რა „შფოთით მოცულ ბალკანეთზე“ წინააღმდეგობების ძველ კერებს, ქმნიდა ახალი დაპირისპირებების საშიშროებას – მაკედონიაში, კოსოვოში, ბოსნიაში და ნახევარკუნძულის მთელ რიგ სხვა ტერიტორიებზე.

ბერლინის კონგრესის შემდგომ დამოუკიდებელი გახდა საბერძნეთი, რუმინეთი, სერბეთი და ჩერნოგორია. ოსმალეთის იმპერიის ქვეშევრდომობაში დარჩნენ ბულგარეთი, მაკედონია და ალბანეთი. ბისმარკი კონგრესზე გამოვიდა არა როგორც რუსეთის მეგობარი, არამედ, შუამავალი დიდ სახელმწიფოებს შორის. გერმანიის რაიხსკანცლერის დიდი ძალისხმევით ევროპის ქვეყნებს შორის ბალკანეთზე გავლენის მოპოვების გამო გართულებული სიტუაცია შედარებით დასტაბილურდა. შედეგი რუსეთისთვის იყო ნაკლებ მომგებიანი: სერბეთმა და ჩერნოგორიამ დაკარგეს ტერიტორიების ნაწილი, ბულგარეთი სამად დაანაწილეს და სამხრეთ ნაწილი დარჩა დამოკიდებული თურქეთზე.

მოგვიანებით, 1908 წ. ავსტრია-უნგრეთმა მოახდინა ბოსნია-ჰერცეგოვინის ანექსია, ხოლო ბალკანეთის 1912-1913წწ. ომების შემდგომ ოსმალეთის იმპერიისგან გათავისუფლდა ნახევარკუნძული (იხილეთ ვრცლად V თავში).

ბისმარკს კარგად ჰქონდა გააზრებული შესაძლო შედეგები და ესწრაფვოდა რუსეთის დასუსტებას. რუსეთ-თურქეთის ომში გერმანიის ანტირუსულმა პოზიციამ და ბერლინის კონგრესმა გაამწვავა რუსეთ-გერმანიის ურთიერთობები [194; 16]. ბერლინის ტრაქტატმა აიძულა რუსეთი უარი ეთქვა ბულგარეთისთვის, რომ დაებრუნებინა ოტომანთა იმპერიის მფლობელობაში მყოფი მისი ნაწილი, რუსეთ-გერმანიის ურთიერთობებს ართულებდა გერმანია-ავსტრიის დაახლოება, მათ შორის სიტუაცია დაამძიმა ასევე ეკონომიკური ხასიათის პრობლემებმა, როდესაც რაიხსკანცლერმა, როგორც ზემოთ მივუთითეთ, 70-იან წლებში დაწყებული მსოფლიო აგრარული კრიზისის გავ-



ლენით, გადაწყვიტა გაეთავისუფლებინა გერმანული ბაზარი უცხოური (მათ შორის რუსული) კონკურენციისაგან.

რუსი მემამულეებისთვის ეს დიდი დარტყმა აღმოჩნდა და რუსეთში, რომელიც ბერლინის კონგრესის შემდეგ, ისედაც ად-ანაშაულებდა ბისმარკს გამცემლობაში, ანტიგერმანული კამპანია კიდევ უფრო გაძლიერდა.

1878 წ. გერმანია ავსტრია-უნგრეთს კიდევ უფრო დაუახლოვდა, მაგრამ დაშორდა რუსეთს. მდგომარეობა გაართულა ბალკანეთში განვითარებულმა მოვლენებმა. აღსანიშნავია, რომ „თავდაპირველად, ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე გავლენის მოპოვებისათვის მოქიშვე სახელმწიფოების გეგმები დაკავშირებული იყო ოსმალეთის უზარმაზარი იმპერიის მზარდ დასუსტებასა და ბალკანელი ხალხების ბრძოლასთან დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის. XIX საუკუნეში საბერძნეთის სახელმწიფოებრიობის აღდგენამ და ვალახეთისა და მოლდავეთის თურქეთთან ურთიერთობებში დაწყებულმა ახალმა ძვრებმა, ბალკანეთის საკითხი საერთაშორისო ურთიერთობების მნიშვნელოვან პრობლემად აქცია. რუსეთ-თურქეთის 1877-1878 წწ. ომის შემდეგ სერბეთის, ბულგარეთისა და რუმინეთის დამოუკიდებლობის აღდგენამ, ჯერ კიდევ დამყრობელთა უღელქვეშ მყოფ ბალკანელ ხალხებში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის აღმავლობამ და ოსმალეთის იმპერიის სახელმწიფოებრივი ძლიერების მკვეთრმა დაღმავლობამ დღის წესრიგში მთელი სიმწვავეით დააყენა პრობლემა ამ რეგიონის „აბსორბირების“ შესახებ ე. წ. „დიდ“ ევროპულ სახელმწიფოთა მიერ“ [39;14-15].

შეიქმნა სლავების გაერთიანებული სახელმწიფოს ჩამოყალიბების საშიშროება და გერმანიის სწრაფვა ოსმალეთის მთლიანობის შენარჩუნებისკენ გაძლიერდა. რუსეთი, როგორც წესი, გამოვიდა სლავთა მოძრაობის მომხრედ. შექმნილ ვითარებაში უაღრესად გართულდა რუსეთისა და ავსტრია-უნგრეთის, რომელიც რუსეთის მთავარ მოწინააღმდეგედ მოიაზრებოდა ბალკანეთში, ურთიერთობები. რუსეთ-გერმანიის წინააღმდეგობებზე ის ფაქტიც მეტყველებდა, რომ 1878 წ. ბერლი-

ნის კონგრესზე ბისმარკმა დაიწერა რა რუსეთის საპირისპირო პოზიცია, გამოთქვა მზადყოფნა, რომ დაიცავდა ავსტრიის ინტერესებს ბოსნია-ჰერცეგოვინაში.

რუსეთ-გერმანიის ურთიერთობები ძალზე გამწვავდა. ასეთ რთულ დაპირისპირებებში ლავირება, მაშინ, როცა იმპერიებს შორის ურთიერთობები უაღრესად დაიძაბა, პრაქტიკულად უკვე შეუძლებელი ხდებოდა და გერმანიას უნდა გაეკეთებინა არჩევანი. ამ ვითარებაში 1879 წ. 7 ოქტომბერს ქ. ვენაში გაფორმდა სამოკავშირეო ხელშეკრულება გერმანიას და ავსტრია-უნგრეთს შორის. ამ გადანყვეტილების მიღებისას გერმანიამ იხელმძღვანელა სამი მოსაზრებით:

პირველი – ბისმარკი არ გამორიცხავდა, რომ ჰერცეგოვინაში მომხდარი ამბოხი პანსლავისტურ რევოლუციად გადაიზრდებოდა და სერიოზულად შეარყევდა ავსტრია-უნგრეთის პოზიციებს.

მეორე – 1877 წლის 15 იანვარს ბუდაპეშტში ხელმოწერილი რუსეთ-ავსტრიის ხელშეკრულება მოწმობდა იმას, რომ გერმანიის ორივე აღმოსავლეთ მეზობელმა სახელმწიფომ, რაიხის გეოპოლიტიკური მდგომარეობის გათვალისწინებით, შეიმუშავა თავისი საგარეო-პოლიტიკური სტრატეგია, რომელსაც, არსებითად, შეეძლო ხელი შეეწყო გერმანიის იზოლაციისათვის.

მესამე – ბისმარკი დარწმუნებული იყო, რომ რუსეთი არ გარისკავდა განხეთქილებას გერმანიასთან, რომელშიც ის სტრატეგიულ პარტნიორს ხედავდა.

ვარაუდი იმის შესახებ, რომ რუსეთი კვლავ შეეცდებოდა გერმანიასთან დაახლოებას, ხოლო ავსტრია, თუ გერმანიის სახით საყრდენს ვერ დაინახავდა, დიდი ალბათობით, მტრული ზეგავლენის ქვეშ მოექცეოდა, ასევე ავსტრია-უნგრეთისა და ინგლისის შესაძლო კავშირის გათვალისწინება, უბიძგებდა ბისმარკს, წასულიყო იმპერატორის ნების წინააღმდეგ და გაეფორმებინა კავშირი დუნაის მონარქიასთან.

ავსტრია-გერმანიის ხელშეკრულება იყო პირველი შეთანხმება მომავალ საკავშირო შეთანხმებებში, რომელიც ითვალ-

ისწინებდა, რუსეთის მხრიდან თავდასხმის შემთხვევაში სამხედრო დახმარებას, ვინაიდან ვითარება ავსტრია-უნგრეთს და რუსეთს შორის საკმაოდ დაძაბული იყო ბალკანეთზე გაგრძელებული კრიზისისა და რუსეთის პანსლავური პოზიციის გამო" [6; 232-233]

ბისმარკის გათვლებით, ეს კავშირი ხელს შეუწყობდა იმპერიის გავლენის დამკვიდრებას ბალკანეთის ნახევარკუნძულსა და ახლო აღმოსავლეთში, ამასთან, იქნებოდა ხელსაყრელი იარაღი რუსეთისა და საფრანგეთის წინააღმდეგ საბრძოლველად.

თავის მხრივ, ავსტრია-უნგრეთი ესწრაფვოდა პოზიციების განმტკიცებას ბალკანეთზე და საჭიროებდა ძლიერ მოკავშირეს. ბისმარკმა შეძლო გაეფართოებინა ეს კავშირი, 1881 წ. საფრანგეთის მიერ ტუნისის დაპყრობის და ამ ნიადაგზე, იტალია-საფრანგეთის ურთიერთობების გამწვავების ხარჯზე. 1882 წლის 20 მაისს გერმანია, ავსტრია-უნგრეთმა და იტალიამ გააფორმეს სამოკავშირეო ხელშეკრულება. შეიქმნა სამხედრო კოალიცია „სამთა კავშირის“ სახელით.

გერმანიის საგარეო პოლიტიკური აქტივობა ამ ეტაპზე, გარკვეულწილად, აიხსნება გერმანიასა და სხვა სახელმწიფოებს შორის საგარეო ბაზრებზე კონკურენციის გაძლიერებით, რაც თავის მხრივ, უკავშირდებოდა 1881-1882 წლების ეკონომიკურ კრიზისებს.

ბისმარკის ხელისუფლებისთვის საფრანგეთის წინააღმდეგ ახალი შეტევის გეგმა 1880-იან წლებში ისევ აქტუალური იყო, ვინაიდან გერმანიას გამიზნული ჰქონდა ჰეგემონობა ევროპაში. 1887 წლიდან ხელახლა იწყება გერმანიაში ანტიფრანგული კამპანია, გაძლიერდა შოვინისტური პროპაგანდა, რაიხსტაგში რეაქციულმა უმრავლესობამ დაამტკიცა რომ, იმპერიის არმიის შემადგენლობა გაზრდილიყო 40 ათასამდე.

ამავე დროს ბისმარკი შეეცადა არ დაეკარგა რუსეთის კეთილგანწყობა. ის მთელ ძალისხმევას ახმარდა, რომ თავიდან აეცილებინა ომი რუსეთთან, რომელსაც შეეძლო გერმანიის იმპერიისთვის

ორ ფრონტზე ბრძოლის საშიშროება შეექმნა. სწორედ ამის გამო, „სამი იმპერატორის კავშირი“ განმტკიცებული იქნა ავსტრია-რუსეთ-გერმანიის ხელშეკრულებით, რომლის თანახმად მხარეებს უნდა დაეცვათ ნეიტრალიტეტი, თუ რომელიმეს ამ ქვეყნებიდან თავს დაესხმოდა მეოთხე სახელმწიფო, კონკრეტულ შემთხვევაში, ითვალისწინებდნენ ინგლისის რუსეთზე ან საფრანგეთის გერმანიაზე თავდასხმის აღბათობას. შექმნილი ვითარებიდან გამომდინარე ეს ხელშეკრულება მცირედ საიმედო იყო.

მიალნია რა საფრანგეთის იზოლაციას, ბისმარკი შეეცადა იტალიის პროვოცირებას საფრანგეთის წინააღმდეგ ტუნისის გამო და ავსტრია-უნგრეთის წინააღმდეგ ტრიესტის და ტრენტინოს გამო. მაგრამ, ავსტრია-უნგრეთი თავის ძირითად მოწინააღმდეგედ თვლიდა რუსეთს და არა იტალიას. ამ ასპექტის გათვალისწინებით, 1882 წელს გაფორმებული „სამთა კავშირის“ შეთანხმება გაგრძელდა ხუთი წლით. გერმანიამ მიიღო იტალიის თანხმობა მხარდაჭერაზე, საფრანგეთის გერმანიაზე თავდასხმის შემთხვევაში. თუ საფრანგეთი იტალიის წინააღმდეგ გამოვიდოდა, ამ უკანასკნელს ორივე მოკავშირე უნდა დახმარებოდა. ხელშეკრულების რომელიმე მონაწილე თავად თუ დაესხმოდა სხვა ქვეყანას, მას გარანტირებული ექნებოდა ნეიტრალიტეტი ორივე მოკავშირის მხრიდან. განცხადებაში განსაკუთრებით იყო ხაზგასმული, რომ ხელშეკრულების პუნქტები, არ უნდა ჩაეთვალოს, როგორც ინგლისის საწინააღმდეგო შეთანხმება. პრაქტიკულად, ბისმარკმა მიალნია დასახულ მიზანს.

1884 წ. რაიხსტაგის არჩევნების წინ ბისმარკი იმედოვნებდა, რომ საფრანგეთი და რუსეთი უარს იტყოდნენ რევანშისტულ გეგმებზე ელზას-ლოთარინგიასა და ბალკანეთთან დაკავშირებით. ბისმარკის გათვლებით, თუ გერმანია საფრანგეთსა და რუსეთთან შეკრავდა კავშირს, ბრიტანეთის პრემიერი გლადსტონი პრობლემებს ვერ ასცდებოდა. 1884 წლის არჩევნებში ბისმარკმა გაიმარჯვა, მაგრამ ვერ შეძლო ხელი შეეშალა საფრანგეთის და რუსეთის დაახლოებისთვის: 1885 წელს საფრანგეთი კვლავ დაუბრუნდა გერმანიასთან დაპირისპირების იდეას,

ხოლო რუსეთმა მზერა ბალკანეთს მიაპყრო და ავსტრიას დაემუქრა. ბისმარკს ანტიინგლისური კამპანიის ეს ჩანაფიქრი არ გამოუვიდა, შემდეგში კი ვითარება უფრო გაურთულდა, როდესაც 1889 წ. ბრიტანეთის ფლოტი და აშშ-ს სამხედრო-საზღვაო ძალები ერთობლივად გამოვიდნენ გერმანიის ექსპანსიის წინააღმდეგ წყნარ ოკეანეში, რასაც მოჰყვა შეიარაღებული კონფლიქტი სამოას არქიპელაგის კუნძულებზე. სწორედ მაშინ დაიწყო განსაკუთრებული ურთიერთობის ჩამოყალიბება აშშ-ს და დიდ ბრიტანეთს შორის.

მეფის რუსეთის ინტერესები ბალკანეთზე არავითარ კავშირში არ იყო რესპუბლიკური საფრანგეთის მისწრაფებასთან: შური ეძია გერმანიაზე 1870 წლის მოვლენების გამო, მაგრამ, მას შემდეგ რაც ბისმარკი 1879 წელს ავსტრია-უნგრეთთან ალიანსში შევიდა, საფრანგეთსა და რუსეთს საერთო ინტერესები გაუჩნდათ.

ალფრედ ფონ ვალდერზე, რომელმაც ჰელმუტ ფონ მოლტკე გენერალური შტაბის უფროსის პოსტზე შეცვალა, მიუთითებდა, რომ კონფლიქტი საფრანგეთთან გარდაუვალი იყო და შეიძლება გადაზრდილიყო მსოფლიო ომში. მან დაიწყო ომის დაგეგმვა ორ ფრონტზე – საფრანგეთთან და რუსეთთან. ბისმარკი გაუბოდა მოვლენების მსგავსი სცენარით განვითარებას. მან კარგად უწყოდა, რომ პრუსიის გამარჯვებები - დანიაზე 1864 წელს, ავსტრიაზე 1866 წელს და საფრანგეთზე 1870 წელს – დიდწილად განპირობებული იყო მისი დიპლომატიური ძალისხმევით, რომ უზრუნველყო გერმანიაში პრუსიის ბატონობა. მას არ შეეძლო შეეწყვიტა ავსტრიასთან 1879 წელს დადებული ხელშეკრულება.

1885-1886 წლებში ევროპაში განვითარებულმა მოვლენებმა გერმანიას შეუქმნა საფრთხე, რომელსაც შეეძლო გერმანიის იმპერია ჩაეთრია ორ ფრონტზე ომში. ბალკანეთზე გამწვავდა ავსტრია-უნგრეთის და რუსეთის დაპირისპირებები ბულგარეთში გავლენის მოპოვების გამო. ევროპის სამხრეთ-აღმოსავლეთით გაჩნდა ომის მუქარა რუსეთს და ავსტრია-უნგრეთს შო-

რის. გერმანია ცდილობდა განემუხტა სიტუაცია, მით უმეტეს იმ პირობებში, როცა საფრანგეთის მხრიდან რევანშისტული მოძრაობის ზრდა აშკარა გახდა. ამჯერად, საქმე ომამდე არ მისულა, მაგრამ ბისმარკისთვის ნათელი გახდა, რომ გერმანიის საფრანგეთზე თავდასხმის შემთხვევაში, რუსეთის მხრიდან ნეიტრალურ პოზიციაზე დარჩენაზე, ფიქრიც კი გამორიცხული იყო.

ბისმარკის ხელისუფლებაში ყოფნის შემდგომი ხუთი წელი მისი განსაკუთრებული დიპლომატიური აქტივობის ხანაა, ამ დროისათვის გართულდა ძველი და წარმოიქმნა ახალი წინააღმდეგობები, რაც უკავშირდებოდა ევროპული სახელმწიფოების კოლონიური ინტერესების ზრდას და ამ ნიადაგზე ურთიერთშორის დაწყებულ კონკურენციას.

1887 წელს ამოიწურა „სამთა კავშირის“ ვადა და მოხდა ხელშეკრულების აღდგენა ახალი ვადით. ბისმარკმა შეძლო კვლავ გაემყარებინა ურთიერთობები მოკავშირე ავსტრია-უნგრეთთან და იტალიასთან. ისევე, როგორც ადრე, ერთი მოკავშირე სჭირდებოდა რუსეთის წინააღმდეგ, მეორე – საფრანგეთის წინააღმდეგ.

1887 წ. „სამი იმპერატორის კავშირი“ დაიშალა, მთავარ მიზეზად იქცა, 1885-1886 წლების სერბეთ-ბულგარეთის ომის შემდგომ განვითარებული რუსეთ-ავსტრიის დაპირისპირებები, ასეთ ვითარებაში ბისმარკმა თავის მოკავშირეებისგან მალულად გააფორმა რუსეთთან ე. წ. გადაზღვევის ხელშეკრულება.<sup>17</sup>

17 გადაზღვევის ხელშეკრულება – ( Rückversicherungsvertrag) ორმხრივი შეთანხმება 1887 წ. 18 ივნისს გერმანია-რუსეთს შორის, ხელი მოაწერეს ბერლინში, გერმანიის კანცლერმა ოტო ფონ ბისმარკმა და რუსეთის ელჩმა პავლე შუვალოვმა. მხარეები თანხმდებოდნენ დაეცვათ ნეიტრალიტეტი რომელიმე მესამე სახელმწიფოს თავდასხმის შემთხვევაში, თუ რომელიმე მათგანი ომში ჩაებადებოდა. შეთანხმდნენ, რომ რუსეთი დაიცავდა ნეიტრალიტეტს. აღსანიშნავია, რომ ხელშეკრულება ძალას კარგავდა, თუ რუსეთი თავს დაესხმოდა ავსტრია-უნგრეთს ან გერმანია თავს დაესხმოდა საფრანგეთს. შედეგი ხელშეკრულებისა ის იყო, რომ იტალიასთან კავშირი აზღვევდა გერმანიას საფრანგეთთან ომის შემთხვევაში, ხოლო ავსტრია-უნგრეთთან კავშირი აზღვევდა რუსეთთან ომის შემთხვევაში. საბოლოოდ კი რუსეთთან გაფორმებული ხელშეკრულების დახმარებით ის გადაზღვეული იქნებოდა ამ მხრიდან-

რომელიც გერმანიას ავალდებულებდა ნეიტრალიტეტის დაცვას, ავსტრიის რუსეთზე თავდასხმის შემთხვევაში. ბისმარკს კარგად ესმოდა, რომ ეს შეუძლებელი იყო. ხელშეკრულება ომის შემთხვევაში დაბნეულობის შექმნის მცდელობა უფრო იყო, რომ შეეკავებინათ რუსეთი მანამდე, ვიდრე საფრანგეთი არ დამარცხდებოდა.

პრუსიის გენერალიტეტი თვლიდა, რომ პრუსიის სამხედრო გენია და გამარჯვების სურვილი ნებისმიერ ომს მოიგებდა. ისინი გეგმავდნენ აღმოსავლეთ ევროპის დანაწილებას. 1887 წლის 10 დეკემბრით დათარიღებული ბერნარდ ფონ ბიულოვის წერილში, რომელიც მან ფრიდრიხ ფონ ჰოლშტაინს გაუგზავნა, მითითებულია: „ჩვენ სისხლისგან უნდა დავცალოთ რუსეთი, ისე, რომ უახლოესი ოცდახუთი წელი ფეხზე ვერ წამოდგეს. მრავალი წლით უნდა ჩამოვაშოროთ ეკონომიკური რესურსები, ნაყოფიერ ნიადაგის მქონე პროვინციები, მაქსიმალურად უნდა გავანადგუროთ მისი სანაპირო ქალაქები, მრეწველობა და ვაჭრობა, განვდევნოთ შავი ზღვიდან და ბალტიისპირეთიდან – სწორედ ისინი უზრუნველყოფენ მის მსოფლიო ძლიერებას. რუსეთი ნამდვილად დასუსტდება, თუ დაკარგავს დასავლეთის ზოლის ტერიტორიებს ონეგის ყურედან ვალდაის ზეგანის გასწვრივ დნეპრამდე. მშვიდობის მიღწევა ასეთი პირობებით – თუ ომი რუსეთისთვის არ დამთავრდება სრული შიდა კოლაფსით – შესაძლებელია მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ჩვენ ვოლგის ნაპირებზე დავდგებით ...“<sup>18</sup>

რომ აეძულებინა რუსეთი ასეთ შეთანხმებაზე, გერმანულ პრესაში დაიწყო რუსეთისთვის მიუღებელი, მისი ეკონომიკის დისკრედიტაცია, თუმცა, დიდი ძალისხმევის მიუხედავად, ბისმარკის ევროპულმა პოლიტიკამ ვერც საფრანგეთთან და ვერც

---

ა.ც. ხელშეკრულება საკმაოდ მყიფე საფუძველზე იდგა და მხოლოდ 3 წელს გაძლო. История дипломатии. Т. II, М., 1963, стр. 248-249. <http://www.bpb.de/geschichte/deutsche-geschichte/kaiserreich/139653/aussenpolitik-und-imperialismus>  
Schöllgen G. Die Macht in der Mitte Europas: Stationen deutscher Außenpolitik von Friedrich dem Großen bis zur Gegenwart. – München, 1992. – S. 36

18 <https://www.livelib.ru/book/1002718152-kratkaya-istoriya-germanii-dzhejms-hous>

რუსეთთან ურთიერთობებში ის ამოცანები ვერ გადაჭრა, რომელიც ჩაფიქრებული ჰქონდა. ბისმარკის რთულმა დიპლომატიურმა ინტრიგებმა მოწინააღმდეგეთა დაპირისპირების მიზნით, მოგვიანებით, მისთვის არასასურველი შედეგი მოიტანა, იმ კუთხით, რომ ევროპული პოლიტიკის ჰორიზონტზე გამოიკვეთა რუსეთ-საფრანგეთის დაახლოების კონტურები, რომელიც დაიწყო 80-იან წლებში და დასრულდა 1891-1893 წლებში მათ შორის სამხედრო კავშირის გაფორმებით. რაც შეეხება ურთიერთობას ინგლისთან, 1889 წლის დასაწყისისათვის ბისმარკს ჰქონდა მცდელობა ინგლისთან ურთიერთობის განმტკიცების, მან ინგლისის პრემიერ მინისტრს შესთავაზა კავშირის გაფორმება გერმანია-ინგლისს შორის, რომელიც ფორმალურად საფრანგეთის წინააღმდეგ უნდა ყოფილიყო მიმართული. ბისმარკი ვარაუდობდა ამ კავშირის მეშვეობით რუსეთზე ზემოქმედებას და მასთან წარუმატებლობის შემთხვევაში, ესწრაფვოდა გერმანიის დაზღვევას ინგლისთან კავშირით. გეგმის განხორციელება სრულად არ მოხერხდა ბისმარკის გადადგომის გამო.

ბისმარკის რთული დიპლომატიური კომბინაციები და ათი წლის მანძილზე პრუსიული პოლიტიკის ძალისხმევა – მიეზიდა ინგლისი სამთა კავშირში – წარუმატებლად დასრულდა. თავად ინგლისი ესწრაფვოდა გერმანიის ნაქეზებას რუსეთის წინააღმდეგ, მაგრამ ბისმარკს არასდროს უფიქრია საქმე გერმანია-რუსეთის ომამდე მიეყვანა, ვინაიდან ამ შეტაკებაში ხედავდა სერიოზულ საშიშროებას გერმანიის იმპერიისთვის.

80-იანი წლების მეორე ნახევრიდან იმპერიის კანცლერი სრულიად ახალი გამოწვევის წინ დადგა: იმპერიის მდგომარეობის გამყარებამ, მსხვილი სავაჭრო-სამრეწველო და ფინანსური წრეების გააქტიურებამ და დაფინებულმა სწრაფვამ ახალი გასაღების ბაზრებისა და კაპიტალის დაბანდების სფეროების ხელში ჩასაგდებად, ევროპულ სახელმწიფოთა შორის წინააღმდეგობების გაღრმავებამ შექმნა ხელსაყრელი გარემო, რომ იმპერიის ხელისუფლებას საგარეო პოლიტიკაში გადაედგა ფრიად მნიშვნელოვანი ნაბიჯი და დაეწყო ზრუნვა კოლონიებისათვის.



დღის წესრიგში მთელი სიმწვავით დადგა კოლონიური სამფლობელოების მოპოვების საკითხი.

## 2.4. ბისმარკის კოლონიური პოლიტიკა

გერმანიის იმპერიის დაინტერესება კოლონიური სამფლობელოების მოპოვებით, რომლის რეალიზაციისთვის კონკრეტული ნაბიჯები XIX ს-ის 80-იან წლებში გადადგა, გაცილებით ადრე დაიწყო. გერმანიის კოლონიური იდეა და კაიზერის იმპერიის კოლონიური პოლიტიკა, შეიძლება ითქვას, მომზადდა ევროპისა და გერმანიის ისტორიის განვლილი პერიოდებით.

გერმანიის კოლონიური ექსპანსიის წინა ისტორია იწყება ჯერ კიდევ XVI საუკუნიდან, ხოლო განსაკუთრებული აქტიუობა შეიმჩნევა უკვე XIX ს-ში კაპიტალიზმისა და თავისუფალი კონკურენციის განვითარების პარალელურად. კოლონიური პოლიტიკის ფართო პროპაგანდა გერმანიაში ჯერ კიდევ 70-იან წლებში დაიწყო. განსაკუთრებული აგიტატორები იყვნენ ფ. ფაბრის ტიპის მისიონერები, რომლის ბროშურა „ესაჭიროება თუ არა გერმანიას კოლონიები?“ დიდი წარმატებით სარგებლობდა ბურჟუაზიულ წრეებში და საზოგადოების ნაციონალისტურად განწყობილ ნაწილში. კოლონიურმა აგიტაციამ მიიზიდა სახელისუფლებო სფეროც. მსხვილ ბანკირებს, მძიმე მრეწველობის მაგნატებს, გემთმშენებლებს და მთლიანად იმპერიის მსხვილი სამრეწველო და ფინანსური წრეების წარმომადგენლებს უკვე ჰქონდათ ეკონომიკური კავშირები სხვადასხვა კოლონიურ ქვეყნებთან.

1813 წ. გერმანელმა, განსაკუთრებით კი ბრემენელმა და ჰამბურგელმა ვაჭრებმა, პირდაპირი კავშირები დაამყარეს ლათინურ ამერიკასთან და ახლო აღმოსავლეთთან, ხოლო მოგვიანებით – სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიასთან, დასავლეთ აფრიკასთან და ავსტრალიასთან. ეს იყო არაევროპულ ბაზრებზე გერმანელთა თანდათანობითი შეღწევის დასაწყისი. [38;166]

გერმანიის კოლონიურმა იდეამ გაიარა რამდენიმე ეტაპი

XIX ს-ის 60-იანი წლებიდან იმპერიის მიერ განხორციელებულ პირველ ანექსიამდე (1884-1885 წწ.). ეს იყო საკმაოდ რთული და ხანგრძლივი პროცესი, რომელსაც ერთდროულად უწევდა საშინაო და საგარეო წინააღმდეგობების დაძლევა. თეზისს, ოკეანის იქითა სამფლობელოებისკენ გერმანელების აუცილებელ მოძრაობაზე, სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი პრობლემების გადასაჭრელად, დაემატა მტკიცება – გერმანელების მიერ გამოვლენილ განსაკუთრებულ უნარებზე კოლონიზაციის მიმართულებით (აქ მხედველობაში ჰქონდათ: „შეტევა აღმოსავლეთზე“ შუა საუკუნეების ეპოქაში, რუსული ტერიტორიების კოლონიზაცია, პრუსიის საქმიანობა დას. აფრიკაში და სხვ.).

გერმანიის კოლონიური პოლიტიკის რეალიზაციის საფუძველში ფუნდამენტურად იყო ჩამოყალიბებული, როგორც სხვა რეგიონებში შეღწევის, ისე კოლონიებში განმტკიცების მეთოდები და ეტაპობრივი მოქმედებების პროგრამა. განსაზღვრული იქნა პირველი ეტაპის ამოცანები – დაიგეგმა სავაჭრო და დასახლებული კოლონიების შექმნა, რომლებიც იქნებოდნენ საყრდენი პუნქტები სავაჭრო საქმეებისთვის, სამხედრო ფლოტისთვის და მათი რიცხვი განუხრელად უნდა გაზრდილიყო სხვადასხვა მიმართულებით, რაც იქნებოდა წინაპირობა კოლონიური პოლიტიკის ხელშეწყობის და წარმატებისთვის.

კოლონიური პროექტებში დიდი როლი ითამაშა გერმანელი სწავლულის ფ. რატცელის (1882 წ.) „ანთროპოგეოგრაფიამ“ („Antropogeographie“) (ეს იყო პირველი ნაწილი, მე-2 ნაწილი გამოვიდა 1891 წ.), სადაც დასმული იყო საკითხები „სასიცოცხლო სივრცის“ შესახებ. ფ. რატცელი ყურადღებას ამახვილებდა „მცირე ტერიტორიის მქონე ერების“ პრობლემებზე და ჩამორჩენაზე, განსხვავებით იმ ერებისგან, რომელთაც გეოგრაფიულად დიდი სივრცე ეჭირათ. აკეთებდა რა აპელირებას გერმანიის გეოგრაფიული მდებარეობის განსაკუთრებულებაზე – „შეზღუდული“ საზღვრებით ევროპის ცენტრში – რატცელმა ჩამოაყალიბა თეორია, რომლის თანახმად, გერმანელები თვით განგების ნებით იყვნენ მოწოდებულნი, დაეპყროთ „მინები“ და

„სივრცე“ ოკეანეებს იქით.<sup>19</sup>

გერმანული გეოგრაფიის პოლიტიზაცია ცნობიერებაში იჭრებოდა და პრინციპულად დიდ როლს თამაშობდა კოლონიური მისწრაფებების ზრდაში. ჯერ კიდევ, 1866 წ. უკვე განსაზღვრული და ჩამოყალიბებული იქნა კოლონიური პოლიტიკის გატარებისთვის გადაუდებელი ამოცანები. კერძოდ, პირველ ეტაპზე გამიზნული იყო გერმანელი მისიონერების და ვაჭრების გამოჩენა. ისინი დაარსებდნენ სავაჭრო ფაქტორიებს და კათოლიკური ევანგელისტური საზოგადოებების გაერთიანებებს. სავაჭრო და სამხედრო ფლოტის საჭიროებისთვის უნდა დაარსებულიყო კოლონიები, რომლებიც შეასრულებდნენ საყრდენი ბაზების ფუნქციას და ამ სახით, მთელ მსოფლიოში უნდა შექმნილიყო გერმანული სადგურების უწყვეტი ჯაჭვი. დაპყრობილი ტერიტორიების შემდგომი გაფართოება კი იგეგმებოდა სამხედრო-ძალადობრივი საშუალებებით.

ჯერ კიდევ, 50-70-იან წლებში იქმნება ჰამბურგისა და ბრემნის მცირე, შემდეგში უკვე საშუალო და მსხვილი ფორმები, რომელთა ფილიალები და კომპანიები ბომბეიში, კალკუტაში, სინგაპურში, ჰონკონგში, ზანზიბარში და სხვა ტერიტორიებზე ყალიბდება [38;167].

პირველი რიგის ამოცანები, ფაქტობრივად, განხორციელდა და გერმანია გადავიდა კოლონიური მოღვაწეობის მეორე ეტაპზე, გერმანიის კოლონიური იდეის განვითარების მეორე პერიოდი ასოცირდება ნაციონალურ-სახელმწიფოებრივი იდენტობის ძებნასთან და XIX ს-ის 80-იანი წლების შუახანებიდან პრაქტიკული კოლონიზაციის დასაწყისთან, რომელიც უკავშირდება ბისმარკის კანცლერობის ხანას.

პრუსიის მმართველი ძალების რეაქცია ახალ იდეაზე ის იყო, რომ ხელისუფლების და პოლიტიკური წრეების მხრიდან გამოიკვეთა განსაკუთრებული ინტერესი (მაგ: რაიხსტაგში განიხილეს კანონპროექტი სამოას საკითხზე). გერმანიის პოლიტიკურ ცნო-

---

19 Морс-Дефарж Ф. Введение в геополитику. М.: Конкорд. 1996.

<https://www.geopolitica.ru/article/antropogeografiya>

ბიერებაში დაბადებული კოლონიური იდეა, ისტორიული განვითარების ახალ ეტაპზე, საზრდოობდა თავისი წყაროებით და მამოძრავებელი ძალებით: წინამორბედების, სწავლული გეოგრაფებისა და ქრისტიანი მისიონერების საქმიანობით.

გერმანიის ცენტრალიზებული სახელმწიფოს შექმნამ და 1871 წლის შემდგომ ახლებურად ინტერპრეტირებამ, გერმანელთა ცნობიერებაში სამშობლოს (Vaterland) იდეის გათავისებამ ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი თვითკმაყოფილების განცდა ჩამოაყალიბა. გერმანული კაპიტალიზმის განვითარების სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემები გერმანულ ცნობიერებაში აღქმული იქნა როგორც, ახალი ტერიტორიული შენაძენებისთვის დაუყონებლივი მოქმედებების დასაწყისი. საჭირო იყო დამატებითი ეკონომიკური ტერიტორიები, რომ ინდუსტრიული განვითარების გზაზე მყოფი გერმანიის იმპერია დიდი სახელმწიფოების რიგიდან არ ამოვარდნილიყო. ევროპის დიდი ქვეყნები ახალგაზრდა სახელმწიფოებრივ გაერთიანებას, რომელიც ფლობდა უძლიერეს პოტენციალს, სერიოზულ საფრთხედ აღიქვამდნენ და კოლონიური პოლიტიკისგან მის ჩამოცილებას მიელტვოდნენ.

გერმანიის იმპერიის კოლონიური პოლიტიკის აღორძინება დაემთხვა პერიოდს, როცა უკვე, თითქმის დასრულებული იყო კოლონიური სამფლობელოების დანაწილება. ეს ყოველივე არსებით გავლენას ახდენდა ქვეყნის საშინაო და საგარეო პოლიტიკის განვითარებასა და ეკონომიკაზე. XIX ს-ის 70-იანი წლების ბოლოს, გერმანიის ეკონომიკასა და საშინაო-პოლიტიკურ ცხოვრებაში ძლიერი ძვრების შემდეგ, გერმანიის იმპერიის მმართველ წრეებს თავიანთი ძველი ჩანაფიქრების განხორციელების საშუალება მიეცათ და საფუძვლიანად მოჰკიდეს ხელი კოლონიური დაპყრობების საკითხის რეალიზაციას. იმპერიაში დაწყებული ეკონომიკური შემობრუნება და ქვეყნის სამხედრო ძლიერების ზრდა მჭიდროდ დაუკავშირდა ერთმანეთს, რაც არსებითად, აღმოჩნდა მაპროვოცირებელი ფაქტორი გერმანიის პრეტენზიისა – დაეჭირა კოლონიურ ხელისუფალთა

შორის არა რიგითი წევრის, არამედ წამყვანი სახელმწიფოს ადგილი.

მსხვილი სახელმწიფოების საგარეო და საშინაო პოლიტიკა ერთმანეთისგან განუყოფელი იყო, ხოლო, დიპლომატია სულ უფრო მეტად ემსახურებოდა მსხვილი ბურჟუაზიული ფრაქციების ინტერესებს, რომელიც ცდილობდა რაც შეიძლება მეტი სარგებელი ენახა მსოფლიოს ამა თუ იმ ნაწილში და გავლენა მოეხდინა გლობალური პოლიტიკური ჩანაფიქრების ფორმირებაზე.

გერმანიამ, საკმაოდ გონივრულად აითვისა დიდი სახელმწიფოების კოლონიური პოლიტიკის გამოცდილება, მაგრამ, ვინაიდან, „თავისუფალი მიწები“ აღარ დარჩა, ამ საკითხში რეალიზაციას ვერ ახერხებდა. გერმანიის იმპერია იწყებდა მზადებას კოლონიური დაპყრობების დიდი გამოწვევისთვის.

რაც შეეხება კანცლერს, ბისმარკი კარგა ხნის მანძილზე თვლიდა, რომ გერმანია ჯერ მზად არ იყო, ამ მიმართულებით, მნიშვნელოვანი ნაბიჯების გადასადგმელად. ბისმარკი ძალზე ფრთხილობდა კოლონიების საკითხზე, სწორად მიიჩნევდა, რომ კონფლიქტურ სიტუაციებში კოლონიები ვერ შეძლებდნენ საკმარისი მხარდაჭერა მიეღოთ მეტროპოლიისგან. მაგრამ უფრო მნიშვნელოვანი იყო საფრთხე – გერმანიის კოლონიური გაფართოება შესაძლოა ბრიტანეთთან და საფრანგეთთან კონფრონტაციის საგნად ქცეულიყო, რაც დაუშვებელად მიაჩნდა იმ პირობებში, როდესაც გერმანიამ კონტინენტზე ცენტრალური პოზიცია დაიკავა და უკვე ემუქრებოდა ორ ფრონტზე ბრძოლა.

ცნობილია, ბისმარკის მოსწრებული გამონათქვამი, სადაც ნათლად ჩანს მისი დამოკიდებულება ახლადგაერთიანებული გერმანიის კოლონიური შენაძენების საკითხზე: „თუ ამჟამად, გერმანიის იმპერიას ექნება კოლონიები, მაშინ ის დაემსგავსება პოლონურ შლიახტას, რომელსაც აქვს სიასამურის ქურქი, მაგრამ არა აქვს ღამის პერანგი“ [83; 140].

იმპერიის პირველი კანცლერის აზრით, „კოლონიური პოლიტიკა გერმანიისათვის ამ ეტაპზე არ იყო პრიორიტეტული,

რადგან ტერიტორიული შენაძენები სხვა კონტინენტებზე, მხოლოდ უმნიშვნელო ფინანსურ სარგებელს მოიტანდა, სანაცვლოდ კი გაზრდიდა პოლიტიკურ რისკებს“ [181;84].

ბისმარკის გააქტიურება კოლონიურ საკითხზე, ძირითადათ, განაპირობა შიდა პოლიტიკურმა ვითარებამ, ამასთან, კანცლერი ვარაუდობდა მემარჯვენე ძალების დახმარებით თავისი ინტერესების გატარებას. ვითარებაში უკეთ გარკვევის მიზნით, ბისმარკმა გადაწყვიტა გადაედგა საცდელი ნაბიჯი რაიხსტაგში, სადაც ამ პერიოდისათვის მწვავე ბრძოლა მიდიოდა ბისმარკის პოლიტიკის პროტექციონიზმის მხარეს შემობრუნების საკითხზე. კონსერვატორები, იმპერიის პარტია და ნაციონალიზმურად ლიბერალები წარმოადგენდნენ ოუნკრების და მძიმე მრენველობის ინტერესებს, მათ უპირისპირდებოდა „თავისუფალი ვაჭრობის“ მომხრე ძლიერი ოპოზიცია: ნაციონალიზმურად ლიბერალების მემარცხენე ფრთა, პროგრესისტებისა და კათოლიკური ცენტრის პარტიები. კოლონიურ პოლიტიკას გადაჭრით ეწინააღმდეგებოდა სოციალ-დემოკრატიული პარტია. ამ ბრძოლის ფონზე, რაიხსტაგში წარდგენილი იქნა კანონპროექტი კოლონიური სუბსიდიების საკითხზე, რომელიც აღმოჩნდა წყალგამყოფი მოწინააღმდეგეთა შორის.

1880 წლის 29 აპრილს კანონპროექტი ჩავარდა ხმების უმნიშვნელო რაოდენობით. 1881 წ. ბისმარკმა კვლავ სცადა რაიხსტაგში ახალი გეგმის დამტკიცება, ამჯერად, საქმე ეხებოდა „ჩრდილო-გერმანული ლოიდის“ სახომალდო ხაზის სუბსიდირებას, რომელ გზასაც გერმანია აღმოსავლეთ აზიასა და ავსტრალიასთან უნდა დაეკავშირებინა, მაგრამ კანონპროექტმა მხარდაჭერა ისევ ვერ მიიღო. ასეთ ვითარებაში ბისმარკმა გადაწყვიტა, რომ ჯერ არაფერი იყო გარკვეული და კოლონიური საკითხებისგან თავი უნდა შეეკავებინა. კანცლერის ყურადღება, ამ დროისათვის, ევროპის საერთაშორისო საკითხებზე უფრო იყო კონცენტრირებული, განსაკუთრებით კი, გერმანიის იმპერიის ეგიდით სამხედრო-პოლიტიკური ბლოკის შექმნაზე.

პრუსია-საფრანგეთის ომის დროს „რკინის კანცლერი“

გადაჭრით ეწინააღმდეგებოდა კოლონიური დაპყრობების მომხრეებს. სამხედრო მინისტრის ფონ როონის მიმართ გაგზავნილ წერილში ბისმარკი თავის პოზიციას ეკონომიკურ ახსნას აძლევდა და მიუთითებდა: „თავისუფალი ვაჭრობის მომხრეთა ლიბერალური ბურჟუაზიის წრეებში გავრცელებული მოსაზრება, რომ კოლონიური შენაძენები ხელს შეუწყობს ვაჭრობის და მრეწველობის განვითარებას, სრული ილუზიაა, მას შეუძლია ქვეყანას მოუტანოს მხოლოდ დამატებითი გადასახადები, რომელთა ახსნაც ძნელი იქნება, ასევე, შეიძლება შექმნას სირთულეები საგარეო-პოლიტიკური მოტივების კუთხითაც [175; 137]. მოგვიანებით, კოლონიური პოლიტიკის ერთ-ერთ ენთუზიასტთან საუბარში, აფრიკაში კოლონიების შექმნის შესაძლებლობასთან დაკავშირებით, აცხადებდა, რომ ის აფრიკის რუკას ევროპაში ხედავდა, სადაც ერთ მხარეს რუსეთი იყო, მეორე მხარეს კი საფრანგეთი, გერმანია კი – მათ შორის.

ფაქტობრივად, 70-იანი წლების მანძილზე ბისმარკს კოლონიური დაპყრობების მიმართ განსაკუთრებული ინტერესი არ გამოუმჟღავნებია. ამ მიმართულებით ცვლილება შეიმჩნევა 80-იან წლების დასაწყისში, როდესაც მან პროტექციონიზმის პოლიტიკის გატარება დაიწყო.

იმპერიის მდგომარეობის განმტკიცებამ და ევროპული სახელმწიფოების ურთიერთდაპირისპირებების გაღრმავებამ შექმნა ხელსაყრელი გარემო კოლონიური პოლიტიკის წარმოებისთვის. ოკეანისიქითა ვაჭრობაში მონაწილე სავაჭრო-სამრეწველო ბურჟუაზია და გემთმფლობელები ხელისუფლებისაგან დაუფინებით ითხოვდნენ კოლონიებს.

გერმანიის კოლონიური პოლიტიკის გააქტიურებაზე მიუთითებს 1881 წლის ზაფხულში კოლონიზაციისა და ექსპორტის გერმანული კავშირის შექმნა, რომელიც ძირითადად დაკომპლექტებული იყო მენარმეების, წვრილი საქონელმწარმოებლების, კომერსანტების, ინტელიგენციის წარმომადგენლების და მსხვილი მოხლეებისგან, მათ შორის იყვნენ გერმანელ მენარმეთა ცენტრალური კავშირის წარმომადგენელი ჰაინრიხ აქ-

სელ ბიუკი, ემილ კირდორფი და აქციონერთა საზოგადოების სხვა მთავარი წარმომადგენლები.

1882 წ. დეკემბერში მაინის ფრანკფურტში დაარსდა „გერმანიის კოლონიური კავშირი“ („Deutscher Kolonialverein“), მასში გაერთიანდა მსხვილი სავაჭრო და საექსპორტო ფირმები, მრეწველობის წარმომადგენლები, იუნკრობა და პოლიტიკური პარტიები. ხოლო 1884 წ. მარტში – „გერმანიის კოლონიური საზოგადოება“ („Gesellschaft für Deutsche Kolonisation“), რომელსაც ხელმძღვანელობდა კარლ პეტერსი, ეს საზოგადოება აერთიანებდა კოლონიური პოლიტიკის მომხრე, დაახლოებით 15 000 პირს.<sup>20</sup> მათი მთავარი ამოცანა გახდა: თავი მოეყარათ კაპიტალისტების, შეერჩიათ კოლონიზაციისათვის შესატყვისი რაიონები, დაეწყოთ კოლონიური პოლიტიკის პრაქტიკული რეალიზაცია და შემდეგ ემართათ გერმანელ ახალმოსახლეთა ნაკადი. ამ საზოგადოების ერთ-ერთი დამაარსებელი კარლ პეტერსი, რომელიც იმავდროულად იყო აფრიკის მკვლევარი და დიდი სახელმწიფოების კოლონიურ პოლიტიკაში ღრმად ჩახედული პიროვნება, მოუწოდებდა გერმანელ საზოგადოებას, რომ გერმანიის იმპერია საკმაოდ სოლიდური სახელმწიფო იყო და არ იმსახურებდა მეორე რიგში ყოფნას, რომ გერმანელი ახალმოსახლეები არ უნდა ემსახურობდნენ და არ უნდა აძლიერებდნენ გერმანიის კონკურენტ ქვეყნებს. საჭირო იყო სწრაფი და დაუყონებლივი მოქმედებები ამ ისტორიული უსამართლობის გამოსასწორებლად და დაკარგული დროის აღსადგენად. გერმანიას უნდა ჰქონოდა საკუთარი კოლონიური სამფლობელოები, რომელთაც შეეძლოთ გადაეჭრათ სასიცოცხლო მნიშვნელობის საკითხები – გერმანული პროდუქციის ბაზრის, სოციალურ და

20 აღსანიშნავია, რომ 1907 წელს დაფუძნებული იქნა გერმანიის კოლონიური საზოგადოების ქალთა ასოციაცია (FDKG) Frauenbund der Deutschen Kolonialgesellschaft, რომლის წევრების რაოდენობა 1914 წლისთვის 18600-ზე მეტს შეადგენდა. ამ ორგანიზაციის პირველი თავმჯდომარე იყო ადა ლილინკრონ-ვრანგელი. Franz Göttlicher: Koloniale Gesellschaften und Verbände (= Findbücher zu Beständen des Bundesarchivs 102), Koblenz. 2003. Meyer Gerhard: Frauenbund der Deutschen Kolonialgesellschaft, in: Heinrich Schnee (Hrsg.): Deutsches Kolonial-Lexikon. Band I, Quelle & Meyer, Leipzig 1920, S. 662.



მრავალ სხვა სფეროში დაგროვილი პრობლემები.

გერმანული საზოგადოების მხარდაჭერას ადასტურებდა ამ მიმართულებით სხვადასხვა პარტიებისა და სპეციალიზირებული საზოგადოებების გააქტიურება. 1887 წ. 19 დეკემბერს ეს ორი საზოგადოება გაერთიანდა და ჩამოყალიბდა „Deutsche Kolonialgesellschaft“ (DKG), რომლის წევრთა რაოდენობა 1914 წლისთვის უკვე 42000 ათასს აღწევდა. [150; 78-81].

ამ მომენტისთვის არსებული საერთაშორისო ვითარებაც ხელს უწყობდა კოლონიურ არენაზე გერმანიის გამოჩენას. კერძოდ, საფრანგეთის კაბინეტი ჟიულ ფერის<sup>21</sup> მეთაურობით (1883 წ. თებერვალი-1885 წ. მარტი), ეთანხმებოდა ინდოჩინეთში კოლონიური ომის მომხრე მცირე, მაგრამ გავლენიანი დაჯგუფების ინტერესებს. ბისმარკი მხარს უჭერდა ჟ. ფერის ხელისუფლების ავანტურას, ეს უკანასკნელი, თავის მხრივ, გერმანიის კანცლერის თანადგომას ეძებდა, დროებით რევანშისტულმა პროგრამამ უკანა პლანზე გადაინაცვლა და ის შეცვალა გერმანიასთან დაახლოების პოლიტიკამ. ყოველ შემთხვევაში, ვიდრე ფერის კაბინეტი ხელისუფლებაში იმყოფებოდა, ბისმარკს შეეძლო მისი პოლიტიკისგან, საკმაო სარგებელი მიეღო.

იმპერიის კანცლერს გაცნობიერებული ჰქონდა, რომ ინგლისს არ შეეძლო წინააღმდეგობა გაენია კოლონიებში გერმანიის დამპყრობლური პოლიტიკისთვის, მას შემდეგ, რაც ინგლისის ხელისუფლებამ დაიპყრო ეგვიპტე, სადაც ძალზე მნიშვნელოვნად იყო წარმოდგენილი საფრანგეთის ფინანსური

---

21 ჟიულ ფერი – (ფრანგ. Jules François Camille Ferry (5.04.1832-17.03.1893) – ფრანგი პოლიტიკური მოღვაწე. საფრანგეთის პრემიერ-მინისტრი. 1870 წ. ივლისში გამოვიდა პრუსიასთან ომის გამოცხადების წინააღმდეგ. 1870 წ.-პარიზის მერი, პარიზის კომუნის დღეებში გაიქცა ვერსალში, 1879-1883წწ.-საფრანგეთის განათლების მინისტრი, 1883-1885წწ.-საფრანგეთის საგარეო საქმეთა მინისტრი. პრემიერ-მინისტრის რანგში მხარს უჭერდა საფრანგეთის კოლონიური იმპერიის აღორძინებას. მისი პრემიერობის დროს დაიწყო მადაგასკარის, ასევე, მდინარეების კონგოს და ნიგერის ნაპირების დაპყრობა, გააფართოვა საფრანგეთის სამფლობელოები ტონკინში, სომალიში, ზემო სენეგალსა და პოლინეზიაში. <https://www.krugosvet.ru/enc/istoriya/FERRI-ZHYUL-FRANSUA-KAMIL.html>

ინტერესები. ცხადია, ინგლის-საფრანგეთის წინააღმდეგობები ეგვიპტეში გამძაფრდებოდა და გერმანია დაუყონებლივ ისარგებლებდა შექმნილი ვითარებით.

გერმანელებმა დაიწყეს აქტიური მოქმედებები აფრიკაში კოლონიური შეღწევისათვის, სადაც, გაცილებით ადრე, შეიქმნა გერმანელ მისიონერთა ორი საზოგადოება: სამხრეთ-დასავლეთ აფრიკაში – „რაინის მისიონერთა საზოგადოება“ 1842 წელს და ტოგოში – „ჩრდილო-გერმანელ მისიონერთა საზოგადოება“ 1847 წელს. 1873 წელს კი ორგანიზებული იქნა „გერმანიის აფრიკული საზოგადოება“ (Afrikanische Gesellschaft in Deutschland), რომლის მთავარი მიზანი გახდა აფრიკის გეოგრაფიული შესწავლა. მოსალოდნელ დაპირისპირებებს ვითარება დიდ კონფლიქტამდე მიჰყავდა.

იმპერიის ხელისუფლება ჯერ კიდევ არ ატარებდა რადიკალურ კოლონიურ პოლიტიკას, ასეთ ვითარებაში გერმანიის კოლონიურმა წრეებმა შეიმუშავეს მთელი რიგი კერძო ინიციატივები და ჰქონდათ მთავრობის დახმარების იმედი, როგორც შემდეგ მოვლენათა მსვლელობამ აჩვენა, მათ დასაწყისშივე მიიღეს გერმანიის მმართველი წრეების მხარდაჭერა. თავად ბისმარკიც ხდება გერმანიის კოლონიური ექსპანსიის გამტარებელი და უთანაგრძნობს კოლონიური საზოგადოებების მისწრაფებებს. კანცლერმა მოინახულა სამხ. დას. აფრიკის ნაპირები, რომ ენახა და შეემოწმებინა ტერიტორიები, სადაც გერმანიის კოლონიები უნდა დაეფუძნებინათ.

გერმანიაში მეცნიერული საზოგადოებებიც კი შეიქმნა, რომლებმაც დაიწყეს ახალი ქვეყნების შესწავლა მათი ვარგისიანობის თვალსაზრისით. არც ერთ ქვეყანაში მეცნიერება არ ასრულებდა ისეთ სამსახურეობრივ როლს კოლონიურ მენარმეთათვის, როგორც გერმანიაში. კოლონიური საზოგადოება გერმანიის მოსახლეობასთან მიმართებაში განმარტავდა, რომ „გერმანელი ერი ხელცარიელი დარჩა დედამიწის გაყოფისას, ევროპის ყველა დანარჩენი კულტურული სახელმწიფო და ხალხი ინანილებენ ქვეყნიერების სამფლობელოებს, სადაც უკვე

ღრმად გაიდგა ფესვები მათმა ენამ, ეროვნებამ, კულტურამ და განაგრძობენ განვითარებას. ხოლო, იგივეს თქმა, შეუძლებელია გერმანულ ემიგრანტზე, რომელიც, როგორც კი თავის სამშობლოს საზღვრებს დატოვებს, იმნამსვე უცხოელად იქცევა ჩვენთვის და ითქვიფება ახალ ქვეყნებში.“ [193; 39].

შექმნილი სიტუაციის კანონზომიერი შედეგი იყო გერმანიის პირველი ტერიტორიული შენაძენები აფრიკის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში, რაც ამავე დროს მიუთითებდა კოლონიურ საკითხში ბისმარკის პოლიტიკის ცვლილებას, რომელიც უშუალოდ დაიწყო 1884 წელს. აფრიკის სამხრეთ სანაპიროზე გამოჩნდა გერმანული სამხედრო ხომალდი „ნაუტილუსი“. ბრემენელი ვაჭრის ლიუდერიცის მიერ იაფად შეძენილი ფაქტორიები ანგრა-პეკენაში ოფიციალურად გამოცხადდა გერმანიის იმპერიის ქვეშევრდომობაში მყოფ ტერიტორიად. აფრიკაში ექსპანსიური პოლიტიკის გატარება გერმანიისთვის პრიორიტეტული და ეფექტური იყო. ბისმარკის ბრძანებით, 1884 წლის 24 აპრილს კეიპტაუნში გამოქვეყნდა გერმანიის კონსულის განცხადება – გერმანელი მსხვილი კომერსანტის მიერ სამხრეთ-დასავლეთ აფრიკაში შეძენილი ტერიტორიების გერმანიის იმპერიის ქვეშევრდომობაში შესვლის შესახებ.

1884 წ. 24 აპრილიდან გერმანიის იმპერია ოფიციალურად გახდა კოლონიური სახელმწიფო. ეს მოვლენა პრესის და საზოგადოებისთვისაც მოულოდნელი აღმოჩნდა, ჯერ კიდევ 1883 წლის თებერვალში, ბისმარკი ინგლისის ხელისუფლებას უცხადებდა, რომ გერმანიის იმპერია ისევე როგორც ადრე, შორს იდგა ყოველგვარი კოლონიური საქმიანობისგან, განსაკუთრებით კი, ბრიტანეთის ინტერესების სფეროში ყოველგვარი ჩარევისგან. 80-იანი წლების შუა ხანებიდან კოლონიურმა პოლიტიკამ იმპერიის კანცლერის ინტერესი მიიპყრო და საგარეო-პოლიტიკური საქმიანობის მთავარ მიმართულებად იქცა. „ავვისტოში გერმანიის სამხედრო ხომალდებმა აღმართეს იმპერიის დროშები ნარინჯისფერი მდინარის რესპუბლიკიდან მდინარე კუნენამდე“ [38;167].

იმავე წელს იმპერიის საგარეო საქმეთა სამინისტრომ აცნობა ინგლისს, რომ საჭიროდ თვლის, დაიცვას არა მარტო ის გერმანელი ქვეშევრდომები, რომლებმაც თავიანთი საქმიანობის სფეროდ შავი კონტინენტი გაიხადეს, არამედ ყველა ტერიტორია, სადაც კი გერმანელი ახალმოსახლეები გამოჩნდებიან. ეს იყო გერმანიის მთავრობის პირველი ოფიციალური განცხადება, ტერიტორიული პროტექტორატის დამყარების შესახებ აფრიკაში.

გერმანიის კოლონიური ტერიტორიების შემდგომი გაფართოება სერიოზულად აფიქრებდა ინგლისს, რომელიც იძულებული გახდა ელიარებინა გერმანიის კოლონიური სამფლობელო სამხრეთ-დასავლეთ აფრიკაში.

გერმანიის იმპერიის დაინტერესება კოლონიური შენაძენებით განაპირობა რამდენიმე მიზეზმა, რომელთაგან მთავარი იყო:

1. ქვეყანაში 1882-1883 წლებში არსებული სასოფლო-სამეურნეო კრიზისი, რაც აიძულებდა ხელისუფლებას ეძებნა გამოსავალი.
2. გერმანიის ახალგაზრდა თაობა, რომელიც აღფრთოვანებული იყო საზღვარგარეთ მომავალი კოლონიზაციის პერსპექტივით, კოლონიურ კავშირს თანაუგრძნობდა.
3. მეზობელი ევროპული სახელმწიფოების, პირველ რიგში კი ინგლისისა და საფრანგეთის მისწრაფება გავლენის სფეროების გაფართოებისაკენ, რაც საფრთხეს უქმნიდა გერმანიის ინტერესებს და აიძულებდა მოქმედებას.
4. გერმანიის მმართველი წრეების უკმაყოფილება, ერთი მხრივ, მათ სურდათ გაეერთიანებინათ შუა აფრიკული გერმანული სამფლობელოები და ამ მიზნისთვის, უმთავრესად, ესწრაფვოდნენ საფრანგეთის კუთვნილი კონგოს ნაწილის შეძენას და მეორე მხრივ, ისინი მოითხოვდნენ ახალ კოლონიებს მსოფლიოს თითქმის ყველა ნაწილში, თვლიდნენ რა, რომ გერმანია თავისი კონკურენტებისგან გაძარცვული აღმოჩნდა.

გერმანიის მიერ სამხრეთ-დასავლეთ აფრიკაში დაარსებულ კოლონიას ეწოდა ლიუდერიცლანდი, იმავე წესით აღმოცენდა გერმანიის მეორე კოლონია ჩრდილო-დასავლეთ აფრიკაში, კამერუნისა და ტოგოს სახელწოდებით. პროტექტორატები გამოცხადდა 1884 წ. გერმანიის იმპერიამ ოფიციალურად დაიწყო კოლონიურ პოლიტიკაზე გადასვლა. კოლონიზატორთა ღონისძიებების წყალობით, მოკლე ვადაში შეიქმნა აღმოსავლეთ-აფრიკაში ვრცელი გერმანული კოლონია, რომელიც გადაჭიმული იყო ნიასას და ტანგანიკის ტბებიდან ინდოეთის ოკეანისაკენ და ჩრდილოეთით ესაზღვრებოდა ინგლისის სამფლობელოებს, ხოლო სამხრეთით – პორტუგალიას.

გერმანელთა დამკვიდრება ამ ოლქებში მოხდა გარკვეული შაბლონის მიხედვით: კ. პეტერსმა ჯერ მთელი რიგი სავაჭრო ხელშეკრულებები დადო ადგილობრივებთან, ხოლო შემდეგ თავის მთავრობას მოსთხოვა გერმანელთა ინტერესების დაცვა უცხოურ ოლქებში, რაზედაც მიიღო თანხმობა, რომელიც საზეიმოდ იქნა გამოცხადებული იმპერატორის ბრძანებულებაში 1885 წ. 23 თებერვალს, ხოლო, როცა ზანზიბარის სულთანმა პროტესტი განაცხადა მისი სამფლობელოების მახლობლად მდებარე ოლქში გერმანელთა დამკვიდრების წინააღმდეგ, მაშინ გერმანიის მთავრობამ საჭიროდ ჩათვალა, განეცხადებინა თავისი კოლონიური პრეტენზიები ამ საქმეში ჩარევით, კერძოდ, თავისი ფლოტის დემონსტრაციით, რომელიც გაგზავნა მან უახლოეს, გერმანელი კონკისტადორების მიერ დაპყრობილი ტერიტორიების ნაპირებისაკენ. სულთანმა უკან წაიღო პროტესტი.

რაც შეეხება ანგრა-პეკენაში ლიუდერიცის შენაძენებს, ამ საკითხებზე გერმანიას და ინგლისს შორის კამათი დასრულდა იმით, რომ ეს უკანასკნელი დათანხმდა სამხრეთ-დასავლეთ აფრიკის ამ ტერიტორიებზე გერმანული პროტექტორატის არსებობას და იძულებული გახდა ელიარებინა გერმანიის პირველი კოლონიური შენაძენები, რამდენადაც ეს მოხდა არა სახელმწიფოს საშუალებით, არამედ მისი ქვეშევრდომის კერძო ინიციატივით (ა. ლიუდერიცმა 1070 ფუნტი სტერლინგის (21 400

მარკა) და 260 იარაღის საფასურად შეიძინა ეს ტერიტორიები, რომელსაც ამ პერიოდისთვის სამეურნეო საქმიანობის თვალსაზრისით არ ჰქონდა არსებითი მნიშვნელობა, მხოლოდ 25 წლის შემდეგ იქ აღმოაჩინეს ალმასის საბადოები).

ბისმარკის შორსმჭვრეტელობაზე მიუთითებდა ის გარემოება, რომ როდესაც ლიუდერიცის ყველა მონაპოვარი ანგრეპეკენაში იმპერიის პროტექტორატის ქვეშ მოექცა, ბისმარკმა არ დააყოვნა, რომ ეს მონაპოვარი თავისი პოლიტიკური პოზიციების გასამყარებლად გამოეყენებინა. ჰქონდა რა, ნაციონალ-ლიბერალური პარტიის კოლონიური მისწრაფებების გამო, ამ უკანასკნელის მხარდაჭერის იმედი, 1884 წლის 26 ივნისს რაიხსტაგში, ხმამაღლა გააკეთა კომენტარი ახალდაბადებული გერმანული კოლონიალიზმის პირველ წარმატებულ ნაბიჯზე და კოლონიურ ტერიტორიებზე მყოფ გერმანულ ქვეშევრდომებს იმპერიისგან მხარდაჭერა და დაცვის გარანტიები აღუთქვა. ამასთან, კანცლერს გათვლილი ჰქონდა, შეემცილებინა გერმანული ემიგრანტების ნაკადი ამერიკაში და გადაემისამართებინა ისინი გერმანულ კოლონიებში. ეკონომიკური, სოციალური და ნაციონალური მოტივები მისთვის ამჯერად, მეორეხარისხოვან როლს თამაშობდა[166; 1-2].

გერმანიის ბურჟუაზიული პრესა აღფრთოვანებით შეხვდა ბისმარკის აქტიურ კოლონიურ კურსს, შეაფასა, როგორც დროის გამოწვევა და კანცლერის მხრიდან მაღალი სახელმწიფოებრივი დამსახურების და პატრიოტული შემართების გამოვლენა. გერმანიის აგენტებმა იმდენად აქტიურად დაიწყეს მოქმედებები, რომ მცირე დროში შეძლეს, აღემაართათ იმპერიის დროშები იმ ტერიტორიებზეც კი, სადაც ჯერ კიდევ არ არსებობდა გერმანული ფაქტორიები.

იმპერიაში დაიწყეს ზრუნვა კოლონიური პოლიტიკის ფინანსური უზრუნველყოფისთვის. 1884 წ. აპრილში ეკონომიკური ექსპანსიების მხარდაჭერის მიზნით კომპანიებს გადასცეს სუბსიდიები, ევროპის საზღვრებს გარეთ ფინანსური ოპერაციების სამართავად, დააარსეს სპეციალური ბანკი, გააფართოვეს და

უფრო გააქტიურეს საკონსულო აპარატი, გააძლიერეს სწრაფვა ნახევრადკოლონიურ ქვეყნებში შეღწევაზე, აიღეს კურსი ანექსიებზე.

კანცლერს და მასთან ერთად მთელ კოლონიურ აპარატს სჯეროდა, რომ თავისუფალი ტერიტორიების დაყოფის ტემპები აფრიკაში, აზიაში და ოკეანეებში სულ უფრო დაჩქარდებოდა, თუ გერმანიის იმპერია ომის გარეშე მოუყრიდა თავს შეძენილ კოლონიებს და შემდეგ დაუპირისპირებდა მას ერთ ან რამდენიმე კოლონიურ ხელისუფლებას. კანცლერის ვარაუდით, ეს ღონისძიებები რეალობად აქცევდა ჯერ კიდევ დაუპყრობელი და თავისუფალი მიწების შემოერთების საკითხს.<sup>22</sup>

კოლონიური საკითხების გამოჩენამ ინგლის-გერმანიის და საფრანგეთ-გერმანიის ურთიერთობებში გააძლიერა საფრთხე, რომელიც ჯერ კიდევ გერმანიის იმპერიის შექმნისას იგრძნეს დიდი ევროპული სახელმწიფოების მმართველებმა. ბუნებრივია, წინააღმდეგობები მათ შორის გამწვავდა. თავად გერმანიის საზოგადოებას კი გაუჩნდა გარკვეული შიში, მსოფლიოს ტერიტორიულ გადანაწილებაში „დაგვიანებული“ აქტივობის გამო. კოლონიური პოლიტიკის პროპაგანდისტების ლოზუნგი – „ჩვენ მიუღივართ აფრიკაში“ – გერმანულ საზოგადოებაში, რომელიც ესწრაფვოდა ცვლილებებს, შეუმჩნეველი არ დარჩენილა.

იმპერიის არსებობის პირველ წლებში ქვეყნის ხელისუფლება, კოლონიური პოლიტიკის გატარებამდე, ორიენტირებული იყო, ეზრუნა სახელმწიფოს ინსტიტუციონალური საყრდენის განმტკიცებაზე და ახალგაზრდა იმპერიის მთლიანი სისტემის ფუნქციონირებაზე. მონოპოლისტური გაერთიანებების დაარსება, სამრეწველო და ფინანსური კაპიტალის კონცენტრაცია და ამ ბაზაზე, გერმანული მონოპოლისტური გაერთიანებების შექმნა,

---

22 აღსანიშნავია, რომ ბისმარკი, თავის მემუარებში თითქმის არ ეხებოდა კოლონიურ თემებს, როგორც ისტორიკოსთა ნაწილი თელის, შესაძლებელია, მისი მემუარები სრულად არ გამოქვეყნდა, ზოგი ცნობით, მან დასაბეჭდათ არ გადასცა მე-4 ტომი, ვინაიდან რკინის კანცლერი თვლიდა, რომ ჯერ კიდევ არ იყო გერმანიის პოლიტიკური გეგმების გამჟღავნების დრო. Horst Gründer: Geschichte der deutschen Kolonien. 5. Auflage. Schöningh, Paderborn 2004, S. 79..

პირდაპირ კავშირში იყო ქვეყნის საზღვრებს გარეთ ნედლეულის წყაროებისა და საქონლის გასაღების ბაზრების მოპოვებასთან, რომლებიც ხელთ ეპყრათ უმსხვილეს კოლონიურ ხელისუფალთ – ინგლისს, საფრანგეთს და რუსეთს. ეს ქვეყნები განმსაზღვრელ როლს თამაშობდნენ აღმოსავლეთ ნახევარსფეროს საერთაშორისო ურთიერთობებში. ახალგაზრდა გერმანული ბურჟუაზია, პოზიციების გაძლიერების მიზნით, ითხოვდა ხელისუფლებისგან, რომ გერმანიას დაექარებინა საკუთარი კოლონიური პოლიტიკის გატარება. მათი მისწრაფებები აბსოლუტურად ეთანხმებოდა პრუსიული ზედაფენის ჩანაფიქრს.

კოლონიური ანექსიების პოლიტიკაზე გადასვლას ხელს უწყობდა გერმანიაში შექმნილი შიდაპოლიტიკური მდგომარეობაც, კერძოდ ის, რომ წინასაარჩევნო ბრძოლებში სოციალ-დემოკრატებმა მიიღეს გადამწყვეტი ხმის დაახლოებით 10%-ი და ამით გააორმაგეს თავიანთი დეპუტატების რიცხვი.

გერმანიამ, გამიზნული კოლონიური პოლიტიკის წარმატებით განხორციელებისთვის პრიორიტეტი მიანიჭა სამხედრო ძლიერების განმტკიცებას. ამასთან, საყურადღებო იყო ის გარემოებაც, რომ საერთაშორისო ურთიერთობების მწყობრი სისტემა ამ პერიოდისთვის უაღრესად გართულდა. გერმანიის იმპერია დიდი კოლონიური ქვეყნების თანაბრად ვერ გრძნობდა თავს, ვინაიდან ამ სახელმწიფოთა გეგმებში არ შედიოდა ევროპის რუკაზე კიდევ ერთი პოლიტიკური ლიდერის გამოჩენა. გერმანიის იმპერია, ამ ეტაპზე, არ ფლობდა სათანადო პოტენციალს, რომ სამხედრო ძალადობრივი საშუალებებით ტერიტორიულ დანაწევრებაში ჩართულიყო, ეს მაშინ, როცა ევროპის საზღვრებს გარეთ ექსპანსიური პოლიტიკის წარმოება უფრო მეტად პრიორიტეტული და ეფექტური ხდებოდა. კოლონიურ ხელისუფალთა საზღვრები ჯერ კიდევ არ იყო მკაფიოდ განსაზღვრული აფრიკაში, შესაბამისად, გერმანიას პირველი კოლონიური შენაძენები აფრიკასა და ოკეანეებში უნდა ეძებნა, ეკონომიკური და სამხედრო ძლიერების გაფართოების შემდგომ კი – ჩინეთში.



გერმანიის კოლონიური საზოგადოება კოლონიური ძალების კონსოლიდაციას ახდენდა და ზრუნავდა კოლონიებში „ახალგაზრდა კონკისტადორების“ საქმიანობის წახალისებაზე. გერმანიის ხელისუფლებამ ვალდებულება აიღო, კოლონიების ეკონომიკური ათვისების ყველა პრეროგატივა გადაეცა კერძო საზოგადოებებისათვის, რაც გარკვეულწილად, ნიშნავდა ბრიტანული კოლონიზაციის გამოცდილების გაზიარებას და კატეგორიულ უარს კოლონიზაციის ფრანგულ მოდელზე, რომელიც კოლონიურ პოლიტიკაში, ძირითადად, ეყრდნობოდა სახელმწიფო კაპიტალდაბანდებების პრაქტიკას.

აღმოსავლეთ აფრიკაში დაარსდა „გერმანიის აღმოსავლეთ-აფრიკული საზოგადოება“ („Deutsche Ostafrikanische Gesellschaft“), სამხრეთ-დასავლეთ აფრიკაში „გერმანული სამხრეთ-დასავლეთ აფრიკის კოლონიური საზოგადოება“ („Deutsche kolonialgesellschaft für Südwestafrika“), რომელთაც შემდეგ მოჰყვა სხვა, კოლონიური საკითხებით დაინტერესებული, სპეციალიზირებული საზოგადოებების ფორმირება.

გერმანიის იმპერიის პირველი კოლონიური შენაძენი, სამხრეთ-დასავლეთ აფრიკა, წარმოადგენდა სხვადასხვა ხალხით დასახლებულ რეგიონს, რომლებიც ერთმანეთისგან განსხვავდებოდნენ სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურული განვითარების დონით. მაგ. ჰერეროს ტომის ხალხი ცხოვრობდა, აბსოლუტურად დამოუკიდებელ, დიდ ოჯახურ თემებად, რომელთაც მეთაურობდნენ ბელადები. ასევე, მეორე დიდი ტომი სამხრეთ-დასავლეთ აფრიკაში, ნამა, იმართებოდა ადგილობრივი ბელადების მიერ.

ოვამბოს (დაახლ. 150 ათასი), ჰერეროს (დაახლ. 80 ათასი) და ნამას (დაახლ. 20 ათასი) ტომები წარმოადგენდნენ სამხრეთ-დასავლეთ აფრიკის ძირითად მოსახლეობას. ისინი საკუთარ ბედს თავად განაგებდნენ და ძნელად თუ შეეგუებოდნენ უცხოელთა ბატონობას. გერმანელი კოლონიზატორების გამოჩენამდე მისდევდნენ მესაქონლეობას, ხშირი იყო მათ შორის დაპირისპირებები ქვეყნის ცენტრალურ რაიონებში გაბა-

ტონებული მდგომარეობის მოსაპოვებლად, თუმცა კოლონიურ ულელში მოქცევამ ეს ვითარება შეცვალა, საერთო გაჭირვებამ ისინი შეაკავშირა. სამხრეთ-დასავლეთ აფრიკის ხალხში თანდათან მომწიფდა ერთიანობის შეგნება და გააცნობიერეს, რომ საერთო ძალებით უნდა დაეცვათ საკუთარი მიწები და ხალხი უცხოელთა ბატონობისგან.

1884-1885 წლებში გერმანელი კოლონიზატორები იწყებენ დაცვის ხელშეკრულებების დადებას ტომების ბელადებთან, ეს ხელშეკრულებები, ლიუდერიცის სავაჭრო შეთანხმებებთან ერთად, წარმოადგენდნენ გერმანიის კოლონიური ხელისუფლების პროგრამა მინიმუმს.

გერმანელმა კოლონისტებმა ხელშეკრულებების შედგენისას გარკვეული დიპლომატია იხმარეს. ისინი მფარველობას პირდებოდნენ ადგილობრივ მოსახლეობას, შემდეგ კი იწყებდნენ თავისუფალ მოქმედებებს, რადგან არ ეგულებოდათ ისეთი ძალა, რომელიც საზღვრებში მოაქცევდა მათ ქცევებს და სათანადო წინააღმდეგობით უპასუხებდა.

კოლონიამდელი სამხრეთ-დასავლეთ აფრიკის ისტორიიდან ირკვევა, რომ გერმანელი კოლონიზატორები არ ყოფილან პირველი ევროპელები, რომლებმაც ფეხი დადგეს აფრიკის ამ ნაწილში. ჯერ კიდევ გერმანელთა კოლონიზაციამდე ასწლეულით ადრე დაიწყო ევროპელთა დაინტერესება სამხრეთ-დასავლეთ აფრიკით. მართალია, თავდაპირველად ევროპელთა მიხედვით აფრიკის კონტინენტზე კეთილშობილური მიზნები ედო საფუძვლად, მაგრამ როგორც აღმოჩნდა, ეს ექსპედიციები თავისებური წინა საფეხური იყო ევროპელთა შემდგომი შეღწევისათვის სამხრეთ-დასავლეთ აფრიკაში და საერთოდ, აფრიკის კონტინენტზე.

გერმანია-ინგლისის დაპირისპირებები კოლონიების გამო თანდათან ძალას იკრებდა: ანგრა-პეკენას გამო წინააღმდეგობა ინგლისთან, როგორც ზემოთ მივუთითეთ, დასრულდა იმით, რომ ინგლისის ხელისუფლებამ აღიარა ამ მიწებზე გერმანიის პროტექტორატი და იძულებული გახდა ეცნო გერმანიის პირვე-

ლი ტერიტორიული შენაძენები.

1884 წლის ივლისში გერმანიამ პროტექტორატი გამოაცხადა ესპანეთის გვინეის ჩრდილოეთ საზღვრიდან კალაბარამდე და დაიწყო სამფლობელოების გაფართოება აღმოსავლეთ და ჩრდილო-აღმოსავლეთის მიმართულებით. იმავე წლის ივლისში სამმა გერმანულმა ფირმამ გააფორმა სპეციალური ხელშეკრულება, რომლის თანახმად მათ შეიძინეს ძალაუფლება დუალას ოლქზე და შემდგომ თავიანთი უფლებები გადასცეს გერმანიის ხელისუფლებას, რომელმაც 14 ივლისს გააკეთა განცხადება იმპერიის ქვეშევრდომობაში ოლქის მიღების შესახებ. იმავე წელს იოსშტადტში მოხდა ადგილობრივი მცხოვრებლების აჯანყება გერმანიის საექსპედიციო კორპუსის წინააღმდეგ. გერმანელებმა დასახლება გაანადგურეს და იქ თავიანთი ადმინისტრაციის რეზიდენცია განათავსეს.

1887 წელს ერთადერთი ინგლისური დასახლება – ბაპტისტების მისიონერული სადგური – ვიქტორია გადავიდა გერმანული „ბაზელის მისიონერული საზოგადოების“ ხელში და შესაბამისად, მოექცა იმპერიის გავლენის ქვეშ.

ცენტრალური აფრიკის დაყოფის და კონგოს პრობლემის გადასაჭრელად მოწვეული იქნა ბერლინის კონფერენცია (1884 წ. ნოემბერი-1885 წ. თებერვალი). კოლონიური ხელისუფალის რანგში, გერმანიის იმპერია პირველად იღებს მონაწილეობას ბერლინის კონფერენციის მუშაობაში. კონგოს აუზში დაარსდა „კონგოს თავისუფალი სახელმწიფო“, რომლის მმართველად გამოცხადდა ლეოპოლდ II. მოლაპარაკებების პროცესში მთელი სანაპირო უოლვეს-ბეის ჩათვლით გადავიდა გერმანიის იმპერიის მფლობელობაში. მოლაპარაკებების შედეგად დიდმა ბრიტანეთმა მთელი ტერიტორია მე-20 მერიდიანამდე ცნო გერმანული გავლენის სფეროდ. საბოლოოდ, ფორმირებული იქნა გერმანული სამხრეთ-დასავლეთი აფრიკა (თანამედროვე ნამიბიის ტერიტორია).

ფაქტობრივად, 1884 წ. აპრილიდან 1885 წლის მაისის ჩათვლით გერმანიის იმპერიის გავლენაში მოექცა – ბრემენელი

კომერსანტის ადოლფ ლიუდერიცის შენაძენები სამხრეთ-დასავლეთ აფრიკაში, რომელიც 1884 წ. აპრილში იქცა კოლონიად „გერმანული სამხრეთ-დასავლეთ აფრიკის“ სახელით, ამავე წლის ივლისში – გერმანული ტოგო, ადოლფ ვიორმანის შეძენილ მიწებზე – გერმანული კამერუნი, რომელიც კარლ პეტერსს და მის მიერ 1884 წ. მარტში დაარსებულ „გერმანული კოლონიზაციის საზოგადოებას“ ეკუთვნოდა, 1885 წლის თებერვალში – გერმანული აღმოსავლეთ აფრიკა (თანამედროვე ტანზანიის, ბურუნდის და რუანდას ტერიტორიები) და აღმოსავლეთაფრიკული სასულთნო კენიის სანაპიროზე – ვიტულანდი<sup>23</sup>

ახალ გვინეაში, რომელიც წყნარ ოკეანეში გერმანიის საყრდენ პუნქტად იქცა, 1880-იანი წლების დასაწყისისთვის მხოლოდ ნიდერლანდებს ჰქონდათ თავისი კოლონია, ისიც დასავლეთ ნაწილში. აღმოსავლეთ ნაწილი არ ექვემდებარებოდა არცერთ ევროპელ ხელისუფალს. გერმანიის იმპერიამ, რომელმაც ამ პერიოდისათვის მსოფლიო არენაზე თავისი პოზიციები გააძლიერა და ჰქონდა გარკვეული სავაჭრო მიზნები ამ რეგიონში, გადაწყვიტა, ესარგებლა გართულებული ვითარებით. თუმცა, არსებობდა ერთი გარემოებაც, კვისლენდის (ავსტრალია) ბრიტანელმა კომისარმა 1883 წელს ახალი გვინეის მთელი სამხრეთ-აღმოსავლეთი ნაწილი გამოაცხადა ბრიტანეთის

23 ვიტულანდი – (გერმ. Wituland,; Suaheliland) ტერიტორია მდინარე ტანას ჩრდილოეთით თანამედროვე კენიის სანაპიროზე აღმოსავლეთაფრიკული სასულთნო. 1879 წ. აქ გამოჩნდა ორი გერმანელი მოგზაური, ძმები კლემენტ და გუსტავ დენჰარდტები. 1885 წ. 8 აპრილს მათ ხელი მოაწერეს ვიტუს სულთანთან შეთანხმებას, რომლის თანახმად სულთანმა კომპანიის შესაქმნელად დაუთმო გარკვეული ტერიტორია და გარდა ამისა, დათანხმდა ტერიტორიის დანარჩენი ნაწილი გერმანიის იმპერიის დაცვის ქვეშ შეეყვანა. ძმებმა მიმართეს გერმანიის ხელისუფლებას თხოვნით, რომ დაეცვა მათი ინტერესები. ოფიციალურად გერმანიის პროტექტორატი გამოცხადდა 1885 წლის 27 მაისს. აქ გაგზავნეს არც თუ დიდი სამხედრო გარნიზონი, როგორც სუვერენიტეტის და ზანზიბარის მხრიდან თავდასხმისგან დაცვის დემონსტრირება. ფაქტობრივად, 1885-1890 წლებში ეს ტერიტორია გერმანიის იმპერიის პროტექტორატის ქვეშ იმყოფებოდა და სერიოზულ როლს თამაშობდა ბრიტანეთ-გერმანიის მიერ აფრიკული სამფლობელოების დაყოფაში. Horst Gründer: Geschichte der deutschen Kolonien. 5. Auflage. Schöningh, Paderborn 2004, S. 88. Heinrich Schnee (Hrsg.): Deutsches Kolonial-Lexikon. Band III, Leipzig 1920, S. 301.

მფარველობაში, თუმცა ბრიტანეთი არ იყო დაინტერესებული ამ ტერიტორიის დაპყრობით და არ აღიარა ეს კანონიერ ქმედებად.

1884 წელსვე აქ დაარსდა გერმანული ახალი გვინეის კომპანია, რომელმაც კუნძულზე დაუყონებლივ გაგზავნა თავისი აგენტი ფრიდრიხ ფინში და აღმართა გერმანული დროშა კუნძულ ახალი გვინეის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილზე და კუნძულ ახალ ბრიტანეთზე. კვისლენდში გერმანიის მოქმედებები შეფასდა, როგორც მტრული გამოხტომა და შედეგად, 1885 წლის დასაწყისში ბრიტანეთის მფარველობაში გამოცხადდა ახალი გვინეის ჩრდ.-აღმ. ნაწილი, რომელიც, არც თუ დიდი ხნის წინ დაიპყრო გერმანიამ.

1886 წ. დიდმა ბრიტანეთმა და გერმანიამ ხელი მოაწერეს შეთანხმებას წყნარი ოკეანის დასავლეთ ნაწილში გავლენის სფეროების დაყოფაზე. ასევე, ამ შეთანხმების შემდეგ წყნარი ოკეანის კუნძული ნაურუ (1888 წ.) მოექცა გერმანული პროტექტორატის ქვეშ.

რაც შეეხება მარშალის კუნძულებს, აქ ჯერ კიდევ XIX ს-ის შუახანებში გამოჩნდნენ პირველი გერმანელი ვაჭრები და უკვე 1878 წელს ხელი მოაწერეს სავაჭრო შეთანხმებას კუნძულის ბელადთან. გარკვეული დროის შემდეგ მარშალის კუნძული გახდა გერმანული ახალი გვინეის პროტექტორატის ნაწილი. XIX ს-ის 80-იანი წლების მიწურულს მარიანის და მარშალის კუნძულები გერმანიის კოლონიურ გავლენაში მოექცა.

გერმანიის აქტიური კოლონიური დაპყრობები გახდა გერმანია-ბრიტანეთის და გერმანია-საფრანგეთის წინააღმდეგობების გამწვავების ერთ-ერთი სერიოზული მიზეზი. აფრიკელები არ სცნობდნენ სამხრეთ-დასავლეთ აფრიკაში გერმანული პროტექტორატის არსებობას. ინგლისელები ამ მდგომარეობას უწოდებდნენ „ჩრდილოვან პროტექტორატს“, რომელიც ადრე თუ გვიან შეწყვეტდა თავის არსებობას. უკმაყოფილო იყვნენ გერმანული კოლონიური ჯგუფებიც და აშკარად აკრიტიკებდნენ ხელისუფლებას. მაგ: „Deutsche Kolonialzeitung“ წერდა, რომ

გერმანული პროტექტორატი, ფაქტობრივად, ფურცელზე არსებობდა, რაც მათი აზრით, ამცირებდა გერმანიის პრესტიჟს.

სამხრეთ-დასავლეთ აფრიკის ხალხის მოქცევა კოლონიურ უღელში საკმაოდ რთული აღმოჩნდა. 1888 წელს გერმანელი კოლონისტების მიერ ოქროს ირგვლივ გამართული მაქინაციები კრახით დასრულდა სამხრეთ-დასავლეთ აფრიკის ერთ-ერთი მრავალრიცხოვანი ტომის, დამარას, ტერიტორიებზე. მდგომარეობის სტაბილურობის მიზნით მრავალი მოსაზრება განიხილეს, ბოლოს მიღებული იქნა გერმანიის მისიონერთა საზოგადოების ინსპექტორის კ. ბიუნთერის წინადადება – გაეგზავნათ მცირე ექსპედიცია (დაახლოებით 20 კაცი) გენერალ ფონ ფრანსუას მეთაურობით სამხრეთ-დასავლეთ აფრიკაში, რაც განახორციელეს კიდეც.

გენერალი მოეველინა სამხრეთ-დასავლეთ აფრიკის ტომებს, როგორც პირველი დამსჯელი რაზმი. კოლონიური ხელისუფლების ეს ნაბიჯი მიუთითებდა, რომ ამჯერად იარაღს უნდა გადაეჭრა ის, რაც ვერ შეძლო გერმანულმა დიპლომატიამ. მალე კოლონისტების მოქმედებების გავლენით სამხრეთ-დასავლეთ აფრიკის ტომებში ანტიგერმანული განწყობა გაძლიერდა, რომელმაც საქმე XX ს-ის დასაწყისში (1905-1907 წლებში) პეროსა და ნამას ტომების დიდ აჯანყებებამდე მიიყვანა.

1886 წ. 7 ივლისს ინგლის-საფრანგეთ-გერმანიის დეკლარაციის თანახმად აღმოსავლეთ აფრიკაში გამყოფი ზოლი ინგლისის და გერმანიის გავლენის სფეროებს შორის გადავიდა თანამედროვე კენია-ტანზანიის საზღვარზე, სანაპიროდან ვიქტორიას ტბამდე. მისგან სამხრეთით მდებარე ოლქები მიეკუთვნა გერმანიას (გერმანული აღმოსავლეთ აფრიკა), ოლქები ჩრდილოეთით (ვიტუს გარდა) – დიდ ბრიტანეთს (1886 წ. 1 ნოემბრის ხელშეკრულებით).

1888 წ. 28 აპრილს ზანზიბარის სულთანმა გერმანიის ზეწოლით გადასცა მას უზაგარას ოლქი და მიმდებარე ტერიტორიები (აღმ აფრიკა). გერმანელი კოლონიზატორები ესწრაფვოდნენ მიეღწიათ მდ. ნილოსის სათავეებამდე და დაემყარებინათ

კონტროლი უგანდასა და სუდანის სამხრეთ პროვინციებზე. მეორე რაიხის ხელისუფლება განაგრძობდა აღმოსავლეთ აფრიკისთვის სუბსიდიების გამოყოფას, აშენებდა სკოლებს ადგილობრივი მოსახლეობისთვის, გააყავდა რკინიგზები. ადმინისტრაციულ ურთიერთობებში კოლონიური ხელმძღვანელობა ეყრდნობოდა ტომების ლიდერებთან კავშირებს. პირველ წლებში გერმანელები მუდმივად ცდილობდნენ დაექვემდებარებინათ მკვიდრი ტომების აჯანყებები, რომლებიც კოლონიზატორთა წინააღმდეგ იყო მიმართული.

გერმანიის კოლონიებზე, რომელთა შეძენაც მოხდა ადგილობრივი ტომების ბელადებთან „სამართლებრივ“ საფუძველზე შედგენილი სპეციალური ორმხრივი შეთანხმებებით, გამოცხადებული იქნა იმპერიის პროტექტორატი.

აბორიგენებმა მალე პროტესტი განაცხადეს და ზურგი აქციეს გერმანულ „ცივილიზაციას“. პირველმა კოლონიურმა ხუთწლეულმა უფრო მეტი პრობლემა, წარუმატებლობა და ფინანსური სიძნელე მოუტანა იმპერიას, ვიდრე პოზიტიური შედეგი. გერმანული „ცივილიზატორული მისიის“ პირველმა ცდამ აფრიკაში კრახი განიცადა და დღის წესრიგში დააყენა სამხედრო კოლონიზაციის საკითხი. დადგა ცვლილებების დრო.

ბისმარკის მკვეთრ შემობრუნებას კოლონიური პოლიტიკის მხარეს, ცხადია, სერიოზული პოლიტიკური და დიპლომატიური გართულებების გარეშე არ ჩაუვლია. ინგლისი შეშფოთებული ადევნებდა თვალს ახალგაზრდა იმპერიის კოლონიურ პოლიტიკას და როგორც კი საამისო საშუალება მიეცა ცდილობდა ხელი შეეშალა მისი გაფართოებისთვის. ინგლის-გერმანიის დაპირისპირება კოლონიურ არენაზე თანდათან გამოიკვეთა.

80-იანი წლების ბოლოს ევროპაში გართულებული წინააღმდეგობების გამო, ბისმარკის კოლონიური აქტივობა შენელდა და მისი ყურადღება უფრო მეტად მიიქცია ევროპულმა საქმეებმა, ვიდრე კოლონიურმა.

ბისმარკის ხელისუფლებამ შექმნა კოლონიური რაიხი: გერმანული სამხრეთ-დასავლეთ აფრიკა, გერმანული აღმოსავლეთ

აფრიკა, ტოგო, კამერუნი, შემდეგ შეაღწიეს წყნარი ოკეანის აუზში: ხელთ იგდეს კუნძულ ახალი გვინეის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილი, კაიზერ ვილჰელმის მიწები და უახლოესი კუნძულები, ე. წ. ბისმარკის კუნძული ბისმარკის არქიპელაგში, სოლომონის კუნძულების ჩრდილოეთ ნაწილი, კაროლინის და მარიანის კუნძულები (გუამის გამოკლებით), ნაურუ, კუნძული ახალი ბრიტანეთი, კუნძული ახალი ირლანდია, ლავონგაის კუნძული, მარშალის კუნძული. გერმანელი კოლონისტებისთვის ეს საკმარისი არ აღმოჩნდა.

გერმანიის სამფლობელოების საზღვრები აფრიკის სახელმწიფოებში ყალიბდებოდა სხვა ევროპულ ქვეყნებთან კოლონიებისათვის ბრძოლებში და არა კონტინენტზე რეალური ეთნოპოლიტიკური სიტუაციის გათვალისწინებით. ტანზანიის, ტოგოს, კამერუნის, სამხრეთ-დასავლეთ აფრიკის, დასავლეთ სამოას და სხვა კოლონიებში კაიზერის გერმანიამ შექმნა კოლონიური ეკონომიკური მმართველობის სტრუქტურა და მექანიზმი, რომელიც პასუხობდა მეტროპოლიის მოთხოვნებს. კოლონიური აგრარული ეკონომიკა არსებობდა, როგორც გერმანიის ინდუსტრიის დამატება. აქედან განისაზღვრება აფრიკის სახელმწიფოების და ოკეანეების არათანაბარი მდგომარეობა მსოფლიო ეკონომიკასთან შედარებით. XIX ს-ის ბოლოს პლანტაციური მეურნეობები გახდა, იმავდროულად, ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი კაპიტალიზმის განვითარების საყრდენი. გაიზარდა კოლონიებში ყავის, კაკაოს, შალის, კაუჩუკის წარმოება, ასევე, XIX ს-ის ბოლოს და XX ს-ის დასაწყისში აბრეშუმის, მოხერის, კარაკულის წარმოება დაიწყო ნამიბიაში.

გერმანიისა და აფრიკის, ასევე გერმანიისა და ოკეანეების ადგილობრივ მოსახლეობას შორის ინტეგრაციულ პროცესებში თავისი წვლილი შეჰქონდა კულტურას, კონფესიონალურ და მენტალურ ცნობიერებას.

1890-1891 წლებიდან ყველა გერმანული კოლონია, რომელიც მდებარეობდა კონტინენტის სამხრეთ ნაწილში, უშუალოდ დაექვემდებარა მეტროპოლიას. 90-იანი წლების შუახ-



ანებიდან გერმანიის იმპერიამ ახალი კოლონიური პოლიტიკის  
გატარება დაიწყო.

# Deutsche Kolonialzeitung.

Organ der Deutschen Kolonialgesellschaft

Schriftföhrer: A. Seibel.

— 10. Jahrgang. —



Berlin.  
Verlag von Georg von Reclam.  
1902

გერმანიის კოლონიური გაზეთი

წყარო: <https://www.google.de/search?ei=SbnmXICuMoOWa7qLr7AK&q=deutsche+kolonialzeitung&oeq=deutsche+Kolonialzei>

## გერმანიის იმპერია 1890-1914 წლებში

### 3.1. იმპერია 1890-1900 წლებში

კაიზერი ვილჰელმ II – 1888 წ. მარტში გარდაიცვალა ვილჰელმ I და ტახტზე ავიდა მისი 29 წლის ვაჟი ფრიდრიხ III. ახალი იმპერატორი ინგლისური კონსტიტუციური წყობის მომხრე იყო. მას აკავშირებდა დინასტიური ქორწინება ინგლისის სამეფო კართან – დაქორწინებული იყო დედოფალ ვიქტორიას უფროს ქალიშვილზე. ახალ იმპერატორს დიდხანს მმართველობა არ დასცალდა, მხოლოდ 99 დღე იმეფა, ვინაიდან დაავადებული იყო უკურნებელი სენით. ფრიდრიხ III გარდაცვალებასთან ერთად, ევროპის ცენტრში მშვიდობიანი და ლიბერალური გერმანიის არსებობის იმედები, წარსულს ჩაბარდა.

1888 წ. ივნისში, იმპერატორი გახდა ფრიდრიხ III ვაჟი ვილჰელმ II ჰოჰენცოლერნი, (იხ. დანართი №8) ის იმდენად მონიშნულმდეგე იყო ყოველივე ინგლისურის, რომ საკუთარი დედაც კი შინაპატიმრობაში მოაქცია.<sup>24</sup>

ბიძა, ინგლისის მეფე ედუარდ VII, მას ყველაზე წარუმატებელ მმართველად მოიხსენიებდა გერმანიის ისტორიაში.

ვილჰელმ II-ისთვის მიუღებელი აღმოჩნდა ბისმარკის და-

24 ვილჰელმის კორონაციის შემდეგ, ქვრივი დედოფალი წერდა: „მე ვნუხვარ გერმანიის გამო, ამიერიდან ის სხვაგვარი გახდება. ჩვენი შვილი ახალგაზრდა, გამოუცდელი და დაბრმავებულია, ის არასწორ გზას ადგას და ბრწყინვალე ადამიანებს უფლებას აძლევს, ჩააგონონ მას სულელური აზრები.“ ყველაზე კარგად დედოფალმა იცოდა, რომ ვილჰელმს არ ჰქონდა არც სათანადო ცოდნა და არც პირადი თვისებები, რომ ემართა ისეთი დიდი და ძლიერი ქვეყანა, როგორიც იყო გერმანიის იმპერია. სხვებისთვის იმპერატორის ეს ნაკლი დიდხანს საიდუმლოდ დარჩა... იმ ეპოქის არცერთ მმართველს, ისე არ სწამდა რომ ის ღვთის კურთხევით და ხელდასხმით იყო მმართველად მონიშნული, როგორც მას. 1891 წ. ერთ-ერთ ბანკეტზე იმპერატორმა განაცხადა, რომ: „ქვეყანაში არის ერთადერთი ბატონი და ეს მე ვარ. სხვას ვერ დავუშვებ!“ მსგავსი სიტყვები მას სხვადასხვა დროსაც არა ერთხელ უთქვამს. Энциклопедия; Все Монархи Мира; Западная Европа, изд. «ВЕЧЕ» МОСКВА; 1999. С.52.

მოუკიდებელი მოქმედებები, კანცლერსა და იმპერატორს შორის დაიწყო მთელი რიგი უთანხმოებები საშინაო და საგარეო პოლიტიკის სერიოზულ საკითხებში. ახალი იმპერატორის გეგმებისთვის უცხო იყო თუნდაც, ბისმარკის „გადაზღვევის“ კურსი და მისი მისწრაფება – შეენარჩუნებინა წონასწორობა რუსეთთან, რათა თავიდან აეცილებინა მასთან სამხედრო კონფლიქტი. ვილჰელმ II და მისი გარემოცვა ერთდროულად ორ ფრონტზე ომს (საფრანგეთის და რუსეთის წინააღმდეგ) დასაშვებად მიიჩნევდნენ და მზად იყვნენ კოლონიური მსოფლიოს გადანაწილებისთვის ბრძოლაში ჩაბმულიყვნენ.

უთანხმოებები დაიწყო მუშათა მოძრაობასთან დაკავშირებითაც, ბისმარკისგან განსხვავებით, კაიზერი რეპრესიული პოლიტიკის გაგრძელებას საშიშად მიიჩნევდა და არჩევდა სოციალური მანევრირების გზას. მაგ: ვესტფალიის მეშახტეთა გაფიცვის დროს მან განაცხადა, რომ აპირებდა მათი მდგომარეობის გაუმჯობესებას. იმპერატორი თვლიდა, რომ სოციალური რეფორმების გზით, შეძლებდა თავიდან აეცილებინა სოციალისტების გავლენა მშრომელებზე. ბისმარკი ამ კურსის წინააღმდეგ წავიდა, ვინაიდან თვლიდა, რომ მცდელობა იმისა – „სწრაფად გახადო ყველა ბედნიერი“ – აბსურდულია. ის ითხოვდა: ფიზიკურად გასწორებოდნენ მუშათა მოძრაობის ავანგარდს, საყოველთაო საარჩევნო უფლების გაუქმებას და რაიხსტაგის გაშვებას, მაგრამ ვილჰელმ II მხარი არ დაუჭირა ამ მოთხოვნებს, ეჭვობდა რა, „ნებისმიერი დარტყმის“ ტაქტიკის მართებულობას [1; 48]. 1890 წლის დასაწყისში რაიხსტაგმა გააუქმა სოციალისტების წინააღმდეგ შემუშავებული „განსაკუთრებული კანონი“.

დაიწყო ინსტიტუციონალური ცვლილებები შრომის დაცვის კანონპროექტის შემდგომი სრულყოფის მიზნით. ჯერ კიდევ ბისმარკის კანცლერობისას, ვილჰელმ II ინიციატივით ბერლინში, 1890 წ. 15 მარტს, მოწვეული იქნა საერთაშორისო კონფერენცია შრომის დაცვის საკითხებზე. კანცლერის მოლოდი-

ნის და სურვილის სანინააღმდეგოდ კონფერენციაში ევროპის 12 სახელმწიფოს – გერმანია, ბელგია, დანია, დიდი ბრიტანეთი, იტალია, ლუქსემბურგი, ნიდერლანდები, ავსტრია-უნგრეთი, პორტუგალია, შვედეთ-ნორვეგიის კავშირი, შვეიცარია, ესპანეთი – წარმომადგენელი მონაწილეობდა.

სამუშაო დღის ხანგრძლივობის და შრომის დაცვის სხვა საკითხებზე გამართული დებატები დასრულდა კომპრომისით, 14 წლამდე ასაკის ბავშვთა შრომის აკრძალვასთან დაკავშირებით ლამის საათებში, სადღესასწაულო და უქმე დღეებში. (140; 267).

ამ საერთაშორისო კონფერენციით დაიწყო გერმანიის სოციალურ პოლიტიკაში „ახალი კურსი“. აშკარა გახდა, რომ შრომის დაცვის შესახებ კანონმდებლობის შემდგომი განვითარების ბლოკირება პრაქტიკულად შეუძლებელი იყო, კონფერენციის მიმდინარეობის პერიოდში 1890 წ. 20 მარტს ვილჰელმ II-ის ძალისხმევით კანცლერი გადადგა, თუმცა, ამ უკანასკნელს იმპერიაში ჯერ კიდევ სერიოზული პოლიტიკური გავლენა ჰქონდა. ბისმარკის ერა დასრულდა.

1891 წლის კანონით გერმანიის იმპერიაში აიკრძალა 13 წლამდე ასაკის ბავშვების მუშაობა. XIX ს-ის ბოლოს ბავშვთა ექსპლუატაციის ფორმები შერბილდა და საფუძველი ჩაეყარა შრომითი უფლებების შემდგომ გაფართოებასა და გავრცელებას, არა მხოლოდ ბავშვებზე, არამედ მშრომელთა სხვა ჯგუფებზეც.

იმპერატორის მოწოდებამ, რომ „გერმანია ივლის სრული სვლით წინ“ თავდაპირველად საზოგადოებაში აღფრთოვანება გამოიწვია, თუმცა უმრავლესობამ მალე გააცნობიერა, რომ ეს რეალობასთან შორს იყო და ჯერ კიდევ რკინის კანცლერის სიცოცხლეშივე ბისმარკის პიროვნება მითიურად შერაცხა.

საშინაო პოლიტიკაში კაიზერი ზენოლას ახდენდა ლიბერალურ ძალებზე, ხოლო საგარეო პოლიტიკაში, მისი ყურადღება გერმანიის ჰეგემონობის გეგმებზე იყო კონცენტრირებული, რაც ქვეყნის დაჩქარებულ მილიტარიზაციასთან ერთად, სერიოზუ-

ლად აფიქრებდა მსოფლიოს დიდ სახელმწიფოთა მმართველებს.

ვილჰელმ II იმპერიის სათავეში მოვიდა ურთულეს პერიოდში, როდესაც ვენის სისტემით დარეგულირებული ევროპული პოლიტიკური წონასწორობა წარსულს ჩაბარდა და იწყებოდა გადახვევა იზოლაციონიზმისგან. ასეთ ვითარებაში გერმანიის ახლადშექმნილ იმპერიას სჭირდებოდა გონივრულად მოფიქრებული, დაბალანსებული საგარეო პოლიტიკური სტრატეგია და მოქნილი დიპლომატიური ტაქტიკა. ცხადია, უპირველესად, ეს დამოკიდებული იყო სახელმწიფოს მეთაურის პიროვნულ თვისებებზე, რომელსაც 1871 წლის კონსტიტუციის პირობების თანახმად საკმაოდ დიდი უფლებამოსილება მიენიჭა [45; 30].

ახალგაზრდა, გამოუცდელ იმპერატორს მმართველისათვის საჭირო ბევრი თვისება აკლდა. პოლიტიკურ ბრძოლებსა და დიპლომატიურ ინტრიგებში გამოცდილი, ავტორიტეტული კანცლერის ბისმარკის წასვლის შემდგომ ვილჰელმ II, რომელიც დიპლომატიას თავის სპეციალობად თვლიდა, საგარეო პოლიტიკურ საკითხებში აბსოლუტური თავისუფლება მიეცა. გერმანიის იმპერიისთვის ყველაზე საპასუხისმგებლო მომენტში, როდესაც სამი უზარმაზარი ხელისუფალის – ინგლისის, რუსეთის და საფრანგეთის – მტრულ გარემოცვაში, ახლადშექმნილ იმპერიას უნდა ენახა და დაემკვიდრებინა ღირსეული ადგილი, ურთულესი საერთაშორისო საკითხების მოგვარება გადავიდა მოუშზადებელი მონარქის ხელში, რომელსაც, არ ძალუძდა გამოეყენებინა დიდ ხელისუფალთა შორის არსებული დაპირისპირებები საიმისოდ, რომ ხელი შეეშალა ერთმანეთთან დაახლოებაში და ანტიგერმანული სამხედრო-პოლიტიკური კავშირების ჩამოყალიბებაში. ამ ამოცანის გადაჭრა შეეძლო ისეთ ძლიერი უნარების მქონე ფიგურას, როგორიც იყო ბისმარკი და არა საკმაოდ ხისტი პოლიტიკური უნარების მქონე მმართველს, რომელსაც, მისივე მეგობრის და მენტორის ფ. აილენბურგის სიტყვებით: „ყოველთვის სურს მიუთითოს სხვებს, მაგრამ არასოდეს ისწავლოს მათგან“. [53; 32]

კაიზერის ირგვლივ არ იყო შესაფერისი მრჩეველები, ვის

აზრსაც გაითვალისწინებდა. ამ საკითხზე ჯერ კიდევ ბისმარკი მიუთითებდა, რომ: „იმპერატორმა თავის ირგვლივ, მინისტრების რანგში, შემოიკრიბა მეორეხარისხოვანი ადამიანები, შეიქმნა აბსურდული, არანორმალური ვითარება, ვინაიდან მინისტრები კი არ იძლევიან რჩევებს და იღებენ ინიციატივას, არამედ ელოდებიან მისი უდიდებულესობის გადანყევითლებას“ [1; 51].

ახალმა იმპერატორმა შეცვალა გერმანიის იმპერიის პოლიტიკური კურსი, რომელიც ბისმარკის მეთოდების შესაბამისად იმართებოდა. ბისმარკის საგარეო პოლიტიკური გეზი, რომელიც მიზნად ისახავდა ევროპაში გერმანიის პოზიციების განმტკიცებას, მისი აზრით, ზედმეტად პროვინციული იყო და დადგა დრო, გერმანიას „მსოფლიო პოლიტიკის“ კურსი აეღო. ვილჰელმ II აცხადებდა, რომ გერმანულ პოლიტიკას თავად მართავდა და ქვეყანა ვალდებული იყო მის ნებას დაჰყოლოდა. იმპერატორის განცხადებით: „გერმანია უნდა მოექცეს სხვა ერების სათავეში და გერმანელი ხალხი იმისთვის არ დაღვრის სისხლს, რომ შემდეგ უმნიშვნელოვანესი საერთაშორისო საკითხების გადაჭრისას განზე დარჩეს, ამისთვის საჭიროა გადანყდეს „სასიცოცხლო სივრცის“ გაფართოების საკითხი გერმანელი ერისთვის...“ [44; 134]. „...სადაც გერმანული არწივი ერთხელ დაიპყრობს სამფლობელოს და დაეშვება მიწაზე, ის მიწა გახდება გერმანული და დარჩება გერმანული“ [104; 85].

იმპერატორის არასაკმარისმა დიპლომატიურმა უნარებმა არაერთხელ შეუქმნა იმპერიას საგარეო საფრთხე, ისედაც რთულ საერთაშორისო გარემოში.

განსაკუთრებული აქცენტი გაკეთდა შეიარაღებული ძალების გაძლიერებაზე, სახმელეთო ძალებში გატარდა მცირეოდენი ცვლილებები, დაიწყო ზრუნვა გერმანიის იმპერიისთვის ძლიერი სამხედრო-საზღვაო ფლოტის შექმნაზე. ამ ინიციატივას მოჰყვა ინგლისთან დაძაბული ურთიერთობის კიდევ მეტად გამწვავება. ღონისძიებები, რომელიც გაატარა კაიზერმა ფლოტის მშენებლობისთვის თანამედროვეთა მიერ ახსნილი იქნა, რო-

გორც საზღვაო საკითხების მიმართ მონარქის განსაკუთრებული სიმპათიის და მისწრაფებების შედეგი. ვილჰელმ II თავად ჩაუდგა სათავეში ფლოტის მშენებლობას, მან შეუდარებლად იცოდა სამხედრო-საზღვაო ფლოტის თითოეული საბრძოლო შენაერთი და ყოველ საბრძოლო ხომალდზე მისთვის გამოყოფილი და სათანადოდ აღჭურვილი იყო სპეციალური საიმპერატორო კაიუტა.

გერმანიის მთლიანი საგარეო-პოლიტიკური და მსოფლიო ბატონობის გეგმები პირდაპირ კავშირში იყო ძლიერი სამხედრო-საზღვაო ფლოტის მშენებლობასთან. ვილჰელმ II-ის გლობალურ პრეტენზიებს მხარს უჭერდა ადმირალი ა. ტირპიცი,<sup>25</sup> რომელიც გახდა პირველი მსხვილმასშტაბიანი სამხედრო-საზღვაო ფლოტის პროგრამის ინიციატორი და ხელმძღვანელი. მისი ენერგიული საქმიანობის შედეგად 1889 წ. რაიხსტაგმა დაამტკიცა 19 ლინეორის, სანაპირო დაცვის 8 ჯაგენოსანის, 12 მძიმე და მსუბუქი კრეისერის მშენებლობის გეგმა. 1900 წლისთვის მიღებულ ახალ პროგრამაში მათი რიცხვი ორჯერ გაიზარდა.

მე-20 საუკუნის ზღურბლზე გერმანია ფლობდა ყველა ძირითად წინაპირობას, რაც აუცილებელი იყო ზღვაზე ძლიერი პოზიციების მოსაპოვებლად: მსოფლიო მასშტაბის ვაჭრობა და ენერგიული მრეწველობა, რომელთა განვითარებაც ძალზე სწრაფად მოხდა, სამხედრო ხელოვნება, ორგანიზაციული ნიჭი და შრომისმოყვარეობა, სახელმწიფო ძალა და პატრიოტიზმი. ძლიერი ეროვნული სამხედრო ფლოტის შექმნა კი მიზნად ისახავდა კოლონიების დაცვას, აღმოსავლეთში გასაღების ბაზრების ფლობას და აგრესიული გეგმების განხორციელების გზით მსოფლიო ბატონობის მოპოვების საბოლოო მიზანს.

---

25 აღფრედ ფონ ტირპიცი — გერმ. Alfred Peter Friedrich von Tirpitz (1849-1930), გერმანიის სამხედრო-საზღვაო უწყების სახელმწიფო მდივანი (მინისტრი) 1897-1916 წლებში, 1911 წლიდან ვიცე ადმირალი, პოლიტიკოსი, გამოდიოდა ძლიერი სამხედრო-საზღვაო ფლოტის დაარსების იიციატივით. ითვლება დიდი სამხედრო ფლოტის შემქმნელად, რომლითაც გერმანია ჩაება პირველ მსოფლიო ომში. Тирпиц Альфред фон // Большая советская энциклопедия: [в 30 т.] / под ред. А. М. Прохоров — 3-е изд. — М.: Советская энциклопедия, 1969.

კაიზერ ვილჰელმ II-მდე გერმანია ცდილობდა, სავაჭრო მისიების რაოდენობის ზრდით, გაეფართოებინა თავისი კოლონიური გავლენის სფერო. 1890-იანი წლებიდან გაიზარდა გერმანიის სამხედრო პოტენციალი (განსაკუთრებით საზღვაო ძალები) – კანცლერ ფონ ბიულოვის განცხადების თანახმად (იხ. დანართი № 15), გერმანია ემზადებოდა „მზის ქვეშ თავისი ადგილის დაკავებისთვის“<sup>26</sup>, რაც თავისთავად, გულისხმობდა კოლონიების ფლობასაც. ეს პოლიტიკა არსებითად განსხვავდებოდა 1884-1885 წლების ბისმარკის პრაგმატული კოლონიური პოლიტიკისგან.

ვილჰელმ II საგარეო პოლიტიკის კურსი ხშირად მოიხსენიება როგორც „ზიგზაგისებური“ პოლიტიკა. მთელი იმ დროის მანძილზე, ვიდრე კაიზერი სახელმწიფოს მეთაურობდა, ის მუდმივად გადადიოდა რუსეთთან ალიანსიდან ინგლისთან კავშირზე, შემდეგ კი პირიქით.

გერმანიის იმპერიის ისტორიაში 90-იანი წლები დაიწყო ხელისუფლებაში ახალი კანცლერის მოსვლით. ბისმარკის გადადგომის შემდეგ, 1890 წ. გერმანიის იმპერიის კანცლერი გახდა ლეო კაპრივი<sup>27</sup> (1831-1899), ბისმარკის პოლიტიკისგან რადიკალურად განსხვავებული აღმოჩნდა მისი პოლიტიკური კურსი. მან პრუსიელ მინისტრებთან ერთად, ვაჭრობის და მრეწველობის (გ. ბერლაფში) და ფინანსთა (ი. მიქელი), გადაწყვიტა, რომ აიღებდა „ახალ კურსს“, ითანამშრომლებდა ყველა პოლიტიკურ ძალასთან, პარტიებთან, გააფართოვებდა სოციალურ პოლიტი-

---

26 1897 წელს 6 დეკემბერს რაიხსტაგის დებატებში გამოსვლისას ბერნარდ ბიულოვმა კოლონიური პოლიტიკის არსის ფორმულირების დროს წარმოთქვა სიტყვები: „...ჩვენ არ გვინდა არავის მოქცევა ჩრდილში, მაგრამ ჩვენც ვთხოვლობთ ადგილს მზის ქვეშ“. („wir wollen niemand in den Schatten stellen, aber wir verlangen auch unseren Platz an der Sonne.“) <https://www.spiegel.de/spiegel/spiegelgeschichte/d-96654020.html>

27 გეორგ ლეო ფონ კაპრივი Georg Leo von Caprivi de Caprera de Montecuccoli (1831-1899)– 1849 წ. შევიდა პრუსიის არმიაში, მონაწილეობდა ავსტრია-პრუსიის და საფრანგეთ-პრუსიის ომებში, 1877 წ. მიიღო გენერლის ჩინი. გერმანიის იმპერიის რაიხსკანცლერი (20.04.1890 – 28.10.1894). მის სახელს უკავშირდება ე. წ. „ახალი კურსი“-ის პოლიტიკა. Большая советская энциклопедия: в 30 т. / Гл. ред. А. М. Прохоров. – 3-е изд. – М.: Сов. энцикл., 1969 – 1978.



კას, რათა მიეღწია მშრომელებსა და მონარქიას შორის თანხმობისა და შერიგებისთვის, ამასთან, მიეღო ცენტრის პარტიის და მემარცხენე ლიბერალების მხარდაჭერა.

კანცლერ ლ. კაპრივის ხელისუფლება წავიდა გარკვეულ დათმობებზე: გამოყვეს ფინანსები (16 მილიონი მარკა) კათოლიკური ეკლესიისთვის, რომელიც „კულტურკამპფის“ პოლიტიკის დროს დაუკავდათ, შეარბილეს ურთიერთობები პრუსიის პოლონურ მოსახლეობასთან. ფაქტობრივად, ლ. კაპრივის ხელისუფლებამ თავის ამოცანად დაისახა უარი ეთქვა რეპრესიულ მეთოდებზე იმ პოლიტიკურ ძალებთან თანამშრომლობისას, რომელთაც ბისმარკი იმპერიის მტრებად თვლიდა – (სოციალ-დემოკრატები, კათოლიკები და პოლონელი უმცირესობები).

1890 წ. 29 მარტს კაპრივმა გააუქმა სოციალ-დემოკრატების წინააღმდეგ 1878 წ. 19 ოქტომბერს რაიხსტაგში მიღებული განსაკუთრებული კანონი. ამ გადაწყვეტილებით ერთი მხრივ, დაკმაყოფილდა ბურჟუაზიის ინტერესები, მეორე მხრივ, დაიწყო ხანგრძლივი დაპირისპირება სოციალ-დემოკრატებსა და კონსერვატორების პარტიებს შორის. ეს სიტუაცია ქმნიდა რაიხსტაგში არასტაბილურობის კერას, რის გამოც იმპერატორი იძულებული გახდა მათ ურთიერთობებში შუამავლის როლი მოერგო.

90-იანი წლების დასაწყისში პოლიტიკური კათოლიციზმი გახდა მძლავრი იარაღი გაბატონებული ფენების ბრძოლაში მარქსისტებისა და მუშათა მოძრაობის წინააღმდეგ. 1891 წ. 15 მაისს პაპი ლევ XIII თავის ცნობილ ენციკლიკში «*Rerum novarum*». მიუთითებდა, რომ „სოციალიზმი მტრობს მუშათა კლასს“, რომ სოციალური საკითხის გადაჭრა მხოლოდ კათოლიკურ ეკლესიას და სახელმწიფოს შეეძლო [72 ; 358].

1890 წ. დაარსდა მასობრივი კათოლიკური ორგანიზაცია „გერმანიის კათოლიკური სახალხო კავშირი“, რომლის მთავარი მიზანი გახდა სოციალიზმის წინააღმდეგ ბრძოლა და ქრისტიანული საზოგადოებრივი წესრიგის დაცვა. პაპის ენციკლიკა ემსახურებოდა, ასევე 1894 წ. ქრისტიანული პროფკავშირების

დაარსებას, რომელსაც მოჰყვა გათიშვის გაღრმავება გერმანული პროლეტარიატის მოძრაობაში.

ლ. კაპრივის დანიშვნის პირველივე დღეებში მიღებული იქნა მთელი რიგი კანონები და პოლიტიკური გადაწყვეტილებები, რომლებიც გარკვეულწილად ბუნდოვანი იყო და იმპერია რალაც დროით არასასურველ ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ვითარებაში ჩააყენა.

1890-იანი წლების დასაწყისშივე განვითარებულმა მნიშვნელოვანმა პოლიტიკური ხასიათის მოვლენებმა მეორე რაიხის განვითარებაზე სერიოზული გავლენა იქონია. XIX ს-ის უკანასკნელ ათწლეულში იმპერიის ისტორიაში ორი ძირითადი ეტაპი გამოიყოფა: ერთი უკავშირდება გერმანიის კანცლერის ლ.კაპრივის „ახალ კურსს" 1890-1894 წლებს, ხოლო მეორე – ე. წ. „შტუმის ერა" 1894-1898 წლებს, გერმანული მძიმე მრეწველობის ცნობილი წარმომადგენლის კ. ფონ შტუმ-ჰალბერგის სახელს. მთელი ამ პერიოდის მანძილზე მმართველი ფენების პოლიტიკა მერყევი ხასიათის იყო, ერთმანეთს ენაცვლებოდა რეფორმები, ინტრიგები, ძალადობა, რეაქციული განსაკუთრებული კანონები, სახელმწიფო გადატრიალების ანტიდემოკრატიული გეგმები. ვილჰელმ II და მისი მრჩეველები, კანცლერი ლ.კაპრივი, პრუსიის მინისტრი სოციალური დემაგოგიის მგზნებარე მომხრე გ. ბერლესში და სხვ. შეეცადნენ, გამოეყვანათ ქვეყანა სოციალურ-პოლიტიკური კრიზისიდან საზოგადოებრივი ცხოვრების გარკვეული ლიბერალიზაციის გზით, მსხვილი კაპიტალის მხარდაჭერითა და განსაკუთრებით, მსოფლიო არენაზე ნედლეულის ახალი წყაროებისა და საქონლის გასაღების ბაზრების დაპყრობისათვის ხელშეწყობით.

ამ წლებში განხორციელებულმა სოციალურმა კანონმდებლობებმა, ცხადია, სრულად ვერ გააუმჯობესა მშრომელთა მდგომარეობა, მით უმეტეს, რომ რეფორმების დიდი ნაწილი შეეხო მრეწველობის მხოლოდ ცალკეულ დარგებს. „ახალი კურსის" მიხედვით პრიორიტეტები სამრეწველო დარგების განვითარებას მიენიჭა, რასაც მოჰყვა უკმაყოფილება იუნკრების მხრიდან.

ამ პროტესტის გამოხატულება იყო, თუნდაც, აგრარული სექტორის აღმოსავლეთელბელი წარმომადგენლების მიერ სოფლის მეურნეთა კავშირის ჩამოყალიბება. ეს კავშირი ადვილად პოულობდა საყრდენს გლეხებში, რომელთა მდგომარეობაც არსებულ ვითარებაში ძალზე არასტაბილური გახდა.

სოციალ-დემოკრატები აგრძელებდნენ ბრძოლას მშრომელთა კანონიერი დაცვის პროგრამის უფრო მეტად გაფართოებისთვის. სწორედ, ამ მიზნით 1890 წელს რაიხსტაგში შეიტანეს კანონი, რომელიც ითვალისწინებდა 10 საათიანი სამუშაო დღის დანესებას, 1894 წ. მოითხოვეს – 9 საათიანი, ხოლო 1898 წელს – 8 საათიანი სამუშაო დღის შემოღება.

მუშათა შრომითი უფლებების დაცვის საკითხზე მიღებული იქნა კიდევ ერთი რეზოლუცია, რომელიც საერთაშორისო შეთანხმებების საფუძველზე მოქმედებდა (ამ მიმართულებით პირველი ოფიციალური ნაბიჯი გადაიდგა შვეიცარიის მიერ, რომელმაც გერმანიას საკუთარი პროექტის განხორციელების პატივი მიანიჭა). ამ გზით უნდა მიღწეულიყო დასავლეთ ევროპის ძირითად სამრეწველო ქვეყნებში შრომის კანონმდებლობის ერთიანობა. ინგლისის, საფრანგეთის, იტალიისა და შვეიცარიის წარმომადგენლები 1890 წლის მარტში მიინვიეს ბერლინში კონფერენციაზე, რომელსაც თავმჯდომარეობდა პრუსიის ვაჭრობის მინისტრი. ამ კონფერენციაზე, რომელსაც საფრანგეთის წარმომადგენელმა, „ახალი სოციალური ეპოქის დასაწყისი“ უწოდა, ყურადღება გაამახვილეს ქალების, ბავშვებისა და მოზარდების, ღამის საათებში და უქმე დღეებში მუშაობის საკითხებზე, მოზარდების სამუშაო დღის შეზღუდვაზე, ბავშვთა სკოლამდელ აღზრდაზე, სავალდებულო დანყებით განათლებაზე.

1891 წ. მიღებული კანონით, შრომის დაცვის შესახებ, მშრომელებს მიეცათ დასვენების უფლება კვირაობით და სადღესასწაულო დღეებში. აიკრძალა 13 წლამდე მოზარდების შრომა, შემცირდა სამუშაო საათების ხანგრძლივობა, ქალებისათვის დანესდა 11 საათიანი სამუშაო დღე, მოზარდებისთვის – 10 საათიანი. შეიქმნა საარბიტრაჟო სასამართლო ხელისუფლების

წარმომადგენლებსა და მშრომელთა შორის კონფლიქტური სიტუაციების მოსაგვარებლად. ეს და სხვა მსგავსი ღონისძიებები მიუთითებდა სოციალურ სფეროში მთავრობის „ახალი კურსის“ განსაკუთრებულ ძალისხმევაზე.

იმპერიაში დაიწყო დემოგრაფიული ბუმი, მოსახლეობის რაოდენობა 1895 წ. არსებული 52 მლნ-დან გაიზარდა 66,9 მლნ-მდე 1913 წლისთვის. გერმანიიდან ემიგრაციაც მკვეთრად შემცირდა, თუ 1881-1882 წლებში ქვეყანა 400 ათასმა ადამიანმა დატოვა, 1912 წ. მათი რიცხვი მხოლოდ 18 500 იყო. ანაზღაურების ზრდამ და დაზღვევის სისტემამ გერმანიაში მუშაობა მათთვის უფრო მიმზიდველი გახადა. XIX ს-ის ბოლოს დაიწყო აღმოსავლეთ გერმანიის აგრარული რაიონებიდან მოსახლეობის მასობრივი გადასახლება ინდუსტრიულად განვითარებულ დასავლეთ რეგიონებში: ვესტფალიაში, რურის და რაინის ოლქებში, ლოთარინგიაში. 1890-იან წლებში გერმანიამ იმიგრანტებს გაუხსნა კარი, რამდენადაც რიგ დარგებში განიცდიდნენ მუშახელის ნაკლებობას, თუ 1871 წ. იმპერიაში 207 ათასი უცხოელი ფიქსირდებოდა, 1910 წლისთვის მათმა რიცხვმა 1,2 მლნ-ს მიაღწია. აღსანიშნავია, რომ იმიგრანტთა 2/3-ედი იყო რუსეთიდან და ავსტრია-უნგრეთიდან [76; 61].

სოციალური პოლიტიკის სფეროში ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან ცვლილებას წარმოადგენდა XIX ს-ის 90-იან წლებში მასობრივი სოციალურ-პოლიტიკური მოძრაობის ფორმირება. ჯერ კიდევ 80-იან წლებში გერმანიის სოც-დემოკრატიული პარტია წარმოადგენდა ყველაზე მრავალრიცხოვან პარტიას, რომლის წევრთა რაოდენობა პირველი მსოფლიო ომის წინ უკვე 1,1 მილიონს აღწევდა. მუშათა და სოციალ-დემოკრატიული მოძრაობა გახდა გერმანიის იმპერიის პოლიტიკური ცხოვრების სერიოზული ფაქტორი.

1892 წ. იანვარში კულტურისა და განათლების მინისტრმა ცედლიც-ტრეცმლერმა პრუსიის ლანდტაგში შეიტანა რეაქციული კანონპროექტი სახალხო სკოლასთან დაკავშირებით. მინისტრს ზურგს უმაგრებდა იმპერატორი. მინისტრი ცედლიც-

ტრეცპლერი პრუსიის ლანდტაგისგან გადაჭრით ითხოვდა, რომ სკოლა დაქვემდებარებოდა ეკლესიას. პრუსიის პარლამენტში განათლების შესახებ კაპრივის პროექტის წარუმატებლობას მოჰყვა მისი გადადგომა პრუსიის სახელმწიფო მინისტრის პოსტიდან, სადაც ის ჩაანაცვლა გრაფმა ბ. აილენბერგმა.

კაპრივმა გაატარა სამხედრო რეფორმა, რომელიც ითვალისწინებდა მშვიდობიანობის დროს სავალდებულო სამსახურის ვადის შემცირებას და იმავდროულად არმიის წევრთა რაოდენობის ზრდას. მან მნიშვნელოვნად გააძლიერა არმია და ფლოტი. 1892 წ. 23 ნოემბერს სამხედრო მინისტრმა ი. ვერდიმ (გერმ. Adrian Friedrich Wilhelm Julius Ludwig von Verdy ) და გენერალური შტაბის უფროსმა ალფრედ ფონ ვალდერზემ (გერმ. Alfred Heinrich Karl Ludwig von Waldersee) რაიხსტაგში შეიტანეს გერმანიის შეიარაღებული ძალების გაფართოების პროექტი, რომელიც უნდა განხორციელებულიყო მომდევნო შვიდი წლის განმავლობაში. იმპერიის სწრაფვა მილიტარიზაციისკენ ამწვავებდა პოლიტიკურ ვითარებას, არა მარტო ქვეყნის შიგნით, არამედ საერთაშორისო არენაზეც.

1891-1895 წლებში პრუსიაში გატარდა საგადასახადო რეფორმა, ეს რეფორმა აუქმებდა ამ სფეროში მანამდე არსებულ სისტემას, კერძოდ, მოსახლეობა იყო რამდენიმე კატეგორიად დაყოფილი და მიუხედავად ამისა, დადგენილი იყო ყველასთვის ერთნაირი გადასახადი. „ახალი კურსის“ თანახმად გატარებული რეფორმით შემსუბუქდა ნაკლებად შეძლებელი ფენის გადასახადები.

ქვეყნის სოციალურ-პოლიტიკური მიზნები ითხოვდა ლ. კაპრივის ინიციატივით ახალი სავაჭრო ხელშეკრულებების გაფორმებას, ვინაიდან გერმანული მრეწველობისთვის შიდა ბაზარი გახდა ძალზე მცირე და მას უკვე სჭირდებოდა გლობალური ბაზარი. მაგრამ ეს შესაძლებელი იქნებოდა იმ შემთხვევაში, თუ გერმანიაში შემცირდებოდა იმ ქვეყნების პროდუქციის იმპორტი, რომლისკენაც ისწრაფვოდნენ გერმანელი საქონელმწარმოებლები და ცდილობდნენ თავიანთი ნაწარმის გასაღებას.

„ახალი კურსის“ პოლიტიკის ერთ-ერთი სერიოზული პრობ-

ლემა იყო ფინანსურ-სამრეწველო ბურჟუაზიასა და მსხვილ მინათმფლობელ არისტოკრატიას შორის ეკონომიკური უთიერთ-დამოკიდებულება. წინააღმდეგობები მრეწველებსა და აგრარულ სფეროს წარმომადგენლებს შორის გამწვავდა ლ. კაპრივის საბაჟო პოლიტიკის გამო.

ეკონომიკური პოლიტიკა მანამდე ორიენტირებული იყო ინდუსტრიულ-აგრარულ განვითარებაზე. კანცლერმა გადაწყვიტა შეექმნა საუკეთესო პირობები მრეწველობის გაუმჯობესებისთვის. დარწმუნებული იყო, რომ გერმანიის სტატუსი მსოფლიო ბაზარზე განისაზღვრებოდა მრეწველობის საექსპორტო დარგების განვითარებით, რისთვისაც აუცილებელი ხდებოდა აგრარული პროტექციონიზმის პოლიტიკისგან გადახვევა. კაპრივმა შექმნა ორმხრივი სავაჭრო ხელშეკრულებების სისტემა, მსოფლიო სამეურნეო პროდუქციის და გარკვეული სახის ნედლეულისა და ნახევარფაბრიკატების შემოტანაზე შეამცირა საბაჟო ტარიფები, ხოლო ევროპელმა პარტნიორებმა გზა გაუხსნეს თავიანთ ბაზრებზე გერმანელ საქონელმწარმოებლებს.

სავაჭრო ხელშეკრულებებს კაპრივი ანიჭებდა დიდ პოლიტიკურ მნიშვნელობას და მათი მეშვეობით ვარაუდობდა გერმანიის დაახლოებას ევროპულ სახელმწიფოებთან. ეკონომიკური „შუა ევროპა“ უნდა ყოფილიყო კოლონიური პოლიტიკის ალტერნატივა. 1891-1894 წლებში გაფორმდა ხელშეკრულებები ავსტრია-უნგრეთთან, იტალიასთან, ბელგიასთან, შვეიცარიასთან, ესპანეთთან, სერბეთთან, რუმინეთთან და რუსეთთან. კაპრივის კანცლერობის პერიოდში ამ ტიპის უკანასკნელი სავაჭრო ხელშეკრულება გაფორმდა რუსეთთან 1894 წელს, რასაც მოჰყვა გერმანელი იუნკრების უკმაყოფილება, ეს გამოიწვია რუსეთის პურის ექსპორტიორობა მხრიდან კონკურენციის შიშმა. დაიწყო მოთხოვნები კაპრივის გადადგომის მოთხოვნით.

კაპრივის მცდელობამ, აეყვანა კონტროლზე ეკლესია, გამოიწვია პროტესტი უნივერსიტეტების და სამეცნიერო დაწესებულებების მხრიდან, გაღრმავდა კრიზისი რაიხსტაგსა და საიმპერიო ხელისუფლებას შორის.

კაპრივის ახალი პოლიტიკური კურსის თავისებურება გამოჩნდა საგარეო პოლიტიკაშიც. კოლონიურ საკითხში მან ახალი შენაძენების ნაცვლად, სცადა განემტკიცებინა გერმანიის პოზიციები უკვე შეძენილ კოლონიურ სამფლობელოებში. კოლონიურ სამფლობელოებში გავლენის სფეროების დაყოფის საკითხში გერმანიის იმპერია ვერ ასცდა სერიოზულ დაპირისპირებებს თავის მეტოქეებთან. კერძოდ, გერმანიის ინტერესები გადასწდა ტრანსვაალს, რის გამოც გაურთულდა ურთიერთობა ინგლისთან.

ტრანსვაალის კრიზისში გერმანიამ მოახერხა თავი აერიდებინა ომისთვის, მაგრამ მისი საერთაშორისო კავშირები ძალზე დაზარალდა. ევროპაში პოლიტიკური ვითარების დაძაბვამ, გერმანულ დიპლომატიას მისცა საშუალება, საერთაშორისო ასპარეზზე შექმნილი სიტუაცია კვლავ თავისთვის კეთილსასურველად შემოებრუნებინა.

გერმანიის შეღწევა ახლო აღმოსავლეთში უკავშირდება ბალდადის რკინიგზის მშენებლობას, რომელიც გახდა გერმანიის გავლენის გაძლიერების და დიდი ბრიტანეთის პოზიციების დასუსტების საშუალება ოსმალეთის იმპერიაში. გერმანიის პოლიტიკური და სამხედრო ექსპანსიის პირველი მიზეზი გახდა XIX ს-ის უკანასკნელ მესამედში გერმანიაში მიმდინარე სოციალურ-ეკონომიკური პროცესები, რომლებმაც საშუალება მისცეს იმპერიაში კაპიტალისტური ინდუსტრიალიზაციის სწრაფი ტემპით განვითარებას.

თავისუფალი კონკურენციის ეპოქის კაპიტალიზმი შეცვალა მონოპოლისტურმა კაპიტალიზმმა. ამიერიდან, გერმანიის საგარეო პოლიტიკის ერთ-ერთი მთავარი მიზანი გახდა ახალი ტერიტორიების დაპყრობა და იქ გერმანული გავლენის გავრცელება. თუ საშინაო პოლიტიკაში რაიხსტაგი რაღაც დროით ახერხებდა ვილჰელმ II გარკვეულ საზღვრებში მოქცევას, საგარეო პოლიტიკა სრულიად აღმოჩნდა კაიზერის კომპეტენციაში.<sup>28</sup>

---

28 ის რეაგირებდა თითქმის ყველა, მსოფლიოს სხვადასხვა ნაწილში აღ-

გერმანიის იმპერიალიზმის გაფართოების პროგრამა ითვალისწინებდა არა მარტო ბრიტანეთის, საფრანგეთისა და სხვა კოლონიური სახელმწიფოებისთვის სამფლობელოების ჩამორთმევას აზიის, აფრიკისა და სამხრეთ ამერიკის ტერიტორიებზე, არამედ ავსტრიის, პოლანდიის, დანიის, შვეიცარიის, საფრანგეთის და სხვა სახელმწიფოების კუთვნილი მთელი რიგი ოლქების ხარჯზე იმპერიის საზღვრების გაფართოებას თავად ევროპაში. გერმანიის ექსპანსიის იდეოლოგთა გათვლებით, ამ პოლიტიკის წარმატება განაპირობებდა „დიდი გერმანიის“ ჩამოყალიბებას. საერთოგერმანული „შუა ევროპა“ იქნებოდა ზესახელმწიფო, რომელიც დანარჩენ მსოფლიოს უკარნახებდა თავის წესებს.

აღმოსავლეთით, გერმანიის ექსპანსიონისტური გეგმები წვდებოდა რუსეთის იმპერიის, ბალტიისპირეთის ქვეყნების, უკრაინისა და კავკასიის უზარმაზარ ტერიტორიებს.

გერმანიის კოლონიურ მისწრაფებებში ერთ-ერთი განსა-

---

მოცენებულ, კონფლიქტზე. საკუთარ თავს „ატლანტიკის ადმირალს“ უწოდებდა და ესწრაფვოდა „ევროპის ხალხი“ დაეხსნა „ყვითელი სამიშროებისგან“. ის მიუთითებდა რუსეთის იმპერატორს, რომ რუსეთის მისია აღმოსავლეთ აზიაშია და არა ევროპაში. 1894 წ. მოითხოვდა მოზამბიკის ანექსიას, 1896 წ. სურვილი ჰქონდა გაეგზავნა მეზობლები სამხრეთ აფრიკაში, თუნდაც მას მოჰყოლოდა ინგლისის მეზობლებთან დაპირისპირება. 1898 წ. პალესტინაში ეიზიტისას თავი მუსულმანთა დამცველად გამოაცხადა, 1899 წ. კი ინგლისელებს შესთავაზა ოპერატიული გეგმები ბურებთან საბრძოლველად, რომელიც მისი დავალებით გერმანიის ოპერატიულმა შტაბმა შეიმუშავა. ოცნებობდა სამხრეთ ამერიკაში დაეარსებინა გერმანიის კოლონიური იმპერია, ხოლო აშშ-ს დაპირდა, რომ იაპონიასთან ომის შემთხვევაში პრუსიელი მეომრები თავის თავზე აიღებდნენ კალიფორნიის დაცვას. ამ ზიგზაგისებური კურსის უკან იმალებოდა მის მიერ ჩაფიქრებული მოქმედებების პროგრამა....არსებობდა ერთი იდეა ფიქსი (idee fixe), რომლის ირგვლივ თავს იყრიდა იმპერატორის ყველა ჩანაფიქრი – გერმანიას უნდა ემართა მსოფლიო. ამ მიზნის გამო გერმანიის ყველა მეზობელი სახელმწიფო იყო ან პოტენციური მონინააღმდეგე ან პოტენციური მოკავშირე. იმპერატორის გონებაში არსებული მრავალრიცხოვანი კომბინაციები უსწრაფესად იცვლებოდა. საგარეო უწყების ხელმძღვანელმა პოლშტაინმა ერთხელ აღიარა კიდევ, რომ მან ნახევარი წლის განმავლობაში იმპერატორის ნების თანახმად სამასჯერ შეცვალა თავის საგარეო კურსი. Энциклопедия; Все Монархи Мира; Западная Европа, изд. «БЕЧЕ» МОСКВА; 1999. С.53-54. Thomsen M. «Ein feuriger Herr des Anfangs...». Kaiser Friedrich II. in der Auffassung der Nachwelt. Thorbecke, Ostfildern 2005.



კუთრებული ადგილი ეჭირა ახლო აღმოსავლეთს, სადაც გადაიკვეთა მთავარი იმპერიალისტური სახელმწიფოების პოლიტიკური და სტრატეგიული ინტერესები.

გერმანიის იმპერიის ექსპანსიის გაფართოებას და ეკონომიკურ – პოლიტიკური დომინირების დამკვიდრებას ამ რეგიონში, უნდა უზრუნველყო სპარსეთის ყურის და ინდოეთის მისადგომებთან ძლიერი საყრდენების შექმნა.

რაც უფრო ძლიერდებოდა გერმანიის პოლიტიკური გავლენა ოსმალეთის იმპერიაში, მით უფრო მკვიდრდებოდა გერმანიის მონოპოლისტური კაპიტალი თურქეთსა და თურქეთის იმპერიის ქვეყნებში და იქმნებოდა მისი გაფართოების პერსპექტიული შესაძლებლობები.

კონსტანტინოპოლში ვიზიტის შემდგომ იმპერატორმა და კანცლერმა ბიულოვმაც დაგმეს ოსმალეთის იმპერიის ხალხთა ნაციონალურ – განმათავისუფლებელი მოძრაობები და მხარი დაუჭირეს სულთნის მთავრობას, რომელიც ცდილობდა სახელმწიფოში რევოლუციური სიტუაციის განმუხტვას.

კოლონიური პრეტენზიების საფუძველზე გერმანიის და დიდი ბრიტანეთის ინტერესები მუდმივად უპირისპირდებოდა ერთმანეთს. ეს უთანხმოებები ხაზს უსვამდა რუსეთთან ურთიერთობების დარეგულირების ძველ პრობლემას, მეორეს მხრივ, ამ მოვლენებს არ შეიძლებოდა გავლენა არ მოეხდინა გერმანიასა და მის მოკავშირეებს შორის ურთიერთობებზე.

ცალსახად უნდა აღინიშნოს, რომ თავისი კოლონიური პოლიტიკით გერმანიას გაურთულდა ურთიერთობები დიდ ბრიტანეთთან, საფრანგეთთან და ნაწილობრივ რუსეთთანაც. ამ ფაქტმა მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა შემდგომ განვითარებულ მოვლენებში: როდესაც გერმანიის საიმპერატორო კარი დარწმუნდა, რომ ინგლისი არ შეუერთდებოდა სამთა კავშირს, დაიწყო გერმანიის პოლიტიკის ცვლილება ინგლისთან და 90-იანი წლებიდან ის უკვე ჩანს, როგორც ინგლისის მთავარი მონინააღმდეგე საზღვაო შეიარაღების, კოლონიების და საგარეო პოლიტიკის სხვა მნიშვნელოვან საკითხებში.

ვილჰელმ II მოსვლამ ხელისუფლებაში გერმანიის კოლონიურ პოლიტიკაში ცვლილებები შეიტანა. სავაჭრო წარმომადგენლობების რიცხვის და სამხედრო პოტენციალის ზრდის ხარჯზე გერმანია შეეცადა გავლენის სფეროს გაფართოებას. ის ესწრაფვოდა მჭიდროდ შეეერთა თავისი აფრიკული კოლონიები – სამხრეთ-დასავლეთ აფრიკაში (ნამიბია), სამხრეთ-აღმოსავლეთ აფრიკაში (ტანზანია) და დაეარსებინა საერთო საზღვარი ტრანსვაალის რესპუბლიკასთან, რაც კატეგორიულად მიუღებელი იყო ინგლისისთვის. ბურების რესპუბლიკის მხარეს გერმანიის წინსვლისთვის ხელი რომ შეეშალა ინგლისმა დაიპყრო ბეჩუანის მიწები და დაიწყო თავის პროგრამის, რომელიც ითვალისწინებდა კეიპტაუნიდან კაირომდე ერთიანი ტერიტორიის დაკავებას, რეალიზაცია. ტრანსაფრიკული სარკინიგზო მაგისტრალის – კაირო-კეიპტაუნის – მშენებლობის იდეა მანამდე წამოაყენა ალმასისა და ოქროს მომპოვებელი უმსხვილესი კომპანიის მფლობელმა სამხრეთ აფრიკაში სესილ როდსმა, რომელიც ამავე დროს ორგანიზაციას უწევდა ინგლისელი მებრძოლების მიერ სამხრეთ და ცენტრალური აფრიკის ტერიტორიების დაპყრობას. ამ სარკინიგზო მაგისტრალის რეალიზაცია საშუალებას აძლევდა ინგლისს ერთდროულად დაექვემდებარებინა სამი კოლონიური სარტყელი-გერმანული, პორტუგალიური და ფრანგული, რაც ნიშნავდა ინგლისის გადაქცევას აფრიკის კონტინენტის მესპატრონედ.

ვილჰელმ II სრული თავისუფლება მისცა თავის ანტიინგლისურ განწყობას და სადაც შესაძლებლობა მიეცა, ყველა მიმართულებით დაიწყო ბრიტანეთის კოლონიური პოლიტიკის საწინააღმდეგო მოქმედებები. ინგლისთან დაპირისპირების გამო კაიზერი მზად იყო მტრებსაც კი დაახლოებოდა. მაგ: 1894 წელს გერმანია საფრანგეთთან ერთად მონაწილეობს ინგლისის ხელშეკრულების ჩაშლაში, რომელიც ეხებოდა ინგლისის მიერ კონგოს ზოლის არენდით აღებას და ამ მოქმედებით ხელი შეუშალა ჩრდილოეთ და ცენტრალურ აფრიკაში არსებულ ბრიტანულ სამფლობელოებში, პირდაპირი ტერიტორიული კა-

ვშირების დამყარებას. ამავე დროს, გერმანია ცდილობდა წაეხალისებინა ბურების წინააღმდეგობა ინგლის-ბურების დაპირისპირებისას.

90-იანი წლების დასაწყისში გერმანია ინგლისს მოიაზრებს თავის მთავარ მეტოქედ აფრიკაში. ასეთ გართულებულ ვითარებაში ინგლისისთვის ღია ომი ბურებთან არამომგებიანი ხდებოდა, ამიტომ, ფსიქოლოგიურ იერიშს მიმართა – წინა პლანზე წამოწია აფრიკელთა მონობის გაუქმების პრობლემა. „მშვიდობიანი ექსპანსიის“ ფარგლებში ინგლისელებმა სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკისგან (ტრანსვაალი) მოითხოვეს, მიეცათ ხმის უფლება ინგლისელი კოლონისტებისთვის. უარი შეიძლებოდა ომის საბაბი გამხდარიყო, მაგრამ ამის მიუხედავად ტრანსვაალის პრეზიდენტმა კრუგერმა არათუ არ შეასრულა ინგლისელთა მოთხოვნა, არამედ მოითხოვა კომპენსაცია იმ მოკლულებისთვის, რომლებიც ინგლისელი ავანტიურისტების შეჭრის შედეგად დაკარგეს.

გერმანიამ სცადა, ესარგებლა ინგლის-ბურების ურთიერთობების გამწვავებით და პრეზიდენტი კრუგერს 1895 წ. იანვარში გაუგზავნა შეტყობინება, რომელშიც ულოცავდა გამარჯვებას ინგლისელ თავდამსხმელებზე, რომ მან „საკუთარი ძალებით დაიცვა ქვეყნის დამოუკიდებლობა და აღადგინა მშვიდობა“. ეს მოქმედება ინგლისის მიმართ, აშკარად პროვოკაციული ხასიათის მატარებელი იყო.

1895 წლის დასაწყისში ინგლისის ელჩი ბერლინში ცდილობდა, გაერკვია გერმანული პოლიტიკის მიზანი სამხრეთ აფრიკის ამ ნაწილში, თუმცა მოლაპარაკებები უშედეგოდ დასრულდა და გერმანია-ინგლისის ურთიერთობები მომდევნო თვეების მანძილზე უაღრესად გართულდა.

ინგლისში დაიწყო გერმანიის საპირისპირო კამპანია, ინგლისური პრესა აცხადებდა, რომ ქვეყანას არასდროს დაავიწყდება ეს შეურაცხყოფა და მუქარა, ერთ-ერთმა გაზეთმა ვილჰელმ II-ს დესპოტი და ფრონტის ფელდფეხელიც უწოდა. ლონდონში ხალხის მასამ გერმანელთა მალაზიებს მინები ჩაუმსხვრია.

მოგვიანებით, კანცლერი შეეცადა მთელი პასუხისმგებლობა კანცლერ ჰოენლოესთვის დაეკისრებინა და შეექმნა შთაბეჭდილება, რომ თითქოს პირადად მას, დიდ უსამართლობად მიაჩნდა ინგლისისთვის ბურების რესპუბლიკის დაპყრობაში ხელის შეშლა, რაც არ შეეფერებოდა სიმართლეს.

ინგლისის ხელისუფლებამ, გერმანია რომ აფრიკის საქმეებისგან ჩამოეშორებინა, მხარი დაუჭირა გერმანიის ექსპანსიას ახლო აღმოსავლეთში, კერძოდ, ბალდადის რკინიგზის მშენებლობის გეგმებს. 1899 წლის მარტში, ბერლინში, სესილ როდსი აწარმოებდა მოლაპარაკებებს გერმანიის ხელისუფლებასთან, მან აცნობა გერმანელებს ინგლისის განზრახვა-დაეპყრო ბურების რესპუბლიკა და გაეყვანათ რკინიგზა კაიროდან კეიპტაუნამდე – სანაცვლოდ, გერმანელებს შეეძლოთ ემოქმედათ მცირე აზიაში.

1899-1902 წლებში ინგლის-ბურების ომის შედეგად ბურების რესპუბლიკებმა დამოუკიდებლობა დაკარგეს. მიუხედავად იმისა, რომ გერმანია მზარდი ძალა იყო და მოცემულ რეგიონში თავისი ინტერესები ჰქონდა, ჯერ კიდევ არ ფლობდა საკმარის ძალებს, ეწარმოებინა ორ ფრონტზე ომი. გერმანიის იმპერიის ხელისუფლებას გაცნობიერებული ჰქონდა, რომ ამ კოლონიურ ომში მონაწილეობა გარდაუვალად გამოიწვევდა შეტაკებას ინგლისთან, ამასთან, მას არ აწყობდა ინგლისის ყურადღების გადატანა ახლო აღმოსავლეთით, სადაც იმ დროისთვის გერმანია აქტიურ პოლიტიკას ატარებდა. შესაბამისად, ინგლისთან 1898წ. დადებული შეთანხმება – გარკვეული დაპირებების სანაცვლოდ, არ ჩარეულიყო ინგლის-ბურების მოსალოდნელ ომში – მისთვის უფრო ხელსაყრელად ჩანდა. თუმცა, როგორც ირკვევა, გერმანია მაინც დაინტერესებულ მხარედ რჩებოდა მიმდინარე კონფლიქტში, რადგან, კაიზერი ფარულად მხარს უჭერდა პანგერმანული კავშირის წევრთა ინიციატივას – შეეგროვებინათ მოხალისეები სამხრეთ აფრიკაში ბრძოლებისთვის. საყურადღებოა ის ფაქტიც, რომ ბევრმა გერმანულმა ფირმამ სოლიდური შემოსავალი მიიღო ბურებისთვის იარაღის

მიყიდვით. ასეთ გართულებულ სიტუაციაში ინგლის-გერმანიის წინააღმდეგობები აფრიკის კონტინენტზე მაინც გადაუჭრელი დარჩა. ბერლინის კაბინეტის შეხედულებები იმის თაობაზე, რომ კოლონიების ბედი ევროპის ქვეყნების მიერ გამართულ სამხედრო მოქმედებებში უნდა გადაწყვეტილიყო, თანდათან გამყარდა და იქცა მსოფლიოს გადანაწილებისათვის ომის ერთ-ერთ მთავარ წინაპირობად.

ასეთ ვითარებაში, როცა ინგლისთან ურთიერთობის ნორმალურ საზღვრებში ჩასმა, ფაქტობრივად, შეუძლებელი გახდა, კაიზერი უკვე 1894 წლიდან შეეცადა მთელი ძალისხმევა მიემართა რუსეთთან ურთიერთობის დარეგულირებისკენ. რუსეთისკენ გადახრა ნაკარნახევი იყო იმპერატორის იმ იმედით, რომ შეძლებდა ახალგაზრდა და შედარებით რბილი ბუნების, ნიკოლოზ II-ის კეთილგანწყობის მოპოვებას, კაიზერის გათვლებში გარკვეული დატვირთვა ჰქონდა რუსი მონარქის მეუღლის გერმანულ წარმომადელობასაც. დიპლომატიური მეთოდები, რომელსაც მიმართავდა კაიზერი რუსეთის იმპერატორთან საუბრებში, აკადემიკოს ე.ვ. ტარლეს სიტყვებით, გასაოცარი იყო თავისი „მიამიტიობით, გამჭვირვალობით და უნესრიგობით“ [112;127], თუმცა დიპლომატიური ტაქტი, ხშირად ლალატობდა მას, იგივე რუსეთ-გერმანიის გამწვავებული ურთიერთობების დროს: „ემმაცასა ნაულია რუსეთი – ამბობდა კაიზერი – ჩემთვის სულ ერთია, რას ფიქრობს ის.....“ [48 ; 173].

გერმანიის დიპლომატია შეეცადა ინგლის-რუსეთის დაპირისპირებების გამწვავებას ახლო აღმოსავლეთში, ერთი მხრივ, ინგლისს ამხედრებდა რუსეთის წინააღმდეგ და სულთანზე ზემოქმედება რომ მოეხდინა, ბრიტანეთის ფლოტს უზიძგებდა შავი ზღვის სრუტეებისკენ, მეორე მხრივ, რუსეთის ხელისუფლებას პირდებოდა მხარდაჭერას ინგლისელების წინააღმდეგ ბრძოლაში და მიუთითებდა კონტანტინოპოლის დასაპყრობად. ასეთივე პოლიტიკა ჰქონდა საფრანგეთთან, იმპერატორი ვარაუდობდა: თუ რუსეთს და საფრანგეთს ინგლისის წინააღმდეგ განაწყობდა, გერმანიის კოლონიები დაცული იქნებოდნენ ინგ-

ლისის გავლენისგან. შემდეგში კაიზერი ცდილობდა ინგლისთან კავშირის დამყარებას, თუნდაც კოლონიების დათმობის ხარჯზე. გერმანიის იმპერატორის ნინალმდეგობრივმა საგარეო პოლიტიკურმა კურსმა ამ ქვეყნებში ანტიგერმანული განწყობა კიდევ უფრო გააძლიერა, განსაკუთრებით, 1898 წ. ვილჰელმ II აღმოსავლეთში მოგზაურობის შემდგომ, როდესაც თურქეთის სულთანმა ბალდადის რკინიგზის მშენებლობის პროექტზე კონცესიები მას გადასცა. შექმნილი ვითარება, თავისთავად, მოიაზრებდა რეგიონიდან გერმანული კაპიტალის უცხოური კონკურენტების გამოდევნას.

ფაქტობრივად, გერმანიამ დიდ სახელმწიფოებთან გამართულ კონკურენტულ დაპირისპირებებში დიპლომატიური ბრძოლის პირველი ეტაპი მოიგო.



Die Bagdadbahn mit ihren Aufschlußlinien.

## ბალდადის რკინიგზა

წყარო: <https://www.google.com/search?q=Bagdad+Eisenbahn&source=inms&tbn>

1894-1900 წლებში გერმანიის იმპერიის კანცლერი და პრუსიის სახელმწიფო მინისტრი არის ხლოდვიგ ფონ ჰოენლოე-შილინგსფურსტი,<sup>29</sup> რომელსაც მკვეთრად გამოხატული პოლიტიკური შეხედულებები არ ჰქონდა, რის გამოც ვილჰელმ მეორე იმედოვნებდა, რომ „სუსტი კანცლერი“ ადვილად სამართავი იქნებოდა. თუმცა „ჰოენლოე რთულად ეთანხმებოდა იმ გადაწყვეტილებებს, რასაც არ იზიარებდა, სწორედ ეს ხასიათი დაეხმარა მას, დაებლოკა კაიზერის საკმაოდ სარისკო პროექტები“ [76;68].

კანცლერს და იმპერატორს შორის კონფლიქტი თანდათან გამწვავდა. კანცლერს არ სურდა ძალადობრივი ცვლილებები სახელმწიფო სტრუქტურაში, მას არ დაუწყია ღია წინააღმდეგობა იმპერატორთან, თუმცა ცდილობდა უფრო ლიბერალური ყოფილიყო. ბიზნესრეების წარმომადგენლებმა, რომელთა შორის განსაკუთრებით ცნობილი გახდა მსხვილი მაგნატი საარის ოლქიდან და ამავე დროს რაიხსტაგის დეპუტატი ბარონი ფონ შტუმი, მოსთხოვეს კანცლერს, შეეჩერებინა სოციალური რეფორმები, რომლებიც მათი აზრით, კიდევ უფრო ამალვებდა სოციალ-დემოკრატების ავტორიტეტს, რომელთა გავლენის შემცირებაც „ახალმა კურსმა“ ვერ შეძლო.

ვილჰელმ II მოთხოვნით, კანცლერმა უარყო პრუსიელი ჩინოვნიკების ჯგუფის შემოთავაზებული წინადადებები, რომელთა თანახმად სოციალური რეფორმები უნდა გაფართოებულიყო, მიეღოთ უფრო ვრცელი შრომითი კანონმდებლობა,

---

<sup>29</sup> ხლოდვიგ კარლ ვიქტორ ფონ ჰოენლოე-შილინგსფურსტი (Chlodwig Carl Viktor, Fürst zu Hohenlohe-Schillingsfürst) (1819-1901) – ბავარიის სახელმწიფო მდივანი 1867-1870 წწ. გერმანიის ელჩი საფრანგეთში 1874-1885 წწ. ელზას-ლოთარინგიის გამგებელი 1885-1894 წწ. გერმანიის იმპერიის რაიხსკანცლერი 28.10.1894 – 17.10.1900. ახორციელებდა პოლონეთის ეროვნული უმცირესობის გაძლიერებულ გერმანიზაციას. მისი მთავრობის პერიოდს უკავშირდება ძლიერი სამხედრო-საზღვაო ძალების მშენებლობის დაწყება, რამაც ხელი შეუწყო გერმანიასა და დიდ ბრიტანეთს შორის დაპირისპირების გამწვავებას. მისი მთავრობის საგარეო პოლიტიკა ხასიათდება მზარდი კოლონიალური ექსპანსიით, მსოფლიოს გადასანაწილებლად ომისთვის მზადებით. Günter Richter: Hohenlohe-Schillingsfürst, Chlodwig Fürst zu. In: Neue Deutsche Biographie (NDB). Band 9, Duncker & Humblot, Berlin 1972 . S. 487–489.

მიეზიდათ მუშები მუნიციპალიტეტის თვითმმართველობაში, მიეცათ მათთვის თანასწორი უფლებების გარანტია და სხვ. იმპერიის ხელისუფლებამ არა მარტო უარყო ეს პროექტი, არამედ მისი ყველა ინიციატორი სამსახურიდან გაუშვა. ეს აქცია ნიშნავდა სოციალური რეფორმების კურსის შეჩერებას.

ჰოენლოეს კანცლერობისას სოციალ-დემოკრატებზე არაერთი იერიში იქნა მიტანილი. 1894 წლის 5 დეკემბერს ახალ შენობაში გაიხსნა რაიხსტაგის სხდომა. შეიტანეს კანონი, რომლის თანახმად ისჯებოდა ყველა, ვინც სახელმწიფოს წინააღმდეგ გამოვიდოდა. სახალხო გადატრიალება აიკრძალა, კანონით ისჯებოდა მონარქიის და რელიგიის შეურაცხყოფა, პირადი საკუთრების ხელყოფა. კანონ-პროექტი რეაქციულობის გამო დეპუტატთა უმრავლესობამ უარყო, თუმცა, მოგვიანებით რაიხსტაგში კიდევ შევიდა მსგავსი პროექტები, რომელიც სოციალ-დემოკრატებს ართმევდა არჩევნებში მონაწილეობის უფლებას, ზღუდავდა პრესის, კავშირების და კრებების თავისუფლებას, ამკაცრებდა სისხლის სამართლის კანონს. ეს ღონისძიებები ვერ იღებდა უმრავლესობის მხარდაჭერას, კანცლერი საშინაო პოლიტიკური პრობლემების წრეში მოექცა, რომელთაგან პრაქტიკულად, ვერ მოაგვარა ვერც ერთი მწვავე საკითხი. პროგრესულ და რეაქციულ ძალებს შორის ბრძოლები კვლავ გრძელდებოდა. კანონპროექტი იმდენად რეაქციული იყო, რომ პროტესტის ტალღამ ლიბერალური ინტელიგენციის რიგებშიც გადაინაცვლა.

1895 წლის 6 მარტს კულტურის, ხელოვნების და მეცნიერების უამრავი წარმომადგენელი გამოვიდა ახალი განსაკუთრებული კანონის მიღების წინააღმდეგ. ბერლინის, მაინის ფრანკფურტის, შტუტინის და კიდევ სხვა დიდი ქალაქების ბურჟუაზიული წრეები მკვეთრი პროტესტით შეხვდნენ ახალ კანონს და 1895 წ. მაისში უარყვეს იგი, თუმცა ბურჟუაზიული ოპოზიცია შორს იყო იმ მოძრაობისგან, რომელსაც მშრომელთა კლასი მეთაურობდა. მათ მხოლოდ საკუთარი უფლებების ბედი ალელვებდათ. წინააღმდეგობების მიუხედავად ხელისუფლება



აგრძელებდა ზეწოლას სოციალ-დემოკრატებზე და ცდილობდა ძირითადი ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული უფლებების ლიკვი-  
დირება მოეხდინა.

1897 წლის 12 მაისს მთავრობა შეეცადა ახალი კანონი მოდერნიზებული სახით შეეტანა რაიხსტაგში, სოციალ-დე-  
მოკრატებმა შეძლეს არა მხოლოდ შეეჩერებინათ მისი მოქ-  
მელება, არამედ გაეფართოებინათ დემოკრატიული უფლებები.  
1899 წ. 20 ნოემბერს რაიხსტაგმა დიდი უმრავლესობით უარყო  
ეს კანონპროექტი, ჰოენლოეს ანტიდემოკრატიული საშინაო  
პოლიტიკა ჩავარდა.

საგარეო პოლიტიკაში, ჰოენლოეს კანცლერობის პერიოდში,  
გერმანიის განსაკუთრებული დაინტერესება გამოიკვეთა ტრანს-  
ვაალის საკითხით. პრობლემა ის იყო, რომ დიდ ბრიტანეთს ამ  
ეტაპზე სამხრეთ აფრიკაში დაუპყრობელი დარჩა გერმანიის  
პროტექტორატის ქვეშ მყოფი სამხრეთ-დასავლეთ აფრიკა და  
ბურების ორი რესპუბლიკა. ინგლისელი ოქროს საბადოების  
მფლობელებისთვის საკმაოდ მიმზიდველად ჩანდა ტრანსვაალის  
რესპუბლიკა და შესაბამისად, არ სურდათ გერმანიის ჩართვა ამ  
საკითხებში. ინგლისელთა შიში გამოწვეული იყო ტრანსვაალის  
მისწრაფებით – გერმანიის სახით ენახა მხარდამჭერი. რაიხს-  
კანცლერს არ სურდა დაეშვა გერმანულ-ინგლისური ურთიერ-  
თობების გაუარესება ამ ნიადაგზე და ცდილობდა გონივრულად  
ემოქმედა. საბოლოოდ, გერმანიამ ინგლისისგან მიიღო არქი-  
პელაგ სამოას ორი კუნძული, წყნარ ოკეანეში სამხედრო-საზღ-  
ვაო ბაზის შესაქმნელად. ბურების წინააღმდეგ ომში შექმნილმა  
სირთულეებმა დიდი ბრიტანეთის მთავრობა აიძულა, ტრანს-  
ვაალის პრობლემაში გერმანიის ნეიტრალიტეტის სანაცვლოდ,  
დათმობაზე წასულიყო.

ინგლის-გერმანიის ურთიერთობები დროებით მოწესრიგდა,  
თუმცა, შემდგომში ვილჰელმ II-მ არ მიიღო ინგლისის შეთავა-  
ზება – მაროკოს ტერიტორიის ნაწილის სანაცვლოდ რუსეთის  
წინააღმდეგ სამხედრო კავშირში შესვლაზე.

საგარეო პოლიტიკის სფეროში პრინც ჰოენლოეს კანცელ-

რობის დროს სამი მნიშვნელოვანი მოვლენა მოხდა: 1896 წელს გაიხსნა იმპერატორ ვილჰელმის არხი (ჩრდილოეთ ბალტიის არხებში), რომლის მშენებლობაც დაიწყო ვილჰელმ დიდის დროს და გახსნაზე მთელი მსოფლიოს მასშტაბით მოიწვიეს სტუმრები. მეორე იყო 1897 წელს ცინდაოს შეძენა, რომელშიც პოენლოეს განსაკუთრებული წვლილი ჰქონდა, ვინაიდან კაიზერის მსგავსად, კანცლერიც თვლიდა, რომ გერმანიას თავისი ზომადებისთვის საკუთარი ნახშირის საბადოები უნდა ჰქონოდა და სავაჭრო წრეების მისწრაფებას – გამოეყენებინა საერთაშორისო ვაჭრობაში ჩინეთის მიერ შემოთავაზებული შესაძლებლობები – ლეგიტიმურად ცნობდა. მესამე მოვლენა იყო სენსაციური დეპეშა ტრანსვაალის პრეზიდენტ კრუგერთან.

XIX ს-ის დასასრულისთვის გერმანიის იმპერია წარმოადგენდა ეკონომიკურად და პოლიტიკურად განვითარებულ ძლიერ სახელმწიფოს, რომელმაც „რკინის კანცლერის“ ოტო ფონ ბისმარკის გონივრული ხელმძღვანელობით ეფექტურად გამოიყენა ყველა შესაძლებლობა: პრუსია-საფრანგეთის ომში გამარჯვების შედეგად მიღებული 5 მილიარდიანი კონტრიბუცია, საფრანგეთისგან გატანილი საწარმოების აღჭურვილობა და სატრანსპორტო საშუალებები, ელზასისა და ლორენის რკინითა და ქვანახშირით მდიდარი ტერიტორიები, წამყვანი კაპიტალისტური სახელმწიფოების გამოცდილება, მეცნიერებისა და ტექნიკის უახლესი მიღწევები, რომელთა საფუძველზეც დააარსა მსხვილი საბანკო და სამრეწველო კორპორაციები და შექმნა წარმოების მონოპოლისტური სისტემა, ხელი შეუწყო საბანკო კაპიტალის კონცენტრაციას და ფინანსური ოლიგარქიის ჩამოყალიბებას. იმავდროულად, განავითარა საშინაო და საგარეო ვაჭრობა, სოფლის მეურნეობა გადაიყვანა კაპიტალისტურ წესზე, სადაც პრუსიელი იუნკრების ხელთ აღმოჩნდა დამუშავებული მიწების 3/4-ედი, შექმნა პირობები ქალაქების და მისი მოსახლეობის რაოდენობის ზრდისთვის.

გერმანიის იმპერიამ შეინარჩუნა და განავითარა პრუსიული მილიტარისტული ტრადიცია, ე. წ. „პრუსიული სტილი“ – ერთ-

მანეთს შეათავსა პასუხისმგებლობის გრძნობა, თავდაჯერება, შრომის პატივისცემა და ახალ საუკუნეში შევიდა ძლიერი სამხედრო-სამრეწველო პოტენციალით, განვითარებული ეკონომიკით, ჩამოყალიბებული სახელმწიფო-პოლიტიკური სტრუქტურებით და დიდი გეოპოლიტიკური ამბიციებით, როგორც უკვე კოლონიური ხელისუფალი.

### 3.2. იმპერია 1900-1914 წლებში

1900 წლის ოქტომბერში ხლოდვიგ ჰოენლოე შილინგსფიურსტი გადადგა და ნოემბერში იმპერიის მეოთხე კანცლერი გახდა ბერნარდ ფონ ბიულოვი.<sup>30</sup> პირველი მსოფლიო ომის წინა პერიოდის გერმანიის პოლიტიკურ ისტორიაში ერთ-ერთი ყველაზე გამოჩენილი პიროვნება, რომლის საქმიანობის პერიოდში გერმანიის შიდა პოლიტიკა გაჯერებული იყო სოციალურ-პოლიტიკური ცხოვრების ყველაზე აქტუალური ასპექტებით – კანცლერის ურთიერთობები გერმანიის ბურჟუაზიულ პარტიებთან, რაიხსტაგში პროსამთავრობო ბლოკის შექმნის მცდელობა, ეკონომიკური რეფორმა, 1904-1909 წლების ფინანსური რეფორმები, შრომის კანონმდებლობის გაფართოების ზომები და სხვ.

ბიულოვის საშინაო პოლიტიკის მთავარ სტრატეგიულ მიზანს წარმოადგენდა ორი მმართველი კლასის – იუნკერების და

---

30 ბერნარდ ფონ ბიულოვი – Bülow, Bernhard Heinrich Martin Graf (seit 1899) 1849-1929. 1876 წელს დაინიშნა პარიზში გერმანიის საელჩოში ატაშედ, 1880 წელს – საელჩოს მეორე მდივანად, 1884 წელს სანკტ-პეტერბურგში გერმანიის საელჩოს პირველი მდივანი, 1888 წელს – ელჩი ბუქარესტში, 1894 წელს – გერმანიის ელჩი რომში. 1897 წელს, ადოლფ მარშალ ფონ ბიბერშტაინის გადადგომის შემდეგ დაინიშნა საგარეო საქმეთა სახელმწიფო მდივნის თანამდებობაზე, 1899 წელს, კაროლინის კუნძულების მიერთების საკითხზე წარმატებული მოლაპარაკებების შედეგად, მიიღო გრაფის სახელწოდება. გერმანიის იმპერიის რაიხსკანცლერი (17.02.1900 – 14.07.1909). (პ. პალგარტენის შეხედულებით: „ბისმარკი პლიუს კაპრივი – ეს იყო ბიულოვი“).

<https://www.deutsche-biographic.de/sfz6334.htm>

ბურჟუაზიის კონსოლიდაცია, ისევე როგორც სოციალ - დემოკრატიების ნეიტრალიზაცია. ამ მიზნის მიღწევის ტაქტიკური მეთოდები იცვლებოდა კონკრეტული გარემოებების და პოლიტიკური კონიუნქტურის შესაბამისად.

კანცლერის ყურადღება განსაკუთრებით მიიქცია, გერმანიისთვის იმ ეტაპზე ძალზე აქტუალურმა, სოციალურმა და ეკონომიკურმა საკითხებმა, ასევე მათი რეალიზაციის პრაქტიკულმა ღონისძიებებმა. ბიულოვის საქმიანობა სოციალურ-ეკონომიკურ სფეროში მიზნად ისახავდა იუნკრებსა და ბურჟუაზიას შორის ეკონომიკური განსხვავებების აღმოფხვრას, მმართველ კლასებსა და მათ პოლიტიკურ წარმომადგენლებს, კონსერვატორულ და ლიბერალურ პარტიებს შორის მანევრირებას, მუშების და სოციალურ-დემოკრატიული მოძრაობის არსებულ სახელმწიფო პოლიტიკურ სისტემაში ინტეგრაციის გეგმებს, რაც უნდა განხორციელებულიყო შრომითი კანონმდებლობით და სოციალ-დემოკრატიებისგან პოლიტიკური იზოლაციის მეშვეობით.

XX ს-ის დასაწყისისათვის, გერმანიის საშინაო პოლიტიკაში, ყველაზე აქტუალური გახდა ორი ეკონომიკური პრობლემა: პირველი - ახალი საბაჟო ტარიფების, რომელიც უნდა ყოფილიყო სავაჭრო ხელშეკრულებების შესატყვისი და დაეკმაყოფილებინა გერმანელი იუნკრების ინტერესები, რომელთათვისაც მაღალი ტარიფები იყო მისაღები და მეორე პრობლემა - შუაგერმანული არხის მშენებლობა, რომელიც მრეწველების ინტერესებში შედიოდა.

1901-1902 წლებში რაიხსტაგში მწვავედ მიმდინარეობდა ახალი საბაჟო ტარიფების განხილვა. ჯერ კიდევ 1900 წელს იუნკერი ლიბერმან ფონ ზონენბერგი აცხადებდა, რომ თუ ხელისუფლებას სურდა, ფლოტის კანონის დამტკიცებისთვის, სოფლის მეურნეთა კავშირის მხარდაჭერა მიეღო, ის უნდა ნასულიყო ახალ დათმობებზე არხის მშენებლობის საკითხში და სავაჭრო-პოლიტიკურ სფეროში [73; 536]. ბიულოვმა გადაწყვიტა დაეკმაყოფილებინა აგრარული სექტორის წარმომადგენელთა ინტერესები და გაეუმჯობესებინა სოფლის მეურნეობის

პირობები საბაჟო ტარიფების მხრივ. სანაცვლოდ, მან მიიღო კონსერვატორული პარტიის ხმები ფლოტის კანონპროექტის სასარგებლოდ [86; 341]. ამ ფაქტმა გაახარა ადმირალი ტირპიცი, რომელსაც არ სურდა, რომ ფლოტის კანონი ეკონომიკურ პრობლემებთან ერთად განეხილათ [9;152].

ბიულოვის ერთ-ერთი საზრუნავი გახდა მშრომელთა კლასის ჩამოშორება სოციალ-დემოკრატებისგან, მათთან გარკვეულ დათმობებზე წასვლის და მათი პირობების გაუმჯობესების გზით, რისთვისაც კანცლერს მოუწია მთელი რიგი სოციალური პროექტების გადამუშავება.

1901 წ. შეიტანეს ცვლილება კანონში მოსამართლეთა შესახებ: ყველა დასახლებულ პუნქტში, რომლის მცხოვრებთა რაოდენობა 20 ათასს აჭარბებდა აუცილებელი იყო სასამართლოს არსებობა, შრომითი უთანხმოებების გადასაჭრელად. იმავე წლის ნოემბერში მიიღეს კანონპროექტი სავაჭრო ფლოტის მეზღვაურთა სამუშაო დროის შესახებ, რომელიც ადრე არ იყო რეგლამენტირებული. კანონი ასევე აწესრიგებდა სადღესასწაულო და კვირის დღეებში სამუშაო დროის ხანგრძლივობას.

1901 წ. დაიწყო მშრომელთათვის იაფი სახლების მშენებლობის პროგრამის რეალიზაცია, რომლის შესახებაც ბიულოვი ჯერ კიდევ კანცლერის პოსტზე მოსვლამდე მიუთითებდა იმპერატორს. 1900 წლისთვის მსხვილი ინდუსტრიული ცენტრების მოსახლეობა მნიშვნელოვნად გაიზარდა და ბუნებრივია, საცხოვრებელი სახლები საკმარისი არ იყო. ამ მიზნით გამოყოფილი იქნა 2 მლნ. მარკა, გეგმის თანახმად, ყოველ შემდეგ წელს ამ მიზნით უნდა გამოყოფილიყო 4 – 5 მლნ მარკა [128;71-78].

1903 წ. მიღებული იქნა ავადმყოფთა დაზღვევაზე კანონის შესწორება, კერძოდ, თუ მანამდე დაზღვევა მხოლოდ 13 კვირა გრძელდებოდა, 1903 წლიდან მუშები მიიღებდნენ თანხას ყველა იმ დღეებისთვის, რომელიც დასჭირდებოდა მათ მკურნალობას.

ბიულოვი ცდილობდა რაც შეიძლება მეტად გაეცემა ხაზი ხელისუფლების მიერ განხორციელებული პროგრესული რე-

ფორმებისთვის, რის გამოც, იგი ხშირად ექცეოდა სოციალ-დემოკრატიების მკაცრი კრიტიკის ქვეშ, რომელთაც მიაჩნდათ რომ ხელისუფლება აზვიადებდა თავის საქმიანობას.<sup>31</sup>

1903 წლის 23 მარტს, ბავშვთა შრომის საკითხზე, მიღებული იქნა ერთ-ერთი ყველაზე პროგრესული კანონი, რომლის უშუალო ინიციატორიც იყო თავად რაიხსკანცლერი, რომელსაც ამ პროექტზე გაცილებით ადრე ჰქონდა ნაფიქრი<sup>32</sup> და ამ პერიოდისთვის უფრო დახვეწილი სახე მისცა. კერძოდ, 12 წლამდე ბავშვების შრომა აკრძალეს, 12-13 წლის ბავშვების და მათზე უფროსების, რომლებიც ჯერ კიდევ სასკოლო ასაკში იყვნენ, შრომა დარეგულირდა. მათ შეეძლოთ ემუშავათ მხოლოდ დღის 6:30 საათიდან მეცადინეობის დაწყებამდე შუაღელში და არც ერთი ზედმეტი საათი. აიკრძალა კვირა დღეს და დღესასწაულებზე მათი დასაქმება.

ახალი კანონი არ ეხებოდა ბავშვებს, რომლებიც სასოფლო-სამეურნეო საქმეებით იყვნენ დაკავებული, რის გამოც საკითხი

---

31 თავის ბროშურაში გეორგ ფონ ფოლმერი მიუთითებდა, რომ „თუ ჩვენს ცბიერ ხელისუფლებას დაუფიქრებთ..... შეიძლება ვამტკიცოთ, რომ მსოფლიოში მუშები არსად ისე კარგად არ ცხოვრობენ, როგორც გერმანიაში“. Фольмар Г. Фон. Социальная политика в Германии. Киев, 1906. С. 9. უბრალო დემაგოგიის გარდა ხელისუფლება სარგებლობდა სხვა მეთოდებითაც, მაგ: იმპერატორი, პერიოდულად, ბერლინის მუშათა კვარტალებში დაცვის თანხლებით აწყობდა ვიზიტებს ან მუშებს დრო და დრო ინვეზდნენ სადილად შინაგან საქმეთა სახელმწიფო მდივან ფონ პოზადოვსკისთან. Muller G.A. von Der Kaiser. Aufzeichnungen Des Chefs des Marinekabinetts Admiral G. A. von Muller uber di Ara Wilhelms II. (1871-1914). Gottingen, 1965. S.143.

32 ბიულოვი, ჯერ კიდევ კანცლერობამდე, 1900 წლის 18 ოქტომბრის მოხსენებით წერილში მიუთითებდა, რომ გერმანიაში დასაქმებულ ბავშვთა მდგომარეობა უკიდურესად მძიმე იყო. 1898 წლის სტატისტიკური მონაცემებით გერმანიაში სხვადასხვა საწარმოებში და სამუშაოებზე სასკოლო ასაკის 532 ათასზე მეტი ბავშვი შრომობდა, ბევრი მათგანი კი კვირასაც არ ისვენებდა. ამასთან დაკავშირებით, ბიულოვი ითხოვდა რომ 1) აეკრძალათ მთელ რიგ საწარმოებში ბავშვთა შრომა (ასეთი საწარმოები 40-მდე ჰქონდა დასახელებული წერილში), 2) დანარჩენ საწარმოებში 12 წლამდე ბავშვებს არ უნდა ემუშავათ, 12 - 14 წლის ბავშვების შრომა კი დღის მანძილზე 4 საათზე მეტი არ უნდა ყოფილიყო. Ausbau und Differenzierung der Sozialpolitik seit Beginn des Neuen Kurses (1890-1914). Bd. 3. Arbeiterschutz. Mainz, 2005; S.558-559.

განხილული იქნა რაიხსტაგში,<sup>33</sup> სადაც სოციალ-დემოკრატები ითხოვდნენ მოცემული კანონის დაუყონებლივ ამოქმედებას სოფლის მეურნეობაში დასაქმებული ბავშვების მიმართ.

ბიულოვის კანცლერობის პირველ წლებში აქტიურად გატარდა სოციალური პოლიტიკა, 1903-1904 წლებში აღმოცენდა ახალი შიდაპოლიტიკური ფაქტორები, რომლებმაც კანცლერს უბიძგეს უფრო აქტიური მოქმედებებისკენ.

ამავე პერიოდში გამოჩნდა გერმანელი ავტორების შრომები, რომლებიც იმპერიის ძლიერების საფუძველს შიდა პოლიტიკური საკითხების, უმთავრესად კი სოციალური პრობლემების მოგვარებაში ხედავდნენ. კერძოდ, 1900 წ. გერმანიაში გამოიცა ერნსტ ფრანკეს ბროშურა „მსოფლიო პოლიტიკა და სოციალური რეფორმა“, სადაც ავტორი მიუთითებდა: „მსოფლიო პოლიტიკა და სოციალური პოლიტიკა, ეს არის ერთი და იგივე ძალის მქონე ორი პოლუსი, ეროვნული საკითხი და სოციალური პროგრესი ქვეყნის შიგნით, ერთმანეთთან თანხვედრაში უნდა იყოს. გერმანიის ეკონომიკური ექსპანსია მთელ მსოფლიოში, უმთავრესად, განპირობებულია გერმანიის ეკონომიკური აღმავლობით, რაიხის მდგომარეობა და სათანადო ადგილი მსოფლიო ხელისუფალთა შორის, ქვეყნის შინაგანი სიჯანსაღის და ძლიერების გარეშე ვერ შენარჩუნდება“ [12; 52-53].

იგივე საკითხზე, 1906 წელს გამოჩნდა ვალდემარ ფონ ციმერმანის ბროშურა „მუშები და ფლოტი“, რომელშიც ავტორი აკეთებს დასკვნას, რომ „მსოფლიო პოლიტიკის გატარებისათვის აუცილებელია სოციალური რეფორმები, ხოლო, ფლოტი თავისთავად დაიცავს მშრომელთა ინტერესებს, ეროვნული

---

33 1902 წლის მაისში გერმანელ მასწავლებელთა ყრილობაზე დასვა ეს საკითხი კონრად აგაჰმა, შემდეგ კი 1903 წ. რაიხსტაგში ამავე საკითხზე გამოვიდა სოციალ-დემოკრატი ი. ვურმი, რომელსაც დაუპირისპირდა კონსერვატორული პარტიიდან გრაფი ი.ხ. ბერნსტორფი, იმ მოტივით, რომ ბავშვები მშობლებს ეხმარებოდნენ სოფლის სამუშაოებზე და მათი შრომის გარეშე ისინი საქმეს თავს ვერ გაართმევდნენ. Rede des Rixdorfer Volksschullehrers Konrad Agahd auf der V. Deutsche Lehrerversammlung // Ausbau und Differenzierung der Sozialpolitik seit Beginn des Neuen Kurses (1890-1914). Mainz, 2005. Bd. 3: Arbeiterschutz. S.564-566.

შრომის უსაფრთხოება და ჩვენი ფართო სახალხო მასების სა-  
თანადო უზრუნველყოფა გარანტირებულია ძლიერი ფლოტით“  
[11; 60-61]. ციმერმანი ხაზს უსვამდა იმ გარემოებასაც, რომ  
სამხედრო საზღვაო მრეწველობა ხელს უწყობს სამუშაო ადგ-  
ილების შექმნას. იგივე აზრს ავითარებს დიტრიხ შეფერი თავის  
სტატიაში – „მსოფლიო მდგომარეობა და ფლოტის ძლიერება“  
[189; 179-182].

1903 წ. რაიხსტაგის არჩევნებში სოციალისტებმა სერიო-  
ზული გამარჯვება მოიპოვეს. ცენტრის პარტიის შემდეგ მეორე  
ადგილზე გავიდნენ, რაც იმას ნიშნავდა, რომ მუშათა კლასის  
დიდი რაოდენობა მათ წინანდებურად ხმას აძლევდა. იმპერა-  
ტორი ითხოვდა სოციალ-დემოკრატების წინააღმდეგ სერიო-  
ზული ღონისძიებების გატარებას. ხელისუფლება მათში საშიშ  
მოწინააღმდეგეს ხედავდა. შეშფოთებული იყვნენ გერმანული  
სამეფო დინასტიებიც, განსაკუთრებით საქსონია, რომელსაც  
1903 წლის არჩევნების შემდეგ წითელ სამეფოსაც კი უწო-  
დებდნენ, სადაც სოციალ-დემოკრატებმა 23 საარჩევნო ოლქი-  
დან 22-ში გაიმარჯვეს.

1903 წ. აგვისტოში ადგილი ჰქონდა მუშათა დიდ გამოსე-  
ლას, რომელიც 1904 წლის იანვრამდე გაგრძელდა. გენშტაბის  
უფროსი ალფრედ შლიფენი თავის წერილში კანცლერს იმასაც  
კი ურჩევდა, რომ აემოქმედებინა 1851 წლის 4 ივნისის განსა-  
კუთრებით რეაქციული პრუსიული კანონი, რომელიც საომარ  
მდგომარეობაზე იყო გათვლილი.

კანცლერი 1903 წ. ოქტომბერში ლიბერალ რეფორმატორ  
ერნსტ ფრანკესთან საუბარში თავადაც აღნიშნავდა, რომ მხო-  
ლოდ სერიოზული სოციალური რეფორმებით თუ დაძლეოდა  
სირთულეებს. შექმნილი სიტუაციიდან გამომდინარე, კანცლ-  
ერმა გადაწყვიტა თავის კურსში გარკვეული კორექტივები  
შეეტანა: 1903 წ. დეკემბერში რაიხსტაგში გამოსვლისას, გან-  
საკუთრებული აქცენტი ქალების და ბავშვების შრომითი პირო-  
ბების გაუმჯობესებასა და ანაზღაურებაზე გააკეთა.

1904 წ. 2 დეკემბერს ცენტრის ფრაქციამ რაიხსტაგს წა-



რუდგინა კანონპროექტი, რომლის თანახმად მთელი გერმანიის მასშტაბით უნდა შემოეღოთ ერთიანი სამთო კანონმდებლობა, შეექმნათ მშრომელთა კომიტეტები შახტებში, რომელსაც აირჩევენ ფარული კენჭისყრით და მეშახტეებისთვის დაენესებინათ 8 საათიანი სამუშაო დღე. მაგრამ ეს დაგვიანებული აღმოჩნდა, 1905 წ. 7 იანვარს დაიწყო მშრომელთა გაფიცვა, რომელიც მოედო სხვადასხვა შახტებს და უკვე 20 იანვრისთვის გაფიცულთა რიცხვმა 195 ათასს მიაღწია [91; 34].

მმართველი წრეებისთვის ამ გაფიცვებმა დაადასტურა სოციალ-დემოკრატებისგან მშრომელთა ჩამოშორების ცდების სრული უპერსპექტივობა. გენერალ კოლმარ ფონ ჰოლცის შეხედულებით, „ხელისუფლების სოციალური პოლიტიკა მხოლოდ იმას იწვევს, რომ მუშები „თახედურად“ რწმუნდებიან თავიანთ შესაძლებლობაში“ [91; 34].

1905 წ. კანცლერი იძულებული გახდა, ელიარებინა გატარებული ღონისძიებების არაეფექტურობა, რაშიც კაიზერის პოზიციას და რურის მრეწველთა განწყობას საკმაოდ დიდი წვლილი ჰქონდა.

1906 წ. აღმასრულებელი ხელისუფლების პოზიციების განმტკიცების მიზნით, ბიულოვმა დაიწყო ენერგიული მოქმედებები. სამხედროებს დაპირდა, რომ რაიხსტაგთან მიაღწევდა თანხმობას სამხედრო ხარჯების გაზრდაზე. 1906 წ. 13 ნოემბერს რაიხსტაგის სესიაზე განიხილეს საკითხი კოლონიური მებრძოლების დამატებით დაფინანსებაზე და სამხრეთ-დასავლეთ აფრიკაში სარკინიგზო ხაზის მშენებლობაზე. კოლონიური სამმართველოს დირექტორი ბერნარდ დერნბურგი ითხოვდა დამატებით 29,2 მლნ. მარკას, რომელსაც ცენტრის პარტია დაუპირისპირდა იმ მოტივით, რომ საჭირო იყო მებრძოლთა რიცხვის შემცირება კოლონიებში, რადგან პოტენტოტების აჯანყება სამხრეთ-დასავლეთ აფრიკაში, რომელიც 1904 წლიდან გრძელდებოდა, თითქმის ჩაახშეს და კოლონიებში მებრძოლთა რაოდენობის გაზრდის საჭიროება აღარ არსებობდა. ბიულოვმა გადანყვიტა საზოგადოების პატრიოტულ გრძნობებზე ეთამაშა და დაეთანხ-

მებინა იმპერატორი – გაეშვა რაიხსტაგი, რომელმაც არ გაიღო საჭირო თანხა, აფრიკის რთულ პირობებში კოლონიური მებრძოლების შესანახად. ბიულოვის გადაწყვეტილება და იმპერატორის სანქცია აბსოლუტურად მოულოდნელი აღმოჩნდა რაიხსტაგის წევრებისთვის.<sup>34</sup>

რაიხსტაგის გაშვების შემდეგ ბიულოვს მოუხდა გაეერთიანებინა ნაციონალ-ლიბერალური პარტია კონსერვატორებთან და ლიბერალებთან, მისი გათვლებით, ეს იქნებოდა პერსპექტიული კოალიცია, რომლის საშუალებით ვარაუდობდა ხელისუფლების პოზიციების გამყარებას იმპერიაში. ბიულოვის ბლოკში აღმოჩნდნენ მემარცხენეებიც და ლიბერალებიც, რამაც კოალიციას მისცა საშუალება გაეტარებინა პროგრესული რეფორმები.<sup>35</sup>

ბიულოვი, აცნობიერებდა რა, რომ მისი ხელისუფლების საყრდენი იყო მონარქის ნდობა და არა რაიხსტაგი, შეეცადა, მოეხდინა არსებული რაიხსტაგის ძალზე ფრთხილი მოდერნიზაცია. ბიულოვის საშინაო პოლიტიკის კომპლექსური მახასიათებელია ტერმინი – „ერთიანობის პოლიტიკა“ – ნამყვანი პარტიებისა და საზოგადოების კონსოლიდაცია სოციალ-დემოკრა-

---

34 როგორც შემდეგ. ბერხაიმი (ბუნდესრატის დეპუტატი ბადენიდან) მიუთითებდა თავის მოხსენებაში, ეს იყო სრულიად მოულოდნელი, ყველაზე ინფორმირებული დეპუტატებიც კი არ ელოდნენ საქმის ასე შემობრუნებას. Bericht Berckheims an Marschall, Karlsruhe //Quellen zur deutschen Innenpolitik 1890-1914. Darmstadt, 1991.S.305 ჯერ კიდევ 11 დეკემბერს ბიულოვმა დაარწმუნა რაიხსტაგის პრეზიდენტი ბალშტრემი, რომ რაიხსტაგის გაშვებაზე საუბარიც კი არ იქნებოდა. ნაწილობრივ ინფორმაცია ჰქონდათ ადმირალ ა. ფონ ტირპიცს და შინაგან საქმეთა სახელმწიფო მდივანს ა. ფონ პოზადოვსკის. ორივე მათგანი წინააღმდეგი იყო, მაგრამ მათი აზრი მხედველობაში არ მიუღიათ. Bachem K. Vorgeschichte, Geschichte und Politik der deutschen Zentrumsparthei 1815-1914. Koln, 1967. Bd.6. S.389.

35 1908 წლის ნოემბერში ბიულოვის მიერ განხორციელდა ფინანსური რეფორმა, რომლის თანახმადაც გადასახადები დაწესდა გარკვეულ ფენებზე, პირველ რიგში კი იუნკრებზე, შემოიღეს მონოპოლიური გადასახადები წარმოების დარგში, როგორიც იყო: ალკოჰოლური სასმელების წარმოება და გაყიდვა, ლუდისა და თამბაქოს რეალიზაცია და სხვ. Максимов И.П. Бернгард фон Бюлов и финансовая реформа 1909 в Германской империи // Ретроспектива: 2008 №3 стр.44

ტიული საფრთხის წინააღმდეგ.

რაც შეეხება საგარეო პოლიტიკას: ბიულოვი ადმირალ ტირპიცთან ერთად და ცხადია, კაიზერის თაოსნობით მთელ ძალისხმევას ახმარს გერმანიის იმპერიის გადასვლას „მსოფლიო პოლიტიკის“ კურსზე. ამ მიმართულებით განსაკუთრებული აქცენტი გადავიდა კოლონიურ პოლიტიკაზე.

XX ს-ის დასაწყისშივე ნათლად გამოიკვეთა გერმანიის კოლონიური იდეის ეტაპობრივი განვითარება. ამაზე მეტყველებდა 1902 წ., 1905 წ. და 1910 წ. გამართული კოლონიური კონგრესები, სადაც ღიად გამოჩნდა გერმანიისთვის კოლონიების უდიდესი მნიშვნელობა და ამ მიმართულებით იმპერიის დასახული მიზნები.

1905 წლის ფორუმმა, რომელიც მიეძღვნა სამხრეთ-დასავლეთ და აღმოსავლეთ აფრიკის კოლონიებში ადგილობრივი მოსახლეობის აჯანყებების საკითხებს, ნათლად აჩვენა კოლონიზაციის პროცესებში სახელმწიფოს როლის გაფართოების ტენდენციის აუცილებლობა, ხოლო მოგვიანებით, 1910 წ. გამართულმა მესამე კოლონიურმა კონგრესმა დააფიქსირა Status-quo აღდგენის გარდაუვალობა გერმანიის კოლონიებში. კონგრესმა ყურადღება გაამახვილა ასევე, „ძველი“ კოლონიური სახელმწიფოების – ინგლისის, საფრანგეთის, ესპანეთის და პორტუგალიის – გამოცდილების გაზიარებაზე.

ბიულოვის კანცლერობისას მოხდა გადასვლა ახალ საგარეო – „მსოფლიო პოლიტიკის“ – კურსზე. გერმანიის იმპერია, ფაქტობრივად, ტერიტორიული ექსპანსიით იღებდა სახელმწიფო პოლიტიკური სტრუქტურების და გერმანული საზოგადოების ახალ პირობებთან ადაპტაციის გარკვეულ გამოცდილებას. ამ პერიოდში კოლონიური იდეები აღწევნენ გერმანული საზოგადოების სხვადასხვა ფენებში, სოციალურ-პროფესიულ ჯგუფებში.

კოლონიური პოლიტიკის 1894-1904 წლების მეოთხე ეტაპი იყო გარდამავალი საფეხური კოლონიური ექსპანსიის განვითარებაში და დაემთხვა ხელისუფლებაში ხლოდვიგ ფონ

ჰონოლო-ჰილინგსფიურსტის მოსვლას. კანცლერი ხელს უწყობდა სახელმწიფოს კოლონიური პოლიტიკის გააქტიურებას და საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ორგანიზაციების საქმიანობას. 1896 წ. გერმანიის კოლონიური საზოგადოების ინიციატივით ბერლინში მოეწყო კოლონიური გამოფენა. 1897 წ. ჩინეთის პროვინცია შანდუნში გერმანული ანკლავის შექმნა მიუთითებდა არა მხოლოდ კოლონიურ-ტერიტორიულ გაფართოებას, არამედ, რაიხის კოლონიურ პოლიტიკაში ახალი მიმართულების ფორმირებას – ამ პერიოდიდან კოლონიურმა პოლიტიკამ უფრო შეტევითი ხასიათი მიიღო და იმპერიის საგარეო-პოლიტიკური კურსი იქნეს – „მსოფლიო პოლიტიკის“ – სახელს.

კოლონიური პოლიტიკის მე-5 პერიოდი (1904-1914წწ.) დაუკავშირდა კოლონიზაციის ახალ პერსპექტიულ გეგმებს, რომელიც, ძირითადად, დაემთხვა 1905-1906 წლებში აღმოსავლეთ და 1906-1907 წლებში სამხრეთ-დასავლეთ აფრიკაში დანყებულ აჯანყებებს. ეს პრობლემები მოექცა გერმანიის საგარეო-პოლიტიკური ცხოვრების ცენტრში და შესაბამისად გააქტიურდა დებატები ამ საკითხებზე. ახალი „ჰოტენტოტური ბლოკის“ ფორმირება მიუთითებდა კოლონიური პოლიტიკის მომხრეთა უპირობო გამარჯვებას. ეს პრობლემა იქცა მსოფლიოს საგარეო-პოლიტიკური კურსის ნაწილად. 1907 წ. შედგა კოლონიური უწყების კრება. ხელისუფლებაში მოვიდა კოლონიური ბიუროკრატიის ახალი თაობა, რომელიც დაკავშირებული იყო გერმანიის ფინანსურ-მონოპოლისტურ წრეებთან და რომლის ახალი კურსიც მოასწავებდა კოლონიებში კაპიტალდაბანდებების ზრდას.

გერმანული კოლონიური ჩანაფიქრების გლობალიზაციის პროცესში მოიაზრებოდა გერმანული „შუა აფრიკის“ დაარსების პროექტი, რომლის შემადგენლობაში უნდა ყოფილიყო არა მხოლოდ კაიზერის კუთვნილი კოლონიები, არამედ, ესპანეთის, პორტუგალიის, ინგლისის, საფრანგეთის და ბელგიის კოლონიური სამფლობელოებიც. ეს კოლოსალური სივრცე ერთმანეთს უნდა დაკავშირებოდა რკინიგზებით და საზღვაო-სანაოსნო საშუალებებით.

კაიზერული გერმანიის კოლონიური დაპყრობების პოლიტიკა განვითარდა ეკონომიკის, პოლიტიკისა და იდეოლოგიის მიზანმიმართული ქმედებებით.

გერმანიის კოლონიური პოლიტიკა არ იყო საკმარისად წარმატებული, რომ მაგალითად, დიდი ბრიტანეთის მსგავს კოლონიურ იმპერიად ჩამოყალიბებულიყო, თუმცა, კოლონიური პოლიტიკის გატარებისას, ნაწილობრივ მოიპოვა საერთაშორისო პრესტიჟი, ხოლო მეორე მხრივ, მიღწეული იქნა მისი საგარეო პოლიტიკური მიზნები, რომელთა დახმარებითაც გერმანია შეეცადა გავლენა მოეხდინა ევროპის საგარეო პოლიტიკური ალიანსების ფორმირებასა და დაშლაზე.

ვილჰელმ II-ს გამიზნული ჰქონდა, გერმანია კოლონიური ხელისუფალი გამხდარიყო, თუმცა უცხო ტერიტორიების დასაკუთრების გარეშეც, გერმანიის იმპერიას ეკონომიკური განვითარებით პირველი ადგილი ეჭირა ევროპაში.

გაძლიერდა გერმანიის პოზიციები ახლო აღმოსავლეთში, რაც ხაზგასმით დადასტურდა ბალდადის რკინიგზის მშენებლობის საკითხზე 1901 წელს სპეციალური შეთანხმების ხელმოწერით. თურქეთის სამხედრო მანქანა თანდათანობით დაექვემდებარა გერმანიას.

კაიზერი ამ წარმატებებს ხშირად თავის დამსახურებად თვლიდა და 1911-1912 წლამდე ყურადღება არ გაამახვილა იმ დაბრკოლებებზე, რომლებიც ხელს უშლიდნენ თურქეთში გერმანიის განმტკიცებას. გერმანელ ექსპანსიონისტთა გეგმები ეფუძნებოდა იმ გათვლებს, რომ ასეთი პოლიტიკა, პირველ რიგში, იძლეოდა ახლო აღმოსავლეთში კონკურენტების, რომლებიც გეგმავდნენ ოსმალეთის იმპერიის გაყოფას, პოზიციების დასუსტების შესაძლებლობას, მეორე, მორჩილი სატელიტების მიერ დაცული დიდი ტერიტორიების გადაქცევას გერმანიის კომერციული და სამრეწველო კაპიტალის საქმიანობის სფეროდ და მესამე, თურქეთის მთავრობის მიერ განხორციელებული ექსპანსიონიზმის ტრადიციული პოლიტიკა უზრუნველყოფდა ახალ ტერიტორიებზე გერმანული გავლენის გავრცელებას.

გერმანიის ფლოტის ადმირალის ავგუსტ ფონ ჰერინგენის (1855-1927) შეფასებით, როდესაც 1898 წ. 26 მარტს რაიხ-სტაგმა მიიღო კანონი ფლოტის მშენებლობაზე, იმავდროულად პრუსიულ-გერმანულმა იმპერიამ თავის საბოლოო განაჩენსაც მოაწერა ხელი. გერმანიაში, ერთდროულად სხვადასხვა ომისთვის ემზადებოდნენ: ფლოტში ოცნებობდნენ, როდის დაუპირისპირდებოდნენ ინგლისს, არმიაში კი ფიქრობდნენ საფრანგეთზე სწრაფი გამარჯვება მოეპოვებინათ, რომლის მერეც დაიწყებდნენ შეტევას რუსეთზე, მაგრამ ვითარება ძალზე გართულდა.

1904 წლის 8 აპრილს, ბრიტანეთის გაერთიანებულმა სამეფომ და საფრანგეთმა ხელი მოაწერეს შეთანხმებას, რომლის თანახმადაც, ორივე მხარემ კოლონიური ინტერესების საკითხში კომპრომისს მიაღწია. დიდმა ბრიტანეთმა და საფრანგეთმა დადეს გულითადი შეთანხმება (Entente Cordiale), დაარეგულირეს ტერიტორიული კამათები აფრიკასა და სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიაში და დასხდნენ მოლაპარაკების მაგიდასთან. საფრანგეთი ეგვიპტეში ბრიტანეთის დომინირებას აღიარებდა, ხოლო, დიდი ბრიტანეთი, ცნობდა საფრანგეთის ინტერესებს მაროკოში.

ამის მიუხედავად, შლიფენის გეგმა, პრუსიის გენერალური შტაბის სტრატეგიული გეგმა, სადაც დეტალურად იყო განსაზღვრული საფრანგეთის სწრაფი განადგურება და მისი კაპიტულაციის შემდეგ ომი რუსეთთან, უცვლელი დარჩა.

1905 წელს, გერმანიის გენერალური შტაბის უფროსმა, გენერალმა ფონ შლიფენმა და „ნაცრისფერმა კარდინალმა“ ბარონ ფონ ჰოლშტაინმა ჩათვალეს, რომ დადგა სასურველი მომენტი, მათ გარშემო შეკრული „წრის“ გასარღვევად. მათი გათვლებით: 1. რუსეთმა ახლახან განიცადა გამანადგურებელი მარცხი იაპონიასთან ომში და ახლა ებრძოდა რევოლუციას, რომელიც მას ანადგურებდა. 2. ინგლისის მხარდაჭერა საფრანგეთისადმი ძალიან საეჭვო რჩებოდა და ნებისმიერ შემთხვევაში მას დიდი ეფექტის მოხდენა არ შეეძლო.

მაგრამ, მოვლენები სხვაგვარად განვითარდა: კაიზერის

ჩანაფიქრი, ჩამოეშორებინა რუსეთი ევროპული საქმეებისგან, არ განხორციელდა.

1904-1905 წლების რუსეთ-იაპონიის ომის დასრულების შემდეგ რუსეთსა და დიდ ბრიტანეთს შორის დაახლოება დაიწყო.

1907 წლის აგვისტოში პეტერბურგში ბრიტანეთის ელჩმა არტურ ნიკოლსონმა და რუსეთის საგარეო საქმეთა მინისტრმა ალექსანდრე იზვოლსკიმ ხელი მოაწერეს შეთანხმებას, აზიაში ინტერესთა სფეროების გაყოფაზე. ხელშეკრულების თანახმად, სპარსეთის ჩრდილოეთ ნაწილი რუსეთის ინტერესების სფეროში გადავიდა, სამხრეთ ნაწილი – დიდი ბრიტანეთის, ხოლო ცენტრალური ნაწილი დარჩა ორივე მხარეს კონცესიებისთვის.

ბრიტანულ-ფრანგული ალიანსის და 1892 წლის საფრანგეთ – რუსეთის კონვენციის კოლონიურ-პოლიტიკურ გარიგებებს დაემატა სანკტ-პეტერბურგის შეთანხმება, რომელიც აღმოჩნდა ანტანტის სამხედრო-პოლიტიკური ბლოკის ჩამოყალიბების პროცესის მნიშვნელოვანი ფაქტორი. ეს კავშირები გაფორმდა გერმანიის, ავსტრია-უნგრეთის და იტალიის ბლოკის საპირისპიროდ. ევროპაში საბოლოოდ შეიკრა პოლიტიკური ალიანსები. გერმანიის მომავალი მოქმედებები არსებულ პოლიტიკურ ვითარებას უნდა დაფუძნებოდა.

ფორმალური თვალსაზრისით, ანტანტა კონკრეტული კოლონიური დავების გადაწყვეტა და ორი კოლონიური ხელისუფალის პოლიტიკური თანამშრომლობისთვის გზის გახსნა უფრო იყო, ვიდრე საკავშირო შეთანხმება, რამდენადაც, ამ ხელშეკრულების შემდეგ ბრიტანეთმა აქტიური მონაწილეობა მიიღო კონტინენტზე გამართულ პოლიტიკურ დავებში. გერმანიისთვის, რომელიც ასევე აცხადებდა პრეტენზიას მაროკოზე, ეს შეთანხმება ნიშნავდა საგარეო პოლიტიკური გეგმების ჩაშლას. გერმანულ-ბრიტანული მოლაპარაკებები, რომლებიც 1901 წლიდან მიმდინარეობდა, უშედეგოდ დასრულდა. გერმანიის მთავარ პრობლემად დარჩა ინგლისთან და რუსეთთან ურთიერთობები.

გერმანიასა და ინგლისს შორის ურთიერთობების გაუარესება პირველ რიგში არჩევანის წინაშე აყენებდა მოკავშირეებს,

რომელთაც ზუსტად უნდა გაეთვალათ, თუ რომელ ხელისუფ-  
ალთან ითანამშრომლებდნენ მომავალში.

1897 წლის მაისში გერმანიას, ავსტრია-უნგრეთს და იტა-  
ლიას შორის ხელშეკრულების ვადა ამოიწურა, მაგრამ, სამთა კა-  
ვშირის მონაწილეებმა შეთანხმების აღსადგენად მოლაპარაკე-  
ბები განაახლეს, ვინაიდან საამისოდ საკმარისი მიზეზები ჰქონ-  
დათ. კერძოდ, ავსტრია-უნგრეთისთვის მნიშვნელოვანი გახდა  
ბალკანეთში პოზიციების გაძლიერება, რადგან სამხრეთ სლავ-  
ურ სახელმწიფოებში ეროვნული მოძრაობები ძალზე გაძლი-  
ერდა სწორედ მაშინ, როცა ჰაბსბურგთა იმპერიამ ბულგარეთსა  
და სერბეთზე კონტროლი დაკარგა.

ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე რუსეთის შეჭრა თავიდან  
რომ აეცილებინა, ავსტრიამ-უნგრეთმა გადანყვიტა, ესარგე-  
ბლა სომხურ საკითხთან დაკავშირებით თურქეთში შექმნილი  
კრიზისული ვითარებით და ბალკანეთში თავისი პოზიციების  
განმტკიცებაზე ეზრუნა.

გერმანიას კი არ სურდა ამ ეტაპზე მონაწილეობა მიეღო  
ბალკანეთის საკითხებში, რადგან თავს არიდებდა რუსეთთან  
დაპირისპირებას.

ვილჰელმ II მანამდე გატარებული პოლიტიკა ნათლად  
მიუთითებდა გერმანიის რუსეთთან დაახლოების მცდელობაზე,  
მაგრამ ასეთ ვითარებაში საფრთხე ექმნებოდა სამთა ალიანსს.  
გერმანია ვერ დაუშვებდა სამთა კავშირის დაშლას. გერმანი-  
იდან ავსტრიისა და უნგრეთის ჩამოშორების პერსპექტივა მა-  
შინ, როცა უკვე ფუნქციონირებდა რუსულ-ფრანგული ალიანსი  
გერმანიის იმპერიას არამომგებიან სიტუაციაში აყენებდა. რაც  
შეეხება მეორე მოკავშირესთან, იტალიასთან ურთიერთობას,  
მდგომარეობა აქაც საკმარისად რთული იყო, მასთან მხოლოდ  
საფრანგეთის მიმართ საერთო სიძულვილი აკავშირებდა და შე-  
საბამისად, კავშირიც მყიფე საფუძველზე იდგა.

იტალიის შეიარაღებული ძალების აბისინიაში მარცხის შემ-  
დეგ, ნათელი გახდა, რომ არ არსებობდა მიზეზი, რის გამოც  
იტალიას ალიანსიდან სამხედრო დახმარება უნდა მოეთხოვა.



ბერლინში შიშობდნენ, რომ იტალია გავიდოდა სამთა კავშირიდან და ლონდონის მოლაპარაკებების შედეგად მჭიდროდ დაუკავშირდებოდა ინგლისს.

ტრანსვაალის კრიზისის შემდეგ, ალიანსში გაჩენილი პოლიტიკური ბზარები უფრო ცხადი გახდა. საერთაშორისო ურთიერთობებში ამ პრობლემამ დიდი რეზონანსი გამოიწვია. ევროპის ქვეყნების პოლიტიკური დამოკიდებულებიდან ჩანდა, რომ უფრო მეტად ისინი გერმანულ დიპლომატიას უჭერდნენ მხარს.

დიდი ბრიტანეთის წარმატებულ კოლონიურ პოლიტიკას უკმაყოფილება მოჰყვა, ხოლო გერმანიის მიერ ბურების გულშემატიკვრად თავის წარმოჩენამ ერთი პერიოდი მის მიმართ სიმპატიაც გააჩინა, თუმცა საფრანგეთთან წინააღმდეგობის გამო ეს გარემოება სათანადოდ ვერ იქნა გამოყენებული.

გერმანიას პრეტენზია ჰქონდა არა მარტო ბურების რესპუბლიკაზე, არამედ მის ინტერესებში შედიოდა მაროკოც. ეს მიწები საფრანგეთის ინტერესის სფეროც იყო. უთანხმოებები გარდაუვალი გახდა მაროკოს ორი კრიზისის შემდგომ. პირველი კრიზისი გამოიწვია ანტანტის შექმნამ, რომლის შედეგადაც მაროკო 1905 წლის გაზაფხულზე საფრანგეთის გავლენის ზონაში აღმოჩნდა. მაროკოში ვიზიტის დროს, ვილჰელმ II-მ მაროკოს საკითხზე ინგლის-საფრანგეთის ხელშეკრულება გააკრიტიკა და მოითხოვა მაროკოს „ღია კარის“ პოლიტიკა თუმცა, ავსტრია-უნგრეთის გარდა გერმანიის პრეტენზიებს მხარი არავინ დაუჭირა.

მაროკოს პირველი კრიზისი 1906 წლის აპრილში ესპანეთის ქალაქ ალხესირასის საერთაშორისო კონფერენციაზე დარეგულირდა. მას შემდეგ, რაც ამერიკის შეერთებული შტატების პრეზიდენტმა თეოდორ რუზველტმა მხარი დაუჭირა მაროკოს შესახებ საერთაშორისო კონფერენციის მოწვევის იდეას.

კონფერენციის მუშაობაში მონაწილეობა მიიღო 13 სახელმწიფომ (ამერიკის შეერთებული შტატები, საფრანგეთი, ინგლისი, რუსეთი, გერმანია, იტალია, ავსტრია-უნგრეთი, პორტუგალია, ესპანეთი, ბელგია, შვედეთი, ნიდერლანდები, მაროკო).

საფრანგეთმა არა მხოლოდ სხვა ქვეყნების, არამედ დიდი ბრიტანეთის, რუსეთისა და იტალიის მხარდაჭერაც კი მიიღო. ავსტრია-უნგრეთმა თავის მოკავშირეს ფეფეტური მხარდაჭერა ვერ აღმოუჩინა. რუზველტის გავლენით მიღებულ იქნა კომპრომისული გადაწყვეტილება, რომელიც მომგებიანი იყო ფრანგებისთვის. პოლშტაინის დიპლომატიური ტრიუმფი ხმაურიანი მარცხით და „ნაცრისფერი კარდინალის“ გადადგომით ჩანაცვლდა.

დამტკიცდა მაროკოს ფორმალური დამოუკიდებლობა და დაევალა პოლიციის ზედამხედველობა.

მაროკოს მეორე ანუ ე.წ. „აგადირის კრიზისი“ 1911 წელს დაიწყო. გერმანიამ იგრძნო, რომ მის ეკონომიკურ ინტერესებს საფრთხე შეექმნა მას შემდეგ, რაც საფრანგეთმა ისარგებლა მაროკოს სამოქალაქო ომით, გაგზავნა იქ სამხედრო ექსპედიცია, რომელმაც ბლოკადაში მოაქცია ქალაქი ფესი, რომ მხარი დაეჭირა ადგილობრივი ხელისუფლებისთვის და დაეცვა საფრანგეთის მოქალაქეები. გერმანიაში დაიწყო ძლიერი ანტიფრანგული კამპანია. 1 ივლისს მაროკოს პორტ – აგადირში გერმანული ნავის (ე. წ. „პანტერა“) გამოჩენამ ევროპის სახელმწიფოების შეშფოთება გამოიწვია. ბრიტანეთის მთავრობამ განაცხადა, რომ არ დაუშვებდა მაროკოში გერმანიის გაძლიერებას. ფრანგულ-გერმანული გაჭიანურებული მოლაპარაკებები 4 ნოემბერს დასრულდა შეთანხმებით, რომლის თანახმად გერმანია აღიარებდა საფრანგეთის პროტექტორატს მაროკოს დიდ ნაწილზე საფრანგეთის კონგოს უმნიშვნელო ტერიტორიების სანაცვლოდ.

ომი ამჯერადაც იქნა აცილებული, მაგრამ თანმიმდევრულმა სამხედრო განგაშმა (1905, 1911) ერებსა და მთავრობებში გაზარდა ევროპულ დონეზე სამხედრო შეტაკების საშიშროება, თუმცა, მუდმივად დარჩა ერთი ფეთქებადი ზონა – ბალკანეთი. რუსეთი მხარს უჭერდა იქ პან-სლავისტურ მოძრაობებს, რომლებიც საფრთხეს უქმნიდნენ ავსტრია-უნგრეთის ისედაც მყიფე ბალანსს. ამ უკანასკნელმა გერმანიის კაიზერის ნაჩქარევი დაპირებების ფონზე, 1908 წელს მოახდინა ბოსნია-ჰერცეგოვინას ანექსია. ამ ქმედებას შეეძლო ევროპული ომის პროვოცი-

რება მოჰყოლოდა, მაგრამ რუსეთმა სცნო იგი სრუტეებზე თავისუფალი გავლის უფლების აღიარების სანაცვლოდ (ერცლად იხ. გვ. 243).

გერმანიის მმართველი წრეების მისწრაფებებმა დიდ ხელისუფალთა შორის ლიდერობისკენ და განუზომელმა მოთხოვნებმა, დააჩქარა დაპირისპირებები კონკურენტებთან, რომლებმაც გერმანიის წინააღმდეგ ერთობლივი მოქმედებების გზას მიმართეს. 1905 წლის ბოლოს ვილჰელმ II იძულებული გახდა ელიარებინა ანტიგერმანული სამხედრო კოალიციის არსებობა.

გერმანიის მილიტარისტული წრეები შეეცადნენ გართულებული სიტუაცია, გამოეყენებინათ საფრანგეთთან პრევენციული ომის სანარმოებლად, თუმცა ომის გაჩაღება არ გამოუვიდათ, რუსეთში განვითარებული მოვლენების გამო, რომლებიც გერმანიის ავანტიურას თავისებურად ხელს უმართავდნენ და ამავე დროს ემსახურებოდნენ სამხედრო მილიტარისტული წრეების ინტერესებსაც.

მსოფლიო არენაზე ძალთა გადაჯგუფება მიუთითებდა, რომ გერმანია აღმოჩნდა საერთაშორისო იზოლაციის ზღვარზე. „კანცლერმა ბიულოვმა და მისმა მარჯვენა ხელმა, საგარეო საქმეთა სამინისტროს მრჩეველმა, ფრიდრიხ ჰოლშტაინმა მოვლენების სახიფათო შემობრუნება გააცნობიერეს მხოლოდ ალბესირასის კონფერენციის შემდგომ, ხოლო ანტანტის ბლოკის ჩამოყალიბების შემდეგ ეს ფაქტი ეჭვს აღარ იწვევდა“ [8; 205].

რაიხსკანცლერ ბიულოვის მთავარი საზრუნავი პირველ ეტაპზე გახდა, დაეცვა რაიხსტაგის წინაშე გერმანიის იტერვენციის პოლიტიკა ჩინეთში, კანცლერი შემდგომშიც არაერთხელ გამოვიდა პარლამენტში განმარტებებით, გერმანიის საგარეო ინტერესების მიმართულების საკითხებზე. 1906 წლამდე იმპერიის საგარეო პოლიტიკას ძირითადად განსაზღვრავდა ფრიდრიხ ჰოლშტაინი, რომელიც ესწრაფვოდა რუსეთთან და ინგლისთან ნონასწორობის შენარჩუნებას, რომ შემდეგ ისინი ერთმანეთისთვის დაეპირისპირებინა.

ინგლის-ბურების ომში, გერმანიის მიერ ინგლისის კოლონ-

იური პოლიტიკის გაკრიტიკებამ, გააუარესა გერმანია-ინგლისის ურთიერთობები. 1904 წელს ინგლის-საფრანგეთის შეთანხმებამ გერმანიის იმპერია იზოლირებულ მდგომარეობაში დატოვა მაროკოს პირველ კრიზისში. რაიხსკანცლერმა 1906 წ. ნოემბერში რაიხსტაგში გამოსვლისას გერმანიის მოწინააღმდეგენი დაადანაშაულა გერმანიის მტრულ გარემოცვაში (Einkreisung) მოქცევის მცდელობაში.

1906 წლის ბოლოს, კანცლერის ინიციატივით რაიხსტაგის გაშვებასთან და ახალი არჩევნების დანიშვნასთან დაკავშირებით, გერმანიაში პარტიულ-პოლიტიკური მდგომარეობა სერიოზულად შეიცვალა. ბიულოვის კომბინაციის მიზანი იყო კონსერვატორების და ლიბერალური პარტიების ბლოკის შექმნა, რომლის შედეგადაც სოციალ-დემოკრატები და ცენტრის კათოლიკური პარტია უნდა დარჩენილიყვნენ ოპოზიციაში. ბიულოვის ეს ჩანაფიქრი მიმართული იყო სოციალ-დემოკრატების წინააღმდეგ, მაგრამ ადმირალმა ტირპიცმა არ დაუჭირა მხარი ამ იდეას, რადგან შიშობდა, რომ ცენტრი, რომელიც აქტიურად უჭერდა მხარს ფლოტის საკითხს, შეწყვეტდა საზღვაო მშენებლობის პროგრამის მხარდაჭერას. ის ფაქტი, რომ 1906 წ. ინგლისმა ჩაუშვა წყალში პირველი დრედნოუტი, ადმირალისთვის ძალზე პრინციპული გახდა.

„მთელი ეს წლები ადმირალი ტირპიცი მხარს უჭერდა ცენტრის პარტიას და 1900 წ. ანტიიუზუიტური კანონის გაუქმების მომხრედაც გამოვიდა“. [9; 157]. კანცლერის აზრით, სოციალ-დემოკრატებისგან ნაკლები საშიშროება იყო მოსალოდნელი, მით უფრო, რომ მათმა ერთ-ერთმა ლიდერმა გ. შტრეზემანმა 1904 წ. საზღვაო პროგრამასაც კი დაუჭირა მხარი. კანცლერი იმასაც ითვალისწინებდა, რომ „დასახული გეგმის განხორციელება გერმანელი მშრომელებისთვის სამუშაოს და ჯამაგირის გაჩენის პერსპექტივას იძლეოდა“. [10; 74-75].

გერმანიის იმპერიის ერთ-ერთ სერიოზულ შიდაპოლიტიკურ პრობლემას XIX – XX საუკუნეების მიჯნაზე წარმოადგენდა ფლოტის მშენებლობის საკითხი.

სამხედრო-საზღვაო ფლოტის მშენებლობის საკითხი – ეს პრობლემა აქტუალური გახდა ჯერ კიდევ XIX ს-ს 90-იან წლებში. 1897 წელს სამხედრო-საზღვაო ფლოტის მშენებლობის მასშტაბურმა პროექტმა მიიპყრო საზოგადოების ყველა ფენის ინტერესი, გავლენა მოახდინა გერმანული პარტიების პოლიტიკურ კურსზე და მჭიდროდ დაუკავშირდა ქვეყნის საშინაო პოლიტიკას, კერძოდ, ეკონომიკურ და სოციალურ სფეროებს.

სამხედრო ფლოტის მშენებლობის ძირითადი ეტაპები დაემთხვა ბერნარდ ფონ ბიულოვის კანცლერობას, რომელიც ფლოტის მშენებლობის იდეოლოგიას და თეორეტიკოსთან ალფრედ ფონ ტირპიცთან ერთად მოქმედებდა. მათ შეძლეს, რამოდენიმე წელიწადში აეშენებინათ მაღალი ხარისხის საბრძოლო ხომალდების საკმაოდ დიდი რაოდენობა, რასაც შედეგად მოჰყვა ინგლისთან ურთიერთობების მკვეთრი გამწვავება. ჯერ კიდევ 1897 წლის თებერვალში სახელმწიფო მდივნის თანამდებობაზე ბიულოვის კანდიდატურის განხილვისას, თავის კომენტარში გერმანელი დიპლომატი ფონ ჰოლშტაინი შენიშნავდა, რომ „კაიზერს სჭირდება კანცლერი, რომელიც შესძლებს გააცნობიეროს, ჩვენი ფლოტის სწრაფი და დიდი მასშტაბებით შექმნის გარდაუვალი აუცილებლობა“. [165; 9].

ბიულოვი, ვიდრე რაიხსკანცლერი გახდებოდა, იმყოფებოდა სახელმწიფო მდივნის თანამდებობაზე და ფლოტი მისთვის მოიაზრებოდა საგარეო – პოლიტიკურ პრობლემად. ის ნაკლებად ინტერესდებოდა ფლოტის საკითხებით და ემხრობოდა კონტინენტურ პოლიტიკას.<sup>36</sup> განხილვის შედეგად კანონი მიიღეს, ხოლო ბიულოვი შეეცადა უფრო მეტად ყოფილიყო გარკვეული ყველა საკითხში, რომელიც საზღვაო ფლოტს ეხე-

---

36 ბიულოვმა მალე გააცნობიერა, რომ ვილჰელმ II ოცნება იყო ძლიერი ფლოტის მშენებლობა და კარიერული წინსვლა თუ სურდა, საჭირო იყო ამ მიმართულებით დაუყოვნებლივ გადაედგა ნაბიჯი. სწორედ ამ მიზეზით, 1897 წელს ფლოტის მშენებლობის პირველი კანონის განხილვისას ბიულოვი გამოვიდა გერმანული სამხედრო-საზღვაო ფლოტის უშუალო დამაარსებელის ადმირალ ტირპიცის პროგრამის მხარდამჭერად. Билов В. Ф. Державная Германия. Пг.; М., 1915. С. 12.

ბოდა და დაინტერესდა ფლოტის პრობლემის შესწავლით. შემდგომში ბიულოვი მუდმივად აცხადებდა, რომ თავისი „სახელმწიფო საქმიანობის მთავარ ამოცანად თვლიდა გერმანიის უზრუნველყოფას ძლიერი სამხედრო ფლოტით“ [215; 214].

ადმირალი და კანცლერი სამხედრო-საზღვაო პროგრამის სისრულეში მოსაყვანად, რაც სერიოზულ ფინანსებს უკავშირდებოდა, მრავალი წლის მანძილზე დაუღალავად თანამშრომლობდნენ. ფინანსური რესურსების მოძიება იმ პირობებში, როდესაც იმპერიის ფინანსების უდიდესი ნაწილი კოლონიურმა ექსპანსიამ შთანთქა, საკმაოდ დიდ ძალისხმევას ითხოვდა. კანცლერის მცდელობამ, გადაეჭრა ეს საკითხები 1904 და 1906 წლებში, შედეგი ვერ გამოიღო. კონსერვატორებმა ორჯერ ჩააგდეს ხელისუფლების კანონპროექტი გადასახადების გაზრდასთან დაკავშირებით. კანცლერმა კურსი აიღო ახალ ფინანსურ რეფორმაზე, რომლის თანახმად იზრდებოდა გერმანელი იუნკრების გადასახადები, შედეგად, აგრარულმა მენარმეებმა სერიოზული წინააღმდეგობა გაუწიეს ბიულოვს. კანცლერმა დახმარება სთხოვა საზღვაო სამსახურთან დაკავშირებული წრეების სპეციალისტებს.

ერთ-ერთი მათგანი იყო საიმპერიო საზღვაო სამსახურის შეფი ერნსტ ფონ ჰალე, რომელმაც გაშალა ფართო კამპანია პრესაში, მან შეძლო მიეზიდა მეცნიერების და ეკონომისტების დიდი ნაწილი,<sup>37</sup> რომლებიც ფლოტის მშენებლობის გაფართოების აუცილებლობაზე საუბრობდნენ და შესაბამისად ამართლებდნენ გადასახადების ზრდას, მეორე მხრივ, თავად ფლოტის დაარსება ითხოვდა უზარმაზარ რესურსებს, რაც გარკვეულ-

---

37 ეკონომისტები: ადოლფ ვაგნერი, ვილჰელმ ჰერლოფი, ისტორიკოსი კარლ ლამპრეხტი, ბერლინის უნივერსიტეტის რექტორი ვილჰელმ კელი და სხვ. პუბლიცისტური ლიტერატურის დიდი ნაკადი ამართლებდა გადასახადების ზრდას ფლოტის მშენებლობის აუცილებლობის მოტივით. Bamberger G. Erbrechtsreform: ein sozialpolitischer Vorschlag zur Befestigung der Reichsfinanzen. Berlin, 1908. გერმანიის მმართველ წრეებს არასდროს დაუფარავთ, რომ ფინანსური რეფორმა ქვეყნის „თავდაცვისუნარიანობის“ გაძლიერების მიზნით ტარდებოდა Sydow R. v. Furst Bulow und die Reichsfinanzreform 1908-1909 // Front wider Bulow. Munchen, 1931. S. 113.

ნილად, აიძულებდა კანცლერს მოეხდინა შიდაპოლიტიკური კურსის კორექტირება.<sup>38</sup> 1906 და 1908 წლებში რაიხსტაგში გამოსვლისას ბიულოვი დაჟინებით უმტკიცებდა დეპუტატებს სამხედრო-საზღვაო კანონების მიღების აუცილებლობას და ღიად ეწინააღმდეგებოდა, ჰააგის 1907 წ. სამშვიდობო კონფერენციის დღის წესრიგში, საზღვაო შეიარაღების შეზღუდვის საკითხის შეტანას, რასაც მოითხოვდა ინგლისის მხარე. ვითარება ინგლისთან, იმდენად დაიძაბა, რომ ინგლისი უკვე მთავარ მტრად მოიაზრებდა გერმანიას. 1908 წ. აგვისტოში ვილჰელმ II ინგლისის ელჩთან საუბარში მტკიცედ განაცხადა, რომ გერმანელების მიერ საზღვაო შეიარაღების ზრდა და ფლოტის მშენებლობა მხოლოდ თავდაცვითი ხასიათის ღონისძიება იყო და არა რომელიმე ქვეყნის, განსაკუთრებით კი დიდი ბრიტანეთის, საწინააღმდეგო მოქმედება. რაიხსკანცლერი ცდილობდა ურთიერთობების დასარეგულირებლად ინგლისელებთან დაუყოვნებლივი მოლაპარაკებები ეწარმოებინა ფლოტის პრობლემაზე.

გერმანია-ინგლისის დაპირისპირება სამხედრო-საზღვაო მშენებლობის საკითხში უაღრესად გამწვავდა, ჯერ კიდევ, 1904-1905 წლებში, მას შემდეგ, რაც გერმანიამ დაიწყო თავის ბოლო საზღვაო კანონის თანმიმდევრული და მიზანმიმართული განხორციელება. ეს იყო პირველი რეალური შესაძლებლობა, როცა დიდმა ბრიტანეთმა შეძლო „გერმანიის პრობლემის“ მოგვარება

38 XIX-ის ბოლოს გავრცელდა ამერიკელი სწავლულის ა. მეჰენის პროპაგანდისტული ნაშრომი ძლიერი ფლოტის დაარსებაზე. Мэхэн А. Т. Влияние морской силы на историю, 1660-1783. М., 2002. ვილჰელმ II პატივს სცემდა მას და მისი შრომებს კარგად იცნობდა. რთული სათქმელია რამდენად ღრმად იცნობდა მის შრომებს ბიულოვი, თავის მეშუარეობაში ამაზე არ საუბრობდა, მაგრამ, 1898 წ., ესპანეთ-ამერიკის ომთან დაკავშირებით, ფ.ა. კრუპის მისამართით გაგზავნილ წერილში აღნიშნავდა, რომ ა. მეჰენი სრულიად მართალი იყო, როდესაც წერდა, რომ ფლოტი ნამდვილად ახდენს სერიოზულ გავლენას ისტორიაზე. Бюлов В. ф. Державная Германия. Пг.; М., 1915. С. 12.. ბიულოვი 1913 წ. წერდა, რომ „სრულყოფილი ფლოტის შექმნა ბისმარკის გადადგომის შემდეგ იყო გერმანიის პოლიტიკის მთავარი და უსერიოზულესი ამოცანა..“ Bulow B. v. Denkwürdigkeiten. Bd. I-4. Berlin, 1930-1931. <http://www.disserscat.com/content/germano-angliiskoe-morskoe-sopernichestvo-v-1900-1914>.

სამხედრო გზით, გაანადგურა გერმანელების აშენებული ფლოტი. როგორც ერთი, ისე მეორე მხრიდან განპირობებული მიზეზებით, დაიწყო საკითხის მშვიდობიანად მოგვარება. შექმნილი პრობლემიდან, რომელიც საშიშროებას უქადდა არა მხოლოდ გერმანია – ინგლისის ურთიერთობას, არამედ ევროპის უსაფრთხოებასაც, ორივე ქვეყანა გამოსავალს განსხვავებულად ხედავდა: ინგლისელები თვლიდნენ, რომ საჭირო იყო ინგლისის ფლოტის არა მხოლოდ რაოდენობრივი, არამედ ხარისხობრივი უპირატესობაც. გერმანელებს კი მიაჩნდათ, რომ საჭირო იყო მთელი ეკონომიკური შესაძლებლობების გამოყენება, საკუთარი დრედნოუტების ასაგებად, რაც დააფიქსირეს 1906 წ. საზღვაო კანონშიც.

გერმანია-ინგლისის ურთიერთობები სამხედრო-საზღვაო მშენებლობის საკითხში ახალ ფაზაში შევიდა, სადაც განმსაზღვრელი გახდა მოლაპარაკებების ფაქტორი. დიდმა ბრიტანეთმა, გერმანიის საზღვაო მოთხოვნებს რომ დაპირისპირებოდა, სცადა, საერთაშორისო სამართლებრივი წესრიგის მეშვეობით, საზღვრებში მოექცია ფლოტის მშენებლობის ზრდა. 1907 წ. ჰააგის მეორე სამშვიდობო კონფერენციაზე ინგლისის წარმომადგენელი გამოვიდა საზღვაო შეიარაღების შეზღუდვის მოთხოვნით. ცხადია, გერმანიისთვის ამ „მშვიდობიანი ინიციატივის“ ანტიგერმანული ხასიათის გაგება რთული არ იყო, სწორედ ამის გამო, გერმანიის ხელისუფლების მეთაურმა, ბიულოვმა, ოფიციალურად განაცხადა, რომ გერმანია არავითარი პირობის სანაცვლოდ, არ იტყოდა უარს თავის საზღვაო კანონზე. შემდგომში ვითარება უფრო გამწვავდა. 1908 წ. მოლაპარაკებები შედგა თავად ვილჰელმ II და ედუარდ VII შორის. არც ერთ მხარეს არ სურდა თავისი საზღვაო პოლიტიკის პრინციპების და სტრატეგიის შეცვლა. 1909 წლის დასაწყისში წარმოიქმნა მთელი რიგი პრობლემები გერმანია-ინგლისის ურთიერთობებში, რომელთაგან ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი კვლავ გახდა სამხედრო-საზღვაო პრობლემა.

1909 წლიდან გერმანია, არა მხოლოდ დე ფაქტოდ, არამედ



დე იურედაც, ინგლისის მთავარ საზღვაო მეტოქეს წარმოადგენდა. მიუხედავად ასეთი დაძაბული ურთიერთობებისა, არ იყო გამოორიცხული, ორივე მხარეს ეცადა – როგორმე გამოსულიყო „საზღვაო ჩიხიდან“. გერმანიას იმ მოტივით, რომ მას, ევროპული ომის შემთხვევაში, სჭირდებოდა პოლიტიკური ხელშეკრულება ინგლისის ნეიტრალიტეტზე, რისთვისაც უპირობოდ დათანხმდებოდა ფლოტის საკითხზე შეთანხმებას. უპირობოდ, იმიტომ, რომ თავად გერმანიის ხელისუფლების შიგნით ამ ეტაპზე არ იყო ერთიანი პოლიტიკური გეზი. ბიულოვი და საგარეო პოლიტიკური უწყება სულ უფრო მეტად იჩენდნენ მისწრაფებას ფლოტის მშენებლობის ტემპის შენელებისკენ, ხოლო ადმირალ ტირპიცს და კაიზერს ამ საკითხში უფრო ხისტი პოზიცია ეჭირათ.

ვილჰელმ II იდეას – სამთა კავშირთან ინგლისის შეერთებაზე – ინგლისის მხარე აშკარად ვერ მიიღებდა. საზღვაო პოლიტიკის საკითხში რაიხსკანცლერის ტაქტიკის უთანხმოება კაიზერის და ტირპიცის სტრატეგიული ხაზთან, გახდა ბიულოვის გადადგომის ერთ-ერთი მიზეზი. 1909 წლის ივნისში ჩავარდა ფინანსური რეფორმის პროექტი. რაიხსტაგმა უარი განაცხადა, მიეღო გადამუშავებული სახელმწიფო ბიუჯეტის პროექტი. საგარეო-პოლიტიკურ ასპექტს რაც შეეხება, ბიულოვი მივიდა დასკვნამდე, რომ ინგლისთან ურთიერთობა სერიოზულად გამწვავდებოდა. 1909 წლის 14 ივლისს ბიულოვი გადადგა. გერმანია-ინგლისის საზღვაო ურთიერთობის „წრეების კვადრატის“ [3:48] პრობლემა გადავიდა, გერმანიის იმპერიის მორიგი კანცლერის, თეობალდ ბეთმან-ჰოლვეგის პრეროგატივაში.<sup>39</sup>

ახალი კანცლერი განსაკუთრებული პოპულარობით არ სარგებლობდა. მასში უფრო ხედავდნენ უნივერსიტეტის პრო-

---

39 თეობალდ თეოდორ ფრიდრიხ ალფრედ ფონ ბეთმან ჰოლვეგი –Theobald Theodor Friedrich Alfred von Bethmann Hollweg;; 29.11 1856 – 2.01. 1921, – გერმანიის პოლიტიკური მოღვაწე, 1905 წ. პრუსიის შინაგან საქმეთა მინისტრი, 1907 წ. იმპერიის სახელმწიფო მდივანი, 1909–1917 წწ. გერმანიის იმპერიის რაიხსკანცლერი. H. J. Henning: Deutschlands Verhältnis zu England in Bethmann Hollwegs Außenpolitik 1909–1914. Dissertation, Köln 1962.

ფესორს, რომელიც გარშემომყოფთა ნებისმიერ პროტესტს მენტორის ტონით და ხანგრძლივი ლექციით აძლევდა პასუხს. კანცლერის კრიტიკოსებში ერთ-ერთი პირველი იყო ვილჰელმ II, რომელიც „ბრალს სდებდა კანცლერს, რომ ის იყო „პაციფისტი“, იმავდროულად აღიარებდა, რომ კანცლერის მიზნები სრულად შეესაბამებოდა მის პოლიტიკას. კაიზერის მტკიცებით, კანცლერისთვის რჩევები თავად რომ არ მიეცა, ის შეცდომას შეცდომაზე დაუშვებდა“. [200;281] ბეთმან-ჰოლვეგს წინააღმდეგობას უწევდა მჭიდროდ შეკრული ბლოკი, რომელსაც მი-აჩნდა, რომ წარმატებული ომი იყო ერთადერთი გზა, მონარქიის ავტორიტეტის აღსადგენად და იმპერიის მტრებთან გას-ამკლავებლად.

კანცლერის სახელი ასოცირდება, პირველი მსოფლიო ომის დაწყების უშუალო დამნაშავეებთან. საგარეო პოლიტიკაში პირველ რიგში, სცადა რუსეთთან ურთიერთობების გაუმჯობე-ლება, ინგლისზე ზეწოლის მოხდენის მიზნით, მაგრამ, სასურვე-ლი შედეგები ვერ მიიღო. მაროკოს მეორე კრიზისის დროს ვერ შეძლო შეწინააღმდეგება საგარეო საქმეთა სახელმწიფო მდივნის, კიდერლენ-ვეხტერის აგრესიულ კურსთან, მხოლოდ მოგვიანებით (კიდერლენ-ვეხტერის გარდაცვალების შემდეგ), შეძლო აქტიურად ჩარეულიყო საგარეო პოლიტიკაში და ეცადა ინგლისთან ურთიერთობების დარეგულირება.

ჰოლვეგის კანცლერობას დაემთხვა გერმანიის იმპერი-ისთვის ყველაზე საგანგაშო პერიოდი, მსოფლიო ომის წინა და მიმდინარე პერიოდი, თითქმის დასასრულამდე. მისი კან-ცლერობისას მოხდა ანტანტის კრისტალიზაცია, პირველი ბალკანური ე. წ. ბოსნიის კრიზისი, მაროკოს კრიზისი, დაუს-რულებელი უთანხმოებები ახლო აღმოსავლეთში ბალდადის რკინიგზის გამო, რომელსაც მალე მოჰყვა პირველი მსოფლიო ომის პრელუდიად წოდებული ბალკანეთის ომები. გერმანიის ისტორიის ასეთ საპასუხისმგებლო პერიოდში კი ქვეყნის სათ-ავეში აღმოჩნდა პოლიტიკაში სრულიად დაბნეული პიროვნება. კანცლერს ადარებდნენ „ზლაპრის გმირს, რომელსაც თავისივე

გამოხმობილი სულების შიში ჰქონდა.“<sup>40</sup>

კანცლერი თეობალდ ფონ ბეთმან-ჰოლვეგი თავისი თვისებებით იყო ტიპური პრუსიელი მოხელე, საქმიანი, ენერგიული და კომუნიკაბელური. კანცლერს საშინაო პოლიტიკაში ადრიდანვე ჰქონდა გამოცდილება, რაც არ შეიძლება ითქვას, საგარეო და სამხედრო საკითხებზე, იმ ორ მნიშვნელოვან სფეროზე, რომლებიც ამ ეტაპზე სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი იყო გერმანიისთვის. რთულ ვითარებებში ის ითვალისწინებდა კაიზერის რჩევებს და მალე მისი ნდობაც მოიპოვა.

ჰოლვეგის კანცლერობისას ურთიერთობები ძალზე დაიძაბა ლიბერალებსა და კონსერვატორებს შორის, რის გამოც მას არ გამოუვიდა მნიშვნელოვანი სოციალური ცვლილებების განხორციელება. კანცლერმა ადრე გატარებული სოციალური ღონისძიებების განახლება-განვითარებაზე გააკეთა აქცენტი. ერთ-ერთი მთავარი გახდა მედიცინის სფეროს განვითარება: სახელმწიფომ გაზარდა ექიმების რაოდენობა, გააფართოვა სამედიცინო დაწესებულებების ქსელი, აფთიაქების რიცხვი. გარდა ამისა ხელისუფლება დაინტერესდა ბავშვების საკითხებით: დაიწყო „ბავშვთა სახლების“ მშენებლობა, რომლებიც თავისი ფუნქციებით განსხვავდებოდა ამ დაწესებულებათა დანიშნულების თანამედროვე გაგებისგან. იმ დროისათვის ეს სახლები საზაფხულო ბანაკების და სანატორიუმების როლს ასრულებდნენ, სადაც ყოველწლიურად მაისიდან სექტემბრამდე მიჰყავდათ ბავშვების სხვადასხვა ნაკადი დასასვენებლად თითო თვით, ძირითადად ღარიბთა უბნებიდან.

1892-1910 წლებში გაიზარდა ინვალიდობის დაზღვევის დინამიკა და შესაბამისად, დაზღვეულთა რაოდენობაც. კანცლერმა ჰოლვეგმა, ფაქტობრივად, გააფართოვა ბისმარკის მიერ მიღებული კანონები მშრომელთა სოციალური უზრუნველყოფის საკითხებზე: დაიწყო მრეწველობაში დასაქმებულ ბავშვთა რაოდენობის შეზღუდვა, სახელფასო ანაზღაურების მატება, სანარმოებში შენარჩუნდა დიდი განსხვავება კვალიფიციურ

და არაკვალიფიციურ მშრომელთა ხელფასებში. გააქტიურდნენ სოციალური დახმარების საზოგადოებრივი ინსტიტუტები, როგორებიც იყვნენ: „გერმანიის საზოგადოებრივი ჯანდაცვის საზოგადოება“, „გერმანიის მეურვეობისა და ქველმოქმედების საზოგადოება“, რომლებმაც მრავალრიცხოვან უწყებებთან ერთად შექმნეს პირობები ჯანდაცვის სფეროში სოცუზრუნველყოფის, სოციალური დახმარებების მასშტაბების შემდგომი გაფართოებისთვის“ [51;162].

სახელმწიფოს ძალისხმევის მიუხედავად, პრაქტიკულად, ბისმარკის მიერ აღებული კურსი მაინც შეიზღუდა: ჰოენლოეს კანცლერობისას თითქმის ყველა წინადადება და პროექტი დაიბლოკა, მათი ავტორები კი გაათავისუფლეს. ბიულოვის პერიოდში შეიცვალა დამოკიდებულება სოციალ-დემოკრატიულ პარტიასთან და ახალი სოციალური კანონმდებლობა არ შემუშავებულა. რაც შეეხება ახალ კანცლერს, მისი ხელისუფლება ძირითადად, ცდილობდა სოციალური რეფორმების გაფართოებით ჩაეხშო სოციალურ-ეკონომიკურად დაძაბული სიტუაცია, იქ, სადაც ამას საჭიროება მოითხოვდა, მაგ: ასე მოხდა მეშახტეთა გაფიცვის დროს, რომელზედაც ზემოთ მივუთითეთ.

საბოლოოდ, გერმანიის იმპერიის კანცლერებისა და კაიზერების სოციალური პოლიტიკის შედეგად მოხდა იმპერიის მოსახლეობის სოციალური სტატუსის შედარებითი გაუმჯობესება.<sup>41</sup>

ჰოლვეგის კანცლერობა დაემთხვა ქვეყანაში შიდაპოლიტიკური ვითარების მკვეთრ გაუარესებას. გერმანია შეეჯახა არა მხოლოდ დიდი ბრიტანეთის, საფრანგეთის და რუსეთის კოალიციას (Entente Cordiale), არამედ აღმოჩნდა შიდა იზოლაციის საშიშროების წინაშეც. სოციალ-დემოკრატების მემარცხენე

---

41 ცხოვრების დონის და სიცოცხლის ხანგრძლივობის მიხედვით (ნიმუშად აღებულია ინგლისი 1913 წ.=100), გერმანიაში ეს მაჩვენებელი 95,3 შეადგენდა და გამოდიოდა ევროპაში მე-7 ადგილზე; დანიის, ნიდერლანდების, დიდი ბრიტანეთის, შვეიცარიის, შვედეთის და ნორვეგიის შემდეგ. Бродберри С. Кембриджская экономическая история Европы нового и новейшего времени- М. 2013г т.2. с. 162.

ფრთის წარმომადგენლები, რომელთაც გამარჯვება მოიპოვეს არჩევნებზე, სოციალიზმის ერაზე ოცნებობდნენ, ლიბერალებსაც აღარ სურდათ იუნკერების დაფინანსება, მათი აზრით, გერმანიას თუ სურდა განვითარების დასავლური კურსი აერჩია, პირველ რიგში იუნკერების პრობლემა უნდა გადაეჭრა. ანტიუნკრული განწყობა სუფევდა მემარჯვენე ფრთაშიც. ნაციონალ-ლიბერალები, რომელიც ძირითადად საშუალო ფენის პროტესტანტებით იყვნენ წარმოდგენილი, თვლიდნენ, რომ უნდა შეექმნათ ეფექტური სახელმწიფო, რომელსაც საერთო არ ექნებოდა დასავლურ მოდელთან. ეს იყო გერმანიის ისტორიაში ერთ-ერთი გარდამავალი მომენტი. ყველა და მათ შორის იუნკერებიც გრძნობდნენ, რომ მხოლოდ ომით შეინარჩუნებდნენ პრივილეგიებულ მდგომარეობას. მათი განწყობა – „მსოფლიო ბატონობა ან სრული მარცხი“ („Weltmacht oder Untergang“) – კარგად ჩანს გერმანიის კავალერიის გენერლის, სამხედრო მწერლის და ისტორიკოსის ფრიდრიხ ფონ ბერნჰარდის (1849-1930) წიგნში „გერმანია და მომავალი ომი“ („Deutschland und Der Nächste Krieg“).<sup>42</sup> კანცლერი აცნობიერებდა, რომ გერმანიის პოლიტიკური სისტემა ითხოვდა დაუყონებლივი რეფორმების გატარებას. რაიხსტაგის მნიშვნელობა ამ პერიოდისთვის მეტად გაზრდილია, კანცლერის პოლიტიკა აწყდება სასახლის კარის, მოსახლეობის და სამხედროების წინააღმდეგობას. ბეთმან-ჰოლვეგმა სცადა, შეეცვალა ორტურიანი არჩევნები პირდაპირით და გაეფართოვებინა ამომრჩეველთა რიცხვი პრივილეგიებული პირველი კლასის ხარჯზე, მაგრამ კონსერვატორ-პროტესტანტული ბლოკი რეფორმას უარყოფითად მოექიდა. „კანცლერმა წარუმატებლობა განიცადა მაშინაც, როცა ელზას-ლორენის ავტონომიის გაფართოების გზით სცადა მისი მჭიდროდ ინტეგრაცია იმპერიაში, პროვინციამ მიიღო განსაზღვრული თვითმართველობა. კანცლერს არ გამოუვიდა პრუსიაში პოლონელ უმცირესობასთან ურთიერთობის გაჯან-

42 <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/6ES4O6WADLGPKE LUEWD7N3X34PIX6YY>

საღებაც" [76; 79-80].

გერმანიის საზოგადოების მილიტარიზაციამ კულმინაციას მიაღწია, ამ პერიოდში განვითარებული მოვლენები ღიად მიუთითებდა გერმანული ნაციონალიზმის განმათავისუფლებელი სულის დაკარგვაზე და კურსის აღებას „მსოფლიო ჰეგემონობაზე“. „მაღალ წრეებში „მილიტარისტული სტილი“ თანდათან პოპულარული და „მოდური“ გახდა. ...მილიტარისტულ პროპაგანდას ხელს უწყობდა თავად კანცლერიც, რომელიც რაიხსტაგში პირველი გამოსვლისას მაიორ-რეზერვისტის ფორმაში იყო ჩაცმული [76;81]“. ომის პროპაგანდას ენეოდნენ პანგერმანული კავშირი და სხვა მრავალრიცხოვანი მილიტარისტულ-ნაციონალისტური ორგანიზაციები.

ნაციონალური პატრიოტიზმის მიმდევრები გამოჩნდნენ სოციალ-დემოკრატების მემარჯვენე ფრთაშიც. გერმანიის მმართველი წრეები ცდილობდნენ ხალხის ცნობიერება შეემზადებინათ გერმანიის მსოფლიო ხელისუფალის რანგში ასაყვანად. ამ მოძრაობის მთავარი ძალა – „საიმპერიო კავშირი“ – ასი ათასობით წევრს ითვლიდა. გაძლიერდა ეროვნული უმცირესობების შევიწროება. ვილჰელმ II-ის ბრძანებით, მკაცრად უნდა დაესაჯათ ის პირები, ვინც გერმანულ და ებრაულ სისხლს ერთმანეთში აღრევდა. პოპულარული ხდება პანგერმანელი გენერლის ფ.ბერნჰარდის წიგნი – „გერმანია და მომავალი ომი“<sup>43</sup>, ავტორი აქცენტს აკეთებდა გერმანელთა ბიოლოგიურ უპირატესობაზე და ომს გარდაუვალ აუცილებლობად სახავდა.

1912 წლის არჩევნების შედეგად სოციალ-დემოკრატები რაიხსტაგის უძლიერეს ფრაქციად იქცნენ. სოც-დემოკრატების გამარჯვებას მოჰყვა პანიკა მემარჯვენეთა ბანაკში. ასეთ ვითარებაში, ადმირალ ტირპიცის გავლენით კანცლერმა სცადა, მოეძიებინა ფინანსები ფლოტის მშენებლობისთვის, გაეფართოებინა და დაეფინანსებინა არმია. იმის გათვალისწინებით, რომ გერმანიის თითქმის ყველა ფენა მეტნაკლებად გაიჟღინთა

43 Bethmann Hollweg Th. Betrachtungen zum Weltkrieg, I-II. – Berlin: Hobbing, 1919-1921. <http://militera.lib.ru/memo/german/bethmann-hollweg-t01/index.html>

ნაციონალიზმის და შოვინიზმის იდეებით, რასაც ემატებოდა აგრესიული საერთაშორისო ფონი, აუცილებელი გახდა ქვეყნის თავდაცვისუნარიანობის განმტკიცება.

მილიტარიზმის და ნაციონალიზმის დემონსტრირებად იქცა 1913 წლის ნოემბერში ელზასის ქ. ცაბერნში განვითარებული მოვლენები – ე. წ. ცაბერნის კრიზისი „... ერთ-ერთმა ოფიცერმა რეკრუტების წინაშე გამოსვლისას ადგილობრივი მოსახლეობის მისამართით შეურაცხყოფელი სიტყვები გამოიყენა, რასაც მოჰყვა უარყოფითი რეაქცია და მთელი რიგი გამოსვლები პრუსიის არმიის წინააღმდეგ, ვინაიდან, მანამდეც არაერთხელ დაირღვა ელზასის მოსახლეობის უფლებები. დემონსტრანტების წინააღმდეგ იარაღიც გამოიყენეს, დაპატიმრებების ინიციატორი გარნიზონის ხელმძღვანელობა გახდა და არა პოლიცია ან სასამართლოს გადაწყვეტილება. პროტესტს გარნიზონის ხელმძღვანელობამ იმით უპასუხა, რომ თავად აიღო ხელში ამ რაიონის მართვა და ცაბერნში გამოაცხადა საგანგებო მდგომარეობა, ხოლო ადგილობრივი მოსახლეობის რეაქცია შეფასდა, როგორც პრუსიის არმიის შეურაცხყოფა. სამხედრო ტრიბუნალმა, სადაც ორი პრუსიელი ოფიცერი წარსდგა, მათი მოქმედება ლეგიტიმურად ცნო.

1913 წლის დასასრულს, რაიხსტაგში ცაბერნის კონფლიქტის განხილვისას, სამხედრო მინისტრმა ერიხ ფონ ფალკენჰაიმმა, ფაქტობრივად, გაამართლა თავისი არმიელების მოქმედებები. კანცლერის უმოქმედობას ამ საკითხზე მოჰყვა რაიხსტაგში მის მიმართ უნდობლობა, თუმცა ამით შედეგი არ შეცვლილა. „ცაბერნის კრიზისმა კიდევ ერთხელ აჩვენა პრუსიის გავლენა იმპერიაში“ [76;80].

ამ პერიოდისათვის გერმანია მტკიცედ დაადგა „მსოფლიო პოლიტიკის“ („Weltpolitik“) კურსს. დაიწყო მზადება ომისთვის. 1914 წელს სექტემბერში უკვე არსებობდა პანგერმანული კავშირის მიერ მომზადებული – „გერმანიის სამხედრო მიზნების მემორანდუმი“, სადაც ძირითადი აქცენტი გადადიოდა ევროპაში „დიდი გერმანიის“ დაარსების მოთხოვნაზე, რომლის ეკო-

ნომიკური საყრდენიც იქნებოდა „შუა ევროპა“ და შეაკავშირებდა ევროპული ქვეყნების დიდ ნაწილს.

1913 წელს პოლვეგმა რაიხსტაგში შეიტანა კანონპროექტი არმიის გაძლიერების მოთხოვნით. მოგვიანებით, კანცლერმა სანქცია მისცა კაიზერისა და გერმანიის გენშტაბის კურსს სარაევოს ინციდენტთან დაკავშირებით და იჩქარა ომის გამოცხადება.

### 3.3. გერმანული მრეწველობა, კომერციული ბანკების კონცენტრაცია და ფინანსური კაპიტალი 1890-1914 წლებში

XIX ს-ის 90-იან წლებში გერმანიაში უკვე არსებობდა უმსხვილესი მონოპოლიები: რაინ-ვესტფალიის ქვანახშირის სინდიკატი, საყოველთაო ელექტრული კომპანია „AEG“ („Allgemeine-gesellschaft für Elektrogeräte“), საღებავთა მრეწველობის ქიმიური კონცერნის სააქციო საზოგადოება „IGF-AG“ („Interessengemeinschaft Farbeinindustrie Aktien-gesellschaft“), „ინდუსტრიის საიმპერიო ჯგუფი“ „RGI“ („Die Reichsgruppe Industrie“) და სხვ. დაიწყო გერმანიის საგარეო ეკონომიკური ურთიერთობების მკვეთრი გაფართოება. გერმანიის სავაჭრო ბალანსი პასიურობდა: იმპორტირებული ნედლეულისა და სურსათის ღირებულება მნიშვნელოვნად აღემატებოდა წარმოებული საქონლის ექსპორტის ღირებულებას. თუმცა, სავაჭრო ბალანსის დეფიციტი უფრო მეტი იყო, ვიდრე გერმანიის დედაქალაქის მუდმივი ინვესტიციების შედეგად მიღებული მოგება.

1871 წლიდან 1900 წლამდე გერმანიის სავაჭრო ფლოტის ტონალობა გაიზარდა. გერმანული საქონლის დაბალი ღირებულება და მაღალი ხარისხი უზრუნველყოფდა გერმანიის საგარეო ვაჭრობის სწრაფ ზრდას. ბრენდი „დამზადებულია გერმანიაში“ (Made in Germany) გახდა პრესტიჟული და ცნობილი მთელ მსოფლიოში. გერმანელი კაპიტალისტების მაღალი მოგება გერმანულ ინდუსტრიაში ახალ ინვესტიციებს იზიდავდა.



გერმანიის ტექნიკური სკოლა ბევრად უკეთესი იყო ყველა დონეზე, ვიდრე ინგლისის.

საგარეო ბაზრების დაპყრობის და იქ დამკვიდრებისათვის ბრძოლაში გერმანიას ბევრი დაბრკოლება ხვდებოდა. მდგომარეობის გამოსასწორებლად მან გადარჩენის ორ ნაცად ხერხს მიმართა: პირველი იყო სანარმოო დანახარჯების მაქსიმალური შემცირება და მეორე, შედარებით დაბალი ფასებით საქონლის გაყიდვა საზღვარგარეთ. ასეთი ტესტირებული იარაღის გამოყენების მიუხედავად, გერმანია მაინც დიდი სირთულეების წინაშე აღმოჩნდა.

გერმანიამ 1870-1910 წლებში რკინისა და ფოლადის წარმოებით ევროპის პროდუქციის უძლიერესი მწარმოებელი სახელმწიფოები უკან ჩამოიტოვა, ეს კარგად ჩანს ქვემოთ მოყვანილი ცხრილებიდან:

### ცხრილი №1

რკინის წარმოება ინდუსტრიულად განვითარებულ  
სახელმწიფოებში 1870-1910 (1 000 ტ-ში)

|      | დიდი ბრიტანეთი და ირლანდია | საფრანგეთი | გერმანიის იმპერია | რუსეთი | აშშ   |
|------|----------------------------|------------|-------------------|--------|-------|
| 1870 | 6059                       | 1178       | 1261              | 359    | 1665  |
| 1880 | 7873                       | 1725       | 2468              | 449    | 3835  |
| 1890 | 8031                       | 1962       | 4100              | 928    | 9203  |
| 1900 | 9104                       | 2714       | 7550              | 2937   | 13789 |
| 1910 | 10173                      | 4038       | 13111             | 3047   | 26674 |

წყარო: (Aus: Brian R. Michell, European Historical Statistics 1750-1970, London 1975, S. 393f. und Historical Statistics of the United States: Colonial Times to 1970, Washington, D.C. 1975. S.599f.)

ფოლადის წარმოება ინდუსტრიულად განვითარებულ  
სახელმწიფოებში 1870-1910 (1 000 ტ-ში)

| აშშ  | დიდი ბრი-<br>ტანეთი და<br>ირლანდია |      | საფრან-<br>გეთი | გერ-<br>მანიის<br>იმპერია | რუსეთი |
|------|------------------------------------|------|-----------------|---------------------------|--------|
| 1870 | 334                                | 84   | 126             | 9                         | 77     |
| 1880 | 1316                               | 389  | 690             | 307                       | 1 397  |
| 1890 | 3636                               | 683  | 2135            | 378                       | 4779   |
| 1900 | 4980                               | 1565 | 6461            | 2216                      | 11 727 |
| 1910 | 6476                               | 3413 | 13100           | 3314                      | 28330  |

წყარო: (Aus Michell, a.a.O. , S. 399f.. und Historical Statis-  
tics of the United States: a.a. O. , S. 693f.)

ამ პერიოდისთვის გაიზარდა გერმანიის საექსპორტო პო-  
ტენციალი, რომელიც ჩამორჩებოდა მხოლოდ დიდ ბრიტანეთს  
და აშშ-ს, განსაკუთრებული აქცენტი გადავიდა ძლიერი სამხ-  
ედრო-საზღვაო ფლოტის და კოლონიებში სარკინიგზო ხაზე-  
ბის მშენებლობაზე. 1913 წლისთვის თუჯის გამოდნობამ მი-  
აღწია-19,3 მლნ. ტონას, ფოლადის – 18,3 მლნ.-ს. გერმანული  
მეტალურგია წარმოების მაღალი ხარისხით და იაფი ხარჯებით  
იყო ცნობილი, მისი განვითარება პირობებს უქმნიდა მანქანების  
და მექანიზმების წარმოების გაფართოებას. მანქანათმშენე-  
ბლობის განვითარებაზე მიუთითებდა ის ფაქტი, რომ ამ დარგში  
დასაქმებულთა რაოდენობა 1895 წ. შეადგენდა 385 ათასს, 1907  
წლისთვის 907 ათასს.

1899 წ. ნიცაში გამართულ საერთაშორისო ავტორბოლა-  
ში პირველ ადგილზე გავიდა გოტლიბ დაიმლერის ქარხანაში  
დამზადებული „მერსედესის“ მარკის ავტომობილი.

1890-1900 წლებში გერმანიას ასევე, დიდი წარმატებები ჰქონდა ელექტროტექნიკური და ქიმიური მრეწველობის განვითარებაში. მძიმე მრეწველობასთან შედარებით, მსუბუქი და კვების მრეწველობა, შეიძლება ითქვას, წარმოადგენდა გერმანიის მრეწველობის „აქილევსის ქუსლს“, ვინაიდან, თავად არ ჰქონდა საკმარისი აგრარული ბაზა და იძულებული ხდებოდა საჭირო ნედლეული, არც ისე იაფად, საზღვარგარეთიდან შეეტანა.

XIX ს-ის ბოლოს და XX ს-ის დასაწყისში გერმანიაში ეკონომიკის განვითარება დაჩქარებული ტემპებით მიმდინარეობდა. 1900 წ. მსოფლიო ეკონომიკურმა კრიზისმა დააჩქარა მრეწველობისა და კაპიტალის კონცენტრაციის პროცესი. სხვა მონივრულ კაპიტალისტურ ქვეყნების მსგავსად, გერმანიაში ინდუსტრიალიზაციის პროცესს თან ახლდა მსხვილი სამრეწველო საწარმოების ჩამოყალიბება, რომელთა განვითარება საფუძველს უყრიდა წარმოებისა და კაპიტალის კონცენტრაციას.

XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე იმპერიის ეკონომიკური ცხოვრების საფუძვლად იქცა მონოპოლისტური გაერთიანებების შექმნა.

გერმანული კარტელების და სინდიკატებისთვის დამახასიათებელი იყო გასაღების სფეროს მონოპოლიზაცია. გერმანული საწარმოები რჩებოდნენ დამოუკიდებელნი ტექნიკურ-ეკონომიკურ და ორგანიზაციულ ურთიერთობებში და წარმოების სოციალიზაციისთვის მიზანშეწონილად მიაჩნდათ სოციალურ-ეკონომიკური წინაპირობების შექმნა. სამრეწველო განვითარების დასასრული გერმანიაში დაემთხვა მონოპოლისტური კაპიტალიზმის ჩამოყალიბებას, რომლის გავლენით გზა გაეხსნა გერმანიაში, მრეწველობის უახლეს, პროგრესულ დარგებს – ელექტროტექნიკური, ალუმინის, ქიმიური და სხვ. სწრაფი ტემპით განვითარდა მანქანათმშენებლობა, გერმანული ექსპორტის თითქმის მესამედს სწორედ მანქანები შეადგენდნენ.

მსუბუქი და კვების მრეწველობის დარგების განვითარებით გერმანია ჩამორჩებოდა აშშ-ს და ინგლისს, რომლის მთავარი

მიზეზიც ფეოდალიზმის გადმონაშთების არსებობა იყო.

მონოპოლიური გაერთიანებების ჩამოყალიბებას გერმანიაში თან ახლდა გარკვეული ხასიათის თავისებურებები. კერძოდ, აშშ-სგან განსხვავებით, გერმანიაში მონოპოლიური გაერთიანებები წარმოიქმნენ არა ტრესტების, არამედ, კარტელების და სინდიკატების ბაზაზე. გერმანულ მონოპოლიებში გაცილებით ბევრი, ხშირად ასეულობით, საწარმო იყო გაერთიანებული. გერმანული კარტელები მონოპოლიზებას უკეთებდნენ წარმოების ისეთ დარგებსაც კი, რომლებიც ნებისმიერ სხვა ქვეყანაში თავისუფალი კონკურენციის არენად რჩებოდა, რაც იმას ნიშნავდა, რომ გერმანული ეკონომიკის მონოპოლიზაცია იყო მსოფლიოში ყველაზე სრულყოფილი, თუმცა არც ისე სიღრმისეული.

ასეთი დიდი ძალისხმევის შედეგად, 90-იანი წლების შუახანებში იმპერიაში სამრეწველო გადატრიალება დასასრულს მიუახლოვდა და XIX ს-ის ბოლოს გერმანია ეკონომიკური მაჩვენებლებით მხოლოდ აშშ-ს ჩამორჩებოდა.

წარმოების სფეროს და კომერციული ბანკების, როგორც ფინანსური შუამავლების, საქმიანობის სპეციფიკა, როგორც წესი, მნიშვნელოვნად განსაზღვრავდა ეკონომიკის ამ ორი მნიშვნელოვანი სექტორის აქტიურ ურთიერთობას და ქვეყნის ეკონომიკურ მაჩვენებლებს.

გერმანიის მრეწველობის წარმატებულ განვითარებას უზრუნველყოფდნენ ისეთი მსხვილი კარტელები და სინდიკატები როგორებიც იყვნენ: რაინ-ვესტფალიის ქვანახშირის სინდიკატი – ხელმძღვანელობდა ემილ კირდორფი, რომელიც აკონტროლებდა ქვანახშირის მოპოვების 98% გერმანიის სხვადასხვა რეგიონებში, ქიმიური მრეწველობაში საღებავების მრეწველობის სააქციო საზოგადოების ქიმიური კონცერნის „იგ-ფარბენ“-ის („IG-FARBEN AG“) წილად მოდიოდა მსოფლიო საღებავთა მრეწველობის 2/3-ედი. ელექტროტექნიკურ მრეწველობაში „სიმენს-ჰალსკეს“ და საყოველთაო ელექტრული კომპანიის (AEG) ფირმები, გემთმშენებლობაში „ჩრდილო-გერმანული ლოიდი“ და

„ჰამბურგის გერმანულ – ამერიკული კომპანია“, ფოლადსადნობი ქარხნები, რომლებიც 1904 წელს გაერთიანდნენ ფოლადის ტრესტში, იარაღის წარმოებაში ლიდერობდნენ „კრუპის იარაღის საწარმოები“ და „ძმებ მაუზერების იარაღის ქარხნები“<sup>44</sup>. 1896 წელს გერმანიის მრეწველობაში მოქმედებდა 260 კარტელი, ხოლო 1911 წელს მონოპოლიური გაერთიანებების რაოდენობა 600-ს გაუტოლდა.

90-იანი წლებიდან მრეწველობის სფეროს გიგანტი საწარმოები წარმოდგენილი იყვნენ მრავალრიცხოვანი პერსონალით, მაგ: 1913 წლისთვის კრუპის იარაღის ქარხნებში მუშაობდა 73 ათასი ადამიანი, ტისენის სინდიკატში – 30 ათასი, მანესმანის სინდიკატში – 15 ათასი [84;166-170].

ყველაზე მსხვილი გერმანული მონოპოლიებიც კი რჩებოდნენ სინდიკატებად და ხშირად ჰქონდათ ბუნებრივი რესურსების მონოპოლიზაციის საკუთარი საფუძველი. ასეთი ურთიერთობის ტიპური მაგალითი იყო რაინ-ვესტფალიის ქვანახშირის სინდიკატი, რომელიც აღმოცენდა 1893 წელს და 1900 წლისთვის უკვე აკონტროლებდა ადგილზე ქვანახშირის მოპოვების 95,4%-ს და მთლიანად გერმანიის ქვანახშირის – 50 %-ს.

გერმანია ახალ საუკუნეში შევიდა მაღალგანვითარებული ინდუსტრიით, გიგანტური სამრეწველო კონცერნების და უძლიერესი საბანკო დაჯგუფებების კონცენტრაციის პროცესებში მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა უცხოური ინვესტიციები.

სესხებისა და პროცენტითანი ინვესტიციების გზით გერმანული საბანკო და სამრეწველო კაპიტალი თანდათან იპყრობდა უცხო ქვეყნების ბაზრებს. უპირველეს ყოვლისა სამხრეთ-

---

44 ძმების პეტერ და ვილჰელმ მაუზერების მამა ფრანც მაუზერი დიდი ხნის მანძილზე მუშაობდა ობერნდორფის სამეფო იარაღის ქარხანაში, რომელიც 1811 წელს დაარსა ვიურტემბერგის მეფემ ფრიდრიხ I. 1872 წელს ძმებმა შეიძინეს ვიურტემბერგის ხელისუფლებისგან ეს ქარხანა და 23 დეკემბერს შექმნეს ფირმა „Gebrüder Wilhelm und Paul Mauser“ რომელსაც 1874 წელს ეწოდა „ძმები მაუზერები და კომპანია“. 1922 წ. ეწოდა „მაუზერის იარაღის ქარხნის სააქციო საზოგადოება“.. <http://www.archivingindustry.com/Militaryfirearms/reference-m.htm>

აღმოსავლეთ ევროპაში, ავსტრია-უნგრეთში, თურქეთში და სამხრეთ ამერიკაში.

1910 წლისთვის გერმანიამ აშშ-ს შემდეგ მეორე ადგილი დაიჭირა სამრეწველო წარმოებაში, რომელშიც მოხდა ღრმა სტრუქტურული ცვლილებები.

პირველი მსოფლიო ომის წინ გერმანიის უმსხვილესი ბანკები აკონტროლებდნენ მთელი საბანკო კაპიტალის 85 %-ს. ფილიალების სისტემის მეშვეობით მათ თავი მოუყარეს კოლოსალურ თანხებს და ისინი მიაწოდეს მრეწველობას. გერმანიის ფინანსურ კაპიტალს საზღვარგარეთ გამოყენების ისეთი ხელსაყრელი შესაძლებლობები როგორც ეს ინგლისს და საფრანგეთს ჰქონდა, არ მიეცა, აქედან გამომდინარე, ძირითადი ინვესტიციები თავმოყრილი იყო ქვეყნის შიგნით და ხელს უწყობდა მის ინდუსტრიულ განვითარებას [ 85; 182-191].

გერმანული მრეწველობის განვითარებასა და საშინაო ბაზრის გადახდისუნარიანობას შორის არსებითი სხვაობა, სამრეწველო ნედლეულის გარკვეული სახეობებით, მაგ: ნავთობით, ქვეყნის არასაკმარისი უზრუნველყოფა, აიძულებდა გერმანულ მონოპოლიებს აქტიურად გასულიყვნენ მსოფლიო ბაზრებზე, გერმანიამ მონაწილეობა მიიღო მთელ რიგ საერთაშორისო შეთანხმებებში, მაგ: 1907 წ. გერმანულ საყოველთაო ელექტრულ კომპანიას („AEG“) და ამერიკულ „ჯენერალ ელექტრიკს“ შორის დაიდო თანამშრომლობის ხელშეკრულება, ამავე პერიოდში შეიქმნა საერთაშორისო კარტელები: სავაჭრო გემთმშენებლობის, რელსების წარმოების, თუთიის სინდიკატი და სხვ. 1910 წლისთვის უკვე არსებობდა 100-მდე საერთაშორისო მონოპოლია, რომელშიც გერმანია იყო ჩართული.

გერმანიაში საბანკო საქმის კონცენტრაციას თავის წინაისტორია აქვს: პირველი დეპოზიტური ბანკები გერმანიაში ჯერ კიდევ XIX ს-ის 50-იან წლებში აღმოცენდა. საფრანგეთ-პრუსიის ომის შემდეგ, როდესაც დაიწყო მრეწველობის აღმავლობა, ეს ბანკები იწყებენ ფართომასშტაბიან ოპერაციებს, როგორც იყო: საგადასახადო, საბუღალტრო, სესხების გაცემა, ფასიანი

ქალაქების გამოშვება, სამრეწველო საწარმოების ორგანიზაცია და გაფართოება. ბანკების საქმიანობა და პოლიტიკა მჭიდროდ იყო დაკავშირებული გერმანიის ეკონომიკურ წინსვლასთან, მრეწველობის ზრდასთან და გერმანული კაპიტალის ექსპანსიასთან ქვეყნის საზღვრებს გარეთ [176; 139-145].

მსხვილი ბანკები წამყვან როლს თამაშობდნენ გერმანიის კოლონიურ ექსპანსიაში, რის გამოც საზღვარგარეთ კოლონიური ბანკების დაარსებას დიდი ყურადღება ექცეოდა. ორი უმსხვილესი ბანკი „დისკონტო გეზელშაფტი“ და „გერმანული ბანკი“ 70-იან წლებში აკონტროლებდა და მართავდა გერმანიის ვაჭრობის ექსპორტს და იმპორტს. მსხვილი ბანკების უპირატესობა იძლეოდა მათი განსაკუთრებულად სწრაფად განვითარების საშუალებას. 1880 წლისთვის „დისკონტო გეზელშაფტის“ ხელმძღვანელობა დაინტერესდა ჰამბურგის სავაჭრო ფირმის (Hamburger Handelsgesellschaft «Godefroy») საქმიანობით, რომელიც ფლობდა ფაქტორიებს კ. სამოაზე, მაგრამ გრიუნდეროების პერიოდში წარუმატებლად საქმიანობდა რაინ-ვესტფალიის სამთამადნო მრეწველობის საბირჟო აქციებით, რის გამოც ბანკროტის ზღვარზე აღმოჩნდა და რომ გადაერჩინა თავისი კაპიტალი ფირმის ხელმძღვანელობამ გადანყვიტა ესარგებლა იმით, რომ ფონ ბიულოვის საგარეო საქმეთა უწყება პირადად იყო დაინტერესებული მისი საქმეებით. ამ გათვლამ გაამართლა. ფირმის გადარჩენაში მთავარი როლი ითამაშა საგარეო საქმეთა უწყების მრჩეველმა ჰაინრიხ ფონ კუსაროვმა, რომელიც ყოველთვის გამოდიოდა შუამავლად გერმანული ბურჟუაზიის დაინტერესებულ წრეებსა და მაღალ სახელისუფლებო ინსტანციებს შორის, ამჯერადაც შეითავსა ინტერესების დამცველის როლი იმ პირობით, რომ გერმანიის ხელისუფლებას მიეცა ფირმისთვის სუბსიდიები და გარანტიები, რაც შემდეგში ხელს შეუწყობდა ფინანსური მაქინაციების გამო ხელისუფლების ჩართვას კოლონიურ პოლიტიკაში.

XX ს-ის დასაწყისში ემისიური ბანკების გვერდით გაიზარდა კომერციული ბანკების („Kreditbanken“) რიცხვი, რომელთა

შორის 9 იყო ბერლინის ბანკი, 151 – პროვინციების, რაც გახდა შეუქცევადი პროცესი და გაგრძელდა ომის პერიოდშიც, თუმცა ომის დროს მათი რაოდენობა გარკვეულწილად შემცირდა. მაგ: 1920 წლისთვის რეალურად დარჩა 105 კომერციული და ბერლინის 8 მსხვილი ბანკი – დოიჩე ბანკი, დისკონტო გეზელშაფტი, დრეზდენერ ბანკი, დარმშტადტის (გერმანიის ვაჭრობისა და მრეწველობის) ბანკი, კომერციული და პრივატბანკი, გერმანიის ნაციონალური ბანკი, შუაგერმანული კრედიტბანკი. მათ ეჭირათ მთავარი ადგილი ფინანსურ ბაზარზე. გერმანიის პროვინციული ბანკების წილად გაცილებით მეტი ფინანსური ოპერაცია მოდიოდა, ვიდრე მაგ. ინგლისში. ბერლინის ბანკებს შორის თავის მხრივ გამოირჩეოდა 4 ბანკი, რომელიც ცნობილი იყო „D“ – ბანკების სახელით – „Deutsche Bank“, „Disconto-Gesellschaft“, „Dresdener Bank“, „Darmstadter Bank“. [30;55].

XX ს-ის პირველ ათწლეულში გერმანული ბანკები აკონტროლებდნენ მთელი საბანკო კაპიტალის 80 %-ზე მეტს. კაპიტალის ექსპორტის ზრდით გერმანია გაუთანაბრდა საფრანგეთს და ჩამორჩებოდა მხოლოდ ინგლისს. პირველი მსოფლიო ომის წინ გერმანია წარმოადგენდა ინდუსტრიულად განვითარებულ იმპერიას მოწინავე ტექნოლოგიებითა და კომერციული ბანკების ძალზე განვითარებული სისტემით.



## თავი IV კოლონიური პოლიტიკის ევოლუცია 1890-1914 წწ.

### 4.1. აფრიკული კოლონიების საკითხი

გერმანული კოლონიური იდეის განვითარების მესამე პერიოდი ქრონოლოგიურად დაემთხვა ლ. კაპრივის კანცლერობის ხანას – 1890 წ. 17 მარტს გერმანიაში კანცლერად დაინიშნა ლეო ფონ კაპრივი (1890-1904 წწ.). ცვლილება უკავშირდებოდა გერმანიის საიმპერატორო კარზე 1888 წლიდან ახალი კაიზერის ვილჰელმ II-ის მოსვლას. 1890 წლიდან გერმანიის პოლიტიკა კონტინენტური პოლიტიკიდან გადადის გლობალურ პოლიტიკაზე. იმპერიამ მსოფლიო პოლიტიკის (Weltpolitik) კურსი აიღო. გერმანიის მსოფლიო ხელისუფალის რანგში ასვლისთვის სჭირდებოდა ძლიერი სამხედრო-საზღვაო ფლოტი, შესაბამისად, მთელი ძალისხმევა მიმართული იქნა ამ ამოცანის გადასაჭრელად. გერმანიის ლიბერალური ბურჟუაზია, რომელიც იყო გერმანული ეროვნული მოძრაობის მემკვიდრე, თავისი ეკონომიკური ძლიერების ზრდასთან ერთად, ესწრაფვოდა ექსპანსიის მეშვეობით გაფართოებას. კანცლერ კაპრივს კარგად ესმოდა, რომ გერმანიის გადაქცევა აგრარულიდან ინდუსტრიულ სახელმწიფოდ შეუქცევადი პროცესი იყო და ქვეყნის ეკონომიკური მომავალი აუცილებლად დამოკიდებული იქნებოდა მის საექსპორტო პოტენციალზე. კაპრივის პერიოდის სავაჭრო შეთანხმებები – 1891 წელს ავსტრია-უნგრეთთან, იტალიასთან, ბელგიასთან და შვეიცარიასთან, 1893/94 წლებში ესპანეთთან, სერბეთთან, რუმინეთთან და რუსეთთან – სწორედ ამ სტრატეგიას შეესაბამებოდა. გერმანიამ გაზარდა საექსპორტო პროდუქციის წარმოება და გატანა, ამასთან, მუდმივად ამცირებდა საბაჟო ბარიერებს, მათ შორის სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციაზე.

კანცლერმა კაპრივმა თავის საგარეო პოლიტიკაში განსაკუთრებული ადგილი დაუთმო კოლონიების საკითხს. მის გეგმებში არ შედიოდა უარი ეთქვა სამხრეთ-დასავლეთ აფრიკაზე,

არამედ ფიქრობდა გერმანული დამცველი რაზმების გაძლიერებას კოლონიებში, რაშიც მას გერმანიის კოლონიური წრეების გავლენიანი პირებიც არწმუნებდნენ, რომელთაც მიაჩნდათ, რომ კანცლერი არ უნდა დალოდებოდა კაპიტალის მოზღვაებას სამხრეთ-დასავლეთ აფრიკაში. როგორც ჩანს, კაპრივმა აღარ გაუწია წინააღმდეგობა და დათანხმდა მათ რჩევას. რაიხსკანცლერის ბრძანებით, აფრიკაში განლაგებული დამცველი რაზმები 250 კაცამდე იზრდებოდა. ახალი რაიხსკანცლერის მმართველობისას წინააღმდეგობები გერმანელებსა და კოლონიური აფრიკის ადგილობრივ ტომებს შორის უაღრესად გამწვავდა. გამკაცრდა გერმანელთა სადამსჯელო ოპერაციებიც აბორიგენების მიმართ. დაიწყო ადგილობრივი ტომების კონსოლიდაცია გერმანელი კოლონიზატორების წინააღმდეგ. გენ. ფრანსუას ნაცვლად გერმანული დამცველი ნაწილების მეთაურად დაინიშნა მაიორი თეოდორ ლაიტვანი, რომელმაც გენ. ფრანსუასგან განსხვავებით, სცადა ადგილობრივებთან საქმე იარაღის ნაცვლად მოლაპარაკებებით მოეგვარებინა.

ამ პერიოდისათვის გერმანიის კოლონიური პოლიტიკა გამიზნული იყო სამი მიმართულებით: აფრიკაში, ჩინეთში და ახლო აღმოსავლეთით – თურქეთის იმპერიის ქვეყნებში.

კაპრივის ხელისუფლების „ახალი კურსის“ ორიენტაცია ინგლისთან კავშირზე, ნიშნავდა უარს წინანდელი კოლონიური გაფართოების კურსზე და ევროპული პოლიტიკის პრიორიტეტების დაბრუნებას. 1890 წელს საგარეო საქმეთა უწყების სტრუქტურებში დაარსებული იქნა კოლონიური განყოფილება და კოლონიური საბჭო. ხელისუფლების საგარეო კოლონიური პოლიტიკის პროგრამაში პრიორიტეტული მიმართულება გახდა აღმოსავლეთ აფრიკა. კონცესიური საზოგადოებების პრეროგატივები განსაზღვრული იქნა და ბისმარკისგან განსხვავებით ლ. კაპრივმა აქცენტი გადაიტანა კოლონიებში უცხოური კაპიტალის ნაკადზე, ხელისუფლება დიდ ყურადღებას უთმობს საყრდენი პუნქტების შექმნას. „ახალ კურსს“ მოჰყვა უკმაყოფილება და კოლონიური იდეის მომხრეთა კონსოლიდაცია. გერ-

მანიის კოლონიური საზოგადოება ესწრაფვოდა, რაც შეიძლება გაექტიურებინა კოლონიური პოლიტიკა და ეძებდა გზებს ამ მიმართულებით ხელისუფლებასთან თანამშრომლობისთვის.

1891 წელს შექმნილი „საყოველთაო გერმანული კავშირი“ დემონსტრირებას უკეთებდა „ახალ კურსთან“ მიმართებაში ნიჰილიზმს და პროპაგანდას უწევდა მთელ მსოფლიოში კოლონიურ გაფართოებას. ფაქტობრივად, ორი საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ორგანიზაცია წარმოადგენდა თავისთავად, გერმანულ კოლონიურ მოძრაობაში ორ რადიკალურად განსხვავებულ მიმართულებას, რომლებიც სხვადასხვაგვარად ხედავდნენ გერმანიის მომავალ პოლიტიკურ გეზს კოლონიურ საკითხში. კოლონიურმა იდეებმა შეაღწია გერმანული საზოგადოების განსხვავებულ სოციალურ-პროფესიულ ჯგუფებში. კოლონიური გაფართოების რადიკალური მომხრეები და მათი იდეოლოგიები დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ ახალგაზრდებთან მუშაობას და ხელისუფლების კონსერვატიზმს ახალ-ახალი ინიციატივებით პასუხობდნენ. შეიძლება ითქვას, უტოპია და რეალობა გერმანული მასობრივი ცნობიერების შემადგენელი ნაწილი გახდა.

1890 წ. გაფორმდა, ინგლის-გერმანიის ხელშეკრულება რომელმაც განსაზღვრა გერმანიის სამფლობელოები აფრიკაში, შეთანხმების პირობებით გერმანია უარს ამბობდა გარკვეულ კოლონიურ ტერიტორიებზე უმნიშვნელო კოლონიური კომპენსაციის სანაცვლოდ. გაფორმდა ე. წ. პელგოლანდის პაქტი.<sup>45</sup>

---

45 პელგოლანდის ხელშეკრულება (პაქტი) – ინგლის-გერმანიის ხელშეკრულება 1890 წ. იგივე, პელგოლანდ-ზანზიბარის ხელშეკრულება, ეხებოდა აღმოსავლეთ აფრიკის ძირითად ნაწილს და ინგლის-გერმანიის გავლენის სფეროების დაყოფას სამხრეთ-დასავლეთ და დასავლეთ აფრიკაში. გერმანიამ უარი თქვა სამხრეთ კენიის ნაწილზე, კოლონიური იმპერიის შემდგომ გაფართოებაზე ჩრდილო-დასავლეთით, ნილოსის სათავეებამდე და პრეტენზიებზე ჩრდილო-აღმოსავლეთ როდეზიის მიმართ. გერმანიამ აღიარა ინგლისის პროტექტორატი ზანზიბარსა და ლემბას კუნძულებზე, ისევე როგორც კენიაში, უგანდაში, განასა და ტოგოს შორის რამოდენიმე სადავო ტერიტორიაზე, გერმანიამ პოზიციები გაიმყარა ტანზანიაში, რუანდაში და ბურუნდში, მიიღო უფლება ზანზიბარის სულთნისგან შეეძინა სანაპირო ზოლი და კუნძული მაფია. გერმანიის სასარგებლოდ შეიცვალა გერმანული სამხრეთ-დასავლეთ აფრიკის საზღვრები, მიიღო სანაპირო ზოლში გამავალი ტერიტორია 20 მილის

1890 წლის 1 ივლისს დაიდო კომპრომისული შეთანხმება ვიქტორიას ტბიდან დასავლეთით მიწების დელიმიტაციის შესახებ. გერმანია უარს ამბობდა ნილოსის აუზზე, უგანდასა და ზანზიბარზე, სანაცვლოდ იღებდა ევროპაში სტრატეგიულად სერიოზულ პუნქტს კ. ჰელგოლანდს (ჩრდილოეთის ზღვა), გერმანული აღმოსავლეთ აფრიკის დასავლეთ საზღვარი დადგინდა ტანგანიკის და ალბერტ-ედუარდის ტბებზე.<sup>46</sup> დიდი ბრიტანეთის პროტექტორატში გადადიოდა ვიტუ, ზანზიბარი და პემბას კუნძული, მაგრამ უარს ამბობდა „კონგოს თავისუფალ სახელმწიფოსა“ და გერმანულ სამფლობელოებს შორის გასავლელის მიწების მცდელობაზე, რომელი გზაც ერთმანეთთან აკავშირებდა მის ჩრდილო და სამხრეთ აფრიკულ კოლონიებს. გერმანიამ მიიღო მიწის ვიწრო ზოლი „კაპრივის ზოლის“ ჩრდილო-აღმოსავლეთით, რომელიც უზრუნველყოფდა, მდ. ზამბეზის გასწვრივ არსებული გზით, კავშირს გერმანიის კუთვნილ სამხრეთ-დასავლეთ და აღმოსავლეთ აფრიკულ კოლონიებთან.

ეს შეთანხმება, გერმანიის შოვინისტური წრეების მხრიდან შეფასდა, როგორც სრულიად დაუშვებელი დათმობა ინგლი-

---

ფართობით („კაპრივის ენა“), რომელიც აღწევდა ჩადის ტბამდე და ტოგომდე. ასევე გამყარდა კუნძულ ჰელგოლანდზე ჩრდილოეთის ზღვაში. ჰელგოლანდის შეთანხმება გარკვეულწილად, ხელს უშარბათვდა დიდი ბრიტანეთის შემდგომ დაახლოებას გერმანიასთან. Энциклопедический справочник «Африка». М.: Советская Энциклопедия. Главный редактор Ан. А. Громыко 1986-1987. <https://africa.academic.ru/>.. Гельголандский договор 1890.

46 ტანგანიკა-დიდი ტბა ცენტრალურ აფრიკაში, ადგილობრივ ტომთა ენაზე სახელი ნიშნავს – „თევზით სავსე წყლის რეზერვუარი“. ტბის სანაპირო ეკუთვნის 4 ქვეყანას: კონგოს დემოკრატიულ რესპუბლიკას, ტანზანიას, ზამბიას და ბურუნდს. К. К. Эдельштейн // Большая российская энциклопедия [в 35 т.] / гл. ред. Ю. С. Осипов. – М. : Большая российская энциклопедия, 2004–2017. ედუარდის ტბა-მდებარეობს ცენტრალურ აფრიკაში, სახელი დაერქვა დედოფალ ვიქტორიას უფროსი ვაჟის ედუარდ VII პატივსაცემად. ტბის წყალი ჩაედინება ალბერტის ტბაში. ალბერტის ტბა-აღმოსავლეთ აფრიკაში მდებარეობს უგანდასა და კონგოს დემოკრატიული რესპუბლიკის საზღვარზე. სახელი უწოდეს 1864 წ. დედოფალ ვიქტორიას მეუღლის პატივსაცემად, ხოლო თავად დედოფლის სახელი ეწოდა აფრიკის დიდი ტბების სისტემიდან მეზობლად მდებარე ტბას – ვიქტორია. Большая российская энциклопедия, М. 2005. – С. 547.

სისადმი, საფრანგეთისა და გერმანიის კოლონიური საზღვრის რეგულირებაც კამერუნსა და კონგოში მიუთითებდა ლ. კაპრივის დამთმობ პოზიციაზე, სწორედ ამ გარემოებებმა შეუწყვეს ხელი 1891 წ. „პანგერმანული კავშირის“<sup>47</sup> („Alldeutscher Verband“) ჩამოყალიბებას.

აფრიკული კოლონიების საზღვრების სიმტკიცეს ხელისუფლება განიხილავდა, როგორც ინგლის-გერმანიის და საფრანგეთ-გერმანიის ურთიერთობების სტაბილურ გარანტიას. კანცლერ ლ. კაპრივის შეხედულებით, გერმანიისთვის ამ ეტაპზე კოლონიურ-ტერიტორიული გაფართოება არ იქნებოდა აქტუალური, არამედ უმჯობესი იყო აეთვისებინა უკვე შეძენილი კოლონიები.

1890 წ. საგარეო საქმეთა უწყების სტრუქტურებში დაარსდა კოლონიური განყოფილება და კოლონიური საბჭო. ბისმარკისგან განსხვავებით ლ. კაპრივი მიესალმებოდა კოლონიებში უცხოური კაპიტალის ნაკადს და დიდ ყურადღებას უთმობდა

---

47 „პანგერმანული კავშირი („Alldeutscher Verband“) – დაარსდა გენერალ ა. შინდენბურგის ინიციატივით, რომელიც ქადაგებდა აქტიური კოლონიური პოლიტიკის გატარების აუცილებლობას, აგრეთვე, ევროპის სახელმწიფოთა განკარგულებაში მყოფი ტერიტორიების დაპყრობას და ე. წ. „შუაევროპული სახელმწიფოს“ შექმნას. ის წარმოადგენდა გერმანიის ბურჟუაზიისა და იუნკერების შოვინისტურ ორგანიზაციას, 1894 წლიდან მას პან-გერმანიის კავშირს უწოდებდნენ. პროპაგანდას უწევდა გერმანიის აგრესიულ პოლიტიკას, იბრძოდა ბალტიისპირეთის, პოლონეთის სამეფოს, ბელორუსის, უკრაინისა და გერმანიის მილიტარიზაციისთვის. პან-გერმანულმა კავშირმა 1918 წლამდე აქტიური როლი ითამაშა. XX ს-ის 30-იან წლებში ბევრი მისი წევრი შეუერთდა ნაცისტურ პარტიას. 1891-1939 წლებში იყო გერმანიის უმსხვილესი იდეოლოგიური ცენტრი, პან-გერმანულმა კავშირმა გააერთიანა თავის რიგებში, მონოპოლისტები, მიწის მესაკუთრეები და კონსერვატორული ბურჟუაზიული ინტელიგენცია. 1894 წლამდე მას ეწოდა უნივერსალური გერმანიის კავშირი. მან მხარი დაუჭირა გერმანიის მსოფლიო ბატონობის დამკვიდრებას. პირველი მსოფლიო ომის დასასრულს მის რიგებში დაახლოებით 40 ათასი წევრი ირიცხებოდა. ჰქონდა ფართო ქსელი ორგანიზაციების არა მხოლოდ ქვეყნის შიგნით, არამედ საზღვარგარეთ. მასთან მჭიდრო კავშირში იყვნენ სხვა მსგავსი ორგანიზაციები – კოლონიური საზოგადოება, საზღვაო ალიანსი, იმპერიული კავშირი სოციალ-დემოკრატიის წინააღმდეგ და სხვ. Kruck A., Geschichte des Alldeutschen Verbandes 1890-1939, Wiesbaden, 1954; Werner L., Der Alldeutsche Verband 1890-1918, B., 1935;

საყრდენი პუნქტების მშენებლობას. ჯერ კიდევ ინგლის-ბურების ომების დაწყებამდე გარკვეული იყო, რომ ინგლისელები ამ რესპუბლიკებს თავის გავლენის სფეროდ მოიაზრებდნენ და არავის მისცემდნენ ამ საკითხში ჩარევის უფლებას, რაც უბიძგებდა გერმანიის დიპლომატიას მეტი ყურადღება გადაეტანა შორეული აღმოსავლეთის საქმეებზე და თავისი ინტერესები მიემართა ჩინეთისკენ, რომელიც ამ ეტაპზე თავისებურ როლს თამაშობდა დიდ სახელმწიფოთა გეგმებში.

## 4.2. გერმანიის ექსპანსია შორეულ აღმოსავლეთში

XIX-XX საუკუნეების მიჯნა დიპლომატიის ისტორიაში აღინიშნა, როგორც „ძალთა დაბალანსების“ პოლიტიკის შეცვლის დასაწყისი, რაც განპირობებული იყო დიდი სახელმწიფოების საგარეო პოლიტიკური კურსის ტრანსფორმაციით „მზის ქვეშ ადგილისათვის“ ბრძოლაში. ამ ვითარებიდან გამომდინარე, განსაკუთრებული მნიშვნელობა შეიძინა მოვლენებმა შორეულ აღმოსავლეთში, რომელიც იქცა დაპირისპირებების არენად ძველ და ახალ კოლონიურ ლიდერებს შორის, რომელთაგან მთავარი გახდა ინგლის-გერმანიის დაპირისპირებები. სამხედრო-პოლიტიკური სისუსტის გამო XIX ს-ის ბოლოს და XX ს-ის დასაწყისში, შორეული აღმოსავლეთი მსოფლიოს დიდ ხელისუფალთა აგრესიული ყურადღების ორბიტაში მოექცა, რომლებიც ცდილობდნენ დაეყოთ ეს რეგიონი გავლენის სფეროებად, პირველ რიგში, თავისი განუსაზღვრელი ნედლეულის წყაროებითა და გასაღების ბაზრების გამო, დაეპყროთ მისი ტერიტორიების სხვადასხვა ნაწილში განლაგებული სამხედრო ბაზები. ღია შეჭრა რეგიონში დაიწყო XIX ს-ის ბოლოდან, როდესაც ცინის იმპერიამ გამოამჟღავნა არა მხოლოდ ეკონომიკური და პოლიტიკური, არამედ ტერიტორიული პრეტენზიები.

გერმანიის, ისევე როგორც დიდი ევროპული ქვეყნების, დაინტერესება და სწრაფვა ჩინეთისკენ ჯერ კიდევ XIX ს-ის

70-იანი წლებიდან გამოიკვეთა. გერმანიის სამრეწველო და ფინანსური წრეები დაჟინებით ითხოვდნენ ხელისუფლებისგან საყრდენი პუნქტების შექმნას ჩინეთში, სამხედრო-საზღვაო ფლოტის საჭიროებისა და გერმანიის იმპერიის ინტერესების დასაცავად ამ რეგიონში.

შორეულ აღმოსავლეთში კოლონიური იმპერიების ყურადღების კონცენტრაციის ერთგვარ კატალიზატორად იქცა იაპონია-ჩინეთის 1894-1895 წლების ომი. თავდასხმა მოხდა იაპონიის მხრიდან, რომელიც იმ ეტაპზე სათანადოდ ვერ აფასებდა ევროპის ქვეყნების დაინტერესებას ჩინეთის ბაზრით. ჩინეთი სასტიკად დამარცხდა და დაკარგა ლიაოდუნის ნახევარკუნძული (სიმონოსეკის ზავი).<sup>48</sup>

გერმანიამ და საფრანგეთმა მიიღეს რუსეთისგან შეთავაზება – საერთო პროტესტის გზით, იაპონია იძულებული გაეხადათ, დაეთმო ომის მთავარი ნადავლი. სანაცვლოდ, გერმანიამ მიიღო დაპირება რუსეთისგან, რომ ეს უკანასკნელი არ შეენი-

---

48 სიმონოსეკის პრელიმინარული ზავი დაიდო 1895 წლის 17 აპრილს (მოლაპარაკებები მიმდინარეობდა 20 მარტიდან-17 აპრილამდე) იაპონიას და ჩინეთს შორის, ჩინეთისათვის მეტად მძიმე პირობებით. კერძოდ, ჩინეთი აღიარებდა კორეის დამოუკიდებლობას, იაპონიის სასარგებლოდ თმობდა კ.ფორმოზს პესკადორის კუნძულებით, ლიაოდუნის ნახევარკუნძულის სამხრეთ ნაწილს, უხდიდა საკმაოდ დიდ საკონტრიბუციო თანხას და ხელშეკრულების რატიფიკაციის შემდგომ უნდა დაედო იაპონიასთან სავაჭრო შეთანხმება ამ უკანასკნელისთვის სასურველი პირობებით. 8 მაისს საბოლოოდ გაფორმდა სიმონოსეკის ზავი. რუსეთის, გერმანიის და საფრანგეთის ენერგიული წინააღმდეგობის შედეგად ლიაოდუნის ნახევარკუნძულის საკითხზე შედგა ცალკე შეთანხმება. დამატებითი კონტრიბუციის სანაცვლოდ იაპონიას უარი ათქმევინეს ნახევარკუნძულზე. Симопосекский договор 1895 // Историческая энциклопедия / Жуков Е.М., Науч. совет изд-ва «Сов.энциклопедия», Отд-ние истории АН СССР. – М.: Сов.энциклопедия, 1969. – Т. 12. – С. 874. Гримм Э. Д., Сборник договоров и др. документов по истории международных отношений на Д. Востоке (1842–1925), М., 1927. Боханов А. Н. Николай II / А. Н. Боханов. – М.: Вече, 2008. – С. 148 – 528 с.: ил. – (Императорская Россия в лицах). Авиллов Р.С. Влияние Японо-китайской войны 1894–1895 годов на концепцию размещения войск в Приамурском военном округе // Актуальные вопросы военной истории: Сборник трудов Международной научной конференции, посвященной 200-летию Отечественной войны 1812 года.: Киров: ФГБОУ ВПО Вятская ГСХА. – 2013. – С. 6-11.

ნააღმდეგებოდა, თუ გერმანია ჩინეთის სანაპიროზე საყრდენ პუნქტს დაიკავებდა [ 112;34] .

იაპონია-ჩინეთის ომის წყალობით გერმანიის კოლონიურმა პოლიტიკამ ახალი იმპულსი შეიძინა.

გერმანიის წყნარი ოკეანის პოლიტიკა, შეიძლება ითქვას, ურთიერთდამოკიდებული აღმოჩნდა ბერლინის აქტიურ საგარეო პოლიტიკურ კურსზე შორეულ აღმოსავლეთში და მსოფლიოს წონასწორობის საკითხში ლონდონის, როგორც გარანტის, როლის დაკარგვაზე. ამ დროიდან ინგლისისთვის მთავარ გეოპოლიტიკურ საფრთხეს სწორედ გერმანია წარმოადგენდა.

შორეული აღმოსავლეთის კრიზისმა დიდი ბრიტანეთის მმართველ წრეებს ნათლად აჩვენა, რომ სრული ილუზია იყო გერმანიის სტრატეგიული პარტნიორობა. ინგლის-გერმანიის მეტოქეობის ზრდამ შედეგად მოიტანა ბრიტანეთის ალიანსი იაპონიასთან. როგორც მომდევნო მოვლენებმა აჩვენა, ეს პრობლემა არ მოგვარებულა რეგიონალურ დონეზე, არამედ შეიძლება განხილული იქნას, როგორც პირველი მსოფლიო ომის მზადების ერთ-ერთი მაპროვოცირებელი საკითხი.<sup>49</sup>

გერმანიის მიერ შორეული აღმოსავლეთის გამოყენება მოხდა, როგორც ტერიტორიისა, სადაც გამოცდილი იყო ლოკალური კრიზისების მრავალი საგანგებო სიტუაცია: დაწყებული დემარშით, ჩინეთთან 1894-1895 წლების ომის შემდეგ იაპონიის გადაჭარბებული პრეტენზიების გამო, ცალმხრივი ძალისმიერი აქციებით ცინის იმპერიის სტრატეგიულად სერიოზული ტერიტორიის დასაპყრობად 1897 წელს და დასრულებული კოლექტიური სამშვიდობო პროცესით პეკინში 1901 წ.

შორეულ აღმოსავლეთში ექსპანსია მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა გერმანიის საგარეო პოლიტიკაში, ამ პერიოდში გაძლიერდა გერმანია-საფრანგეთს შორის არსებული ანტაგონიზმიც, რომელსაც დაემატა ინგლისთან ურთიერთობების სწრაფი გაუარესება, რაც იყო საერთაშორისო არენაზე ვილჰელმ II-ის ავანტურისტული ქმედებების შედეგი.

49 <https://www.rulit.me/.../evropa-v-epohu-imperializina->



გერმანია ექსპანსიას ახორციელებდა, როგორც „პირდაპირი“, ასევე „ირიბი“ მმართველობის მეთოდებით, როგორებიც იყო მზარდი სავაჭრო ექსპანსია, რასაც თან სდევდა ჩინეთის ფინანსური დაკაბალება, ქრისტიანი მისიონერების, მოგზაურების და სხვ. საქმიანობა. პირდაპირი მმართველობის მეთოდებს ემსახურებოდა სამხედრო ექსპანსია, სადამსჯელო ექსპედიციები, ცინის სახელმწიფოს ტერიტორიის ნაწილის ანექსია.

გერმანელი მონოპოლისტები და მმართველი წრეები ცდილობდნენ ამ რეგიონში ისეთი კოლონიური იმპერიის შექმნას, რომელიც უზრუნველყოფდა მათ ნედლეულისა და საქონლის გასაღების ბაზრების საიმედო წყაროებით, ასევე ექსპანსიის შემდგომი გაფართოებისათვის ხელსაყრელი სტრატეგიული პოზიციით. შორეულ აღმოსავლეთში გავლენის მოპოვებას ესწრაფვოდა გერმანული დიპლომატიაც, ცდილობდა თავისი მიზნებისთვის გამოეყენებინა ჩინეთის მოსალოდნელი დაშლა. გერმანიის საგარეო პოლიტიკური კურსი შორეულ აღმოსავლეთში, ევროპაში არსებული მზარდი არასტაბილურობის ფონზე, რამდენიმე ეტაპად შეიძლება დაიყოს, რომელთაგან თითოეულს ჰქონდა თავის დამახასიათებელი ნიშნები, იმის მიხედვით, თუ გერმანიის იმპერიის ხელისუფლება როგორ ანაცვლებდა ერთმანეთს კოლონიური ექსპანსიის „პირდაპირი“ და „ირიბი“ მმართველობის მეთოდებს.

პირველ ეტაპზე (1894-1897წწ.) გერმანია გამოჩნდა ქვეყნად, რომელიც პრეტენდენტობდა ამ რეგიონში თავისი გავლენის სფეროს დაარსებაზე და ძირითადად ორიენტირებული იყო სავაჭრო ექსპანსიაზე, რაც დამახასიათებელი იყო „ირიბი“ მმართველობის ფორმისთვის.

ჩინეთი გერმანიის იმპერიისთვის ფასეული რეგიონი იყო თავისი გასაღების ბაზრებით. გერმანიის სავაჭრო ბრუნვამ 1894 წ. ჩინეთში შეადგინა დაახლოებით 400 მლნ. მარკა წელიწადში, რაც მნიშვნელოვნად აღემატებოდა ყველა დანარჩენ კოლონიაში ერთად აღებულ მაჩვენებელს.

ჩინეთში გერმანიის ექსპანსიის შემდეგი ეტაპი მოიცავს

1897-1898 წლებს. გერმანია და ყველა კოლონიური ხელისუფალი აღმოსავლეთ აზიაში პოლიტიკური წონასწორობის შენარჩუნების პოლიტიკიდან თანდათან გადადის გავლენის სფეროების განსაზღვრაზე. სწორედ ამ ეტაპზე, შანდუნში ჩინელების მიერ მოკლული იქნენ გერმანელი მისიონერები, რამაც გერმანელებს მისცა სასურველი საბაზი გადამწყვეტი მოქმედებების დასაწყებად, მით უმეტეს, რუსეთის იმპერატორმა მათ გარკვევით განუცხადა, რომ კიაო-ჩაო არ ეკუთვნოდა რუსეთს და შესაბამისად, ის ვერ განსჯიდა გერმანიის მოქმედებებს ამ მიმართულებით, თუმცა ბერლინში 1897 წ. 9 ნოემბერს მიიღეს ცნობა, რომ რუსეთის საგარეო საქმეთა მინისტრმა მურავიოვმა გააპროტესტა გერმანიის მიერ კიაო-ჩაოს დაპყრობის განზრახვა და რუსეთის ესკადრას მიეცა ბრძანება გამგზავრებულიყო კიაო-ჩაოში, როგორც კი გერმანული ხომალდები იქ გამოჩნდებოდნენ. გერმანიის დიპლომატიამ სცადა რუსეთთან კომპრომისი და სანაცვლოდ შესთავაზა, რომ მხარს დაუჭერდა პორტ-არტურის დაკავებაში. მოლაპარაკებების დასრულებამდე გერმანიის იმპერია დაადგა პირდაპირი აგრესიის გზას და გადასხა დესანტი კიაო-ჩაოს სანაპიროზე. აღმოცენდა რუსეთ-გერმანიის კონფლიქტის საშიშროება, თუმცა მალე მეფის რუსეთის ხელისუფლებამ გადაწყვიტა გადაეხედა თავის პოზიციისთვის და მიეღო გერმანიის წინადადება [80; 687]. კიაო-ჩაოს ნავსადგური ცინდაოს ციხე-სიმაგრით გერმანიის მიერ 99 წლით იჯარით იქნა აღებული, როგორც სამხედრო-საზღვაო ბაზა გერმანიის კრეისერების ესკადრისათვის.

ინგლისის მმართველი წრეები თვალყურს ადევნებდნენ გერმანიის ორმაგ პოლიტიკას შორეულ აღმოსავლეთში: ერთი მხრივ, აინტერესებდათ, როგორც რუსეთის გავლენის შეზღუდვის შესაძლო საშუალება, ხოლო, მეორე მხრივ, როგორც ერთ-ერთი საკმაოდ საშიში მეტოქე ჩინეთზე კონტროლისათვის ბრძოლაში, რაც კარგად გამოჩნდა 1898 წლის ზაფხულში ინგლის-გერმანიის მიერ გამართული კონსულტაციების შედეგებიდან, როდესაც ინგლისმა აღიარა გერმანიის გეოპოლიტი-

კური ინტერესები ჩინეთში. ამავე წლის შუა რიცხვებიდან 1900 წლის გაზაფხულამდე ორივე სახელმწიფო რეგიონში ატარებს ეკონომიკური სახის მთელ რიგ ღონისძიებებს. ეს იყო „ბრძოლა კონცესიებისათვის“, რომლის ძალითაც ისინი ესწრაფვოდნენ, ჩინეთის ტერიტორიის დანაწილების დასაწყისისთვის, საუკეთესო სასტარტო პოზიციების პრევენციულ უზრუნველყოფას. ამ ღონისძიებების ნაწილი იყო, თუნდაც, ინგლისის მუდმივი მცდელობა, მიეზიდა გერმანია ვაჭრობის საკითხებით დაკავშირებული სახელმწიფოების ალიანსში, რომ შემდეგ „ღია კარების“ დოქტრინის საზღვრებში ეკონტროლებინა გერმანელთა მოქმედებები და გერმანული დიპლომატიის აქტივობა მიემართა რუსეთის წინააღმდეგ.

1900-1901 წლებში გერმანიის ექსპანსია ჩინეთში ახალ ეტაპზე გადავიდა. ვითარება შეიცვალა, იმდენად, რამდენადაც ხდება გერმანული გავლენის მკვეთრი დაცემა რეგიონში, რაც უკავშირდებოდა გერმანელი მებრძოლების აქტიურ გამოსვლებს აჯანყებულთა წინააღმდეგ, რაშიც განმსაზღვრელი როლი ითამაშა ცინის იმპერიაში არსებულმა მკვეთრმა დესტაბილიზაციამ, რომელიც ვერ გაუმკლავდა აჯანყებულებს. გერმანია და სხვა დიდი სახელმწიფოები პეკინში გამართულ სამშვიდობო კონფერენციაში დადგნენ არჩევანის წინ: ან ერთობლივი ძალებით უნდა აღმოეჩინათ დახმარება ჩინეთის ცენტრალური ხელისუფლებისთვის (რომელშიც აშშ და იაპონიაც მიიღებდნენ მონაწილეობას), ან ესარგებლათ კრიტიკული სიტუაციით და რეგიონული ბალანსი რომ თავის სასარგებლოდ შეეცვალათ, დაენყოთ სეპარატისტული მოქმედებები. დასაწყისისათვის არცერთ სახელმწიფოს არ ჰქონდა საამისოდ საკმარისი რესურსი და დამკვირვებლის როლით შემოიფარგლნენ. გერმანიის დიპლომატიამ ჩინეთში თავისი გავლენის გაძლიერების მიზნით აირჩია რადიკალური მეთოდები: დაიწყო სამხედრო ინტერვენცია, სადამსჯელო ოპერაციები და მოსახლეობის ტერორი.

გერმანიის მმართველმა წრეებმა გადაწყვიტეს თავიანთი გეგმების სისრულეში მოყვანა, რომელიც ჯერ კიდევ ია-

პონია-ჩინეთის ომის დროს მომზადდა და იმოქმედეს სწრაფად, რომ მსოფლიო დაეყენებინათ ფაქტის წინაშე. გერმანიის ხელისუფლების ამგვარი პოლიტიკა იყო ბიძგი სხვა დაინტერესებული სახელმწიფოებისთვის, რომ ასევე მიეღოთ აქტიური მონაწილეობა ჩინეთის დანაწევრებაში. გერმანელი გენერლის ვალდერზეეს ბრძანებით, მიმდინარეობდა იმპერიულ ხელისუფალთა კომბინირებული შეტევა ჩინეთის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის წინააღმდეგ, სადაც ადგილი ჰქონდა სასტიკ დანაშაულებებს თითქმის შეუიარაღებელი ჩინელების, მათ შორის ქალებისა და ბავშვების წინააღმდეგ.

გერმანიის დიპლომატიამ გადანყვიტა ლავირება ინგლისსა და რუსეთს შორის, რაც იყო მისთვის ჩვეული მეთოდი, ასე ვთქვათ, გერმანული ნაცადი თამაში – სხვათა უთანხმოებებზე აეგო თავისი ექსპანსია. ზოგადად, ეს მეთოდი ნაკარნახევი იყო, არა მხოლოდ გერმანიის რთული გეოგრაფიული მდებარეობით, ორ მოწინააღმდეგე მხარეს შორის, არამედ მმართველი წრეების და პარტიების ურთიერთგამომრიცხავი ინტერესებით, რომელიც მოცემულ მომენტში არსებობდა ხელისუფლებაში.

გერმანიის კოლონიური პოლიტიკა შორეულ აღმოსავლეთში განისაზღვრებოდა რამდენიმე ფაქტორით. ერთის მხრივ, ეს იყო გერმანული „მსოფლიო პოლიტიკის“ განუყოფელი ნაწილი, მეორეს მხრივ, გერმანია მუდმივად ცდილობდა რუსეთსა და ინგლისს შორის არსებული წინააღმდეგობებით ესარგებლა. ჩინეთი, ამ დაპირისპირებების ზონაში მდებარეობდა. გერმანიის მიერ ჩინეთის პორტების დაპყრობა ითვალისწინებდა დიდი ბრიტანეთის და რუსეთის მორიგი დაპირისპირებების პროვოცირებას და ამ ნიადაგზე საკუთარ იმპერიულ მიზნებთან მიახლოებას.

კოლონიური პოლიტიკის გააქტიურება გამოწვეული იყო რამდენიმე მიზეზით შექმნილი აუცილებლობით: პირველი, გადაეჭრათ ე. წ. არასაკმარისი „სასიცოცხლო სივრცის“ პრობლემა თავად გერმანიის ფარგლებში და მეორე, ჩამოეშორებინათ მეტოქე ქვეყნების ყურადღება სახელმწიფოს ევროპული საზ-

ღერებიდან [174; 303].

1894-1901 წლებში გერმანიის მიერ ჩინეთში გატარებულმა აგრესიულმა პოლიტიკამ, გერმანია, გარკვეულწილად, იზოლირებული სახელმწიფოს მდგომარეობაში ჩააყენა, რაც განსაკუთრებით ნათლად გამოიკვეთა პირველი მსოფლიო ომის წინა პერიოდში.

პირველი მსოფლიო ომის წინ გერმანია, ფაქტობრივად, ფლობდა შემდეგ კოლონიებს: ტოგო, კამერუნი, გერმანული სამხრეთ-დასავლეთი აფრიკა (ამჟამად ნამიბია), გერმანული აღმოსავლეთი აფრიკა (დღევანდელი ტანზანია), პაპუა-ახალი გვინეა (იმპერატორ ვილჰელმის მიწები, ბისმარკის არქიპელაგი და გერმანული სოლომონის კუნძულები), წყნარ ოკეანეში: მარშალის კუნძულები, კაროლინის კუნძულები და პალაუს კუნძულები (ამჟამად მიკრონეზიის ფედერაციული შტატები), მარიანის კუნძულები (ამჟამად აშშ-ს ტერიტორია) და სამოა. გარდა ამისა, „გერმანული ჩინეთი“, რომელიც იყო ჩინეთის კოლონიური დათმობა ციაოჩჯოუში, ჩრდილოეთ ჩინეთში შანდუნის ნახევარკუნძულზე.

გერმანიის ყველა კოლონიაში, გარდა ესპანეთის მიერ ოკეანეებში შეძენილი სამფლობელოებისა, დამყარდა პროტექტორატი, რომელიც მკაცრად სპეციალიზირებული იყო. გერმანიას ისინი იარაღით არ დაუპყრია, არამედ შეიძინა ადგილობრივი ტომების მმართველებთან დადებული ორმხრივი „სამართლებრივი“ ხელშეკრულებების საფუძველზე და გარკვეული ვალდებულებების შესრულების პირობით, მოაქცია იმპერიის დაცვის ქვეშ. მხოლოდ ჩინეთში, ცინდაოს ციხე-პორტი ოფიციალურად იჯარით იქნა აღებული როგორც გერმანიის სამხედრო-საზღვაო ბაზა.

გერმანული სამხრეთ-დასავლეთი აფრიკა (თანამედროვე ნამიბია) იყო გერმანელი კოლონისტებით დასახლებული კოლონია, რომელიც XX საუკუნის დასაწყისში ადგილობრივი ტომების აჯანყებების ჩახშობის და გენოციდის შემდეგ პროტექტორატის

ტერიტორიის სრულუფლებიანი მმართველი გახდა.

კამერუნი და გერმანიის აღმოსავლეთი აფრიკა (ტანზანია, რუანდა, ბურუნდი) და ტოგო, მოიაზრებოდნენ როგორც სასოფლო-სამეურნეო წარმოებისა და სავაჭრო კოლონიები. ოკეანეებში მცხოვრებ მოსახლეობას უნდა უზრუნველყო მეტროპოლია სანელებლებით და სხვა ეგზოტიკური პროდუქტებით. იმავდროულად, პროტექტორატის ტერიტორიებზე განხორციელდა სადაზვერვო გეოლოგიური კვლევები, გერმანული ინდუსტრიის მინერალური ნედლეულით უზრუნველყოფის მიზნით. კოლონიური რეჟიმის განსამტკიცებლად პროტექტორატის ტერიტორიებზე გამოიყენებოდა ეკონომიკური, სულიერი და სამხედრო ძალადობრივი საშუალებები.

ეკონომიკურ საშუალებებში ყველაზე ეფექტური იყო აბორიგენების მიზიდვა პლანტაციებში, მალარობსა და ფერმერულ მეურნეობებში სამუშაოდ, ფერმერებზე საგადასახადო შეღავათების სისტემის დანერგვის დახმარებით, რომლის გადახდაც ადგილობრივი სოციალისტების, პრაქტიკულად, თითქმის შეუძლებელი იყო მონური შრომის გარეშე.

გერმანული კოლონიური პოლიტიკის ერთ-ერთი აქტიური მეთოდი იყო სულიერი განათლება. პროტექტორატის ტერიტორიებზე ადრე შექმნილი მისიონერთა ცენტრების საფუძველზე დაარსდა ეკლესიები და სკოლები, სამედიცინო დაწესებულებები და თავშესაფრები, რომლის დახმარებითაც აბორიგენები არა მხოლოდ ეზიარნენ ქრისტიანულ ღირებულებებს, ევროპის კულტურას, არამედ ტოლერანტობისა და ახალი გერმანული ნესრიგის, „ცივილიზაციური ექსპლუატაციის“ პირობებში მოთმინებით ეწოდნენ ქანცგამწყვეტ შრომას.

კოლონიური პოლიტიკის წარმოების ეფექტური მეთოდი გახდა სამხედრო-ძალადობრივი საშუალებებით მართვა, ოკუპირებული ტერიტორიების კონსოლიდაცია განხორციელდა სამხედრო-კოლონიური ადმინისტრაციის, პოლიციის აპარატის, გერმანიის ფლოტის და გუბერნატორის უსაფრთხოების ძალების მხარდაჭერით. გერმანიის კოლონიებში უსაფრთხოე-

ბის ძალები და პოლიცია შეიქმნა ადგილობრივი პირობების მიხედვით. გერმანიის სამხრეთ-დასავლეთ აფრიკაში, დამცველი რაზმები ძირითადად ევროპელებისგან ჩამოყალიბდა, ტოგოში შეიქმნა მხოლოდ პოლიციური ძალები. კამერუნში ჯარისკაცები აფრიკის სხვადასხვა ნაწილიდან დაიქირავეს, პოლიციის რიგითი პერსონალი კი ადგილობრივი მოსახლეობისგან დააკომპლექტეს.

გერმანული კოლონიური პოლიტიკის მართვის მექანიზმებს შორის სამხედრო-ძალადობრივი საშუალებები ყველაზე პრიორიტეტული იყო, რაც იმპერიული სისტემის მქონე სახელმწიფოების ტიპური მახასიათებელია, განსაკუთრებით, გერმანიის ისტორიისთვის. სახელმწიფოს სამხედრო და უსაფრთხოების სტრუქტურები გამოყოფილი იყო სოციალური სფეროდან, თუმცა ამავე დროს, მთელი საზოგადოებრივ-პოლიტიკური სისტემა მათთვის მუშაობდა. გერმანელები ერთმანეთს უნაცვლებდნენ „მათრახისა და თაფლაკეერის“ პოლიტიკას, რის გამოც გერმანული კოლონიური მექანიზმი ყოველთვის განსხვავდებოდა როგორც ინგლისური ირიბი მმართველობის, ისე ფრანგული პირდაპირი მმართველობის სისტემებისგან.

გერმანიის მიერ წარმოებული კოლონიური პოლიტიკის შედეგად, რომელიც ყველაზე აქტიურად 1880-იანი წლების შუახანებიდან 1891 წლამდე მიმდინარეობდა, იმპერიის კონტროლქვეშ აღმოჩნდა 2 660 000 კვ. კმ. მოცულობის ტერიტორია 12 მილიონზე მეტი მოსახლეობით.

სამხრეთ-დასავლეთ აფრიკაში კოლონიალისტები უხეშად იყენებდნენ ბუშმენების, დამარას, ჰოტენტოტების, ჰერეროს ტომების და ინდივიდუალური თემების კავშირებს. ადგილობრივი ხელოსნობისა და ტრადიციული წერილი ვაჭრობის დეგრადაცია, ხელს უწყობდა ნატურალური რეპროდუქციული სისტემების მოშლას. სოციალური თვალსაზრისით, ეს გულისხმობდა ტრადიციული სათემო სისტემების დაშლას.

ზოგადად, კოლონიალიზმის სახით ცივილიზაციურ კონტაქტს არ მოჰყოლია სამხრეთ-დასავლეთ აფრიკაში, ისევე რო-

გორც დანარჩენ კოლონიალურ სამყაროში, ნაყოფიერი კულტურული სინთეზი და სისტემური მოდერნიზაცია. აფრიკული სოციალური ორგანიზმი გადარჩა, მთლიანად შეინარჩუნა ორიგინალობა, თავის ცივილიზაციის კოდი.

### 4.3. ცენტრალური აზია გერმანიის კოლონიურ გეგმებში 1870-1914 წლებში

კაიზერის გერმანიის პოლიტიკური ინტერესები აღმოსავლეთის ამ ნაწილში განპირობებული იქნა მთელი რიგი მიზეზებით: ცენტრალური და შუა აზიის სახელმწიფოების გეოგრაფიული მდებარეობა „აღმოსავლეთის გულში“, ანიჭებდა მათ უაღრესად დიდ სტრატეგიულ და გეოპოლიტიკურ მნიშვნელობას. ეს რეგიონი წარმოადგენდა მოსახერხებელ პლაცდარმს, „ბრიტანეთის იმპერიის მარგალიტის“, ინდოეთისკენ მიმავალ გზაზე, ხოლო რუსული სამფლობელოები შუა აზიაში იყო პერსპექტიული გასასვლელი ფრანგული ინდოჩინეთისკენ. გერმანიის იმპერია განიცდიდა გარკვეულ სიძნელეებს სტრატეგიული ნედლეულის უკმარისობით, შესაბამისად, მისი ყურადღება მიიპყრო აღმოსავლეთის ამ რეგიონის მდიდარმა ბუნებრივმა რესურსებმა, პროდუქციის გასაღების ფართო ბაზარმა, იაფმა მუშახელმა, დიდი მოგების იმედმა და საბოლოოდ, ხელსაყრელმა გეოგრაფიულმა პოზიციამ ინდოეთის, ჩინეთის და სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიის ქვეყნების სავაჭრო მარშრუტების გადაკვეთაზე.

გერმანიის ინტერესების კონცენტრაცია მსოფლიოს ამ ნაწილში, იმ გარემოებამაც გამოიწვია, რომ ახლო აღმოსავლეთსა და ცენტრალურ აზიაში, XIX საუკუნის ბოლო მესამედში, ჯერ კიდევ არსებობდა გარკვეული შესაძლებლობები გავლენის სფეროების გადანაწილებისა შედარებით მშვიდობიან ბრძოლაში, მაშინ როდესაც უცხოეთის კოლონიების დატაცების ყოველი მცდელობა შესაძლო იყო დიდ მეტროპოლიებთან სამხედრო კონფლიქტამდე მისულიყო, რისთვისაც მეორე რაიხი ამ ეტაპზე



არ იყო საკმარისად მომზადებული. ცხადია, ეს ფაქტი იმპერიის მმართველ წრეებს უბიძგებდა აღმოსავლეთის ამ რეგიონისკენ. გერმანია მაქსიმალურ სარგებელს ელოდა, მისი გათვლებით, ინგლის-რუსეთის წინააღმდეგობები შუა და ცენტრალურ აზიაში მისცემდა საშუალებას განეხორციელებინა პირველ ეტაპზე დაგეგმილი ეკონომიკური, ხოლო შემდეგ პოლიტიკური და იდეოლოგიური ექსპანსია ამ ტერიტორიებზე, რომლებიც ამავე დროს ჩანდა მოსახერხებელი პლაცდარმის შექმნის საშუალებად, ბრიტანეთის ინდოეთისა და რუსეთის თურქესტანისკენ [195; 247]. ამ მოსაზრებების გათვალისწინებით, გერმანიის იმპერიის კოლონიურ გეგმებში XIX ს-ის ბოლოს და XX ს-ის დასაწყისისთვის ცენტრალური აზიის რეგიონი მნიშვნელოვან ადგილს იკავებს.

გერმანიის იმპერიის გამოცხადებისთანავე, წამყვანი ევროპული სახელმწიფოების გააფთრებული წინააღმდეგობების მიუხედავად, მეორე რაიხის ხელისუფლება არ იშურებდა ძალისხმევას, თავისი საგარეო პოლიტიკური პოზიციების ყოველმხრივი განმტკიცებისთვის არა მხოლოდ ევროპაში, არამედ აღმოსავლეთის ქვეყნებშიც.

მიზნების მისაღწევად გერმანიამ აზიის ამ ნაწილშიც, ისევე როგორც სხვა ტერიტორიებზე, გამოიყენა თავისი ექსპანსიონიზმის დამახასიათებელი სხვადასხვა მეთოდების მთელი არსენალი:

პირველი, როგორც წესი, მოამზადა გერმანული საზოგადოება აქტიური კოლონიური პოლიტიკისთვის, მეორე, განსაზღვრა ის ეკონომიკური რესურსები, რომლებიც ახალგაზრდა იმპერიისთვის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი იყო (მრავალრიცხოვანი გერმანული ფირმების კაპიტალი და სამრეწველო საწარმოები) და ზეგავლენის მიზნით, მასშტაბურად გამოიყენა ფინანსური საშუალებები, მესამე, გააქტიურა გერმანიის და მისი მოკავშირეების სადაზვერვო სამსახურების საქმიანობა, რომელშიც ამავე დროს მოიაზრებოდა გერმანელი და ავსტრიელი სწავლულების სხვადასხვა სახის მოგზაურობა შუა და ცენტრალურ აზიაში, გერმანია-თურქეთის აგენტურის მხრიდან თურქესტან-

ის და ავლანეთის პანისლამისტურად განწყობილი მოსახლეობისათვის ყოველგვარი ხელშეწყობა და ბოლოს, აღმოსავლეთში, სხვა სახელმწიფოების კოლონიურ წინააღმდეგობებში (პირველ რიგში კი დიდი ბრიტანეთის და რუსეთის დაპირისპირებებში), დიპლომატიურ „ნილაბს“ ამოფარებული, თავისი ექსპანსიის საიმედოდ უზრუნველყოფა [154;36].

ცენტრალური აზიის მიმართულებით მეორე რაიხის დაგეგმარებულ კოლონიურ პოლიტიკაში აშკარად გამოიკვეთა გერმანიის ექსპანსიონიზმის თანდათანობითი ევოლუცია, რომელიც დამოკიდებული იყო, იმპერიის მიერ, სხვადასხვა დროს, ამ რეგიონში წარმოებული პოლიტიკის ხასიათზე.

ეს ექსპანსია შეიძლება დაიყოს სამ მნიშვნელოვან ეტაპად, სადაც პირველი ეტაპი მოიცავს 1870-1888 წლებს და ხასიათდება გერმანიის ფრთხილი და შორსმჭვრეტელი კანცლერის, ოტო ფონ ბისმარკის პრევენციული ღონისძიებებით, რომელიც ემსახურებოდა საზღვრებს გარეთ გერმანიის მომავალი კოლონიური ექსპანსიისთვის ძლიერი საყრდენის შექმნას. ეს გეგმები წვდებოდა მრავალი სახელმწიფოს ტერიტორიას, მათ შორის ავლანეთს, თურქეთს და მათ მიმდებარე სხვა ქვეყნებს. ამ ეტაპზე გერმანიის მოქმედებების მახასიათებელია, სხვა სახელმწიფოთა დაპირისპირებებზე, გონივრული თამაშის ნესები. „რკინის კანცლერის პრევენციული დაზვერვის ობიექტად იქცა“ დიპლომატიური და პოლიტიკური სიტუაცია ცენტრალური და შუა აღმოსავლეთის მისთვის საინტერესო ტერიტორიებზე.

მეორე პერიოდი 1888-1914 წლებით შემოიფარგლება და უკავშირდება იმპერატორი ვილჰელმ II-ის „ახალ კურსს“ კოლონიურ პოლიტიკაში, როცა „მსოფლიო პოლიტიკასთან“ დაკავშირებით, ბისმარკის დიპლომატიის ფრთხილი ტაქტიკა გადაიზარდა „მზის ქვეშ ადგილისათვის“ აქტიურ ბრძოლაში. მისი დამახასიათებელი ნიშნებია აღმოსავლეთში პან-ისლამისტური პროპაგანდის ინტენსიფიკაცია, იარაღის იმპორტი და ვაჭრობა, მუსულმანურ ქვეყნებს შორის პოტენციური მოკავშირეების ჯარების მომზადება.

მესამე პერიოდი 1914-1918 წლებში განვითარდა, ომის პირობებში იყო კოლონიური პოლიტიკის გატარების მცდელობები, გააქტიურდა სამხედრო დიპლომატიური მისიები, ამ ეტაპისთვის დამახასიათებელი იყო, ძირითადად, ანტანტის ქვეყნების სანინააღმდეგო პროვოკაციების და ჯაშუშური ქსელის გააქტიურება, რეგიონის მუსულმანურ მოსახლეობაში ანტირუსული და ანტიბრიტანული აჯანყებებისთვის ხელშეწყობა.

გერმანიის საგარეო-პოლიტიკური ექსპანსიის მთავარი მიზანი ამ რეგიონში იყო მისი თანდათანობით დაქვემდებარება და მომავალი სამხედრო ოპერაციებისთვის მოსახერხებელ სტრატეგიულ პლაცდარმად გადაქცევა. კაიზერ ვილჰელმ II დროს ეს ექსპანსია კიდევ უფრო გააქტიურდა.

პირველი მსოფლიო ომის წინ გერმანიის პოლიტიკური გავლენა გაძლიერდა ავღანეთზე, გერმანია შეეცადა მიეზიდა ეს ქვეყანა სამთა კავშირში და შეექმნა სამხედრო სტრატეგიული ბაზა თავისი მოწინააღმდეგეების კოლონიურ სამფლობელოებში ძირგამომთხრელი საქმიანობისთვის. ავღანეთის ემირის შაბიბულის პოლიტიკური დამორჩილება, ავღანეთის მმართველ წრეებში გავლენიანი პროგერმანული დაჯგუფებების საქმიანობა, რეგიონის მუსულმანურ მოსახლეობაში პანისლამისტური იდეების აქტიური პროპაგანდა, იძლეოდა ცენტრალური აზიის ნაწილში მეორე რაიხის საგარეო-პოლიტიკური გეგმების წარმატების იმედს. აღმოსავლეთში თავისი სამფლობელოების დაცვის მიზნით, დიდი ბრიტანეთი და რუსეთი გერმანიის სპეცსამსახურების საქმიანობას აქტიურად ეწინააღმდეგებოდნენ [161;83]. მთავარი მიზეზი გერმანიის იმპერიის პოლიტიკის ჩაშლისა ცენტრალურ აზიაში გახდა ანტანტის გამარჯვება პირველ მსოფლიო ომში და მისი ძლიერი ეკონომიკური პოზიციები აღმოსავლეთში.

#### 4.4. გერმანიის იმპერიის ექსპანსიური პოლიტიკა ახლო აღმოსავლეთსა და ბალკანეთის ქვეყნებში

ბალკანეთის ქვეყნებმა მდიდარი წიაღისეულით, ნაყოფიერი მიწებით, სატყეო მეურნეობით, სამუშაო ძალით, კაპიტალის ექსპორტის ყოველმხრივი შესაძლებლობებითა და უპირველესად – სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი მდებარეობით კონტინენტსა და ზღვებს შორის სივრცეში გერმანიის იმპერიის შორსგამიზნულ ექსპანსიურ გეგმებსა და კონტინენტზე ლიდერობისკენ სწრაფვაში, ძალზე მნიშვნელოვანი დატვირთვა შეიძინეს. გერმანიის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპული პოლიტიკა გარკვეულწილად, გულისხმობდა გერმანიის წინსვლასაც ახლო აღმოსავლეთისაკენ. ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ღირებულებებთან ერთად სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპა იყო ხიდი უდიდესი რეგიონის – არაბული აღმოსავლეთის, კავკასიის, სპარსეთის ყურესა და ინდოეთის მისადგომებისაკენ. ეს გეგმები, როგორც ცნობილია, ითვალისწინებდა გერმანიის „შელნევას“ ამიერკავკასიის რეგიონში და კერძოდ საქართველოშიც.<sup>50</sup>

50 XX ს-ის დასაწყისში გერმანიის იმპერიის ინტერესები კავკასიის რეგიონსაც წვდებოდა. მათ იზიდავდა უპირველესად, ის პერსპექტივა, რომ კავკასია იწოდებოდა ხიდად ევროპას და აზიას შორის. ფლობდა სერიოზულ სტრატეგიულ მდებარეობას, საიდანაც შესაძლებელი ხდებოდა გავლენის გავრცელება სპარსეთზე, კასპიისპირეთზე, ავღანეთზე და ამასთან, ომის დროს კავკასია შეიძლებოდა გამოეყენებინათ, როგორც ბაზა ინგლისელ მებრძოლებზე იერიშებისათვის ჩრდილოეთ სპარსეთში. კავკასია საინტერესო რეგიონად მოიაზრებოდა გერმანული კაპიტალისტვის. გერმანული კაპიტალის შეჭრა კავკასიაში, სახელდობრ საქართველოში, დაიწყო პირველ მსოფლიო ომამდე. ქ. ჭიათურის მარგანეცის მრეწველობაში მონოპოლიური მდგომარეობის მოპოვებას „ბერლინის სააღრიცხვო საზოგადოების დირექცია“ და სააქციო საზოგადოება „არტურ კოპელი“ ერთობლივად შეუდგნენ ჯერ კიდევ 1905 წელს. გერმანული კაპიტალის ექსპანსია ჭიათურაში შემდეგში გააფართოვეს ისეთმა ძლიერმა ფირმებმა, როგორიც იყვნენ „გელზენკირჰენის სამთო-სამრეწველო სააქციო საზოგადოება“, „სამთო-მრეწველთა საზოგადოება დოიჩერ კაიზერი“ და „კავკასიის საბადოთა ამხანაგობა, შეზღუდული პასუხისმგებლობით“. ინტენსიური ოპერაციების (სხვადასხვაგვარი სესხებისა და ავანსების) გზით დააკაბალეს ადგილობრივ მრეწველთა უმრავლესობა და მოახერხეს მათგან მადნის შეღავათიან ფასებში შეძენა. საქართველოდან გაზიდულ მადანს გერმანია მთლი-

გერმანიის იმპერიის მმართველი წრეების განსაკუთრებული ინტერესი სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპის (საპ) ქვეყნებში პოზიციების განმტკიცებისთვის ნათლად გამოიკვეთა უკვე XIX საუკუნის 80-იან წლებში. დიდი ბრიტანეთის, საფრანგეთის, ავსტრია-უნგრეთისა და რუსეთის ეკონომიკური და ფინანსური წინააღმდეგობანი სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპის და ახლო აღმოსავლეთის რეგიონში საშუალებას აძლევდა გერმანიას ამ კონფრონტაციაზე აეგო თავისი ექსპანსია.

ბალკანეთის ცალკეულ ქვეყნებთან მიმართებაში გერმანიის

---

ანად საკუთრივ ამუშავებდა. „გელზენიკოპენის“ ფირმას მარგანეცის მადანი გაჰქონდა გერმანიაში კრუპის იარაღის ქარხნებისათვის, ზემოთხსენებული ფირმები ამარაგებდნენ გერმანიის მძიმე მრეწველობას, სამხედრო ქარხნებს, მეტალურგიულ მრეწველობას, უმსხვილესი ქარხნების წარმომადგენლები მიზნად ისახავდნენ იაფად შეძენილი მადნის ექსპორტს არა მსოფლიო ბაზრებზე გასატანად, არამედ თავისი ქარხნებისთვის.

იხ.. ფ. შეყლაშვილი „გერმანიის ბრძოლა მსოფლიოს გადანაწილებისათვის XX საუკუნის დასაწყისში და სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპა“; „ქართული დიპლომატია“; ნელინდეული; ტ.ა. თსუ-ს გამომცემლობა, თბილისი. 1998 წ. გვ. 169-171.

გერმანიის იმპერიის სამხედრო სამინისტროს ერთ-ერთი მოხსენებითი ბარათში გარკვევით იყო მითითებული, რომ „...კავკასია მდებარეობს ევროპა-აზიის გზასაყარზე და წარმოადგენს დამაკავშირებელ რგოლს თურქმენეთთან, ბუხარასთან, ჩრდილოეთ სპარსეთთან... ქვეყანა მდიდარია ნიაღისეულით, ვერცხლით, სპილენძით, ქვანახშირით, რკინით, თუთიით, მარგანეცით, მთელ მსოფლიოშია ცნობილი ბაქოს ნავთობი. თბილისისა და ელიზავეტოპოლის გუბერნიებში განვითარებულია მეაბრეშუმეობა, შავი ზღვის სანაპიროზე მოჰყავთ თამბაქო, განსაკუთრებით სოხუმის მიდამოებში, ბათუმში მდებარეობს ჩაქვის ჩაის პლანტაციები, საქართველო მდიდარია მსოფლიოში ცნობილი ბორჯომის მინერალური წყლებით, კავკასიაში ეხედებით ხილის ნაირსახეობას.... ეს მოკლე მიმოხილვა ცხადყოფს, რამდენად მდიდარია კავკასია და რა შესაძლებლობებს ფლობს ის. ... მოვაქციოთ კავკასია ჩვენი გავლენის სფეროში....დადგა დრო ამ განზრახვის განხორციელებისა და მოქმედებისა. უნდა ვისარგებლოთ შემთხვევით დღესეუ, ვინაიდან შესაძლებელია მსგავსი მომენტი ხელთ აღარ ჩაგვივარდეს. ინგლისი და საფრანგეთი დიდი ხანია ოცნებობენ კავკასიის დაპყრობაზე და ენევიან იქ აგიტაციას... ჩვენ გვაქვს შესაძლებლობა, მოხერხებული აგიტაციის გზით პარალიზება გავუკეთოთ ანტანტას და დავიპყროთ კავკასია. მიზანი ღირს ძალდატანებად!...დრო არ ითმენს!“ იხ. მარგინი გ. სამთამადნო მრეწველობა და სამრეწველო პროლეტარიატი რევოლუციამდელ საქართველოში, თბ. 1968; გვ. 273. Пиния Г. В. Политика Германии в Закавказье в 1918 году, Сборник документов, Тб. 1971; გვ. 7.

პოლიტიკური და ეკონომიკური დამოკიდებულება ძლიერ განსხვავებული იყო, მით უფრო, რომ რეგიონში ხშირად უპირისპირდებოდა თავისი მოკავშირის, ავსტრია-უნგრეთის ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ინტერესებს [39; 7-8].

განვიხილოთ ისინი თანმიმდევრულად: გერმანიის იმპერიის სამხედრო, ფინანსური და სამრეწველო წრეების თვალთახედვაში ოსმალეთის იმპერიის სიმდიდრე და სტრატეგიული მდებარეობა ჯერ კიდევ 1870 წლიდან მოექცა.

პრუსიის წარმატებულმა ომებმა დანიის, ავსტრიისა და საფრანგეთის წინააღმდეგ, გერმანიის გაერთიანებამ, მისმა სწრაფმა ეკონომიკურმა და პოლიტიკურმა განვითარებამ, დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა მთელ აღმოსავლეთზე და განსაკუთრებით თურქეთზე, რომლის ხელისუფლებასაც მიაჩნდა, რომ ოსმალეთის იმპერიის ნაციონალურ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის, დაქვეითებული ცენტრიდანული ძალების და ფეოდალური სეპარატიზმის, ჩამორჩენილი ეკონომიკის და სუსტი შეიარაღებული ძალებისთვის, გერმანია იყო იდეალური მაგალითი. სულთნისა და მისი გარემოცვის თვალსაზრისით, გერმანიის კაიზერი და რაიხსკანცლერი წარმოადგენდნენ სუვერენის და ვეზირის დიდებულ ნიმუშს, გერმანიის არმია კი – შეიარაღებული ძალების სამხედრო ორგანიზაციის ბრწყინვალე მაგალითს.

პრუსიელი სამხედრო მრჩეველებისა და ექსპერტების დამსახურებას კონსტანტინოპოლში ყოველთვის პატივით ეპყრობოდნენ და ცდილობდნენ მათი გამოცდილების გაზიარებას. ასეთი ყურადღება იმით იყო განპირობებული, რომ სულთნის კარს აფრთხოდა თავისი არმიის არასათანადო მომზადება და საჭიროდ მიაჩნდა მისი დაუყონებლივი მოდერნიზაცია.

ჯერ კიდევ გერმანიის იმპერიის შექმნამდე, კონსტანტინოპოლში მიიწვიეს ცნობილი სამხედრო ექსპერტი, გენერალი ჰ. მოლტკე, (მოგვიანებით, პრუსიის ფელდმარშალი და გერმანიის გენერალური შტაბის უფროსი). 1835-დან 1839 წლამდე ის იყო თურქეთის არმიის ინსტრუქტორი და დიდი ძალისხმევა მოახმარა მის გადამზადებას, ევროპის სახელმწიფოთა ჯარებში

განხორციელებული ცვლილებების შესაბამისად. მოლტკემ აქტიურად შეუწყო ხელი აღმოსავლეთ ანატოლიაში თურქეთის არმიის თავდაცვითი და თავდასხმის გეგმების შემუშავებას. მისი უშუალო ინიციატივით ამიერკავკასიის საზღვრების ტერიტორიაზე განხორციელდა ტოპოგრაფიული კვლევები და შედგა პირველი ფართომასშტაბიანი რუკები, რომლითაც თურქეთის არმიაში პირველი მსოფლიო ომის დაწყებამდე ხელმძღვანელობდნენ. ასეთ ვითარებაში, ცხადია, ოსმალეთის იმპერიაში პროგრესული განწყობა გაიზარდა და გერმანიასთან დაახლოების პერსპექტივას განიხილავდნენ, როგორც დიდი სახელმწიფოების ზენოლისაგან თავდაცვის ღონისძიებას.

მაშინ, როდესაც ინგლისი და საფრანგეთი XIX ს-ის ბოლოს გამაღებით ესწრაფვოდნენ ოსმანთა იმპერიის დანაწევრებას და მისი ტერიტორიების დატაცებას, გერმანიის იმპერია გამოვიდა თურქეთის მთლიანობის და ხელშეუხებლობის დაცვის ლოზუნგებით. ოსტატურად შენიღბულ ლავირებულ მოქმედებებს შედეგად მოჰყვა, თურქეთში გერმანიის ეკონომიკური და პოლიტიკური საყრდენების თანდათანობით განმტკიცება. პროგრესული განწყობის გაძლიერებას ხელს უწყობდა პან-გერმანული კავშირის პროპაგანდისტული კამპანია, რომელიც განსაკუთრებით გაძლიერდა კაიზერ ვილჰელმ II ახლო აღმოსავლეთში ვიზიტის დროს.

როგორც ზემოთ მივუთითეთ, 1878 წ. ბერლინის კონგრესზე გერმანია პირველად გამოჩნდა, როგორც „აღმოსავლეთის საკითხის“ ახალი აქტიური მონაწილე, რომელიც იმთავითვე შეეცადა სხვა სახელმწიფოების გავლენა და ინტერესები ბალკანეთის მდიდარი რეგიონის მიმართულებით, თავისი ზენოლის ქვეშ მოექცია: იძულებისა და დიპლომატიური მექანიზმების ერთმანეთთან შერწყმით, გაძლიერებული ეკონომიკური ექსპანსიის საშუალებით გამოედევნა ისინი სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპის რეგიონიდან, ან დაექვემდებარებინა თავისი გეგმებისთვის და განესაზღვრა მათთვის მოქმედების თავისუფლების არეალი.

კონგრესიდან 7 წლის შემდეგ ღიად გამოიკვეთა ბალკანეთზე რუსეთის და გერმანიის ინტერესების სხვაობა. მოქმედებდნენ რა ეკონომიკური ბერკეტებით, ავსტრია-უნგრეთი და გერმანია შეეცადნენ სერბეთსა და ბულგარეთში დაესუსტებინათ რუსეთის გავლენა. 1881 წ. დაიდო ავსტრია-სერბეთის კაბალური ხელშეკრულება. სერბეთს დაჰპირდნენ ტერიტორიულ გაფართოებას ბულგარეთის ხარჯზე. ბულგარეთის დამოუკიდებლობის ხელყოფის შემდეგ იწყება ავსტრია-უნგრეთის და გერმანიის ეკონომიკური და პოლიტიკური გავლენის ზრდა რეგიონში. ბალკანეთზე მარცხთან შეგუება ალექსანდრე III ხელისუფლებისთვის რთული აღმოჩნდა. 1886 წ. რუსეთს მოუწია დათმობა ბულგარეთ-თურქეთის შეთანხმების გამოც, რომლის ძალითაც აღმოსავლეთ რუმელიაში გუბერნატორი გახდა, არა რუსეთის წარმომადგენელი, არამედ, ავსტრია-გერმანიის ინტერესების დამცველი ბულგარელი თავადი.

ბალკანეთზე ახალი მოთამაშის გამოჩენამ სიმშვიდე დაუკარგა როგორც რუსეთს, ისე ინგლისსაც, რომლის ინტენსიური გამოძევებაც დაიწყო თურქეთიდან. 1893 წ. გერმანულ ბანკებსა და თურქეთის ხელისუფლებას შორის მოხდა შეთანხმება ბალდადის რკინიგზის მშენებლობასთან დაკავშირებულ კონცესიებზე. გერმანიის ჩართვამ ბალდადის რკინიგზის მშენებლობის პროექტში უაღრესად გაართულა ინგლის-გერმანიის ურთიერთობები ახლო აღმოსავლეთში. პირველ ეტაპზე ინგლისი, ისევე როგორც საფრანგეთი, ინდეფერენტულად უდგებოდა გერმანიის გააქტიურებას, რამდენადაც ინგლისი დაკავებული იყო აფრიკაში მისი მთავარი მოწინააღმდეგის საფრანგეთის საქმიანობით, ხოლო საფრანგეთი, შუა აღმოსავლეთში თავისი მთავარი მეტოქით, რუსეთით. მოგვიანებით, ბალდადის რკინიგზის მშენებლობაზე შეთანხმებიდან 10 წლის შემდეგ (1903 წ.) ვითარება მკვეთრად შეიცვალა, როდესაც ბალდადის პროექტში ბრიტანული კაპიტალის ჩართვაზე მოლაპარაკებები ჩაიშალა და ბრიტანეთის ხელისუფლებისთვის აშკარა გახდა, რომ გერმანია მისთვის გაცილებით საშიში მოწინააღმდეგე იყო აღმოსავლეთ-



ში, ვიდრე ტრადიციული მეტოქეები – საფრანგეთი და რუსეთი.

ბალდადის რკინიგზის საერთო სიგრძე შეადგენდა 3000 კმ-ს, მშენებლობა კონცესიების თანახმად უნდა დასრულებულიყო 1908 წლისთვის, რკინიგზის კონცესიების მფლობელებს ჰქონდათ ყველა სახის მინერალების მოპოვების უფლება 10 კილომეტრიან ზონაში რკინიგზის ორივე მხარეს.

ვილჰელმ II ყოველმხრივ ცდილობდა გერმანიის ეკონომიკური ექსპანსიის წახალისებას ბალკანეთზე. გერმანულმა „დოიჩე ბანკმა“ ჯერ კიდევ, 1888 წ. გააფორმა თურქეთთან ხელშეკრულება სახელმწიფო სესხებზე. 1889 წ. გერმანელი მრეწველებისა და ბანკირების ჯგუფმა „დოიჩე ბანკის“ ხელმძღვანელობით ოსმალეთის იმპერიისგან მიიღო კონცესიები, ანატოლიის გავლით კონსტანტინოპოლამდე რკინიგზის პირდაპირი ხაზის მშენებლობისთვის. კომპანიამ, რომლის მფლობელებიც ასევე იყვნენ ავსტრიელი, იტალიელი და უმნიშვნელო რაოდენობით ინგლისელი აქციონერები, მიიღო „ანატოლიის სარკინიგზო კომპანიის“ სახელწოდება. მშენებლობა წარმატებით წარიმართა და გაგრძელდა კონიამდე. 1896 წ. ექსპლუატაციაში შევიდა სარკინიგზო ხაზი ბერლინი-კონია. გერმანია-ოსმალეთის შეთანხმება გაფართოვდა ათი წლის შემდეგ, როცა ოსმალეთის ხელისუფლებამ მისცა თანხმობა გერმანულ ჯგუფს „ბერლინი-ბალდადის სარკინიგზო ხაზის“ მშენებლობის შემდგომი ეტაპისთვის. 1898 წ. გაფორმებული მეორე შეთანხმება იყო თურქეთში კაიზერის ვიზიტის პირდაპირი შედეგი, როდესაც ვილჰელმ II იმოგზაურა კონსტანტინოპოლში (1898 წლის 18-22 ოქტომბერი) და სწორედ მაშინ იქნა მიღწეული გერმანიისთვის მნიშვნელოვანი შედეგები.

ვილჰელმ II-ს ტახტზე ასვლიდან ხუთი წლის განმავლობაში, გერმანიის ექსპორტი თურქეთში ინტენსიურად იზრდებოდა. გერმანიის ინტერესები ამ მიმართულებით იმ ფაქტმაც დააჩქარა, რომ ოსმალეთის იმპერიის შიდა საქმეები ძალზე გართულდა. ნათელი გახდა, რომ უზარმაზარი იმპერია მალე დაეცემოდა, შესაბამისად, დიდ ხელისუფალთა სწრაფვა თურქეთის

ტერიტორიებზე კონტროლის დამყარებისთვის გაძლიერდა. ასეთ გარემოებაში, აღმოსავლეთში გერმანული გავლენის გაძლიერება ვილჰელმ II საგარეო პოლიტიკისთვის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი საკითხი გახდა და ამჯერად, კაიზერმა მეორე ვიზიტი განახორციელა პალესტინაში. ოფიციალური საბაბი გახდა იერუსალიმის ახალი ტაძრის კურთხევა, რომლის მშენებლობისთვისაც გერმანიაში მორწმუნეებმა მნიშვნელოვანი შემოწირულობა დააგროვეს. კაიზერი და მისი გარემოცვა ჰაიფაში 1898 წლის 25 ოქტომბერს ჩავიდა. იმავე წლის ნოემბერში კაიზერი გაემგზავრა იერუსალიმში, სადაც მან ახალი ტაძრის მშენებლობაში მიიღო მონაწილეობა და პირველი ქვა ჩადო საძირკველში.

სწორედ აქ გამოჩნდა ვილჰელმის პოლიტიკის ე. წ. „ზიგ-ზაგისებური“ საგარეო პოლიტიკის სახე. ის ერთდროულად, აღმოჩნდა როგორც ქრისტიანთა, ასევე მუსულმანთა მხარდამჭერი. ვილჰელმის გამოსვლას იერუსალიმსა და დამასკოში ფართო საერთაშორისო რეზონანსი მოჰყვა,

აბდულ ჰამიდთან მოლაპარაკებებში, გერმანიის იმპერატორმა, მართალია, სულთანს ვერ დაარწმუნა პალესტინაში გერმანიის მფარველობით ებრაული ავტონომიის ჩამოყალიბების აუცილებლობაში, მაგრამ ეკონომიკის თვალსაზრისით ეს შეხვედრა უფრო წარმატებული გამოდგა. მან შეძლო მიეღო კონცესიები სპარსეთის ყურეში სარკინიგზო ხაზის მშენებლობისთვის და იმავდროულად, უფლება – მიმდებარე, ფართო ტერიტორიების ეკონომიკური განვითარებისთვის. 1899 წ. კაიზერმა მიაღწია თურქეთის სულთანისგან თანხმობას ბალდადის რკინიგზის მშენებლობის საკითხზე.

კაიზერის განცხადება, ყველა მუსლიმანის და მისი ახალი მეგობრის, „მეფეთა მეფის და ყველა ხალიფაზე აღმატებულის“, სულთან აბდულ ჰამიდის მიმართ განსაკუთრებულ დამოკიდებულებაზე, რიგი ევროპელი დამკვირვებლების მიერ შეფასდა, როგორც „აღმოსავლეთის სტუმართმოყვარე მონარქის მიმართ კაიზერის შთამბეჭდავი საქციელი“ [61;65].

სინამდვილეში, კაიზერის „მომლოცველობა“ „წმინდა ადგილებზე“ და მისი პომპეზური განცხადებები ბევრად უფრო რეალისტურ მიზნებს ისახავდა, რაც ბრწყინვალედ იცოდნენ გერმანელმა ბანკირებმა და მრეწველებმა [61;67]. გერმანიის პოლიტიკური გავლენის ზრდამ ოსმალეთის იმპერიაში გერმანიის მონოპოლისტურ კაპიტალს გაუხსნა პერსპექტიული შესაძლებლობები. გერმანიის ბიზნესწრეების წარმომადგენლები ჯერ კიდევ 1880 წლიდან, დაუინებით ცდილობდნენ პოზიციების გამყარებას თურქეთის ინდუსტრიაში, სატრანსპორტო საქმეში, სოფლის მეურნეობაში და ფინანსებში. გერმანიის იმპერიული წრეები განსაკუთრებით გააქტიურდნენ ბალდადის რკინიგზის მშენებლობაზე კონცესიების მიღების შემდეგ. ისინი ამ ფაქტს აღიქვამდნენ ახლო აღმოსავლეთში გავლენის განმტკიცების და ექსპანსიის შემდგომი გაფართოების ყველაზე ხელსაყრელ საშუალებად.

მიმდინარე ათი წლის განმავლობაში გერმანია-თურქეთის ურთიერთობები ძალზე მნიშვნელოვანი გახდა.

თურქეთთან გერმანიის ეკონომიკური კავშირების განმტკიცება დაიწყო 1890 წლიდან და გერმანული საქონლის ექსპორტის მიზნით, აღმოსავლეთით შეიქმნა უზარმაზარი პოტენციური ბაზრების განვითარების პერსპექტივა. ბერლინ-ბალდადის ტრანსკონტინენტალური რკინიგზის პროექტი იძლეოდა ბრწყინვალე ეკონომიკური სტრატეგიის საშუალებას და ამასთან, მოიაზრებდა ნავთობის პოტენციურ საბადოებსაც. იწყება გერმანული კაპიტალის აქტიური შეჭრა ბალკანეთში, ანატოლიასა და მესოპოტამიაში. (1907 წლისთვის სირიასა და პალესტინაში უკვე არსებობდა გერმანული კოლონიები).

ეს ყოველივე მიუღებელი აღმოჩნდა ინგლისისთვის. „დოიჩე ბანკის“ დირექტორის კარლ ჰელფერიხის შეფასებით: მიმდინარე 15 წლის განმავლობაში (1914 წლამდე), არცერთ სხვა საკითხს სამხედრო-საზღვაო ფლოტის პრობლემის გარდა, ასეთი დაძაბულობა არ მოჰყოლია გერმანია-ინგლისის ურთიერთობაში, როგორც ბალდადის პროექტს.

ეს პროექტი მომგებიანი აღმოჩნდა გერმანული სამრეწველო და ფინანსური წრეებისთვის, რომლებმაც მიიღეს მსხვილი შეკვეთები რელსების, ვაგონების, ორთქლის ლოკომოტივების დამზადებისა, ხოლო გერმანულ ბანკებს მიეცათ რკინიგზის მშენებლობაში კაპიტალის ჩადების შესაძლებლობა.

1899 წ. გერმანიამ თურქეთის ფინანსური დაკაბალების ახალი კურსი აიღო და უკვე, პირველი მსოფლიო ომის წინ, გერმანია ფლობდა ოსმალეთის იმპერიის სარკინიგზო მშენებლობის ყველა ინვესტიციის 67 %-ს. სამთო მრეწველობაში და სოფლის მეურნეობის ზოგიერთ სექტორში, კერძოდ, ბამბის წარმოებაში გერმანიის კაპიტალის წილი მნიშვნელოვნად გაიზარდა, გერმანელთა ახლო აღმოსავლეთში შეღწევის იდეა „Drang nach Osten“-ის („შეტევა აღმოსავლეთით“) შემადგენელი ნაწილი იყო. აქედან იწყება გერმანიის დიდი ინტერესი თურქეთის, როგორც სტრატეგიული ნედლეულის მონოპოლიური წყაროს მიმართ. მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოდან 1912 წლამდე გერმანული ინვესტიციების რაოდენობამ თურქეთში 1 მლრდ. მარკას მიაღწია [30;52-53]. ასევე გაფართოვდა გერმანია – თურქეთის სავაჭრო ურთიერთობები. ეკონომიკური შეღწევის პარალელურად თურქეთში ინტენსიურად ძლიერდებოდა გერმანიის პოლიტიკური გავლენაც.

1883-1895 წლებში ფონ დერ ჰოლცის და მოგვიანებით, 1913-1918 წლებში ლიმან ფონ სანდერსის გერმანულმა სამხედრო მისიებმა ხელი შეუწყო თურქეთის არმიის და მისი შეიარაღების რეორგანიზაციას. პრუსიის სამხედრო აკადემიებში ოფიცერთა კორპუსის მომზადებამ და სხვა მსგავსმა ღონისძიებებმა განსაზღვრა გერმანიის ძლიერი პოზიციები თურქეთის შეიარაღებულ ძალებსა და სულთნის კარზე. გერმანელმა სპეციალისტებმა გადაამუშავეს სრუტეების საარტილერიო დაცვის გეგმა, ბევრი საარტილერიო დანადგარი აღმოჩნდა შესაცვლელი. ამ საკითხებით განსაკუთრებით დაინტერესებული იყო ფ. კრუპი, რომელიც იღებდა უზარმაზარ სამხედრო შეკვეთებს. კაიზერის დავალებით, გერმანიის სამხედრო მისიამ დაგეგმა

სანაპირო არტილერიის მეთაურების ჩანაცვლება გერმანელი ოფიცრებით. გეგმა ითვალისწინებდა, ახალი დანადგარებით აღჭურვილ ყველა სანაპირო ბატარეასთან, ერთი ხელმძღვანელი გერმანელი ოფიცრის და ერთიც, ასევე გერმანელი, დამხმარე ოფიცრის დანიშვნას 2 წლის ვადით. თვითეულ ბატარეას დამხმარედ უნდა ჰყოლოდა 16 უნტერ-ოფიცერი.

თუმცა, აღსანიშნავია, რომ როგორც არ უნდა ყოფილიყვნენ თურქეთის მმართველი წრეები დაინტერესებული სრუტეების თავდაცვის და ბრძოლისუნარიანობის გაზრდით, მათთვის არ იყო სასურველი გერმანული გეგმით მოქმედება. გერმანელები იძულებული გახდნენ, ისევ და ისევ თავიანთი შეფარული მიზნებიდან გამომდინარე, გადასულიყვნენ სრუტეების თანდათანობით გაკონტროლების ლავირებულ ტაქტიკაზე.

გერმანული მისიების საქმიანობაში სამხედრო სასწავლო დაწესებულებებში კადრების მომზადებას მთავარი ადგილი ეჭირა. არმიის რეორგანიზაციული სამუშაოები განსაკუთრებით პრაქტიკული მეცადინეობების გახანგრძლივებით გამოიხატებოდა, დიდი ყურადღება ექცეოდა მებრძოლების მომზადების ხარისხს. პოზიციების და გავლენის განმტკიცების მიზნით გერმანიის იმპერიის ხელისუფლებამ თურქეთის აზიურ ნაწილში დაიწყო მისიების და საკონსულოების რიცხვის ზრდა. პირველი მსოფლიო ომის წინ გერმანიის ბიუჯეტში დაიგეგმა სპეციალური კრედიტების გამოყოფა ახალი დაწესებულებების გასახსნელად თავრიზში, ერზრუმში, მოსულში, იერუსალიმში, ჰაიფაში და სხვ.

არსებითად, გერმანული სამხედრო მისიის მთელი საქმიანობა მიზნად ისახავდა გერმანული სამხედრო გეგმებისთვის თანდათანობით დაექვემდებარებინა თურქეთის არმია და მასთან ერთად სრულიად თურქეთი, რაც ფაქტობრივად, გამოუვიდა კიდევ: პირველი მსოფლიო ომის წინ გერმანული სამხედრო მისიები იპყრობენ წამყვან პოზიციებს თურქეთის არმიის სამხედრო აპარატში. გერმანულ დიპლომატიურ ძალისხმევასთან ერთად ამ მისიებმა გზა გაუხსნეს გერმანია-თურქეთის კავ-

შირს და მნიშვნელოვანწილად ხელი შეუწყვეს თურქეთის ჩართვას მსოფლიო ომში [61;78]. რაც უფრო ძლიერდებოდა კაიზერული გერმანიის გავლენა ახლო აღმოსავლეთში, მით უფრო ღიად გამოდიოდა იგი თურქეთის ხელისუფლების საშინაო და საგარეო პოლიტიკური აქციების მხარდამჭერად, როგორც იყო მაგ. ოტომანთა იმპერიის მთლიანობის დაცვის საკითხი, თურქეთის სულთნის სამხედრო-ფეოდალური დესპოტიზმის შენარჩუნების მომხრეობა დაპყრობილ ხალხზე და სხვ.

ბალკანეთის ქვეყნებში დასამკვიდრებლად გერმანიამ გონივრულად ისარგებლა ასევე, ავსტრია-უნგრეთის საკმაოდ სოლიდური პოზიციებით ევროპის ამ რეგიონში. გერმანელი ბანკირები ჰაბსბურგთა მონარქიას იმთავითვე თვლიდნენ ექსპლუატაციისათვის პერსპექტიულ ობიექტად და „განუსაზღვრელი შესაძლებლობების ქვეყნად,“ შესაბამისად, ინვესტიციებისა და პროცენტიანი სესხების გზით გერმანულმა ბანკებმა<sup>51</sup> შეაღწიეს ჰაბსბურგთა მონარქიის საფინანსო სისტემაში, რაშიც განსაკუთრებით აქტიურობდნენ დარმშტადტის „სავაჭრო და სამრეწველო ბანკი“, გერმანიის ბანკების უძლიერესი დაჯგუფება „დისკონტო გეზელშაფტი“-ის მეთაურობით, ეს ბანკი შედიოდა როტშილდის კონსორციუმის შემადგენლობაში და მისი ექსპანსიის ერთ-ერთი სერიოზული რეგიონი იყო სამხრეთ-აღ-

---

51 1870 წელს დაარსდა. „გერმანული ბანკი“ 1872 წ. – „დრეზდენის ბანკი“. გერმანიის ბანკები პოზიციებს იკავებდნენ ყველაზე სოლიდურ სავაჭრო ცენტრებში – პარიზში, ვენაში, ბრიუსელში (1898 წ. უცხოეთის ბანკებთან ერთად გერმანულმა ბანკებმა გაამყარეს ბრიუსელის საერთაშორისო ბანკი 25 მლნ. ფრანკის ოდენობის კაპიტალით. 1897 წ. გერმანული ბანკების აქტიურობით დაარსდა „საერთო რუმინული ბანკი“ – პირველი გერმანული საფინანსო ინსტიტუტი ბალკანეთში. 1900 წლიდან ძლიერდება „კომერციული ბანკი“. 1904 წ. „დარმშტადტის ბანკმა“ და „ბერლინის სავაჭრო საზოგადოებამ“ რუმინეთში დააარსეს გერმანული მონოპოლიების ახალი საყრდენი პუნქტი. 1905 წ. ოქტომბერში „გერმანულმა ბანკმა“ დააარსა საკრედიტო ბანკი სოფიაში., რომ განემტკიცებინა სავაჭრო კავშირები ბულგარეთთან. 1904 წ. „გერმანიის ეროვნულმა ბანკმა“ განამტკიცა ათენში „აღმოსავლეთის ბანკი“. „Туполев В.М. Германский империализм в борьбе за „место под солнцем“. Москва; 1991;gv:18 .ix. aseve Hermann Wandschneider, Pläne der deutschen Elektrokonzerne zur „Neuordnung der europäischen Wirtschaft“ im zweiten Weltkrieg, Berlin 1970, T.IV,S.225 .

მოსავლეთ ევროპა (დაწვრილებით იხ. დასახ. ნაშრომი ფ. შეყ-  
ლაშვილი „გერმანიის ექსპანსია...“), „დრეზდენის ბანკი“, „გერ-  
მანიის ეროვნული ბანკი“, „კომერციული ბანკი“ [117; 18]. რაც  
ქვემოთ მოყვანილი მონაცემებითაც დასტურდება: იხ. ცხრილი  
№1; №2; №3.

### ცხრილი №1

**XIX საუკუნის 90-იან წლებში და XX საუკუნის დასაწყისში  
„გერმანულმა ბანკმა“ მონაწილეობა მიიღო ავსტრია-უნგრეთის  
შემდეგ სესხებში:**

|           |                                      |
|-----------|--------------------------------------|
| 1890 წელი | გალიციის მიწების ობლიგაციების ემისია |
| 1891 წელი | ავსტრიის მიწების ობლიგაციების ემისია |
| 1897 წელი | 4%-იანი ბოსნიის სესხის გამოშვება     |
| 1898 წელი | 4%-იანი ქ. ვენის სესხის გამოშვება    |
| 1903 წელი | სახელმწიფო სესხის ემისია             |
| 1904 წელი | სახელმწიფო 4%-იანი სესხის ემისია     |

**წყარო: Туполев Б.М. Экспансия германского империализма  
в Юго-Восточной европе в конце XIX в начале XX в.  
Москва; 1970; Стр. 48.**

„საეაჭრო და სამრეწველო ბანკმა“ მონაწილეობა მიიღო  
ავსტრია – უნგრეთის სესხების დიდ რაოდენობაში:

|           |                                                         |
|-----------|---------------------------------------------------------|
| 1886 წელი | 4 $\frac{1}{5}$ % და 5%-იანი ავსტრიული სახელმწიფო სესხი |
|           | 4 $\frac{1}{5}$ %-იანი ავსტრიული სესხი (ვერცხლით)       |
|           | 4 %-იანი უნგრული სესხი (ოქროთი)                         |
|           | 5 %-იანი უნგრული სესხი (ქალაქლით)                       |
| 1887 წელი | 5 %-იანი ავსტრიული სესხი (ქალაქლით)                     |
| 1888 წელი | 4 %-იანი უნგრული სესხი (ქალაქლით)                       |
|           | 5 %-იანი ავსტრიული სესხი (ქალაქლით)                     |
| 1889 წელი | 4%-იანი ქ. ტრუსტის ობლიგაციები                          |
| 1890 წელი | 4 $\frac{1}{2}$ %-იანი უნგრული სესხები                  |
| 1893 წელი | 4 %-იანი ავსტრიული სესხი (ოქროთი)                       |
|           | 4 %-იანი უნგრული სესხი (ოქროთი)                         |
|           | 4 %-იანი ავსტრიული სესხი (ვერცხლით)                     |
|           | 4 %-იანი უნგრული სესხი (ვერცხლით)                       |
| 1894 წელი | 4 %-იანი უნგრული სესხი (ოქროთი)                         |
| 1895 წელი | 4 %-იანი ავსტრიული სესხი (ოქროთი)                       |
| 1897 წელი | 3 $\frac{1}{2}$ %-იანი უნგრული სესხები                  |
|           | 3 $\frac{1}{2}$ %-იანი ავსტრიული სესხები                |
| 1901 წელი | 4 %-იანი ავსტრიული სესხი                                |
| 1902 წელი | 4 %-იანი უნგრული სესხი                                  |
| 1903 წელი | 4 %-იანი უნგრული სესხი                                  |
|           | 4 %-იანი ავსტრიული სესხი                                |
| 1905 წელი | 4 %-იანი ავსტრიული სესხი                                |
| 1906 წელი | 4 %-იანი ავსტრიული სესხი                                |



**„დრეზდენის ბანკმა“ მონაწილეობა მიიღო  
ავსტრია-უნგრეთის და ბოსნიის შემდეგ სესხებში:**

|           |                                           |
|-----------|-------------------------------------------|
| 1876 წელი | 6 %-იანი ოქროს სესხი უნგრეთის სახელმწიფოს |
| 1889 წელი | 4 %-იანი გალიციის სესხი                   |
| 1892 წელი | 4 %-იანი ქ. კარლსბადის სესხი              |
| 1895 წელი | 4 %-იანი ბოსნია-ჰერცეგოვინის სესხი        |
| 1898 წელი | 4 %-იანი ქ. ვენის სესხი                   |

წყარო: Туполев; 1970; Стр. 34

(1908 წლისთვის გერმანული კაპიტალი მართავდა ავსტრია-უნგრეთის მთელი საზღვარგარეთული ინვესტიციების 50%, რუმინეთის ნავთობის მრეწველობაში დაბანდებული უცხოური კაპიტალის 46%-ს) [25; 137-142].

ავსტრია-უნგრეთი თანდათან გადაიქცა გერმანიის იმპერიის უმცროს პარტნიორად, ჰაბსბურგთა მონარქიაში ეკონომიკური, პოლიტიკური და სტრატეგიული კავშირების განმტკიცებით გერმანიამ სერიოზული პლაცდარმი შექმნა სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპის ცალკეულ ქვეყნებზე ეკონომიკური და პოლიტიკური იერიშებისათვის.

გერმანიის იმპერიის გაძლიერებული ყურადღება მიიპყრო რუმინეთმა, რომელსაც ჯერ კიდევ ბისმარკის დიპლომატია ანიჭებდა განსაკუთრებულ როლს ბალკანეთის ქვეყნებს შორის და სერიოზულ მნიშვნელობას ანიჭებდა ამ ტერიტორიაზე პოლიტიკური გავლენის მოპოვებას. XX საუკუნის დასაწყისში „რუმინეთის რკინიგზებზე ინვესტირებული უცხოური კაპიტალის საერთო თანხამ შეადგინა 480 მლნ. ლეი (მათ შორის 200 მლნ. – გერმანიის წილად მოდიოდა). გერმანული კაპიტალი აქტიუ-

რად შეიჭრა რუმინეთის მრეწველობის ყველაზე მნიშვნელოვან დარგებში. დიდ როლს თამაშობდა ქვეყნის ბუნებრივი სიმდიდრეების, პირველ რიგში, ნავთობის ექსპლუატაცია. 1904 წლის 21 იანვარს „გერმანული ბანკის“ კონსორციუმმა ბერლინში დააარსა „გერმანული ნავთობის სააქციო საზოგადოება“. 1906 წელს გერმანია-რუმინეთის სავაჭრო კონვენციამ ხელი შეუწყო ნავთობის გაძლიერებით შეტანას გერმანიაში. პირველი მსოფლიო ომის წინ რუმინეთი გერმანიის გავლენის სფეროში მოექცა.

იმავე გზით გერმანელებმა დაიწყეს პოზიციების განმტკიცება ბულგარეთში, რომელიც ევროპული სახელმწიფოების დიპლომატიაში ასევე მოიაზრებოდა ნედლეულის და პროდუქტების ერთ-ერთ სერიოზულ მომწოდებლად, საქონლის და სამრეწველო პროდუქციის გასაღების ბაზრად და კაპიტალ-დაბანდებებისთვის მომგებიან ობიექტად.

„გერმანულმა ბანკმა“ და „დრეზდენერ ბანკმა“ რამდენჯერმე მიიღეს მონაწილეობა „ბულგარეთის ეროვნული ბანკისათვის“ გაცემულ სესხებში. 1905 წლის 10 ოქტომბერს სოფიაში გერმანული ბანკების ხელშეწყობით დაარსდა „საკრედიტო ბანკი“ 3 მლნ. ოქროს ფრანკის კაპიტალით, რომელმაც დააარსა სამთამადნო სააქციო საზოგადოება „დიდი ბულგარეთი“. გერმანელი ბანკირები აკონტროლებდნენ აღმოსავლეთის რკინიგზებს ბულგარეთის ტერიტორიაზე. ბერლინის სამთო-სააქციო საზოგადოება „ბალკანეთი“ ფლობდა კონცესიებს ბულგარეთის მაღაროებზე. 1911 წელს გერმანია-ავსტრიის ხელშეწყობით დაარსდა ბულგარულ-გერმანული „ქიმიური მრეწველობის სააქციო საზოგადოება“. „გერმანული ბანკის“ კავშირებმა „ბალკანეთის ბანკთან“ და 4,5%-იანმა სესხმა 100 მლნ. ფრანკის ოდენობით, რომელიც 1909 წელს წარუდგინა „ვენის საბანკო კავშირმა“ ბულგარეთს, გააძლიერა გერმანიის პოზიციები. ბულგარეთი მოექცა გერმანიის გავლენაში [39;20-22].

**გერმანია-ბულგარეთის ვაჭრობა XX საუკუნის დასაწყისში  
(მლნ. მარკებში)**

|                                       | 1900<br>წ. | 1901<br>წ. | 1902<br>წ. | 1903<br>წ. | 1904<br>წ. | 1905<br>წ. | 1906<br>წ. |
|---------------------------------------|------------|------------|------------|------------|------------|------------|------------|
| იმპორტი<br>გერმანიაში<br>ბულგარეთიდან | 1,6        | 5,6        | 6,8        | 8,1        | 13,7       | 15,3       | 13,3       |
| ექსპორტი<br>გერმანიისა<br>ბულგარეთში  | 4,7        | 5,9        | 6,0        | 7,7        | 11,6       | 12,4       | 17,0       |

**გერმანია-საბერძნეთის ვაჭრობა XIX საუკუნის ბოლოს  
და XX საუკუნის დასაწყისში (მლნ. მარკებში)**

|                                       | 1898<br>წ. | 1899<br>წ. | 1900<br>წ. | 1901<br>წ. | 1902<br>წ. | 1903<br>წ. | 1904<br>წ. | 1905<br>წ. | 1906<br>წ. |
|---------------------------------------|------------|------------|------------|------------|------------|------------|------------|------------|------------|
| გერმანიის<br>იმპორტი<br>საბერძნეთიდან | 8,3        | 8,4        | 8,5        | 9,2        | 11,2       | 11,2       | 11,9       | 13,6       | 17,2       |
| გერმანიის<br>ექსპორტი<br>საბერძნეთში  | 5,5        | 5,0        | 6,5        | 6,6        | 6,9        | 8,0        | 8,5        | 8,5        | 11,1       |

წყარო: Туполев; 1970; Стр. 268

ანალოგიურად განვითარდა მოვლენები სერბეთსა და საბერძნეთში. 1878 წელს, სერბეთის დამოუკიდებლობის აღიარების შემდეგ, გერმანული ბანკების ჯგუფმა „ბერლინის სავაჭრო საზოგადოების“ მეთაურობით, „პარიზის ბანკმა“ და „ავსტრიულმა სამინათმოქმედო ბანკმა“ შექმნეს კონსორციუმი, რომელიც გახდა სერბეთის ძირითადი კრედიტორი. ოფიციალური მონაცემებით, „გერმანიის იმპორტი სერბიიდან 1897-1906 წლებში გაიზარდა 8,1 მლნ. მარკიდან 15,9 მლნ. მარკამდე. გერმანიის ექსპორტი სერბეთში იმავე წლებში 3,9 მლნ. მარკიდან 8 მლნ. მარკამდე გაიზარდა. 1904 წელს გერმანიის წილად სერბეთის იმპორტში 13,2% მოდიოდა, ექსპორტში კი მეორე ადგილი ეჭირა ავსტრია-უნგრეთის შემდეგ“ [205; 112].

მეცხრამეტე საუკუნის 90-იანი წლებიდან 1913 წლამდე გერმანია-სერბეთის ვაჭრობა ორმაგდება. პირველი მსოფლიო ომის წინ სერბეთის მთავარ სავაჭრო პარტნიორებს წარმოადგენდნენ გერმანია და ავსტრია-უნგრეთი.

რაც შეეხება საბერძნეთს, აქ ადრიდანვე დაიწყო გერმანული და საერთოდ უცხოური კაპიტალის შეჭრა. მეცხრამეტე საუკუნის 80-იანი წლების ბოლოს გერმანელთა ყურადღება მიიპყრო პირეი-ლარისა-ს სარკინიგზო მშენებლობამ (ათენსა და ჩრდილოეთ საბერძნეთს შორის). სახელმწიფო და კერძო სესხები იყო ის ძირითადი ფორმა, რომლის მეშვეობითაც შედიოდა გერმანული კაპიტალი საბერძნეთში.

1906 წელს „გერმანიის ეროვნულმა ბანკმა“, „დრეზდენის ბანკმა“ და „შაფგაუზენის საბანკო კავშირმა“ დააარსეს ბერლინში „გერმანული აღმოსავლეთის ბანკი“, რომელსაც კავშირი ჰქონდა „აღმოსავლეთის ბანკთან“ საბერძნეთში და სერიოზულ გავლენას ახდენდა მის საქმიანობაზე. მისი სააქციო კაპიტალი 16 მლნ. მარკა 1910 წელს გაიზარდა 32 მლნ. მარკამდე. „გერმანული აღმოსავლეთის ბანკი“, რომლის ხელმძღვანელიც იყო გეორგ ფონ სიმენსი, გახდა საშიში მოწინააღმდეგე ინგლისელი და ფრანგი ფინანსისტებისათვის [39; 23-24].

გერმანულ ექსპანსიონისტთა ჩანაფიქრით, გერმანიის ეკო-

ნომიკური უპირატესობა უზრუნველყოფდა ამ რეგიონში გერმანიის პოლიტიკურ ჰეგემონიას. მაგრამ მათი გათვლები არ ითვალისწინებდა იმ ცვლილებებს, რომელიც ხდებოდა ბალკანეთზე, კერძოდ, ბალკანელ ხალხს შორის არსებულ დაპირისპირებებს. გერმანული დიპლომატია, ბალკანელ ხალხს შორის შეურიგებელ წინააღმდეგობებში ხელმძღვანელობდა ბისმარკის კონსერვატორული დოგმით: „ბალკანელ ხალხს ჩვენ ეძულვართ, მაგრამ მთავარი ეს არ არის, ღმერთმა თავისი სიბრძნით ისე მოაწყო, რომ მათ ერთმანეთი უფრო მეტად სძულთ, ვიდრე გერმანელები“ [102;16].

ბალკანეთში დაიწყო ზრუნვა ძალების გაერთიანებაზე, რომ საბოლოოდ დაეხსნათ თავი ოსმალეთის უღლისგან და შეპირისპირებოდნენ დიდი სახელმწიფოების ექსპანსიას, უპირველესად, გერმანია-ავსტრია-უნგრეთის გავლენას რეგიონში, რამაც პირველი მსოფლიო ომის წინ მდგომარეობა ბალკანეთის ომებამდე მიიყვანა.

სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპაში იმპერიალისტური წინააღმდეგობების დაჩქარებამ ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა მსოფლიო ომის მომზადებასა და დაწყებაში.

პირველი მსოფლიო ომის დასაწყისისათვის გერმანიის კოლონიური პოლიტიკა განვითარების ახალ ეტაპზე გადავიდა. ექსპანსიური კოლონიური პოლიტიკის წარმოება იყო განმსაზღვრელი ვექტორი გერმანიის იმპერიის საშინაო და საგარეო პოლიტიკაში. ასე გაგრძელდა ვაიმარის რესპუბლიკის და ნაციისტური რეჟიმის დროსაც. ამ პოლიტიკის ძირითადი პოსტულატები ყალიბდებოდა პანგერმანიზმის იდეებზე და გერმანული გეოპოლიტიკის საწყისებზე, რომელიც გერმანელი ერის ისტორიულ დანიშნულებად მიიჩნეოდა, ემართა მსოფლიო.

## გერმანიის იმპერია და საერთაშორისო ვითარება პირველი მსოფლიო ომის წინ

### 5.1. გერმანიის და დიდ სახელმწიფოთა საგარეო პოლიტიკური პოზიციები მსოფლიო ომის ზღვარზე

გერმანია არა მარტო ფლობდა რეგიონალურიდან გლობალურ სახელმწიფოდ გადაქცევის აუცილებელ პოტენციალს, არამედ, ფლობდა სათანადო პოლიტიკურ ნებასაც, რომელიც XIX საუკუნის 90-იანი წლებიდან უკვე ღიად გამოიკვეთა. „მსოფლიო პოლიტიკაზე“ გადასვლა გულისხმობდა ევროპაში დომინირების პრეტენზიებს, გერმანული გავლენის გავრცელებას ვენისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპის გავლით ოსმალეთის იმპერიაზე, ახლო, შუა და შორეულ აღმოსავლეთის უკიდურეს სივრცეებზე, აფრიკასა და ოკეანეებში გავლენის სფეროების განაწილებას.

გერმანიის აგრესიულმა საგარეო პოლიტიკამ, მოძრაობამ აღმოსავლეთის მიმართულებით და შეუნიღბავმა ტერიტორიულმა პრეტენზიებმა, რომელიც მთავარ მიზნად ისახავდა ვრცელი კოლონიური იმპერიის შექმნას, თავისთავად გამოიწვია მსხვილ კოლონიურ სახელმწიფოებთან – ინგლისთან, საფრანგეთთან და რუსეთთან ურთიერთობების მკვეთრი გამწვავება, რომლებიც განსაკუთრებით გართულდა პირველი მსოფლიო ომის წინა პერიოდის მკაცრ დღეებში. გერმანიის იმპერიამ, ემზადებოდა რა მსოფლიოს გადასანაწილებლად მომავალი დიდი დაპირისპირებებისთვის, სადაც ყველა დიდ სახელმწიფოს თავისი დამყრობლური გეგმები ჰქონდა, დაიჭირა ყველაზე აგრესიული პოზიცია. ვითარება იმდენად დაიძაბა, რომ 1899 წ. ჰააგაში, პირველად მსოფლიო ისტორიაში, მოწვეული იქნა კონფერენცია, რომელსაც უნდა შეემუშავებინა საერთაშორისო დაპირისპირებების მშვიდობიანი დარეგულირების პრინციპები,

თუმცა საბოლოოდ შედეგები ვერ მოიტანა [210;99]

XX ს-ის დასაწყისში ინგლის-გერმანიის წინააღმდეგობები ერთ-ერთი უმთავრესი ხდება საერთაშორისო ურთიერთობებში. ორი ქვეყნის ეკონომიკურ, პოლიტიკურ და კოლონიურ წინააღმდეგობას ართულებდა სამხედრო-საზღვაო შეიარაღებისკენ გაძლიერებული სწრაფვა.

პირველი მსოფლიო ომის წინა წლებში გერმანიამ გააძლიერა ზრუნვა შეიარაღებისთვის და მნიშვნელოვნად გაზარდა თავისი არმიის რაოდენობა. რაიხსტაგმა სახაზო ხომალდების მშენებლობისა და წყალქვეშა ფლოტის დაარსების მიზნით დაამტკიცა ახალი ასიგნაციები, ჯერ კიდევ, 1898 წ. რაიხსტაგმა მიიღო სამხედრო ხომალდების მშენებლობის ვრცელი პროგრამა. 1908 წლისთვის გერმანიის ახალი დრედნოუტების გამოჩენამ და მისმა უარმა სამხედრო-საზღვაო შეიარაღების შემცირებაზე, ლიად დაადასტურა გერმანიის იმპერიის მისწრაფება – ზღვაზე პირველობაში ინგლისისთვის გაენია მეტოქეობა. ვილჰელმ II-ის ძალისხმევის წყალობით, ბრიტანეთის შემდეგ სიდიდით მეორე გახდა გერმანიის იმპერიის ფლოტი, 1914 წლისთვის გერმანიას 232 ახალი სამხედრო ხომალდი ჰქონდა.

საზღვაო წინააღმდეგობის გარდა ინგლის-გერმანიის დაპირისპირება გაძლიერდა ახლო აღმოსავლეთისათვის ბრძოლის მიზეზითაც. ბალდადის რკინიგზაზე კონცესიების მიღებით გერმანიას მიეცა შესაძლებლობა, გაეაქტიურებინა ბრძოლა თურქეთის დაკაბალების მიზნით. თუ გერმანია მოახერხებდა ბალკანეთის ნახევარკუნძულთან დაკავშირებული ჩანაფიქრის რეალიზაციას, მთელი ახლო აღმოსავლეთი თავისი ყოველმხრივ მდიდარი რესურსებით აღმოჩნდებოდა მის განკარგულებაში, რაც მიუღებელი იყო ინგლისისთვის, რომელიც სხვადასხვა მეთოდებით ეწინააღმდეგებოდა თურქეთში გერმანიის იმპერიის ექსპანსიას – 1903 წ. ინგლისური ბანკები წყვეტენ მონაწილეობას ბალდადის რკინიგზის მშენებლობის დაფინანსებაში, აძლიერებენ ზეწოლას თურქეთზე, რომ შეცვალოს საგარეო-პოლიტიკური კურსი. ამ მიზნით გამოიყენეს მაგ. თურქეთის

წინააღმდეგ დაწყებული მღელვარება მაკედონიაში, შეეცადნენ საერთოდ გაეუქმებინათ იქ სულთნის ხელისუფლება და გადაწყვიტეს ამ საკითხში რუსეთის მიმხრობა, რომელიც თავს იკავებდა გერმანიის სამხედრო ძლიერების შიშით.

1908 წ. მაკედონიაში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის გაძლიერებამ შექმნა ოსმალეთისგან მისი სრული ჩამოშორების საფრთხე. ასეთ ვითარებაში თურქეთში მოხდა ახალგაზრდა თურქთა რევოლუცია, რომელმაც სულთან აბდულ-ჰამიდის მმართველობა დაასრულა, დაამყარა თავისი დიქტატურა და ოსმანიზმის პოლიტიკით დაუპირისპირდა ეროვნულ უმცირესობებს. გერმანიის დიპლომატიამ თურქეთის ახალ ხელისუფლებასთან საერთო ენა უპრობლემოდ გამონახა და თურქეთში გავლენა გააძლიერა.

1913 წლის დეკემბერში კაიზერმა ვილჰელმ II უმასპინძლა თურქეთში გერმანიის სამხედრო მისიის ხელმძღვანელს, გენერალ ლიმან ფონ სანდერსს, რომელიც თურქეთის შეიარაღებული ძალების პირველი მეთაური და ოსმალეთის იმპერიის უმაღლესი სამხედრო საბჭოს წევრი იყო. კაიზერმა დიდი ენთუზიაზმით, ზოგადად ჩამოუყალიბა გერმანული პოლიტიკის სამომავლო გეგმების შესახებ ახლო აღმოსავლეთში და თურქეთის მიმართ. კაიზერის ვარაუდით, ამ ურთიერთობებს გერმანიის იმპერიისთვის უნდა შეექმნა თურქეთის სამფლობელოებზე ეკონომიკური და პოლიტიკური ბატონობის საფუძველი. მისიის ყველაზე მნიშვნელოვანი ამოცანა იყო თურქეთის შეიარაღებული ძალების რეორგანიზაცია და მომზადება გერმანული ნიშნით და გერმანული სულით, რათა უმოკლეს ვადაში ოსმალეთის იმპერიის სახით ჰყოლოდა სრულფასოვანი სამხედრო მოკავშირე და ამავე დროს გერმანიის სურვილებისა და ინტერესების მორჩილი შემსრულებელი.

თურქეთის მმართველ წრეებში ისეთი ძალებიც იყვნენ, რომლებიც ობიექტურად აფასებდნენ შექმნილ ვითარებას, საეჭვოდ მიიჩნევდნენ გერმანიის პოლიტიკას და მხარს უჭერდნენ ევროპული ძალების ორ ფრაქციას შორის გარდაუვალ



კონფლიქტში ნეიტრალიტეტის პატივისცემას. თუმცა, თურქეთის მთავრობაში ახალგაზრდა თურქთა უდიდესმა გავლენიანმა ჯგუფმა, რომელიც გერმანიის იმპერიის აგრესიულ გეგმებში თავისი პან-თურქული და პან-ისლამისტური იდეების განხორციელების შესაძლებლობას ხედავდა, 1911 წლიდან დაიწყო გერმანიასთან სამხედრო ალიანსის დაუყოვნებლივ გაფორმებაზე ზრუნვა. პროგერმანული ელემენტები განსაკუთრებით აქტიური ბალკანეთის ომების შემდეგ გახდა, როდესაც თურქეთს საერთაშორისო იზოლაციის საფრთხე დაემუქრა. გერმანია იმ ეტაპზე წინასწარ მოლაპარაკებებზეც კი თავს იკავებდა, რასაც ჰქონდა თავისი ახსნა:

პირველი, გერმანია არ ჩქარობდა დროზე ადრე გაემწეავენა ურთიერთობები ევროპის დიდ სახელმწიფოებთან, პირველ რიგში კი რუსეთთან, რომლის დიპლომატია, იცოდა რა ოსმალეთის იმპერიის ანტირუსული განწყობა, ყურადღებით ადევნებდა თვალს სტამბულში განვითარებულ მოვლენებს და მეორე, თურქეთის სამხედრო-ეკონომიკური პოტენციალის გაუმჯობესება ითხოვდა მნიშვნელოვანი ხარჯებს, რომლებიც შეეძლო დაეფარა მხოლოდ გარე სესხებით. სანამ თურქეთი ნეიტრალური იქნებოდა შეეძლო სესხების მიღება ანტანტის ქვეყნებიდანაც, რაც ათავისუფლებდა გერმანიას იმ ტვირთისგან, რაც უნდა გაეღო სუსტი მოკავშირის მოსამზადებლად მომავალი ომისთვის.

ავსტრია-უნგრეთმა შექმნილი ვითარება ხელსაყრელად მიიჩნია, რომ დაეწყო ზრუნვა ბოსნია-ჰერცეგოვინის ანექსიის განსახორციელებლად.

ურთიერთობების გამწვავებას მოჰყვა იმპერიულ სახელმწიფოთა ძალების გადაჯგუფება. ინგლისი, საერთო საშიში მტრის და ამავე დროს სერიოზული კონკურენტის, გერმანიის საპირისპიროდ დაუახლოვდა ყოფილ მოწინააღმდეგეებს, საფრანგეთს და რუსეთს.

სამთა კავშირის (1882 წ.) და ანტანტის ბლოკის (1907 წ.) საბოლოო ფორმირება მიუთითებდა, რომ გარდაუვალი გახდა

მსოფლიოს დიდ სახელმწიფოებს შორის სამხედრო კონფლიქტი. გერმანიის მცდელობა, ჩამოეშორებინა რუსეთი ინგლის-საფრანგეთის ალიანსიდან პეტერბურგის (1907 წ. 16 (29) ოქტომბერი) და პოტსდამის (1911 წ. 6 (19) აგვისტო) შეთანხმებების<sup>52</sup> გზით, წარუმატებლად დასრულდა.

პირველი მსოფლიო ომის წინ გერმანია, როგორც ძლიერი ეკონომიკური პოტენციალის მქონე იმპერია, ესწრაფვოდა მისთვის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი ახალი ტერიტორიების დაპყრობას, გასაღების ბაზრების ფლობას, ინგლისის, საფრანგეთის, ბელგიის, ნიდერლანდების და პორტუგალიის თანაბარი უფლებების მოპოვებას კოლონიურ სამფლობელოებზე. სურდა განეხორციელებინა „მსოფლიო პოლიტიკის“, გერმანიის მსოფლიო ხელისუფალის რანგში აყვანის გლობალური გეგმები. ანტანტის სახით ხედავდა მტრულად განწყობილ ხელისუფალთა კავშირს, რომელიც მის ძლიერებას საფრთხეს უქმნიდა და ყოველმხრივ ცდილობდა მომავალი დაპირისპირებების საწინააღმდეგოდ ჰქონოდა მყარი საშინაო და საგარეო საყრდენები.

რაც შეეხება სხვა წამყვანი სახელმწიფოების გათვლებს და პოზიციებს: დიდ ბრიტანეთს აფიქრებდა გერმანიის მხრიდან პოტენციური მუქარის საშიშროება, მან უარი თქვა ტრადიციულ „იზოლაციონიზმის“ პოლიტიკაზე და დაადგა ანტიგერმანულად განწყობილი სახელმწიფოების ბლოკის ფორმირების გზას.

საფრანგეთს სურდა რევანში პრუსიასთან, პრუსია-საფრანგეთის ომში განცდილი მარცხის გამო. ესწრაფვოდა, დაებრუნებინა 1871 წ. ჩამოშორებული ელზასი და ლოთარინგია, გერმანულ პროდუქციასთან კონკურენციის დროს ვერ ურიგდებოდა საქონლის გასაღების ბაზრებზე საფრანგეთის დანაკარგებს, აფრთხობდა გერმანიის მხრიდან ახალი აგრესიის საშიშროება. საფრანგეთი ცდილობდა შეენარჩუნებინა თავისი კოლონიები,

---

<sup>52</sup> 1907 წ. 16(29)აგვისტო პეტერბურგში დაიდო საიდუმლო შეთანხმება რუსეთის სრულუფლებიან წარმომადგენელს კ.ა. გუბასტოვს და გერმანიის მხრიდან ფონ იაგოვს შორის. (1911 წ. 6 (19) აგვისტო) შეთანხმება რუსეთის მხრიდან ა.ა. ნერატოვს და რუსეთში გერმანიის ელჩს შორის. Weltgeschichte-Daten Fakten Bilder. Georg Westermann Verlag; Braunschweig 1987.

განსაკუთრებით, ჩრდილოეთ აფრიკაში.

რუსეთი თავის სასარგებლოდ ითხოვდა, გადაეხედათ სრუტეებზე კონტროლის რეჟიმისათვის და სურდა ჰქონოდა ხმელთაშუა ზღვაში თავისუფალი გასასვლელი თავისი ფლოტისთვის. რუსეთის იმპერია ბერლინ-ბალდადის სარკინიგზო ხაზის მშენებლობას აღიქვამდა, როგორც გერმანიის მხრიდან რუსეთის მიმართ გამოხატულ არასათანადო და თამამ ქმედებას. რკინიგზის მშენებლობა ლახავდა რუსეთის უფლებებს აზიაში. თუმცა, ეს უთანხმოებები ნაწილობრივ მოწესრიგდა 1911 წ. პოტსდამის შეთანხმების შედეგად. რუსეთს არ სურდა შერიგებოდა ბალკანეთზე ავსტრია-უნგრეთის შეღწევას და არც იმ ფაქტს, რომ გერმანიამ საჭირო ძალები მოიკრიბა და დაიწყო თავისი პირობების კარნახი ევროპაში. რუსეთი ცდილობდა, ევროპის სლავური წარმომავლობის ხალხის ლიდერობას, სწორედ ამ მიზნით, მხარს უჭერდა ბალკანეთზე სერბებისა და ბულგარელების ანტიავსტრიულ და ანტითურქულ განწყობას.

თავის მხრივ, სერბეთს, რომელმაც სრული დამოუკიდებლობა 1878 წ. მიიღო, სურდა განმტკიცებულიყო ბალკანეთზე, როგორც ნახევარკუნძულის სლავური წარმომავლობის ხალხთა ლიდერი და შეექმნა სამხრეთ-სლავეთის (იუგოსლავიის) სახელმწიფო, რომელიც გააერთიანებდა ავსტრია-უნგრეთის იმპერიის სამხრეთით მცხოვრებ ყველა სლავს. სერბეთის ხელისუფლება არაოფიციალურად მხარს უჭერდა ავსტრია-უნგრეთის და თურქეთის წინააღმდეგ მებრძოლ ნეონაციტურ ორგანიზაციებს.

ავსტრია-უნგრეთი თავისი მრავალეროვნულობის გამო, ძალზე ხშირად წარმოადგენდა არასტაბილურობის კერას. ომის წინა კრიზისულ პერიოდში მსოფლიოს ხელისუფალთაგან პირველმა განახორციელა ტერიტორიული დაპყრობები ბალკანეთზე, რომელსაც საერთაშორისო რეზონანსი ჰქონდა. შექმნილ ვითარებაში ავსტრია-უნგრეთი ცდილობდა შეენარჩუნებინა თავის მონაპოვარი. რუსეთი, რომელიც მას მთავარ მეტოქედ თვლიდა ბალკანეთში, ამჯერადაც შეენინააღმდეგა, ვინაიდან

რუსეთმა თავად მოირგო ბალკანეთში მცხოვრები ყველა სლავის და ასევე სერბეთის დამცველის როლი.

ეს იყო პერიოდი, როდესაც ფაქტობრივად, მსოფლიოს დანაწილება დიდ ხელისუფალთა შორის დასასრულს მიუახლოვდა: ინგლისმა, საფრანგეთმა, გერმანიამ, აშშ-მ XIX ს-ის ბოლოს და XXს-ის დასაწყისისთვის ხელთ იგდეს უზარმაზარი ტერიტორიები და გადააქციეს ისინი კოლონიებად. ამ დაპყრობების შედეგად დასრულდა აზიის, აფრიკისა და ოკეანეების დაყოფა ევროპის სახელმწიფოებს, აშშ-ს და იაპონიას შორის. კერძოდ, აზიაში ინგლის-ავღანეთის ომის შედეგად ავღანეთი იქცა ინგლისის გავლენის სფეროდ. შუა აზიაში ინგლისის გავლენის გაძლიერება რუსეთისთვის მიუღებელი აღმოჩნდა. 1885 წელს ავღანეთის საზღვართან მოხდა დაპირისპირება რუს და ავღანელ მებრძოლებს შორის. კონფლიქტში ჩაერია ინგლისი, მწვავე დისკუსიების შემდგომ რუსეთმა და ინგლისმა მიაღწიეს კომპრომისს და განსაზღვრეს თავიანთი გავლენის სფეროები შუა აზიაში.

სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიაში ინგლისელებმა დაისაკუთრეს მალაის ნახევარკუნძული და ბირმა. სიამი, რომელიც ბირმასა და ფრანგულ ინდოჩინეთს შორის იყო მოქცეული, გახდა ბრძოლის არენა ინგლისს და საფრანგეთს შორის. როგორც ცნობილია, ანამისა და ტონკინის დაპყრობით ფრანგი კოლონიზატორები იქცნენ მთელი ვიეტნამის მეპატრონეებად, მათ მფლობელობაში აღმოჩნდა კამბოჯა და შემდეგ ლაოსიც. XIX საუკუნის მიწურულს ამ სახით დასრულდა აზიის დანაწილება, ჩინეთმა, სიამმა, ირანმა და თურქეთმა ფორმალურად შეინარჩუნეს დამოუკიდებლობა, მაგრამ ფაქტობრივად იქცნენ ნახევარკოლონიებად.

კოლონიურ ხელისუფალთა შორის ამ ქვეყნებში უმთავრესი გავლენის მოპოვებისა და მათი ეფექტური ექსპლუატაციის მიზნით, უმწვავესი დაპირისპირებები დაიწყო. ეს წინააღმდეგობები გარკვეულწილად, დაეხმარა ჩინეთს, ირანს, თურქეთს და სიამს, შეენარჩუნებინათ ეროვნული სახელმწიფოებრიობა და თავი დაეღწიათ სრული მორჩილებისგან.

რაც შეეხება აფრიკას, XIX ს-ის ბოლო მესამედში, ისევე როგორც აზია, დაყოფილი აღმოჩნდა ინგლისს, საფრანგეთს, გერმანიას, ბელგიას, იტალიას და პორტუგალიას შორის. ამ ქვეყნებმა დაიპყრეს თითქმის მთელი აფრიკის კონტინენტი, განსაკუთრებით დიდი წილი ხვდა ინგლისს და საფრანგეთს. XX ს-ის დასაწყისისთვის აფრიკის დანაწილება დასრულდა.

წყნარი ოკეანის კუნძულები 70-90-იან წლებში დაიპყრეს ინგლისმა, საფრანგეთმა, აშშ-მ და გერმანიამ, ხოლო ლათინური ამერიკის რესპუბლიკები აღმოჩნდნენ, განსაკუთრებით აშშ-ს და ინგლისის, მძიმე ფინანსურ და ეკონომიკურ დამოკიდებულობაში.

XX საუკუნის დასაწყისში დიდი სახელმწიფოების მიერ განხორციელებული მრავალრიცხოვანი დაპყრობების შედეგად, დასრულდა ტერიტორიების დანაწილება და თითქმის მთელი მსოფლიო განაწილებული აღმოჩნდა მათ შორის, თუმცა დიდ კოლონიურ ხელისუფალთა მისწრაფებებმა უფრო ვრცელი გავლენის სფეროების და ახალი სამფლობელოების ხელში ჩასაგდებად, ურთიერთდაპირისპირებები მკვეთრად გაამწვავა. მსგავსი მისწრაფებები, უკვე დანაწილებულ მსოფლიოში, აღმოჩნდა სერიოზული წინაპირობა XX ს-ის დასაწყისში დიდ ხელისუფალთა ინტერესების შეჯახებისა და მსოფლიო მასშტაბის უდიდესი კონფლიქტის დასაწყებად.

ომისწინ არსებულ ასეთ დაძაბულ საერთაშორისო ვითარებაში ზედიზედ წარმოიქმნა კრიზისული სიტუაციები: 1905-1906 წლების მაროკოს კრიზისი, 1908-1909 წლების ბოსნიის კრიზისი, 1911 წ. იტალია-თურქეთის ომი, 1912-1913 წლების ბალკანეთის ომები. კონფლიქტებს თან ახლდა წინააღმდეგობების უკიდურესი გამწვავება და შეიარაღების ზრდა დაპირისპირებულ ბანაკებში. პირველი მსოფლიო ომის პროვოცირებაში, ომისწინა მრავალრიცხოვანი დაპირისპირებებიდან, მსოფლიო ხელისუფალთა განსაკუთრებული ყურადღება ბოსნიის კრიზისმა და ბალკანეთის ომებმა მიიქცია. საერთაშორისო რეზონანსის მქონე ამ მწვავე კონფლიქტებში გერმანულმა დიპლომატიამ, თავისი ინ-

ტერესებიდან გამომდინარე, უაღრესად მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა.

## 5.2. ბოსნიის კრიზისი

1908-1909 წლების ბოსნიის საერთაშორისო კონფლიქტი აღმოცენდა ავსტრია-უნგრეთის მიერ ბოსნიისა და ჰერცეგოვინის ანექსიასთან დაკავშირებით, ეს ორი თურქული პროვინცია, რომელიც დასახლებული იყო სერბებით და ხორვატებით იმყოფებოდა ავსტრიის ოკუპაციის ქვეშ, მაგრამ ავსტრია-უნგრეთი ესწრაფვოდა მათ საბოლოო ანექსიას, რომ შემდეგ გამოეყენებინა ისინი სამხრეთით, სალონიკის მიმართულებით დაგეგმილი ექსპანსიის პლაცდარმად. ამ მიზნისთვის შესაფერის დროდ ავსტრიამ ჩათვალა თურქეთში დაწყებული ახალგაზრდა თურქთა რევოლუცია, რომლის საპასუხოდაც, რევოლუციის დაქვემდებარების მიზნით, შედგა დიდ ხელისუფალთა სექტიმბრის კოტრრევოლუციური შეთანხმება. 1908 წ. 15 სექტიმბერს რუსეთისა და ავსტრიის საგარეო საქმეთა მინისტრების შეხვედრა ბუხლაუში, სადაც იზვოლსკი და ერენტალი შეთანხმდნენ ავსტრია-უნგრეთის მიერ ბოსნიისა და ჰერცეგოვინის ანექსიაზე, რუსეთის სამხედრო ხომალდებისთვის შავი ზღვის სრუტეების გახსნის სანაცვლოდ. რუსეთის განზრახვა სრუტეებთან დაკავშირებით, მიუღებელი აღმოჩნდა ინგლისისა და საფრანგეთისთვის. ავსტრია-უნგრეთმა, რომელსაც მხარს უჭერდა გერმანია, იჩქარა სისრულეში მოეყვანა იზვოლსკისთან შეთანხმება და 1908 წლის 7 ოქტომბერს მოახდინა ბოსნიისა და ჰერცეგოვინის ანექსია, იმავდროულად, ავსტრია-უნგრეთმა, რომ არ დაედანაშაულებინათ ბერლინის ტრაქტატის დარღვევაში, მიმართა დიპლომატიურ ხრიკს და შეუთანხმდა ფერდინანდ კობურგს ბულგარეთის დამოუკიდებლობის საკითხზე, რომელიც ბოსნია-ჰერცეგოვინის ანექსიამდე ორი დღით ადრე გამოცხადდა. თურქეთმა, რომელსაც ნომინალური უფლებები

ჰქონდა ბოსნია-ჰერცეგოვინაზე, პროტესტი განაცხადა იმ მოტივით, რომ დაირღვა ბერლინის ტრაქტატი, თუმცა ვერ მიიღო დიდი სახელმწიფოების მხარდაჭერა და ავსტრია-უნგრეთთან შეთანხმებაზე წავიდა. ანექსიის ფაქტს მოჰყვა აღშფოთება სერბეთის მხრიდან, რომელიც ამ ოლქებს მომავალი დიდი სამხრეთ-სლავური სახელმწიფოს ნაწილად მოიაზრებდა და პასუხად, მოითხოვა ბოსნიისა და ჰერცეგოვინის ავტონომია, გააპროტესტა ავსტრია-უნგრეთის შემდგომი მოძრაობა სამხრეთით და დაიწყო მზადება ომისათვის. სერბეთმა დახმარება სთხოვა დიდ სახელმწიფოებს, პირველ რიგში რუსეთს. რუსეთი, რომელმაც ბუხლანს გარიგების თავისი წილი ვერ მიიღო, აღშფოთებული იყო ავსტრიის მოქმედებებით, მაგრამ მზად არ იყო ომისათვის და ესწრაფვოდა კონფლიქტი დიპლომატიური გზით მოეგვარებინა. კერძოდ, ითხოვდა ავსტრიის მიერ განხორციელებული ანექსიის საკითხი განეხილა ბერლინის ტრაქტატის ხელმომწერი ქვეყნების კონფერენციას და სერბეთს ურჩევდა, დალოდებოდა მათ გადაწყვეტილებას. ავსტრია-უნგრეთი, ჰქონდა რა გერმანიის მხარდაჭერის იმედი, არავითარ დათმობაზე არ აპირებდა წასვლას. ამ წინააღმდეგობებმა და იმ გარემოებამაც, რომ საფრანგეთმა მოკავშირე რუსეთის მიმართ აქტიური მხარდაჭერა არ გამოხატა, კონფერენციის მოწვევის გეგმა ჩაშალა.

გერმანია ინფორმირებული იყო ომისათვის რუსეთის მოუმზადებლობის შესახებ და 1909 წლის 14 მარტს ამ უკანასკნელს შესთავაზა საკითხის გადაჭრის შემდეგი ალტერნატივა: ავსტრია-უნგრეთის თხოვნით, ხელისუფალთ ნოტების გაცვლის გზით, ფორმალურად უნდა ეცნოთ ანექსია, რუსეთს კი წინასწარ უნდა მიეცა ეს სანქცია, სერბეთს უარი უნდა ეთქვა ყოველგვარ პრეტენზიაზე ბოსნია-ჰერცეგოვინის მიმართ და ეცნო დე ფაქტოდ ავსტრიის მიერ განხორციელებული ანექსია. რუსეთი იძულებული გახდა დათანხმებოდა, იგივე გააკეთეს სხვა ქვეყნებმაც, რომლის შემდეგაც შედგა ნოტების გაცვლა. მხარდამჭერის გარეშე დარჩენილმა სერბეთმა 1909 წლის 31 მარტს ვენაში დამამცირებელი განცხადება გააკეთა –

რომ სცნობდა სხვა ხელისუფალთა გადაწყვეტილებას ანექსიის საკითხზე, უარს ამბობდა პროტესტზე და წყვეტდა ავსტრია-უნგრეთის საწინააღმდეგო საქმიანობას. ამით ბოსნიის კრიზისი ფორმალურად დასრულდა, მაგრამ მისი შედეგები დარჩა [4; 41-53]. ორ მტრულ ბლოკს (სამთა კავშირი, ანტანტა) შორის ვითარება უალრესად გამწვავდა, გერმანიის დიპლომატიამ ბოსნიის კრიზისის დროს წარმატებას მიაღწია, მაგრამ კრიზისმა ანტანტის ქვეყნები უფრო დაახლოვა, შესაბამისად, გერმანიის მთავარი საზრუნავი გახდა მოწინააღმდეგეების ერთმანეთისგან გათიშვა, ყოველ შემთხვევაში, მათ შორის უთანხმოების ჩამოგდება მაინც. წინასაომარი მზადება გაძლიერდა, ავსტრია-უნგრეთს და სერბეთს შორის ურთიერთობა უკიდურესობამდე დაიძაბა. გერმანია მყარად დადგა მოკავშირე ავსტრია-უნგრეთის მხარეს და გააძლიერა ზეწოლა სერბეთზე.

ბოსნიის კრიზისი იყო პირველი მსოფლიო ომის წინა, ყველაზე სერიოზული ეტაპი. ამჯერად, ომის თავიდან არიდება მოხერხდა, მაგრამ ბალკანეთი, კვლავ დარჩა საერთაშორისო ურთიერთობების კრიზისულ კვანძად.

1909 წ. ახალმა რაიხსკანცლერმა თეობალდ ფონ ბეთმან ჰოლვეგმა სცადა უზრუნველყო ინგლისის ნეიტრალიტეტი მომავალ ომში, რომელსაც ის იმდენად გარდაუვალად თვლიდა, რომ მხარი არ დაუჭირა აღმოსავლეთში მდებარე საფორტიფიკაციო ნაგებობების მშენებლობას, მიაჩნდა რა, რომ უახლოეს მომავალში რუსეთის ხელთ აღმოჩნდებოდა.

1912 წ. თებერვალში ბერლინში ჩასულმა ინგლისის პრემიერ-მინისტრმა რიჩარდ ჰოლდეინმა განაცხადა, რომ ინგლისის ნეიტრალიტეტი მომავალ ომში შესაძლებელი იქნებოდა, თუ გერმანია შეამცირებდა გემთმშენებლობის პროგრამას. გერმანიამ ეს ეროვნულ შეურაცხყოფად მიიღო.

იმავე წელს ისევ დაიძაბა ვითარება ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე. გააქტიურდა მოძრაობა ოსმალეთის ბატონობის წინააღმდეგ, ასევე, არ წყდებოდა ტერიტორიული კამათები



ბალკანეთის სახელმწიფოებს შორის, რომლებიც, გარკვეულ-წილად, ევროპის დიდი სახელმწიფოების მხარდაჭერით იყო განპირობებული. სერბეთს მხარს უჭერდა რუსეთი, რასაც ავსტრია-უნგრეთი სერიოზულ საფრთხედ აღიქვამდა, ვინაიდან სერბებს შეეძლოთ ხმელთაშუაზღვისპირეთში სამხედრო-საზღვაო ბაზის შექმნა. კანცლერმა ბეთმან ჰოლვეგმა გააფრთხილა კიდეც რუსეთი, რომ ცეცხლს ეთამაშებოდა. ასეთ ვითარებაში ბალკანეთის სახელმწიფოებმა დაიწყეს ზრუნვა ძალების გაერთიანებაზე. 1911 წ. პარიზში ჩავიდა სერბეთის დელეგაცია, საფრანგეთი მიესალმა ბალკანეთის კავშირის შექმნის იდეას, რაც არასასურველი იყო გერმანიისთვის. ბრიტანეთმა კი, ღიად დააფიქსირა, რომ თუ საქმე ომამდე მივიდოდა, მისთვის მიუღებელი იქნებოდა გერმანიის იერიში საფრანგეთზე.

ბალკანეთში ერთმანეთის პარალელურად მიმდინარეობდა სერბეთ-ბულგარეთისა და საბერძნეთ-ბულგარეთის მოლაპარაკებები ურთიერთდახმარებაზე, ოსმალეთთან დაპირისპირების შემთხვევაში.

1912 წლის მარტში – რუსეთის მხარდაჭერით და ასევე, დიდი ბრიტანეთისა და საფრანგეთის თანხმობით, ჩამოყალიბდა ბალკანეთის კავშირი. იმავე წლის ოქტომბერში, კავშირის წევრმა ქვეყნებმა – ბულგარეთმა, სერბეთმა, საბერძნეთმა და ჩერნოგორიამ, ნიკოლოზ II-ს მხარდაჭერით, ოსმალეთის იმპერიის წინააღმდეგ ომი დაიწყეს, რომლის მიზანიც იყო ბალკანეთში თურქეთის უზენაესობის აღმოფხვრა და ახალი ტერიტორიული დანაწილება. ასე დაიწყო ბალკანეთის ომები.

### 5.3. ბალკანეთის ომები

ბალკანეთის პირველი ომი (1912 წ. 9 ოქტომბერი – 1913 წ. 30 მაისი) – როგორც ზემოთ მივუთითეთ, 1912 წელს შექმნილ ბალკანეთის კავშირში შევიდნენ ბულგარეთი, საბერძნეთი, სერბეთი, ჩერნოგორია, რომლებიც გაერთიანდნენ ოსმალეთის უღლის წინააღმდეგ. ბალკანეთის ნახევარკუნძულის ხალხის წინ იდგა ოსმალეთის იმპერიის ფეოდალური და ეროვნული ჩაგვრისგან სრული განთავისუფლების ისტორიული ამოცანა. ბულგარეთის და სერბეთის ბურჟუაზიული წრეები ესწრაფვოდნენ ხელთ ეგდოთ მაკედონიის დიდი ნაწილი, გარდა ამისა, სალონიკის და დასავლეთ თრაკიის მიერთების გზით, ვარაუდობდნენ, მიეღოთ ბულგარეთისთვის გასასვლელი ეგეოსის ზღვაზე, ხოლო სერბეთის ბურჟუაზიას სურდა, საბერძნეთთან ერთად მოეხდინა ალბანეთის დანაწილება და ამ გზით მიეღო გასასვლელი ადრიატიკის ზღვაზე.

მაკედონიასა და ალბანეთში დაწყებულმა აჯანყებებმა და იტალია-თურქეთის 1911-1912 წ. ომმა გააღრმავა კრიზისი ოსმალეთის იმპერიაში და დააჩქარა ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე ომის დაწყება, რომლის გამოცხადების მიზეზად იქცა თურქეთის უარი მაკედონიისა და თრაკიისათვის ავტონომიის მინიჭებაზე. სამხედრო მოქმედებები დაიწყო ჩერნოგორიამ 1912 წლის 9 ოქტომბერს (ომი გამოაცხადა 8 ოქტომბერს და 35 ათასი მეზრძოლი ჰყავდა მობილიზებული), ბულგარეთს ჰყავდა 9 ქვეითი და 7 სარეზერვო დივიზია – დაახლოებით 300 ათასი მეზრძოლი, სერბეთს 9 ქვეითი და 1 კავალერია – დაახლოებით 280 ათასი მეზრძოლი, ხოლო საბერძნეთს 8 ქვეითი დივიზია – დაახლოებით 110 ათასი, ომში ჩაებნენ 18 ოქტომბერს. ამ პერიოდისათვის თურქებს ჰყავდა დაახლოებით 300 ათასი მეზრძოლი (აღმოსავლეთის ფრონტზე – 120 ათასი, დასავლეთით – 100 ათასი, 40 ათასი – ციხესიმაგრის გარნიზონების და სხვ.) მოკავშირეთა გეგმებით, თურქეთის არმიები მანამდე უნდა გაენადგურებინათ, ვიდრე ისინი მიიღებდნენ შევსებას. თურქები,

ვიდრე მცირე აზიიდან დახმარებას მიიღებდნენ, ცდილობდნენ თავდაცვის რეჟიმში ყოფილიყვნენ.

მოკავშირეთა არმიები ომში ჩაებნენ ეროვნულ-განმათავისუფლებელი სულისკვეთებით, ხოლო თურქეთის არმიები რეორგანიზაციის პროცესში იყვნენ და მათი პოლიტიკური და მორალური მდგომარეობა საკმაოდ დაბალი იყო. 22-24 ოქტომბერს ბულგარელებმა თურქეთის მე-3 არმია დაამარცხეს, 29 ოქტომბრიდან 3 ნოემბრამდე ლიულებურგასესთან თურქეთის მე-4 არმია გაანადგურეს, რის შემდეგაც მისი აღმოსავლეთის არმია გაიქცა, ბულგარეთის მეგრძოლები შეაჩერეს სტამბულის დასავლეთით, სანაცვლოდ, სამხრეთ მაკედონიაში გამარჯვება მოიპოვა საბერძნეთის თესალიის არმიამ და 9 ნოემბერს ბერძნებმა სალონიკი დაიკავეს, ხოლო სერბებმა თურქეთის არმიების მნიშვნელოვანი ნაწილი დაამარცხეს კუმანოვოს რაიონში და დაიკავეს სკოპლე და მონასტირი. თურქეთის დასავლეთის არმიამ არსებობა შეწყვიტა, ბერძნებმა თურქებისგან გაათავისუფლეს ეპირი და 8 ნოემბერს გადავიდნენ იანინაში. საბერძნეთის ფლოტი აკონტროლებდა ეგეოსის ზღვის სანაპიროს და დარდანელის გასასვლელს. ბერძენი დესანტები გადასხეს ჰიოსის და ლესბოსის კუნძულებზე. ალბანეთში ჩერნოგორიელი და სერბი მეგრძოლები გავიდნენ ადრიატიკის ზღვაზე და გადასხდნენ სკუტარში.

ბალკანეთის კავშირის სახელმწიფოების სამხედრო წარმატებებმა დიდი სახელმწიფოების წინაშე წამოჭრა მთელი რიგი სირთულეები, კერძოდ, მეფის რუსეთი შიშობდა, რომ ბულგარელების მიერ თურქეთის დედაქალაქის დაკავება წინ წამოწევდა სრუტეების პრობლემურ საკითხს, რუსეთისთვის არასასურველი პირობებით.

რუსეთის პოლიტიკა სრუტეების მიმართ აბსოლუტურად ნათელი გახდა. ის მიზნად ისახავდა Status quo-ს შენარჩუნებას, რომ სრუტეების ბედზე საბოლოო გადაწყვეტილება გადაედო იმ დრომდე, ვიდრე ცარიზმი შეძლებდა ყველა საკამათო საკითხის თავის სასარგებლოდ გადაჭრას.

ბერლინში კარგად იცოდნენ, რომ რუსეთს თავისი პარტნიორები ანტანტაში, არ მისცემდნენ პოზიციების გაძლიერების საშუალებას მცირე აზიაში და, განსაკუთრებით, სრუტეების რეგიონში. გერმანია ცენინალმდეგებოდა ოსმალეთის იმპერიის დაყოფას, რადგან ასეთი დაყოფა დიდ ზიანს მიაყენებდა ინტერესებს ახლო აღმოსავლეთში. ასეთი დაყოფის შემთხვევაში გერმანია მთლიანად განდევნილი იქნებოდა ახლო აღმოსავლეთიდან და დაკარგავდა ამ რეგიონში ინგლისთან, საფრანგეთთან და რუსეთთან მსოფლიოს გადანაწილებისათვის ბრძოლის ყოველგვარ პერსპექტივას.

ბულგარელებმა მიიღეს შეთავაზება, შეეჩერებინა თავის მეზობლები სამშვიდობო მოლაპარაკებებში შუამავლობის სანაცვლოდ.

რაც შეეხება ავსტრია-უნგრეთს, რომელიც გერმანიის მხარდაჭერით სარგებლობდა, არ სურდა სერბეთის გასვლა ადრიატიკის ზღვაზე და თავის საზღვრებთან ახლოს სამხედრო მოქმედებების დაწყება.

საერთაშორისო ვითარების დაძაბულობამ და სირთულემ, ასევე ბულგარეთის მიერ სტამბულის დაპყრობის ცდის წარუმატებლობამ, განაპირობა 1912 წლის დეკემბერში დაზავება ერთი მხრივ თურქეთს და მეორე მხრივ, ბულგარეთს და სერბეთს შორის, მაგრამ ზავის დადებამდე თურქეთის ახალმა მთავრობამ, რომელიც თურქეთის ხელისუფლებაში ახალგაზრდა თურქთა რევოლუციის (1913 წ. 23 იანვარი) შემდეგ მოვიდა, უარი თქვა, ლონდონში ელჩების კონფერენციის მიერ გადამუშავებულ ზავის პირობებზე. 1913 წლის 3 თებერვალს განახლდა საბრძოლო მოქმედებები და დასრულდა თურქების ახალი მარცხით (1913 წლის მარტში მან დაკარგა იანინა და ადრიანოპოლი).

ბალკანეთის პირველი ომი დასრულდა 1913 წლის 30 მაისს ლონდონის სამშვიდობო ხელშეკრულებით. მოკავშირეებმა, გარდა ჩერნოგორიისა, ხელი მოაწერეს დაზავებას თურქეთთან. თურქეთი კარგავდა თავის ყველა ევროპულ სამფლობელოს სტ-

ამბულის და აღმოსავლეთ თრაკიის გარკვეული ნაწილის გარდა, ხოლო ჩერნოგორია, რომელიც აგრძელებდა სკუტარის ალყას, ევროპული ქვეყნების ზენოლით იძულებული გახდა შეჩერებულიყო.

პირველ ბალკანურ ომს, მიუხედავად იმისა, რომ ერთმანეთს გადაეჯაჭვა ბალკანელ მონარქთა დინასტიური ინტერესები, ბალკანეთის ბურჟუაზიის ნაციონალისტური მოთხოვნები და იმპერიული ქვეყნების ექსპანსიონისტური მისწრაფებები, მაინც ჰქონდა პროგრესული მნიშვნელობა.

ოსმალეთის იმპერიის მარცხმა დააჩქარა საომარი მოქმედებების პერიოდში ალბანეთის დამოუკიდებლობის გამოცხადება (1912 წ. 28 ნოემბერს), რომელმაც სერბეთი ზღვიდან დაბლოკა. ბალკანეთის პირველი ომის დასრულებიდან ერთი თვის შემდეგ დაიწყო ბალკანეთის ახალი ომი.

ბალკანეთის მეორე ომი (1913 წ. 29 ივნისი-10 აგვისტო) – ეს იყო ომი ერთი მხრივ ბულგარეთს, ხოლო მეორე მხრივ, სერბეთს, საბერძნეთს, რუმინეთს, ჩერნოგორიას და თურქეთს შორის. ომი გამოიწვია პირველი ბალკანური ომის დროს წინააღმდეგობების გამწვავებამ მოკავშირეების ბანაკში, რომელშიც გერმანულმა დიპლომატიამ დიდი როლი ითამაშა.

სერბეთმა ვერ მიიღო გასასვლელი ადრიატიკის ზღვაზე და მოითხოვა კომპენსაცია მაკედონიის ხარჯზე, საბერძნეთს პრეტენზია ჰქონდა სამხრეთ მაკედონიასა და დასავლეთ თრაკიის ტერიტორიებზე. მათი პრეტენზიების დაკმაყოფილება საფრთხეს უქმნიდა ბულგარეთის შენაძენებს პირველ ბალკანურ ომში.

1 ივნისს სერბეთმა და საბერძნეთმა საიდუმლო ხელშეკრულება გააფორმეს, რომელიც მიმართული იყო ბულგარეთის წინააღმდეგ, მათ შეუერთდა რუმინეთი, ვინაიდან არ სურდა შერიგებოდა ბულგარეთის ტერიტორიების გაფართოებას და პირველ ბალკანურ ომში ნეიტრალიტეტის სანაცვლოდ, ითხოვდა კომპენსაციას დობრუჯაში.

ასეთ ვითარებაში გადამწყვეტი აღმოჩნდა ავსტრია-გერმანიის დიპლომატია, რომელმაც ბულგარეთის მმართველ ძალებთან ერთად, მეფე ფერდინანდ კობურგის მეთაურობით,

მოახერხა განხეთქილების შეტანა ბალკანელ მოკავშირეთა ბანაკში, ვინაიდან ბალკანეთის კავშირს გერმანია ანტანტის, პირველ რიგში კი რუსეთის იარაღად მოიაზრებდა.

30 ივნისის ღამეს ბულგარელმა მეზრძოლებმა მოულოდნელად შეუტიეს სერბებისა და ბერძნების პოზიციებს მაკედონიაში, მაგრამ სერბები კონტრიერიშზე გადავიდნენ და 30 ივნისიდან 6 ივლისამდე წარმოებულ ბრძოლებში დაამარცხეს ბულგარელები მდინარე ბრეგალნიცესთან, 10 ივლისს ომში ჩაება რუმინეთი, რომლის არმიაც დაიძრა სოფიისკენ. ბულგარელების მძიმე მდგომარეობით ისარგებლა თურქეთმა, დაარღვია ლონდონის შეთანხმება და 21-22 ივლისს იერიშზე გადავიდა, თურქმა მეზრძოლებმა დაიკავეს ადრიანოპოლი. 29 ივლისს ბულგარეთმა კაპიტულაცია გამოაცხადა.

1913 წლის ბუქარესტის საზავო ხელშეკრულებით, რომელიც დაიდო ერთი მხრივ, ბულგარეთს, ხოლო მეორე მხრივ საბერძნეთს, სერბეთს, რუმინეთს და ჩერნოგორიას შორის, ბულგარეთმა დაკარგა არა მხოლოდ თავის შენაძენები მაკედონიასა და თრაკიაში, არამედ სამხრეთ დობრუჯაშიც. გარდა ამისა, 1913 წლის კონსტანტინოპოლის სამშვიდობო ხელშეკრულების (თურქეთსა და ბულგარეთს შორის) თანახმად, ის იძულებული გახდა ადრიანოპოლი თურქეთისთვის დაეტოვებინა. ამ ომმა გავლენა იქონია სამთა კავშირიდან რუმინეთის ჩამოცილებასა და ანტანტასთან დაახლოებაზე. ომის შედეგად ბულგარეთი დაუახლოვდა ავსტრია – გერმანიის ბლოკს. ასე დასრულდა ბალკანეთის მეორე ომი.

ბალკანეთის ომებმა საერთაშორისო ვითარება კიდევ უფრო გაამწვავა: ბალკანეთის ხალხი თურქეთის რისხვას ასცდა, მაგრამ ბალკანურ სახელმწიფოთა შორის გაძლიერდა ურთიერთდაპირისპირებები. მათ უკან იდგნენ ევროპის დიდი სახელმწიფოები, რომლებიც ელტვოდნენ ახლო აღმოსავლეთში გავლენის გაფართოებას და სურდათ, პირველ რიგში რუსეთს და ინგლისს, თურქეთში გერმანიის გავლენის აღმოფხვრა, თუ არა, შესუსტება მაინც.

ბალკანეთის ომების შედეგად, რუსეთსა და ავსტრია-გერმანიის ბლოკს შორის არსებული წინააღმდეგობები ძალზე გამწვავდა. პეტერბურგში ეჭვს აღარ იწვევდა ის გარემოება, რომ ბალკანეთის საქმეებში გარკვეული განსხვავებების მიუხედავად, გერმანიამ მხარი თავის მოკავშირეს დაუჭირა. რუსეთისთვის საფრანგეთისა და ინგლისის დახმარებაც ნაკლებ საიმედოდ ჩანდა, შესაბამისად, ვერ გარისკა ბალკანეთის ომების გამოყენება, რომ შავი ზღვის სრუტეების რეჟიმი თავის სასარგებლოდ შეეცვალა.

რუსეთი ვერ დაუშვებდა გერმანიას დომინანტური პოზიცია დაეკავებინა სრუტეებში და დაუფლებოდა „კარის გასაღებს“. სრუტეები ძლიერი სახელმწიფოს ხელში ნიშნავდა რუსეთის სამხრეთის ეკონომიკური განვითარების სრულ დამოკიდებულებას ამ სახელმწიფოზე. რუსეთის მმართველ წრეებში განმტკიცდა მოსაზრება შავი ზღვის ფლოტის საბრძოლო ძლევამოსილების გაძლიერების აუცილებლობაზე და რუსული ფლოტის გაბატონებაზე. შავი ზღვის სრუტეების პრობლემები გამწვავდა ლიმან ფონ სანდერსის მისიასთან დაკავშირებითაც, პეტერბურგს სურდა სანდერსი სამხედრო აქტივობისთვის არა კონსტანტინოპოლში, არამედ თურქეთის რომელიმე სხვა რეგიონში ყოფილიყო. თავდაპირველად რუსეთმა აირჩია გერმანიასთან მოლაპარაკებების გზა ინგლისისა და საფრანგეთის გვერდის ავლით, მაგრამ შეთანხმება ვერ მოხდა და საკითხი ღიად დარჩა. პარალელურად ზენოლას ახდენდა კონსტანტინოპოლზე, მაგრამ უშედეგოდ. სანდერსმა ოფიციალურად დაინიშნა საქმიანობა ფელდმარშლის ნოდებით, როგორც თურქეთის არმიის მთავარმა ინსპექტორმა. რუსეთი სწრაფად კარგავდა გავლენას რეგიონში.

რუსეთ-გერმანიის ურთიერთობების მკვეთრი გაუარესების მიზეზი გახდა ასევე, პარიზის არათანმიმდევრული პოლიტიკა და პირველ რიგში ლონდონის. ამან საბოლოოდ ითამაშა მთავარი როლი შავი ზღვის სრუტეების პრობლემების გადანყვებაში. სანდერსის სამხედრო მისია ფართო უფლებამოსილებით

ნიშნავდა გერმანიის დომინანტური პოზიციის დამყარებას თურქეთში, რომ გამოეყენებინა იგი რუსეთზე დარტყმისთვის საჭიროების შემთხვევაში. გარდა ამისა, ახალ გერმანულ სამხედრო მისიას უნდა ეთამაშა მნიშვნელოვანი როლი თურქეთში გერმანული კაპიტალის ეკონომიკური პოზიციების განმტკიცებასა და გაფართოებაში, რაც უზრუნველყოფდა გერმანულ ინდუსტრიას ახალი დიდი შეკვეთებით.

რუსეთსა და გერმანიას შორის წარმოქმნილი დაპირისპირებები გერმანელი გენერლის ლიმან ფონ სანდერსის კონსტანტინოპოლში სამხედრო კორპუსის მეთაურად დანიშვნასთან დაკავშირებით, იყო ბოლო სერიოზული დიპლომატიური კრიზისი პირველი მსოფლიო ომის წინ. ამ კონფლიქტმა კიდევ ერთხელ გამოავლინა ღრმა წინააღმდეგობები, რომლებიც არსებობდა სამთა კავშირსა და ანტანტას შორის, აჩვენა დიდი სახელმწიფოების შეუპოვარი ბრძოლა თურქეთში გავლენის მოპოვებისა და სრუტეებზე კონტროლისათვის.

ორივე სამხედრო პოლიტიკური ბლოკი დაჟინებით ცდილობდა ბალკანეთის ნეიტრალური სახელმწიფოების გადაბირებას.

სერბეთი, რომელსაც ზურგს უმაგრებდა რუსეთი, ელტვოდა სამხრეთ სლავების დახსნას ავსტრია-უნგრეთიდან. მნიფდებოდა ავსტრია-სერბეთის კონფლიქტის საშიშროება, რომელთაგან, ცხადია, სერბეთს რუსეთი გაუმაგრებდა ზურგს, ავსტრია-უნგრეთს – გერმანია. ასეთ ვითარებაში საფრანგეთი თუ არ სურდა, რომ რევანშის შესაძლებლობა ხელიდან გაეშვა და გარდა ამისა, მარტო არ დარჩენილიყო გერმანიის იმპერიის პირისპირ, მხარს დაუჭერდა რუსეთს. რაც შეეხება ინგლისს, რომელიც გერმანიას მოიაზრებდა მთავარ საშიშ მოწინააღმდეგედ, მიაჩნდა, რომ უნდა დამდგარიყო რუსეთის და საფრანგეთის მხარეს.

ბალკანეთში პოზიციების განმტკიცებისთვის ბრძოლა კიდევ მეტად გართულდა პირველი მსოფლიო ომის მსვლელობისას, როდესაც გერმანიას საშუალება მიეცა ჩამოეშორებინა დიპლომატიური ნილაბი და რეალურად დაეწყო სამხედრო-პოლიტიკური გეგმების განხორციელება.



პირველი მსოფლიო ომის წინ ინგლის-გერმანიის გამწვავებული ურთიერთობა განსაკუთრებით გამოიკვეთა და იქცა ერთ-ერთი ძირითად ფაქტორად ომისკენ მიმავალ გზაზე, თუმცა ბალკანური ომების შემდეგ 1914 წლის დასაწყისამდე, ინგლისური დიპლომატია, გარკვეულწილად, ცდილობდა შეენილბა ამ დაპირისპირებათა სიმწვავე.

ანტანტის და სამთა კავშირის სახელმწიფოებმა დაიწყეს გამაღებული მზადება თავიანთი პოზიციების გასამყარებლად.

განვითარებული მოვლენების ლოგიკა, დიდი ევროპული ომისკენ იხრებოდა, რომელიც ფაქტობრივად, ორივე მოწინააღმდეგე ბლოკმა და ყველა იმპერიულმა ძალამ თავიანთი პოლიტიკითა და დამპყრობლური გეგმებით მოამზადა, განსაკუთრებული გულდასმით კი – გერმანიამ.

1912 წ. 8 დეკემბერს სამხედრო საბჭოს სხდომაზე გენერალი ფონ მოლტკე აცხადებდა, რაც შეიძლება სწრაფად უნდა დაეწყოს ომი, რომელიც ისედაც გარდაუვალი იყო. კაიზერის სახელით მოუწოდებდა – ეზრუნათ, რომ რუსეთთან ომის იდეას სახალხო მხარდაჭერა მიეღო. მსოფლიოს გადასანაწილებლად გამიზნული ომის საფრთხე ნათლად გამოიკვეთა.

ომი დაიწყო არა ერთი კონკრეტული, არამედ მრავალი მიზეზის გამო: ეკონომიკურად ძლიერი იმპერიების ექსპანსიონისტური მისწრაფებები, სავაჭრო ბარიერების წარმოქმნა, შეიარაღების სწრაფი ტემპები, მილიტარიზმი და ავტოკრატია, ბრძოლა ძალთა წონასწორობის ცვლილებაზე, რაც მნიშვნელოვანი იყო კოლონიური ძალაუფლების შენარჩუნებისთვის, ერთმანეთის მოწინააღმდეგე ორი სამხედრო კოალიციის „სამთა კავშირის“ (გერმანია, ავსტრია-უნგრეთი, იტალია) და „ანტანტის“ (რუსეთი, საფრანგეთი, დიდი ბრიტანეთი) ჩამოყალიბება, მწვავე ლოკალური კონფლიქტები, რუსეთსა და გერმანიაში საყოველთაო მობილიზაციის ბრძანებები, ევროპელ ხელისუფალთა ტერიტორიული პრეტენზიები, საკავშირო ვალდებულებები და მათ შორის არსებული დაპირისპირებები, ასევე სხვა

მნიშვნელოვანი მოვლენები, რომლებიც მთლიანობაში იქცნენ პირველი მსოფლიო ომის დაწყების მიზეზებად [19;100].

პირველი მსოფლიო ომისწინა გართულებული საერთაშორისო ვითარების დაგვირგვინებად იქცა სერბებით დასახლებულ ბოსნიის ქალაქ სარაევოში, სერბი ნაციონალისტების მიერ ავსტრია-უნგრეთის პრინცი ფრანც-ფერდინანდის მკვლელობა 1914 წ. 28 ივნისს, რაც გახდა საბაბი, ყოველმხრივ მომზადებული უდიდესი სამხედრო კონფლიქტის დასაწყებად.

გერმანია ავსტრია-უნგრეთს სრულ მხარდაჭერას პირდებოდა. ავსტრიელები იმედოვნებდნენ, რომ რუსეთი ომისგან თავს შეიკავებდა და უკან დაიხევდა, მაგრამ მათი ვარაუდი არ გამართლდა. კონფლიქტის გლობალურმა ესკალაციამ ავსტრია-უნგრეთის ომის წმინდა ბალკანური მოტივები საერთაშორისო ურთიერთობების უფრო მაღალ დონეზე აიყვანა და რუსეთის მსგავსად ომში სხვა ქვეყნებიც ჩაერთნენ. ასე დაიწყო პირველი მსოფლიო ომი, რომელიც დასრულდა 1918 წ. 11 ნოემბერს გერმანიის იმპერიისა და მისი მოკავშირეების სრული სამხედრო კრახით.

1919 წ. 28 ივნისს გერმანია იძულებული გახდა ხელი მოეწერა ვერსალის ხელშეკრულების უმძიმესი პირობებისთვის. რა დაკარგა გერმანიამ?

მას უნდა ეცნო თავი დამნაშავედ ომის გაჩაღებაში, გადაეხადა უზარმაზარი რეპარაციები ანტანტის ქვეყნების სასარგებლოდ, გამოთხოვებოდა თავის კოლონიურ სამფლობელოებს, რომლებიც გადაეცა გამარჯვებულ ქვეყნებს სამანდატო მმართველობის საფუძველზე, თავის ტერიტორიების ნაწილი დაეთმო მეზობელი სახელმწიფოებისთვის, ეცნო ავსტრიის, პოლონეთისა და ჩეხოსლოვაკიის დამოუკიდებლობა, რაინის მარცხენა სანაპირო გამოცხადდა დემილიტარიზებულ ზონად, დანციგი-თავისუფალ ქალაქად, ელზას-ლორენი დაუბრუნდა საფრანგეთს და ამასთან 15 წლით ექსპლუატაციისთვის მიიღო საარის ქვანახშირის შახტები, გერმანიის ტერიტორიების ნაწილი გადაეცა ლიტვას და ჩეხოსლოვაკიას, ბელგიას-ეიპენისა და მალმედის

ოლქი, პოლონეთს-პოზნანი, ზემო სილეზიისა და დასავლეთ პრუსიის ნაწილი, დანიას- შლეზვიგი. გერმანიამ მთლიანობაში დაკარგა ტერიტორიების 1/8 და მოსახლეობის 1/12 ნაწილი.

რაც შეეხება სამხედრო სფეროს- არმიის ქვეითთა რაოდენობა 100 ათას კაცამდე შეუმცირეს, ჩამოართვეს სამხედრო ავიაციის, სატანკო ნაწილების და წყალქვეშა ფლოტის ყოლის უფლება, გაუქმდა სავალდებულო სამხედრო სამსახური.

ხელშეკრულება ეხებოდა ეკონომიკურ ურთიერთობებსაც, გერმანიას უნდა გაეუქმებინა ეკონომიკური სახის ყველა შეთანხმება და ხელშეკრულება, რომელიც ომის პერიოდში გააფორმა ავსტრია-უნგრეთთან, ბულგარეთთან, თურქეთთან, რუსეთთან, რუმინეთთან და სხვ.

ასეთმა უკომპრომისო პირობებმა, შემდგომში, გერმანიის მესამე იმპერიის (მესამე რაიხის) მესვეურებს უბიძგა რევანშისკენ, რასაც მოჰყვა მსოფლიო ისტორიაში უდიდესი სამხედრო კონფლიქტი მეორე მსოფლიო ომის სახით.

ရဲ ခဲ နဲ ခဲ နဲ နဲ နဲ

**გერმანიის იმპერიის (მეორე რაიხის) კანცლერები:**

**ოტო ფონ ბისმარკი** – (01. 04. 1815 – 30.07.1898).  
ჩრდილოეთ გერმანიის კონფედერაციის კანცლერი (1867 – 1870), სახელმწიფო მდივანი, გერმანული მეორე რაიხის პირველი კანცლერი (1871 – 1890).

**ლევ კაპრივი დე მონტეკუკოლი (montecuccoli)** გრაფი – (24.02.1831 – 06.02.1899). გერმანიის იმპერიის მეორე კანცლერი (20.03.1890 – 29.10.1894)

**ხლოდვიგ ფონ შოენლოე-შილინგსფიურსტი** – (31.03.1819 – 06.07.1901). გერმანიის იმპერიის მესამე კანცლერი (29.10.1894 – 17.10.1900).

**ბერნარდ ფონ ბიულოვი** – (03.05.1849 – 28.10.1929).  
გერმანიის იმპერიის მეოთხე კანცლერი (17.10.1900 – 14.07.1909).

**თეობალდ ფონ ბეთმან შოლვეგი** – (29.11.1856 – 01.01.1921).  
გერმანიის იმპერიის მეხუთე კანცლერი (14.07.1909 – 16.07.1917).

**გეორგ მიხაილისი (Michaelis)** – (08.09.1857 – 24.07.1936).  
გერმანიის იმპერიის მეექვსე კანცლერი (16.07.1917 – 02.12.1917).

**გეორგ ფონ შერტლინგი გრაფი** – (31.08.1843 – 04.01.1919).  
გერმანიის იმპერიის მეშვიდე კანცლერი (02.12.1917 – 05.10.1918).

**მაქს ფონ ბადენი** – (10.07.1867 – 06.11.1929). გერმანიის იმპერიის მერვე კანცლერი (05.10.1918 – 09.11.1918).

დანართი №2

გერმანიის იმპერიის იმპერატორები (იმავედროულად პრუსიის მეფეები)

ვილჰელმ I ჰოჰენცოლერნი – 1871-1888 წწ.

ფრიდრიხ III ჰოჰენცოლერნი – 1888 წ.

ვილჰელმ II ჰოჰენცოლერნი – 1888-1918 წწ.

დანართი №3

გერმანიის იმპერიის მოსახლეობის რაოდენობა 1871-1910 წწ.:

1871 წ. დეკემბრის მონაცემებით – 41. 058. 792

1890 წ. დეკემბრის მონაცემებით – 49. 428 .470

1910 წ. დეკემბრის მონაცემებით – 64. 925. 993

დანართი №4

გერმანიის იმპერიის კოლონიები:

აფრიკაში

- გერმანული აღმოსავლეთი აფრიკა – 1885-1919  
რუანდა-ურუნდი (1919წ მანდატი გადაეცა ბელგიას)  
ტანგანიკა (1919 წ. მანდატი გადაეცა დიდ ბრიტანეთს)  
ვიტულანდი (1890 წლამდე, ამჟამად კენიის ნაწილი)  
კიონგას სამკუთხედი (ტერიტორია მოზამბიკის ჩრდილო-აღმოსავლეთით, ტანზანიის საზღვართან, 1920 წ-დან მოზამბიკის ნაწილი)

გერმანული სამხრეთ-დასავლეთი აფრიკა (1884 წ. 1919 წლ-იდან მანდატი გადაეცა სამხრეთ-აფრიკის კავშირს)

გერმანული კამერუნი, მათ შორის ახალი კამერუნი (1884 წ. 1919 წლიდან მანდატი გადაეცა საფრანგეთს)

გერმანული ტოგო (1884 წ. 1919 წლიდან დანაწილდა საფრანგეთს და დიდ ბრიტანეთს შორის)

### აზიასა და ოკეანეებში

გერმანული ახალი გვინეა (1885-1919, შემდეგ მანდატი გადაეცა ავსტრალიას)

კაიზერ ვილჰელმის მიწები (ახალი გვინეის კუნძულიზე)

ბისმარკის არქიპელაგი (1919წ-დან მანდატი გადაეცა ავსტრალიას)

ბუგენვილის კუნძული და დანარჩენი (ჩრდილოეთით) გერმანიის სოლომონის კუნძული (1919წ-და მანდატი გადაეცა ავსტრალიას)

- ნაურუ-1888-1919, შემდეგ ერთობლივი მანდატი მიეცა ავსტრალიას, დიდ ბრიტანეთს და ახალ ზელანდიას  
კაროლინის კუნძული – 1889-1919, მანდატი გადასცეს იაპონიას

მარიანის კუნძული – 1889-1919, მანდატი გადასცეს იაპონიას

მარშალის კუნძული – 1885-1919, მანდატი გადასცეს იაპონიას

გერმანული სამოა (1919 წლიდან მანდატი გადაეცა ახალ ზელანდიას)

კონცესიები ჩინეთში:

ცინდაო (კიაოჩაო ან კიაუჩოუ)

შანდუნის პროვინციაში გავლენის სფერო

ტიანძინი (1899-1917)

### გერმანული დასახლებები ლათინურ ამერიკაში

გერმანული დასახლება ჩილეს სამხრეთით – 1850-1880 წწ.

გერმანული დასახლება სამხრეთ ბრაზილიაში

ახალი გერმანია პარაგვაიში

გერმანული არგენტინა

გერმანიის იმპერიის 1871 წლის 16 აპრილის  
კონსტიტუციის ტექსტი:

Gesetz betreffend die Verfassung des Deutschen Reiches.  
vom 16. April 1871

Wir Wilhelm, von Gottes Gnaden Deutscher Kaiser, König von Preußen  
etc.

verordnen hiermit im Namen des Deutschen Reichs, nach erfolgter  
Zustimmung des Bundesrathes und des Reichstages, was folgt:

§ 1

An die Stelle der zwischen dem Norddeutschen Bunde und den Großherzogthümern Baden und Hessen vereinbarten Verfassung des Deutschen Bundes (Bundesgesetzblatt vom Jahre 1870, S. 627 ff.), sowie der mit den Königreichen Bayern und Württemberg über den Beitritt zu dieser Verfassung geschlossenen Verträge vom 23. und 25. November 1870 (Bundesgesetzblatt 1871, S. 9 ff. und vom Jahre 1870, S. 654 ff.) tritt die beigefügte

*Verfassung-Urkunde für das Deutsche Reich*

§ 2

[1] Die Bestimmungen in Artikel 80 der in § 1 gedachten Verfassung des Deutschen Bundes, unter III. § 8 des Vertrages mit Bayern vom 23. November 1870, in Artikel 2 Nr. 6 des Vertrages mit Württemberg vom 25. November 1870 über die Einführung der im Norddeutschen Bunde ergangenen Gesetze in diesen Staaten bleiben in Kraft.

[2] Die dort bezeichneten Gesetze sind Reichsgesetze. Wo in denselben von dem Norddeutschen Bunde, dessen Verfassung, Gebiet, Mitgliedern oder Staaten, Indigenat, verfassungsmäßigen Or-



ganen, Angehörigen, Beamten, Flagge usw. die Rede ist, sind das Deutsche Reich und dessen entsprechende Beziehungen zu verstehen. [3] Dasselbe gilt von denjenigen im Norddeutschen Bunde ergangenen Gesetzen, welcher in der Folge in einem der genannten Staaten eingeführt werden.

### § 3

Die Vereinbarungen in dem zu Versailles am 15. November 1870 aufgenommenen Protokolle (Bundesgesetzblatt vom Jahre 1870, S. 650 ff.), in der Verhandlung zu Berlin vom 25. November 1870 (Bundesgesetzblatt vom Jahre 1870, S. 657), dem Schlußprotokolle vom 23. November 1870 (Bundesgesetzblatt vom Jahre 1871, S. 23 ff.), sowie unter IV. des Vertrages mit Bayern vom 23. November 1870 (aaO. S. 21 ff.) werden durch dieses Gesetz nicht berührt.

## *Verfassung des Deutschen Reichs*

Seine Majestät der König von Preußen im Namen des Norddeutschen Bundes, Seine Majestät der König von Bayern, Seine Majestät der König von Württemberg, Seine Königliche Hoheit der Großherzog von Baden und Seine Königliche Hoheit der Großherzog von Hessen und bei Rhein für die südlich vom Main gelegenen Theile des Großherzogtums Hessen, schließen einen ewigen Bund zum Schutze des Bundesgebietes und des innerhalb desselben gültigen Rechtes, sowie zur Pflege der Wohlfahrt des Deutschen Volkes. Dieser Bund wird den Namen Deutsches Reich führen und wird nachstehende Verfassung haben.

### *I. Bundesgebiet*

#### Artikel 1

Das Bundesgebiet besteht aus den Staaten Preußen mit Lauenburg, Bayern, Sachsen, Württemberg, Baden, Hessen, Mecklenburg-Schwerin, Sachsen-Weimar, Mecklenburg-Strelitz, Oldenburg, Braunschweig, Sachsen-Meiningen, Sachsen-Altenburg, Sachsen-Koburg-Gotha, An-

halt, Schwarzburg-Rudolstadt, Schwarzburg-Sondershausen, Waldeck, Reuß ältere Linie, Reuß jüngere Linie, Schaumburg-Lippe, Lippe, Lüneburg, Bremen und Hamburg.<sup>[1]</sup>

## *II. Reichsgesetzgebung*

### Artikel 2

Innerhalb dieses Bundesgebietes übt das Reich das Recht der Gesetzgebung nach Maßgabe des Inhalts dieser Verfassung und mit der Wirkung aus, daß die Reichsgesetze den Landesgesetzen vorgehen. Die Reichsgesetze erhalten ihre verbindliche Kraft durch ihre Verkündung von Reichswegen, welche vermittelt eines Reichsgesetzblattes geschieht. Sofern nicht in dem publizierten Gesetze ein anderer Anfangstermin seiner verbindlichen Kraft bestimmt ist, beginnt die letztere mit dem vierzehnten Tage nach dem Ablauf desjenigen Tages, an welchem das betreffende Stück des Reichsgesetzblattes in Berlin ausgegeben worden ist.

### Artikel 3

[1] Für ganz Deutschland besteht ein gemeinsames Indigenat mit der Wirkung, daß der Angehörige (Unterthan, Staatsbürger) eines jeden Bundesstaates in jedem anderen Bundesstaate als Inländer zu behandeln und demgemäß zum festen Wohnsitz, zum Gewerbebetriebe, zu öffentlichen Aemtern, zur Erwerbung von Grundstücken, zur Erlangung des Staatsbürgerrechtes und zum Genusse aller sonstigen bürgerlichen Rechte unter denselben Voraussetzungen wie der Einheimische zuzulassen, auch in Betreff der Rechtsverfolgung und des Rechtsschutzes demselben gleich zu behandeln ist.

[2] Kein Deutscher darf in der Ausübung dieser Befugniß durch die Obrigkeit seiner Heimath, oder durch die Obrigkeit eines anderen Bundesstaates beschränkt werden.

[3] Diejenigen Bestimmungen, welche die Armenversorgung und die Aufnahme in den lokalen Gemeindevorstand betreffen, werden durch den im ersten Absatz ausgesprochenen Grundsatz nicht berührt.

[4] Ebenso bleiben bis auf Weiteres die Verträge in Kraft, welche zwischen den einzelnen Bundesstaaten in Beziehung auf die Uebernahme von Auszuweisenden, die Verpflegung erkrankter und die Beerdigungen verstorbener Staatsangehörigen bestehenden.

[5] Hinsichtlich der Erfüllung der Militairpflicht im Verhältniß zu dem Heimathslande wird im Wege der Reichsgesetzgebung das Nöthige geordnet werden.

[6] Dem Auslande gegenüber haben alle Deutschen gleichmäßig Anspruch auf den Schutz des Reichs.

#### Artikel 4

Der Beaufsichtigung Seitens des Reichs und der Gesetzgebung desselben unterliegen die nachstehenden Angelegenheiten:

#### Artikel 5

[1] Die Reichsgesetzgebung wird ausgeübt durch den Bundesrath und den Reichstag. Die Uebereinstimmung der Mehrheitsbeschlüsse beider Versammlungen ist zu einem Reichsgesetze erforderlich und ausreichend.

[2] Bei Gesetzesvorschlägen über das Militairwesen, die Kriegsmarine und die im Artikel 35 bezeichneten Abgaben giebt, wenn im Bundesrathe eine Meinungsverschiedenheit stattfindet, die Stimme des Präsidiums<sup>(4)</sup> den Ausschlag, wenn sie sich für die Aufrechterhaltung der bestehenden Einrichtungen ausspricht.

### *III. Bundesrath*

#### Artikel 6

[1] Der Bundesrath besteht aus den Vertretern der Mitglieder des Bundes, unter welchen die Stimmführung sich in der Weise vertheilt, daß Preußen mit den ehemaligen Stimmen von

|                                                     |            |
|-----------------------------------------------------|------------|
| Hannover, Kurhessen, Holstein, Nassau und Frankfurt | 17 Stimmen |
| führt, Bayern .....                                 | 6 «        |
| Sachsen .....                                       | 4 «        |
| Württemberg .....                                   | 4 «        |
| Baden .....                                         | 3 «        |
| Hessen .....                                        | 3 «        |
| Mecklenburg-Schwerin .....                          | 2 «        |
| Sachsen-Weimar .....                                | 1 «        |
| Mecklenburg-Strelitz .....                          | 1 «        |
| Oldenburg .....                                     | 1 «        |
| Braunschweig .....                                  | 2 «        |
| Sachsen-Meiningen .....                             | 1 «        |
| Sachsen-Altenburg .....                             | 1 «        |
| Sachsen-Koburg-Gotha .....                          | 1 «        |
| Anhalt .....                                        | 1 «        |
| Schwarzburg-Rudolstadt .....                        | 1 «        |
| Schwarzburg-Sondershausen .....                     | 1 «        |
| Waldeck .....                                       | 1 «        |
| Reuß älterer Linie .....                            | 1 «        |
| Reuß jüngerer Linie .....                           | 1 «        |
| Schaumburg-Lippe .....                              | 1 «        |
| Lippe .....                                         | 1 «        |
| Lübeck .....                                        | 1 «        |
| Bremen .....                                        | 1 «        |
| Hamburg .....                                       | 1 «        |

zusammen 58 Stimmen

[2] Jedes Mitglied des Bundes kann so viel Bevollmächtigte zum Bundesrathe ernennen, wie es Stimmen hat, doch kann die Gesa-

mmtheit der zuständigen Stimmen nur einheitliche abgegeben werden.

#### [Artikel 6a]<sup>9)</sup>

##### Artikel 7

[1] Der Bundesrath beschließt:

- 1) über die dem Reichstage zu machenden Vorlagen und die von demselben gefaßten Beschlüsse;
- 2) über die zur Ausführung der Reichsgesetze erforderlichen allgemeinen Verwaltungsvorschriften und Einrichtungen, sofern nicht durch Reichsgesetz etwas Anderes bestimmt ist;
- 3) über Mängel, welche bei der Ausführung der Reichsgesetze oder der vorstehend erwähnten Vorschriften oder Einrichtungen hervortreten.

[2] Jeder Bundesglied ist befugt, Vorschläge zu machen und in Vortrag zu bringen, und das Präsidium ist verpflichtet, dieselben der Berathung zu übergeben.

[3] Die Beschlußfassung erfolgt, vorbehaltlich der Bestimmungen in den Artikeln 5, 37 und 78, mit einfacher Mehrheit. Nicht vertretene oder nicht instruirte Stimmen werden nicht gezählt. Bei Stimmengleichheit giebt die Präsidialstimme<sup>4)</sup> den Ausschlag.

[4] Bei der Beschlußfassung über eine Angelegenheit, welche nach den Bestimmungen dieser Verfassung nicht dem ganzen Reiche gemeinschaftlich ist, werden die Stimmen nur derjenigen Bundesstaaten gezählt, welchen die Angelegenheit gemeinschaftlich ist.

##### Artikel 8

[1] Der Bundesrath bildet aus seiner Mitte dauernde Ausschüsse

- 1) für das Landheer und die Festungen;
- 2) für das Seewesen;
- 3) für das Zoll- und Steuerwesen;
- 4) für Handel und Verkehr;
- 5) für Eisenbahnen, Post und Telegraphen;

6) für Justizwesen;

7) für Rechnungswesen.

[2] In jedem dieser Ausschüsse werden außer dem Präsidium mindestens vier Bundesstaaten vertreten sein, und führt innerhalb derselben jeder Staat nur Eine Stimme. In dem Ausschuß für das Landheer und die Festungen hat Bayern einen ständigen Sitz,<sup>6)</sup> die übrigen Mitglieder desselben, sowie die Mitglieder des Ausschusses für das Seewesen werden vom Kaiser ernannt; die Mitglieder der anderen Ausschüsse werden von dem Bundesrathes gewählt. Die Zusammensetzung dieser Ausschüsse ist für jede Session des Bundesrathes resp. mit jedem Jahre zu erneuern, wobei die auscheidenden Mitglieder wieder wählbar sind.

[3] Außerdem wird im Bundesrathes aus dem Bevollmächtigten der Königreiche Bayern, Sachsen und Württemberg und zwei, vom Bundesrathe alljährlich zu wählenden Bevollmächtigten anderer Bundesstaaten ein Ausschuß für die auswärtigen Angelegenheiten gebildet, in welchem Bayern den Vorsitz führt.

[4] Den Ausschüssen werden die zu ihren Arbeiten nöthigen Beamten zur Verfügung gestellt.

### Artikel 9

Jedes Mitglied des Bundesrathes hat das Recht, in Reichstage zu erscheinen und muß daselbst auf Verlangen jederzeit gehört werden, um die Ansichten seiner Regierung zu vertreten, auch dann, wenn dieselben von der Majorität des Bundesrathes nicht adoptirt worden sind. Niemand kann gleichzeitig Mitglied des Bundesrathes und des Reichstages sein.

### Artikel 10

Dem Kaiser liegt es ob, den Mitgliedern des Bundesrathes den üblichen diplomatischen Schutz zu gewähren.

## *IV. Präsidium*

### Artikel 11

[1] Das Präsidium des Bundes steht dem Könige von Preußen zu, welcher den Namen Deutscher Kaiser führt. Der Kaiser hat das Reich völkerrechtlich zu vertreten, im Namen des Reichs Krieg zu erklären und Frieden zu schließen, Bündnisse und andere Verträge mit fremden Staaten einzugehen, Gesandte zu beglaubigen und zu empfangen.

[2] Zur Erklärung des Krieges im Namen des Reichs ist die Zustimmung des Bundesrathes erforderlich, es sei denn, daß ein Angriff auf das Bundesgebiet oder dessen Küsten erfolgt.<sup>[7]</sup>

[3] Insoweit die Verträge mit fremden Staaten sich auf solche Gegenstände beziehen, welche nach Artikel 4 in den Bereich der Reichsgesetzgebung gehören, ist zu ihrem Abschluß die Zustimmung des Bundesrathes und zu ihrer Gültigkeit die Genehmigung des Reichstages erforderlich.

### Artikel 12

Dem Kaiser steht es zu, den Bundesrath und den Reichstag zu berufen, zu eröffnen, zu vertagen und zu schließen.

### Artikel 13

Die Berufung des Bundesrathes und des Reichstages findet alljährlich statt und kann der Bundesrath zur Vorbereitung der Arbeiten ohne den Reichstag, letzterer aber nicht ohne den Bundesrath berufen werden.

### Artikel 14

Die Berufung des Bundesrathes muß erfolgen, sobald sie von einem Drittel der Stimmzahl verlangt wird.

### Artikel 15

[1] Der Vorsitz im Bundesrathe und die Leitung der Geschäfte steht dem Reichskanzler zu, welcher vom Kaiser zu ernennen ist.

[2] Der Reichskanzler kann sich durch jedes Mitglied des Bundesrathes vermöge schriftlicher Substitution vertreten lassen.<sup>[9]</sup>

### Artikel 16

Die erforderlichen Vorlagen werden nach Maßgabe der Beschlüsse des Bundesrathes im Namen des Kaisers an den Reichstag gebracht, wo sie durch Mitglieder des Bundesrathes oder durch besondere von letzterem zu ernennende Kommissarien vertreten werden.

### Artikel 17

Dem Kaiser steht die Ausfertigung und Verkündigung der Reichsgesetze und die Überwachung derselben zu. Die Anordnungen und Verfügungen des Kaisers werden im Namen des Reichs erlassen und bedürfen zu ihrer Gültigkeit der Gegenzeichnung des Reichskanzlers, welcher dadurch die Verantwortlichkeit übernimmt.<sup>[10]</sup>

### Artikel 18

[1] Der Kaiser ernennt die Reichsbeamten, läßt dieselben für das Reich vereidigen und verfügt erforderlichen Falls deren Entlassung.

[2] Den zu einem Reichsamte berufenen Beamten eines Bundesstaates stehen, sofern nicht vor ihrem Eintritt in den Reichsdienst im Wege der Reichsgesetzgebung etwas Anderes bestimmt ist, dem Reiche gegenüber diejenigen Rechte zu, welche ihnen in ihrem Heimathlande aus ihrer dienstlichen Stellung zugestanden hatten.

### Artikel 19

Wenn Bundesglieder ihre verfassungsmäßigen Bundespflichten nicht erfüllen, können sie dazu im Wege der Exekution angehalten werden. Diese Exekution ist vom Bundesrathe zu beschließen und vom Kaiser zu vollstrecken.



## *V. Reichstag*

### Artikel 20

[1] Der Reichstag geht aus allgemeinen und direkten Wahlen mit geheimer Abstimmung hervor.

[2] Bis zu der gesetzlichen Regelung, welche im § 5 des Wahlgesetzes vom 31. Mai 1869 (Bundesgesetzblatt 1869 S. 145) vorbehalten ist, werden in Bayern 48, in Württemberg 17, in Baden 14, in Hessen südlich des Mains 6 Abgeordnete gewählt, und beträgt demnach die Gesamtzahl der Angeordneten 382.<sup>[11]</sup>

### Artikel 21

[1] Beamte bedürfen keines Urlaubs zum Eintritt in den Reichstag.

[2] Wenn ein Mitglied des Reichstages ein besoldetes Reichsamt oder in einem Bundesstaat ein besoldetes Staatsamt annimmt oder im Reichs- oder Staatsdienste in ein Amt eintritt, mit welchem ein höherer Rang oder ein höheres Gehalt verbunden ist, so verliert es Sitz und Stimme in dem Reichstag und kann seine Stelle in demselben nur durch neue Wahl wieder erlangen.<sup>[12]</sup>

### Artikel 22

[1] Die Verhandlungen des Reichstages sind öffentlich.

[2] Wahrheitsgetreue Berichte über Verhandlungen in den öffentlichen Sitzungen des Reichstages bleiben von jeder Verantwortlichkeit frei.

### Artikel 23

Der Reichstag hat das Recht, innerhalb der Kompetenz des Reichs Gesetze vorzuschlagen und an ihn gerichtete Petitionen dem Bundesrathe resp. Reichskanzler zu überweisen.

### Artikel 24

Die Legislaturperiode des Reichstages dauert drei Jahre.<sup>[13]</sup> Zur Auflösung des Reichstages während derselben ist ein Beschluß des Bundes-

rathes unter Zustimmung des Kaisers erforderlich.

#### Artikel 25

Im Falle der Auflösung des Reichstages müssen innerhalb eines Zeitraumes von 60 Tagen nach derselben die Wähler und innerhalb eines Zeitraumes von 90 Tagen nach der Auflösung der Reichstag versammelt werden.

#### Artikel 26

Ohne Zustimmung des Reichstages darf die Vertagung desselben die Frist von 30 Tagen nicht übersteigen und während derselben Session nicht wiederholt werden.

#### Artikel 27

Der Reichstag prüft die Legitimation seiner Mitglieder und entscheidet darüber. Er regelt seinen Geschäftsgang und seine Disziplin durch eine Geschäfts-Ordnung und erwählt seinen Präsidenten, seine Vizepräsidenten und Schriftführer.

#### Artikel 28

[1] Der Reichstag beschließt mit absoluter Stimmenmehrheit. Zur Gültigkeit der Beschlußfassung ist die Anwesenheit der Mehrheit der gesetzlichen Anzahl der Mitglieder erforderlich.

[2] Bei der Beschlußfassung über eine Angelegenheit, welche nach den Bestimmungen dieser Verfassung nicht dem ganzen Reiche gemeinschaftlich ist, werden die Stimmen nur derjenigen Mitglieder gezählt, die in Bundesstaaten gewählt sind, welchen die Angelegenheit gemeinschaftlich ist.<sup>[14]</sup>

#### Artikel 29

Die Mitglieder des Reichstages sind Vertreter des gesammten Volkes und an Aufträge und Instruktionen nicht gebunden.

### Artikel 30

Kein Mitglied des Reichstages darf zu irgend einer Zeit wegen seiner Abstimmung oder wegen der in Ausübung seines Berufes gethanen Aeüßerungen gerichtlich oder disziplinarisch verfolgt oder sonst außerhalb der Versammlung zur Verantwortung gezogen werden.

### Artikel 31

[1] Ohne Genehmigung des Reichstages kann kein Mitglied desselben während der Sitzungsperiode wegen einer mit Strafe bedrohten Handlung zur Untersuchung gezogen oder verhaftet werden, außer wenn es bei Ausübung der That oder im Laufe des nächstfolgenden Tages ergriffen wird.

[2] Gleiche Genehmigung ist bei einer Verhaftung wegen Schulden erforderlich.

[3] Auf Verlangen des Reichstages wird jedes Strafverfahren gegen ein Mitglied desselben und jede Untersuchungs- oder Civilhaft für die Dauer der Sitzungsperiode aufgehoben.

### Artikel 32

Die Mitglieder des Reichstages dürfen als solche keine Besoldung oder Entschädigung beziehen.<sup>[15]</sup>

## *VI. Zoll- und Handelswesen*

### Artikel 33

[1] Deutschland bildet ein Zoll- und Handelsgebiet, umgeben von gemeinschaftlicher Zollgrenze. Ausgeschlossen bleiben die wegen ihrer Lage zur Einschließung in die Zollgrenzen nicht geeigneten einzelnen Gebietsteile.

[2] Alle Gegenstände, welche im freien Verkehr eines Bundesstaates befindlich sind, können in jeden anderen Bundesstaat eingeführt und dürfen in letzterem einer Abgabe nur insoweit unterworfen werden, als daselbst gleichartige inländische Erzeugnisse einer inneren Steuer unterliegen.

## Artikel 34

Die Hansestädte Bremen und Hamburg mit einem dem Zweck entsprechenden Bezirk ihres oder des umliegenden Gebietes bleiben als Freihäfen außerhalb der gemeinschaftlichen Zollgrenze, bis sie ihren Einfluß in dieselbe beantragen.<sup>16)</sup>

## Artikel 35

[1] Das Reich ausschließlich hat die Gesetzgebung über das gesammte Zollwesen, über die Besteuerung des im Bundesgebiete gewonnenen Salzes und Tabacks, bereiteten Branntweins und Bieres und aus Rüben oder anderen inländischen Erzeugnissen dargestellten Zuckers und Syrups, über den gegenseitigen Schutz der in den einzelnen Bundesstaaten erhobenen Verbrauchsabgaben gegen Hinterziehung, sowie über Maßregeln, welche in den Zollausschüssen zur Sicherung der gemeinsamen Zollgrenze erforderlich sind.

[2] In Bayern, Württemberg und Baden bleibt die Besteuerung des inländischen Branntweins und Bieres der Landesgesetzgebung vorbehalten. Die Bundesstaaten werden jedoch ihr Bestreben darauf richten, eine Uebereinstimmung der Gesetzgebung über die Besteuerung auch dieser Gegenstände herbeizuführen.

## Artikel 36

[1] Die Erhebung und Verwaltung der Zölle und Verbrauchssteuern (Art. 35) bleibt jedem Bundesstaate, soweit derselbe sie bisher ausgeübt hat, innerhalb seines Gebietes überlassen.

[2] Der Kaiser überwacht die Einhaltung des gesetzlichen Verfahrens durch Reichsbeamte, welche er den Zoll- oder Steuerämtern und den Direktivbehörden der einzelnen Staaten, nach Vernehmung des Ausschusses des Bundesrathes für Zoll- und Steuerwesen, beiorndet.

[3] Die von diesen Beamten über Mängel bei der Ausführung der gemeinschaftlichen Gesetzgebung (Art. 35) gemachten Anzeigen werden dem Bundesrathe zur Beschlußnahme vorgelegt.

## Artikel 37

Bei der Beschlußnahme über die zur Ausführung der gemeinschaftlichen Gesetzgebung (Art. 35) dienenden Verwaltungsvorschriften und Einrichtungen giebt die Stimme des Präsidiums<sup>[4]</sup> alsdann den Ausschlag, wenn sie sich für Aufrechterhaltung der bestehenden Vorschrift oder Einrichtung ausspricht.

## Artikel 38

[1] Der Ertrag der Zölle und der anderen in Artikel 35 bezeichneten Abgaben, letzterer soweit sie der Reichsgesetzgebung unterliegen, fließt in die Reichskasse.

[2] Dieser Ertrag besteht aus den gesammten von den Zöllen und den übrigen Abgaben aufgekomenen Einnahme nach Abzug:

1) der auf Gesetzen oder allgemeinen Verwaltungsvorschriften beruhenden Steuervergütungen und Ermäßigungen,

2) der Rückerstattung für unrichtige Erhebungen,

3) der Erhebungs- und Verwaltungskosten, und zwar:

a) bei den Zöllen der Kosten, welche an den gegen das Ausland gelegenen Grenzen und in dem Grenzbezirke für den Schutz und die Erhebung der Zölle erforderlich sind,

b) bei der Salzsteuer der Kosten, welche zur Besoldung der mit Erhebung und Kontrolirung dieser Steuer auf den Salzwerken beauftragten Beamten aufgewendet werden,

c) bei der Rübenzuckersteuer und Tabacksteuer der Vergütung, welche nach den jeweiligen Beschlüssen des Bundesrathes den einzelnen Bundesregierungen für die Kosten der Verwaltung dieser Steuern zu gewähren ist,

d) bei den übrigen Steuern mit fünfzehn Prozent der Gesamteinnahme.<sup>[7]</sup>

[3] Die außerhalb der gemeinschaftlichen Zollgrenze liegenden Gebiete tragen zu den Ausgaben des Reichs durch Zahlung eines Aversums bei.

[4] Bayern, Württemberg und Baden haben an dem in die Reichskasse fließenden Ertrage der Steuern von Branntwein und Bier und an dem

diesem Ertrage entsprechenden Theile des vorstehend erwähnten Aversums keinen Theil.<sup>18)</sup>

### Artikel 39

[1] Die von den Erhebungsbehörden der Bundesstaaten nach Ablauf eines jeden Vierteljahres aufzustellenden Quartal-Extrakte und die nach dem Jahres- und Bücherschlusse aufzustellenden Finalabschlüsse über die im Laufe des Vierteljahres beziehungsweise während des Rechnungsjahres fällig gewordenen Einnahmen an Zöllen und nach Artikel 38 zur Reichskasse fließenden Verbrauchsabgaben werden von den Direktivbehörden der Bundesstaaten, nach vorangegangener Prüfung, in Hauptübersichten zusammengestellt, in welchen jede Abgabe gesondert nachzuweisen ist, und es werden diese Uebersichten an den Ausschuß des Bundesrathes für das Rechnungsjahr eingesandt.

[2] Der letztere stellt auf Grund dieser Uebersichten von drei zu drei Monaten den von der Kasse jedes Bundesstaates der Reichskasse schuldigen Betrag vorläufig fest und setzt von dieser Feststellung den Bundesrath und die Bundesstaaten in Kenntniß, legt auch alljährlich die schließliche Feststellung jener Beträge mit seinen Bemerkungen dem Bundesrathe vor. Der Bundesrath beschließt über diese Feststellung.

### Artikel 40

Die Bestimmungen in dem Zollvereinungsvertrage vom 8. Juli 1867 bleiben in Kraft, soweit sie nicht durch die Vorschriften dieser Verfassung abgeändert sind und so lange sie nicht auf dem im Artikel 7, beziehungsweise 78 bezeichneten Wege abgeändert werden.

## *VII. Eisenbahnwesen*

### Artikel 41

[1] Eisenbahnen, welche im Interesse der Vertheidigung Deutschlands oder im Interesse des gemeinsamen Verkehrs für nothwendig erachtet werden, können kraft eines Reichsgesetzes auch gegen den Widerstand

der Bundesglieder, deren Gebiet die Eisenbahnen durchschneiden, unbeschadet der Landeshoheitsrechte, für Rechnung des Reichs angelegt oder an Privatunternehmer zur Ausführung konzessionirt und mit dem Expropriationsrechte ausgestattet werden.

[2] Jede bestehende Eisenbahnverwaltung ist verpflichtet, sich den Anschluß neu angelegter Eisenbahnen auf Kosten der letzteren gefallen zu lassen.

[3] Die gesetzlichen Bestimmungen, welche bestehenden Eisenbahn-Unternehmungen ein Widerspruchsrecht gegen die Anlegung von Parallel- oder Konkurrenzbahnen einräumen, werden, unbeschadet bereits erworbener Rechte, für das ganze Reich hierdurch aufgehoben. Ein solches Widerspruchsrecht kann auch in den künftig zu ertheilenden Konzessionen nicht weiter verliehen werden.

#### Artikel 42

Die Bundesregierungen verpflichten sich, die Deutschen Eisenbahnen im Interesse des allgemeinen Verkehrs wie ein einheitliches Netz verwalten und zu diesem Behuf auch die neu herzustellenden Bahnen nach einheitlichen Normen anzulegen und ausrüsten zu lassen.

#### Artikel 43

Es sollen demgemäß in thunlichster Beschleunigung übereinstimmende Betriebseinrichtungen getroffen, insbesondere gleiche Bahnpolizei-Reglements eingeführt werden. Das Reich hat dafür Sorge zu tragen, daß die Eisenbahnverwaltungen die Bahnen jederzeit in einem die nöthige Sicherheit gewährenden baulichen Zustande erhalten und dieselben mit Betriebsmaterial so ausrüsten, wie das Verkehrsbedürfnis es erheischt.

#### Artikel 44

Die Eisenbahnverwaltungen sind verpflichtet, die für den durchgehenden Verkehr und zur Herstellung ineinander greifender Fahrpläne nöthigen Personenzüge mit entsprechender Fahrgeschwindigkeit, des-

gleichen die zur Bewältigung des Güterverkehrs nöthigen Güterzüge, auch direkte Expeditionen im Personen- und Güterverkehr, unter Gestaltung des Ueberganges der Transportmittel von einer Bahn auf die andere, gegen die übliche Vergütung einzurichten.

#### Artikel 45

Dem Reiche steht die Kontrolle über das Tarifwesen zu.

Dasselbe wird namentlich dahin wirken:

- 1) daß baldigst auf allen Deutschen Eisenbahnen übereinstimmende Betriebsreglements eingeführt werden;
- 2) daß die möglichste Gleichmäßigkeit und Herabsetzung der Tarife erzielt, insbesondere daß bei größeren Entfernungen für den Transport von Kohlen, Koaks, Holz, Steinen, Salz, Roheisen, Düngemitteln und ähnlichen Gegenständen ein Bedürfniß der Landwirtschaft Industrie entsprechender ermäßigter Tarif, und zwar zunächst thunlichst der Einpfennig-Tarif eingeführt werde.

#### Artikel 46

[1] Bei eintretenden Nothständen, insbesondere bei ungewöhnlicher Teuerung der Lebensmittel, sind die Eisenbahnen verpflichtet, für den Transport, namentlich von Getreide, Mehl, Hülsenfrüchten und Kartoffeln, zeitweise einem dem Bedürfniß entsprechenden, von dem Kaiser auf Vorschlag des betreffenden Bundesraths-Ausschusses festzustellenden, niedrigen Spezialtarif einzuführen, welcher jedoch nicht unter den niedrigsten auf der betreffenden Bahn für Rohprodukte geltenden Satz herabgehen darf.

[2] Die vorstehend, sowie die in den Artikeln 42 bis 45 getroffenen Bestimmungen sind auf Bayern nicht anwendbar.

[3] Dem Reiche steht jedoch auch Bayern gegenüber das Recht zu, im Wege der Gesetzgebung einheitliche Normen für die Konstruktion und Ausrüstung der für die Landesvertheidigung wichtigen Eisenbahnen aufzustellen.



#### Artikel 47

Den Anforderungen der Behörden des Reichs in Betreff der Benutzung der Eisenbahnen zum Zwecke der Vertheidigung Deutschlands haben sämtliche Eisenbahnverwaltungen unweigerlich Folge zu leisten. Insbesondere ist das Militair und alles Kriegsmaterial zu gleichen ermäßigten Sätzen zu befördern.

### *VIII. Post- und Telegraphenwesen*

#### Artikel 48

[1] Das Postwesen und Telegraphenwesen werden für das gesammte Gebiet des Deutschen Reichs als einheitliche Staatsverkehrs-Anstalten eingerichtet und verwaltet.

[2] Die im Artikel 4 vorgesehene Gesetzgebung des Reichs in Post- und Telegraphenangelegenheiten erstreckt sich nicht auf diejenigen Gegenstände, deren Regelung nach den in der Norddeutschen Post- und Telegraphen-Verwaltung maßgebend gewesenen Grundsätzen der reglementarischen Festsetzung oder administrativen Anordnung überlassen ist.

#### Artikel 49

Die Einnahmen des Post- und Telegraphenwesens sind für das ganze Reich gemeinschaftlich. Die Ausgaben werden aus den gemeinschaftlichen Einnahmen bestritten. Die Ueberschüsse fließen in die Reichskasse (Abschnitt XII).

#### Artikel 50

[1] Dem Kaiser gehört die obere Leitung der Post- und Telegraphenverwaltung an. Die von ihm bestellten Behörden haben die Pflicht und das Recht, dafür zu sorgen, daß Einheit in der Organisation der Verwaltung und im Betriebe des Dienstes, sowie in der Qualifikation der Beamten hergestellt und erhalten wird.

[2] Dem Kaiser steht der Erlaß der reglementarischen Festsetzungen

und allgemeinen administrativen Anordnungen, sowie die ausschließliche Wahrnehmung der Beziehungen zu anderen Post- und Telegraphenverwaltungen zu.

[3] Sämmtliche Beamte der Post- und Telegraphenverwaltung sind daher verpflichtet den Kaiserlichen Anordnungen Folge zu leisten. Diese Verpflichtung ist in den Diensteid aufzunehmen.

[4] Die Anstellung der bei den Verwaltungsbehörden der Post- und Telegraphie in den verschiedenen Bezirken erforderlichen oberen Beamten (z. B. Direktoren, Räthe, Ober-Inspektoren), ferner die Anstellung der zur Wahrnehmung des Aufsichts- u.s.w. Dienstes in den einzelnen Bezirken als Organe der erwähnten Behörden fungirenden Post- und Telegraphenbeamten (z. B. Inspektoren, Kontrolleure) geht für das ganze Gebiet des deutschen Reichs vom Kaiser aus, welchem diese Beamten den Diensteid leisten. Den einzelnen Landesregierungen wird von den in Rede stehenden Ernennungen, soweit dieselben ihre Gebiete betreffen, Behufs der landesherrlichen Bestätigung und Publikation rechtzeitig Mittheilung gemacht werden.

[5] Die anderen bei den Verwaltungsbehörden der Post- und Telegraphie erforderlichen Beamten, sowie alle für den lokalen und technischen Bereich bestimmten, mithin bei den eigentlichen Betriebsstellen fungirenden Beamten u.s.w. werden von den betreffenden Landesregierungen angestellt.

[6] Wo eine selbstständige Landespost- resp. Telegraphenverwaltung nicht besteht, entscheiden die Bestimmungen besonderer Verträge.

## Artikel 51

[1] Bei Ueberweisung des Ueberschusses der Postverwaltung für allgemeine Reichszwecke (Art. 49) soll, in Betracht der bisherigen Verschiedenheit der von den Landes-Postverwaltungen der einzelnen Gebiete erzielten Reineinnahmen, zum Zwecke einer entsprechenden Ausgleichung während der unten festgesetzten Uebergangszeit folgendes Verfahren beobachtet werden.

[2] Aus den Postüberschüssen, welche in den einzelnen Postbezirken

während der fünf Jahre 1861 bis 1865 aufgekomen sind, wird ein durchschnittlicher Jahresüberschuß berechnet, und der Antheil, welcher jeder einzelne Postbezirk an dem für das gesammte Gebiet des Reichs sich darnach herausstellenden Postüberschusses gehabt hat, nach Prozenten festgestellt.

[3] Nach Maßgabe des auf diese Weise festgestellten Verhältnisses werden den einzelnen Staaten während der auf ihren Eintritt in die Reichs-Postverwaltung folgenden acht Jahre die sich für sie aus den im Reiche aufkommenden Postüberschüssen ergebenden Quoten auf ihre sonstigen Beiträge zu Reichszwecken zu Gute gerechnet.

[4] Nach Ablauf der acht Jahre hört jene Unterscheidung aus, und fließen die Postüberschüsse in ungetheilter Aufrechnung nach dem im Artikel 49 enthaltenen Grundsatz der Reichskasse zu.

[5] Von der während der vorbedachten acht Jahre für die Hansestädte sich herausstellenden Quoten des Postüberschusses wird alljährlich vorweg die Hälfte dem Kaiser zur Disposition gestellt zu dem Zwecke, daraus zunächst die Kosten für die Herstellung normaler Posteinrichtungen in den Hansestädten zu bestreiten.

## Artikel 52

[1] Die Bestimmungen in den vorstehenden Artikeln 48 bis 51 finden auf Bayern und Württemberg keine Anwendung. An ihrer Stelle gelten für beide Bundesstaaten folgende Bestimmungen.

[2] Dem Reiche ausschließlich steht die Gesetzgebung über die Vorrechte der Post und Telegraphie, über die rechtlichen Verhältnisse beider Anstalten zum Publikum, über die Portofreiheiten und das Posttaxwesen, jedoch ausschließlich der reglementarischen und Tarif-Bestimmungen für den internen Verkehr innerhalb Bayerns, beziehungsweise Württembergs, sowie, unter gleicher Beschränkung, die Feststellung der Gebühren für die telegraphische Korrespondenz zu.

[3] Ebenso steht dem Reiche die Regelung des Post- und Telegraphenverkehrs mit dem Auslande zu, ausgenommen den eigenen unmittelbaren Verkehr Bayerns, beziehungsweise Württembergs mit seinen dem

Reiche nicht angehörenden Nachbarstaaten, wegen dessen Regelung es bei der Bestimmung im Artikel 49 des Postvertrages vom 23. November 1867 bewendet.

[4] An den zur Reichskasse fließenden Einnahmen des Post- und Telegraphenwesens haben Bayern und Württemberg keinen Theil.

## *IX. Marine und Schifffahrt*

### Artikel 53

[1] Die Kriegsmarine des Reichs ist eine einheitliche unter dem Oberbefehl des Kaisers. Die Organisation und Zusammensetzung derselben liegt dem Kaiser ob, welcher die Offiziere und Beamten der Marine ernennt, und für welchen dieselben nebst den Mannschaften eidlich in Pflicht zu nehmen sind.<sup>[19]</sup>

[2] Der Kieler Hafen und der Jadehafen sind Reichskriegshäfen.

[3] Der zur Gründung und Erhaltung der Kriegsflotte und der damit zusammenhängenden Anstalten erforderliche Aufwand wird aus der Reichskasse bestritten. Die gesammte seemännische Bevölkerung des Reichs, einschließlich des Maschinenpersonals und der Schiffshandwerker, ist vom Dienste im Landheere befreit, dagegen zum Dienste in der Kaiserlichen Marine verpflichtet.

[4] Die Vertheilung des Ersatzbedarfes findet nach Maßgabe der vorhandenen seemännischen Bevölkerung statt, und die hiernach von jedem Staate gestellte Quote kommt auf die Gestellung zum Landheere in Abrechnung.<sup>[20]</sup>

### Artikel 54

[1] Die Kauffahrteischiffe aller Bundesstaaten bilden eine einheitliche Handelsmarine.

[2] Das Reich hat das Verfahren zur Ermittlung der Ladungsfähigkeit der Seeschiffe zu bestimmen, die Ausstellung der Meßbriefe, sowie der Schiffscertifikate zu regeln und die Bedingungen festzustellen, von welchen die Erlaubniß zur Führung eines Seeschiffes abhängig ist.

[3] In den Seehäfen und auf allen natürlichen und künstlichen Wasserstraßen der einzelnen Bundesstaaten werden die Kauffahrteischiffe sämtlicher Bundesstaaten gleichmäßig zugelassen und behandelt. Die Abgaben, welche in den Seehäfen von den Seeschiffen oder deren Ladungen für die Benutzung der Schiffahrtsanstalten erhoben werden, dürfen die zur Unterhaltung und gewöhnlichen Herstellung dieser Anstalten erforderlichen Kosten nicht übersteigen.<sup>[21]</sup>

[4] Auf allen natürlichen Wasserstraßen dürfen Abgaben nur für die Benutzung besonderer Anstalten, die zur Erleichterung des Verkehrs bestimmt sind, erhoben werden. Diese Abgaben, sowie die Abgaben für die Befahrung solcher künstlicher Wasserstraßen, welche Staatseigenthum sind, dürfen die zur Unterhaltung und gewöhnlichen Herstellung der Anstalten und Anlagen erforderlichen Kosten nicht übersteigen. Auf die Flößerei finden diese Bestimmungen insoweit Anwendung, als dieselbe auf schiffbaren Wasserstraßen betrieben wird.<sup>[22]</sup>

[5] Auf fremde Schiffe oder deren Ladungen andere oder höhere Abgaben zu legen, als von den Schiffen der Bundesstaaten oder deren Ladungen zu entrichten sind, steht keinem Einzelstaate, sondern nur dem Reiche zu.

#### Artikel 55

Die Flagge der Kriegs- und Handelsmarine ist schwarz-weiß-roth.

### *X. Konsulatwesen*

#### Artikel 56

[1] Das gesammte Konsulatwesen des Deutschen Reichs steht unter der Aufsicht des Kaisers, welcher die Konsuln, nach Vernehmung des Ausschusses des Bundesrathes für Handel und Verkehr, anstellt.

[2] In dem Amtsbezirk der Deutschen Konsuln dürfen neue Landeskonsulate nicht errichtet werden. Die Deutschen Konsuln üben für die in ihrem Bezirk nicht vertretenen Bundesstaaten die Funktionen eines Landeskonsuls aus. Die sämtlichen bestehenden Landeskonsulate werden aufgehoben, sobald die Organisation der Deutschen Konsulate

dergestalt vollendet ist, daß die Vertretung der Einzelinteressen aller Bundesstaaten als durch die Deutschen Konsulate gesichert von dem Bundesrathe anerkannt wird.

## ***XI. Reichskriegswesen***

### **Artikel 57**

Jeder Deutsche ist wehrpflichtig und kann sich in Ausübung dieser Pflicht nicht vertreten lassen.

### **Artikel 58**

Die Kosten und Lasten des gesammten Kriegswesens des Reichs sind von allen Bundesstaaten und ihren Angehörigen gleichmäßig zu tragen, so daß weder Bevorzugungen, noch Prägravationen einzelner Staaten oder Klassen grundsätzlich zulässig sind. Wo die gleiche Vertheilung der Lasten sich *in natura* nicht herstellen läßt, ohne die öffentliche Wohlfahrt zu schädigen, ist die Ausgleichung nach den Grundsätzen der Gerechtigkeit im Wege der Gesetzgebung festzustellen.

### **Artikel 59**

[1] Jeder wehrfähige Deutsche gehört sieben Jahre lang, in der Regel vom vollendeten 20. bis zum beginnenden 28. Lebensjahre, dem stehenden Heere - und zwar die ersten drei Jahre bei den Fahnen, die letzten vier Jahre in der Reserve - und die folgenden fünf Lebensjahre der Landwehr an. In denjenigen Bundesstaaten, in denen bisher eine längere als zwölfjährige Gesamtdienstzeit gesetzlich war, findet die allmähliche Herabsetzung der Verpflichtung nur in dem Maaße statt, als dies die Rücksicht auf die Kriegsbereitschaft des Reichsheeres zuläßt.<sup>[23]</sup>

[2] In Bezug auf die Auswanderung der Reservisten sollen lediglich diejenigen Bestimmungen maßgebend sein, welche für die Auswanderung der Landwehrmänner gelten.<sup>[24]</sup>

## Artikel 60

Die Friedens-Präsenzstärke des Deutschen Heeres wird bis zum 31. Dezember 1871 auf Ein Prozent der Bevölkerung von 1871 normirt, und wird *pro rata* derselben von den einzelnen Bundesstaaten gestellt. Für die spätere Zeit wird die Friedens-Präsenzstärke des Heeres im Wege der Reichsgesetzgebung festgestellt.<sup>[25]</sup>

## Artikel 61

[1] Nach Publikation dieser Verfassung ist in dem ganzen Reiche die gesammte Preußische Militairgesetzgebung ungesäumt einzuführen, sowohl die Gesetze selbst, als die zu ihrer Ausführung, Erläuterung oder Ergänzung erlassenen Reglements, Instruktionen und Reskripte, namentlich also das Militair-Strafgesetzbuch vom 3. April 1845,<sup>[26]</sup> die Militair-Strafgerichtsordnung vom 3. April 1845,<sup>[27]</sup> die Verordnung über die Ehrengerichte vom 20. Juli 1843, die Bestimmungen über Aushebung, Dienstzeit, Servis- und Verpflegungswesen, Einquartierung, Ersatz von Flurbeschädigungen, Mobilmachung u.s.w. für Krieg und Frieden. Die Militair-Kirchenordnung ist jedoch ausgeschlossen.

[2] Nach gleichmäßiger Durchführung der Kriegsorganisation des Deutschen Heeres wird ein umfassendes Reichs-Militairgesetz dem Reichstage und dem Bundesrathe zur verfassungsmäßigen Beschlußfassung vorgelegt werden.<sup>[28]</sup>

## Artikel 62

[1] Zur Bestreitung des Aufwandes für das gesammte Deutsche Heer und die zu demselben gehörigen Einrichtungen sind bis zum 31. Dezember 1871 dem Kaiser jährlich sovielmals 225 Thaler, als die Kopfzahl der Friedensstärke des Heeres nach Artikel 60 beträgt, zur Verfügung zu stellen. Vergl. Abschnitt XII.

[2] Nach dem 31. Dezember 1871 müssen die Beiträge von den einzelnen Staaten des Bundes zur Reichskasse fortgezahlt werden. Zur Berechnung derselben wird die im Artikel 60 interimistisch festgestellte Friedens-Präsenzstärke so lange festgehalten, bis sie durch ein

Reichsgesetz abgeändert ist.<sup>[25]</sup>

[3] Die Verausgabung dieser Summe für das gesammte Reichsheer und dessen Einrichtungen wird durch das Etatsgesetz festgestellt.

[4] Bei der Feststellung des Militair-Ausgabe-Etats wird die auf Grundlage dieser Verfassung gesetzlich feststehende Organisation des Reichsheeres zu Grunde gelegt.

### Artikel 63

[1] Die gesammte Landmacht des Reichs wird ein einheitliches Heer bilden, welches in Krieg und Frieden unter dem Befehle des Kaisers steht.

[2] Die Regimenter etc. führen fortlaufende Nummern durch das ganze Deutsche Heer. Für die Bekleidung sind die Grundfarben und der Schnitt der Königlich Preußischen Armee maßgebend. Dem betreffenden Kontingentsherrn bleibt es überlassen, die äußeren Anzeichen (Korarden etc.) zu bestimmen.

[3] Der Kaiser hat die Pflicht und das Recht, dafür Sorge zu tragen, daß innerhalb des Deutschen Heeres alle Truppentheile vollzählig und kriegstüchtig vorhanden sind und daß Einheit in der Organisation und Formation, in Bewaffnung und Kommando, in der Ausbildung der Mannschaften sowie in der Qualifikation der Offiziere hergestellt und erhalten wird. Zu diesem Behufe ist der Kaiser berechtigt, sich jederzeit durch Inspektionen von der Verfassung der einzelnen Kontingente zu überzeugen und die Abstellung der dabei vorgefundenen Mängel anzuordnen.

[4] Der Kaiser bestimmt den Präsenzstand,<sup>[29]</sup> die Gliederung und Einteilung der Kontingente des Reichsheeres, sowie die Organisation der Landwehr, und hat das Recht, innerhalb des Bundesgebietes die Garnisonen zu bestimmen, sowie die kriegsbereite Aufstellung eines jeden Theils des Reichsheeres anzuordnen.

[5] Behufs Erhaltung der unentbehrlichen Einheit in der Administration, Verpflegung, Bewaffnung und Ausrüstung aller Truppentheile des Deutschen Heeres sind die bezüglichlichen künftig ergehenden An-



ordnungen für die Preußische Armee den Kommandeuren der übrigen Kontingente, durch den Artikel 8 Nr. 1 bezeichneten Ausschuß für das Landheer und die Festungen zur Nachahmung in geeigneter Weise mitzutheilen.

#### Artikel 64

[1] Alle Deutschen Truppen sind verpflichtet, den Befehlen des Kaisers unbedingte Folge zu leisten. Die Verpflichtung ist in den Fahneneid aufzunehmen.

[2] Der Höchstkommandirende eines Kontingents, sowie alle Offiziere, welche Truppen mehr als eines Kontingents befehligen, und alle Festungskommandanten werden vom Kaiser ernannt.<sup>[30]</sup> Die von Demselben ernannten Offiziere leisten Ihm den Fahneneid. Bei Generalen und den Generalstellungen versehenen Offizieren innerhalb des Kontingents ist die Ernennung von der jedesmaligen Zustimmung des Kaisers abhängig zu machen.

[3] Der Kaiser ist berechtigt, Behufs Versetzung mit und ohne Beförderung für die von Ihm im Reichsdienste, sei es im Preußischen Heere, oder in anderen Kontingenten zu besetzenden Stellen aus den Offizieren aller Kontingente des Reichsheeres zu wählen.

#### Artikel 65

Das Recht, Festungen innerhalb des Bundesgebietes anzulegen, steht dem Kaiser zu, welcher die Bewilligung der dazu erforderlichen Mittel, soweit das Ordinatorium sie nicht gewährt, nach Abschnitt XII beantrag.<sup>[31]</sup>

#### Artikel 66

[1] Wo nicht besondere Konventionen ein Anderes bestimmen, ernennen die Bundesfürsten, beziehentlich die Senate die Offiziere ihrer Kontingente, mit der Einschränkung des Artikels 64. Sie sind Chiefs aller ihren Gebieten angehörenden Truppentheile und genießen die damit verbundenen Ehren. Sie haben namentlich das Recht der Inspizierung

zu jeder Zeit und erhalten, außer den regelmäßigen Rapporten und Meldungen über vorkommende Veränderungen, Behufs der nöthigen landesherrlichen Publikation, rechtzeitige Mittheilung von den die betreffenden Truppentheile berührenden Avancements und Ernennungen. [2] Auch steht ihnen das Recht zu, zu polizeilichen Zwecken nicht blos ihre eigenen Truppen zu verwenden, sondern auch alle anderen Truppentheile des Reichsheeres, welche in ihren Ländergebieten dislocirt sind, zu requiriren.<sup>[32]</sup>

#### Artikel 67

Ersparnisse an dem Militair-Etat fallen unter keinen Umständen einer einzelnen Regierung, sondern jederzeit der Reichskasse zu.

#### Artikel 68

Der Kaiser kann, wenn die öffentliche Sicherheit in dem Bundesgebiete bedroht ist, einen jeden Theil desselben in Kriegszustand erklären. Bis zum Erlaß eines die Voraussetzungen, die Form der Verkündigung und die Wirkungen einer solchen Erklärung regelnden Reichsgesetzes gelten dafür die Vorschriften des Preußischen Gesetzes vom 4. Juni 1851 (Gesetz-Samml. Für 1851 S. 451 ff.).

#### *Schlußbestimmung zum XI. Abschnitt*

Die in diesem Abschnitt enthaltenen Vorschriften kommen in Bayern nach näherer Bestimmung des Bündnißvertrages vom 23. November 1870 (Bundesgesetzblatt 1871 S. 9) unter III. § 5, in Württemberg nach näherer Bestimmung des Militairkonvention vom 21./25. November 1870 (Bundesgesetzblatt 1870 S. 658) zur Anwendung.

### *XII. Reichsfinanzen*

#### Artikel 69

Alle Einnahmen und Ausgaben des Reichs müssen für jedes Jahr veranschlagt und auf den Reichshaushalts-Etat gebracht werden. Letzterer

wird vor Beginn des Etatjahres nach folgenden Grundsätzen durch ein Gesetz festgestellt.

#### Artikel 70

Zur Bestreitung aller gemeinschaftlichen Ausgaben dienen zunächst die etwaigen Ueberschüsse der Vorjahre, sowie die aus den Zöllen, den gemeinschaftlichen Verbrauchssteuern und aus dem Post- und Telegraphenwesen fließenden gemeinschaftlichen Einnahmen. Insoweit dieselben durch diese Einnahmen nicht gedeckt werden, sind sie, so lange Reichssteuern nicht eingeführt sind, durch Beiträge der einzelnen Bundesstaaten nach Maßgabe ihrer Bevölkerung aufzubringen, welche bis zur Höhe des budgetmäßigen Betrages durch den Reichskanzler ausgeschrieben werden.<sup>[3]</sup>

#### Artikel 71

[1] Die gemeinschaftlichen Ausgaben werden in der Regel für ein Jahr bewilligt, können jedoch in besonderen Fällen auch für eine längere Dauer bewilligt werden.

[2] Während der im Artikel 60 normirten Uebergangszeit ist der nach Titeln geordnete Etat über die Ausgaben für das Heer dem Bundesrathe und dem Reichstage nur zur Kenntnißnahme und zur Erinnerung vorzulegen.

#### Artikel 72

Ueber die Verwendung aller Einnahmen des Reichs ist durch den Reichskanzler dem Bundesrathe und dem Reichstage zur Entlastung jährlich Rechnung zu legen.

#### Artikel 73

In Fällen eines außerordentlichen Bedürfnisses kann im Wege der Reichsgesetzgebung die Aufnahme einer Anleihe, sowie die Uebernahme einer Garantie zu Lasten des Reichs erfolgen.

### *Schlußbestimmung zum XII. Abschnitt*

Auf die Ausgaben für das Bayerische Heer finden die Artikel 69 und 71 nur nach Maßgabe der in der Schlußbestimmung zum XI. Abschnitt erwähnten Bestimmungen des Vertrages vom 23. November 1870 und der Artikel 72 nur insoweit Anwendung, als dem Bundesrath und dem Reichstage die Ueberweisung der für das Bayerische Heer erforderliche Summe an Bayern nachzuweisen ist.

### *XIII. Schlichtung von Streitigkeiten und Strafbestimmungen*

#### Artikel 74

Jedes Unternehmen gegen die Existenz, die Integrität, die Sicherheit oder die Verfassung des Deutschen Reichs, endlich die Beleidigung des Bundesrathes, des Reichstages, eines Mitgliedes des Bundesrathes oder des Reichstages, einer Behörde oder eines öffentlichen Beamten des Reichs, während dieselben in der Ausübung ihres Berufes begriffen sind oder in Beziehung auf ihren Beruf, durch Wort, Schrift, Druck, Zeichen, bildliche oder andere Darstellung, werden in den einzelnen Bundesstaaten beurtheilt und bestraft nach der Maßgabe der in den letzteren bestehenden oder künftig in Wirksamkeit tretenden Gesetze, nach welchen eine gleiche gegen einen Bundesstaat, seine Verfassung, seine Kammern oder Stände, seine Kammer- oder Ständemitglieder, seine Behörden und Beamten begangene Handlung zu richten wäre.<sup>[34]</sup>

#### Artikel 75

[1] Für diejenigen in Artikel 74 bezeichneten Unternehmungen gegen das Deutsche Reich, welche, wenn gegen einen der einzelnen Bundesstaaten gerichtet, als Hochverrath oder Landesverrath zu qualifiziren wären, ist das gemeinschaftliche Ober-Appellationsgericht der drei freien und Hansestädte in Lübeck die zuständige Spruchbehörde in erster und letzter Instanz.

[2] Die näheren Bestimmungen über die Zuständigkeit und das Verfahren des Ober-Appellationsgerichts erfolgen im Wege der Reichsgesetzgebung. Bis zum Erlasse eines Reichsgesetzes bewendet es bei der

seitherigen Zuständigkeit der Gerichte in den einzelnen Bundesstaaten und den auf das Verfahren dieser Gerichte sich beziehenden Bestimmungen.<sup>[35]</sup>

#### Artikel 76

[1] Streitigkeiten zwischen verschiedenen Bundesstaaten, sofern dieselben nicht privatrechtlicher Natur und daher von den kompetenten Gerichtsbehörden zu entscheiden sind, werden auf Anrufen des einen Theils von dem Bundesrathe erledigt.

[2] Verfassungsstreitigkeiten in solchen Bundesstaaten, in deren Verfassung nicht eine Behörde zur Entscheidung solcher Streitigkeiten bestimmt ist, hat auf Anrufen eines Theiles der Bundesrath gütlich auszugleichen oder, wenn das nicht gelingt, im Wege der Reichsgesetzgebung zur Erledigung zu bringen.

#### Artikel 77

Wenn in einem Bundesstaate der Fall einer Justizverweigerung eintritt, und auf gesetzlichen Wegen ausreichende Hülfe nicht erlangt werden kann, so liegt dem Bundesrathe ob, erwiesene, nach der Verfassung und den bestehenden Gesetzen des betreffenden Bundesstaates zu beurtheilende Beschwerde über verweigerte oder gehemmte Rechtspflege anzunehmen, und darauf die gerichtliche Hülfe bei der Bundesregierung, die zu der Beschwerde Anlaß gegeben hat, zu bewirken.

### *XIV. Allgemeine Bestimmungen*

#### Artikel 78

[1] Veränderungen der Verfassung erfolgen im Wege der Gesetzgebung. Sie gelten als abgelehnt, wenn sie im Bundesrathe 14 Stimmen gegen sich haben.

[2] Diejenigen Vorschriften der Reichsverfassung, durch welche bestimmte Rechte einzelner Bundesstaaten in deren Verhältniß zur Gesamtheit festgestellt sind, können nur mit Zustimmung des berechtigten Bundesstaates abgeändert werden.

„გერმანული სიმღერა“ – ტექსტი:

H. Hoffmann von Fallersleben: „Das Lied der deutschen“ (1841).

Deutschland, Deutschland über alles,  
Über alles in der Welt,  
Wenn es stets zu Schutz und Trutze  
Brüderlich zusammenhält,  
Von der Maas bis an die Memel,  
Von der Etsch bis an den Belt –  
Deutschland, Deutschland über alles,  
Über alles in der Welt.

Deutsche Frauen, deutsche Treue,  
Deutscher Wein und deutscher Sang  
Sollen in der Welt behalten  
Ihren alten schönen Klang,  
Uns zu edler Tat begeistern  
Unser ganzes Leben lang.  
Deutsche Frauen, deutsche Treue,  
Deutscher Wein und deutscher Sang.

Einigkeit und Recht und Freiheit  
Für das deutsche Vaterland!  
Danach laßt uns alle streben  
Brüderlich mit Herz und Hand!  
Einigkeit und Recht und Freiheit  
Sind des Glückes Unterpfand.  
Blüh' im Glanze dieses Glückes,  
Blühe, deutsches Vaterland.

წყარო: Quellen zur deutschen geschichte

წყარო:

<https://www.spiegel.de/spiegel/spiegelgeschichte/d-96654020.html>

დანართი №7



ვერცხლის მედალი, რომელიც გამოვიდა 1915 წ. 1 აპრილს.  
ბისმარკის დაბადებიდან 100 წლის იუბილეს აღსანიშნავად.

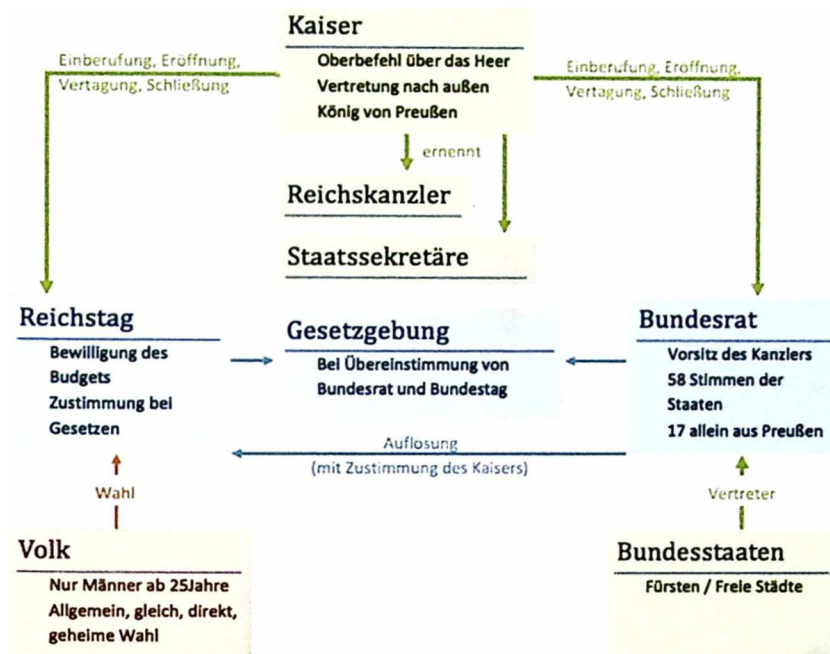
წყარო: N/A Englisch: 1915 WWI/ Silber 100. Geburtstag von Bismarck.



ვილჰელმ II გერმანიის იმპერატორი და პრუსიის მეფე  
[Wilhelm II., deutscher Kaiser und König von Preußen]

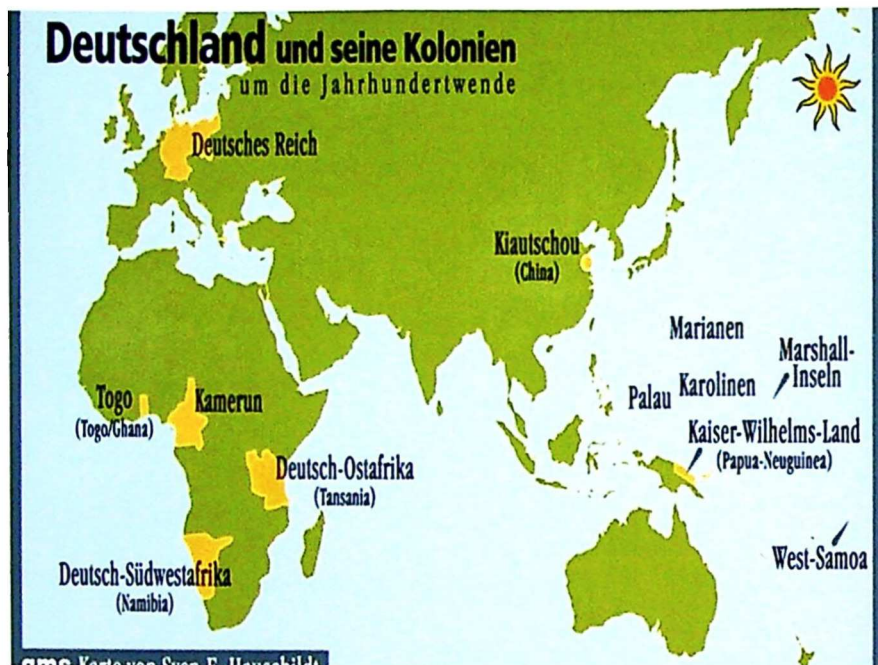
წყარო: [www.bildpostkarten.uni-osnabrueck.de](http://www.bildpostkarten.uni-osnabrueck.de)





1871 წლის გერმანიის იმპერიის კონსტიტუცია (სქემა)

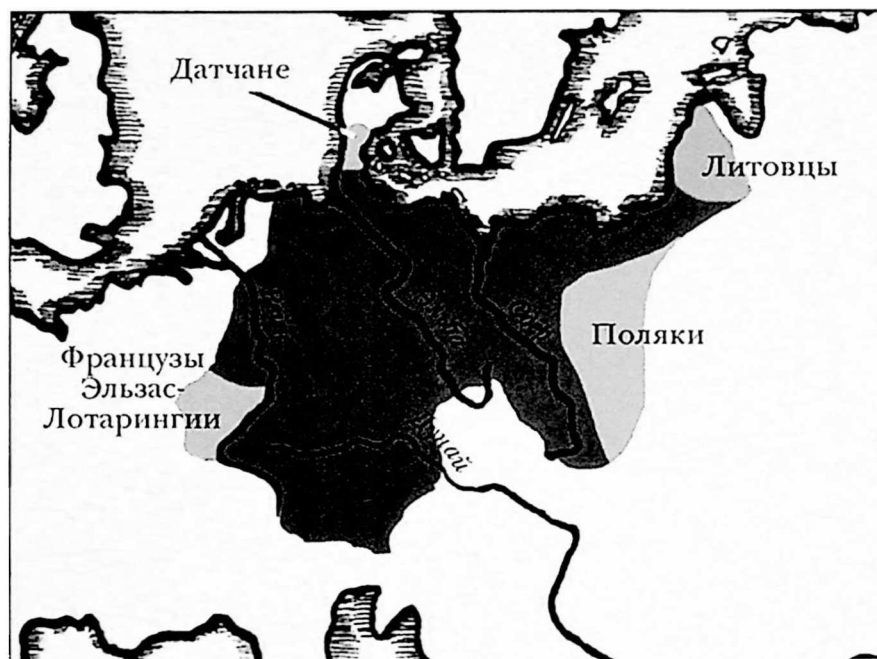
წყარო: <https://www.google.com/search?q=Die+Verfassung+des+Deutschen+Kaiserreiches+1871&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved>



### გერმანიის იმპერიის კოლონიები

წყარო: <https://www.google.com/search?q=deutsche+kolonien+in+afrika&source=lnms&tbn=>





ეროვნული უმცირესობები გერმანიის იმპერიაში  
1871-1914 წლებში



„Deutsche Bank“-ის ცენტრალური შენობა ბერლინში 1910 წ.  
(Berliner Zentrale der Deutschen Bank um 1910)

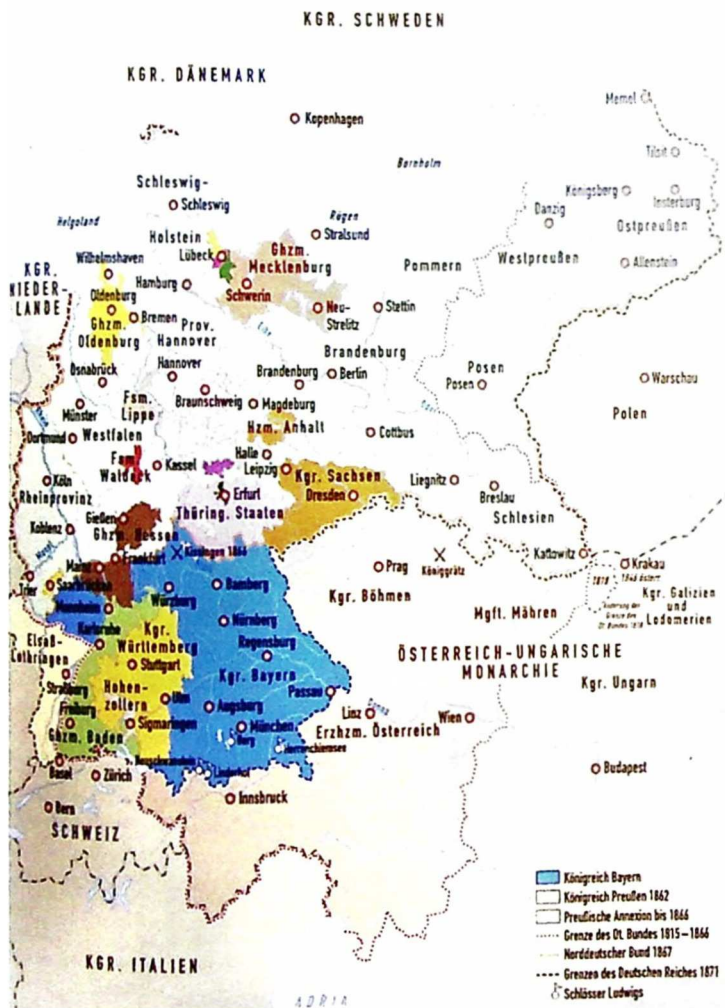
წყარო: <https://www.db.com/company/de/media/Deutsche-Bank-Geschichte--Chronik-von-1870-bis-heute>.



გერმანიის ქარხნების კომპლექსი XIX საუკუნის ბოლოს

დანართი №14  
გერმანია 1866-1918 წწ.

### Deutsches Kaiserreich 1866 bis 1918



Ծագում: Guido Knopp, Stefan Brauburger, Peter Arens Die Deutschen II (Von Karl dem Großen bis Rosa Luxemburg). 2011. [www.Goldmann.de](http://www.Goldmann.de)

**დოკუმენტი:** ბერნარდ ბიულოვის სიტყვა რაიხსტაგში გამოსვლისას 1897 წ. 6 დეკემბერს: „ადგილი მზის ქვეშ“ („Platz an der Sonne“).

## DOKUMENT

### „Platz an der Sonne“

Die Kolonialpolitik des Kaiserreichs rechtfertigte Bernhard von Bülow, Staatssekretär des Auswärtigen Amtes, in einer Reichstagsrede am 6. Dezember 1897. Bülow, von 1900 bis 1909 Reichskanzler, formulierte darin das imperialistische Weltbild der herrschenden Eliten.

Fürchten Sie gar nichts, meine Herren! Der Herr Reichskanzler ist nicht der Mann, und seine Mitarbeiter sind nicht die Leute, irgend unnütze Händel zu suchen. Wir empfinden auch durchaus nicht das Bedürfnis, unsere Finger in jeden Topf zu stecken. Aber allerdings sind wir der Ansicht, dass es sich nicht empfiehlt, Deutschland in zukunftsreichen Ländern von vornherein auszuschließen vom Mitbewerb anderer Völker. Die Zeiten, wo der Deutsche dem einen seiner Nachbarn die Erde überließ, dem anderen das Meer und sich selbst den Himmel reservierte, wo die reine Doktrin thront - diese Zeiten sind vorüber.

Wir betrachten es als eine unserer vornehmsten Aufgaben, gerade in Ostasien die Interessen unserer Schifffahrt, unseres Handels und unserer Industrie zu fördern und zu pflegen.

Die Entsendung unserer Kreuzerdivision nach der Kiautschoubucht(\*) und die Besetzung dieser Bucht ist erfolgt einerseits, um für die Ernennung deutscher und katholischer Missionare volle Sühne, andererseits für die Zukunft größere Sicherheit als bisher gegen die Wiederkehr solcher Vorkommnisse zu erlangen. In beiden Richtungen schweben Unterhandlungen, und bei der Natur diplomatischer Unterhandlungen und Geschäfte nötigt mich dies, meine Worte sehr sorgsam abzuwägen. Ich kann aber



doch Folgendes sagen: Wir sind gegenüber China erfüllt von wohlwollenden und freundlichen Absichten, wir wollen China weder brüskieren noch provozieren. Trotz der uns widerfahrenen schweren Unbill ist die Besetzung der Kiautschoubucht in schonender Weise ausgeführt worden. Wir wünschen die Fortdauer der Freundschaft, welche Deutschland seit langem mit China verbindet, und die bisher nie getrübt wurde. Aber die Voraussetzung für die Fortdauer dieser Freundschaft ist die gegenseitige Achtung der beiderseitigen Rechte. Die Niedermetzlung unserer Missionare war der nächstliegende und war ein zwingender Grund für unser Einschreiten; denn wir waren nicht der Ansicht, dass diese frommen Leute, welche friedlich ihrem heiligen Berufe nachgingen, als vogelfrei zu betrachten wären. Wir müssen verlangen, dass der deutsche Missionar und der deutsche Unternehmer, die deutschen Waren, die deutsche Flagge und das deutsche Schiff in China geradeso geachtet werden wie diejenigen anderer Mächte. Wir sind endlich gern bereit, in Ostasien den Interessen anderer Großmächte Rechnung zu tragen, in der sicheren Voraussicht, dass unsre eigenen Interessen gleichfalls die ihnen gebührende Würdigung finden.

**Mit einem Worte: Wir wollen niemanden in den Schatten stellen, aber wir verlangen auch unseren Platz an der Sonne.**

In Ostasien wie in Westindien werden wir bestrebt sein, getreu den Überlieferungen der deutschen Politik, ohne unnötige Schärfe, aber auch ohne Schwäche unsere Rechte und unsere Interessen zu wahren. Kiautschou (heute Jiaozhou) mit seiner Hauptstadt Tsingtau (Qingdao) an der chinesischen Ostküste galt als deutsche Musterkolonie. Das Deutsche Reich besetzte das Gebiet Ende 1897 und erwarb dort 1898 von der Quing-Regierung ein Pachtgebiet von etwa 550 Quadratkilometer Landfläche und einer ebenso großen Wasserfläche.



## ბიბლიოგრაფია:

### დოკუმენტები და წყაროები:

1. Бисмарк О. Мысли и воспоминания: т.3. / Перевод с немецкого под редакцией проф. Л. С. Ерусалимского.- М.: Государственное социально-экономическое издательство, 1940-1941. ≡ Bismarck O. Gedanken und Erinnerungen. - Stuttgart: J.G. Cotta, 1898-1919.
2. Вильгельм Гогенцоллерн. Мемуары. Пг. Изд. Л.Д. Френкель, 1923.
3. Вильгельм II. Воспоминания. Мемуары. События и люди. 1878-1918. М. – Пг, 1923, Минск, 2003.
4. Зайончковский А. М. Вокруг аннексии Боснии и Герцеговины. // Красный архив, Т.3(10), 1925.
5. История Германии: в 3 тт./Под общ. ред.Б. Бонвеча, Ю. В. Галактионова Т. 3: Доку-менты и материалы / отв. ред. С. А. Васютин, [Ю. В. Галактионов! Л. Н. Корнева. ; М.: КДУ, 2008.
6. Ключников, Ю.В., Сабанин, А.В. Международная политика новейшего времени в договорах, нотах и декларациях. Ч. 1. От Французской революции до империалистической войны / Ю.В. Ключников и Андрей Сабанин. - М. : Литиздат НКВД, 1925.
7. Пипия Г. В. Политика Германии в Закавказье в 1918 году, Сборник документов, Тб.1971.
8. Русско-германские отношения. 1879-1914. Документы из секретного архива б. министерства иностранных дел. М., 1922 .
9. Тирпиц А. ф. Мемуары. М., 1957.
10. Aus der Rede Gustav Stresemanns auf der Hauptversammlung des Deutschen Flottenvereins in Köln zur Rechtfertigung der Flottenrüstung // Dokumente zur deutsche Geschichte 1897/98-1904. Berlin, 1976.
11. Aus der 1906 erschienenen Schrift «Arbeiter und Flotte» von Waldemar Zimmermann über angeblichen Zusammenhang von Arbeiter- und Flottenpoli-tik // Dokumente zur deutsche Geschichte 1905-1909. Berlin, 1976.

12. Aus der 1900 veröffentlichten Schrift des bürgerlichen Sozialreformers Ernst Franke «Weltpolitik und Sozialreform» // Dokumente zur deutsche Geschichte 1897/98-1904. Berlin, 1976.
13. Bankgesetz. Vom 14.Marz 1875, Nr.15// Deutsches Reichsgesetzblatt.- 1875.
14. Bericht Berckheims an Marschall, Karlsruhe//Quellen zur deutschen Innenpolitik 1890-1914. Darmstadt, 1991.
15. Bethmann Hollweg Th. Betrachtungen zum Weltkriege, I-II. – Berlin: Hobbing, 1919-1921.
16. Bismarck Otto von, Reden 1847-1869, Hg., Wilhelm Schüßler, Band 10, Bismarck: Die gesammelten Werke, Hg. Hermann von Petersdorff. Berlin: Otto Stolberg, 1924-35.
17. Bülow B. v. Deutsche Politik. Bonn, 1992.
18. Bülow B. v. Denkwürdigkeiten. Bd. 1-4. Berlin, 1930-1931.
19. „Die Deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch“, B. I, № 72, S. 100. . Berlin, 1927.
20. Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette. (1922-1927): 1871-1914. Sammlung der diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes“. Bd. 1-40, Bd. IV. Berlin.
21. Dipper C. Sozialreform. Geschichte ein umstritteten Begriffs // Archiv für Sozialgeschichte. Bd.32. Bonn, 1992.
22. Dokumente zur deutschen Geschichte 1897-98 – 1904. Berlin, 1976.
23. Dokumente zur deutschen Geschichte 1905 – 1909. Berlin, 1976.
24. Dokumente zur deutschen Verfassungsgeschichte/ Hrsg. Von Ernst Rudolf Huber. Stuttgart, 1972. Bd.1. deutsche Verfassungsdokumente 1803-1850.
25. Europastrategien des deutschen Kapitals 1900–1945. Hrsg. von. R.Opitz. Pahl. Rugenstein Verlag. Köln; 1977.
26. Gesetz, betreffend die Verfassung des Deutchshen Reichs, // Deutsches Reichsgesetzblatt.-Band, 1871. Nr.16.
27. Gesetz, betreffend die Krankenversicherung der Arbeiter // Deutsches Reichsgesetzblatt Band. 1883. Nr.9.
28. Gesetz, betreffend die Invaliditäts und Altersversicherung //

Deutsches Reichsgesetzblatt Band. 1889. . Nr. 13.

29. Graf Benckendorff's Diplomatischer Schriftwechsel. Band 1-3. [3 Bde.]. Bd. 1: 1907-1910, Bd. 2: 1911 und 1912. Bd. 3: 1913 und 1914. von Siebert, B. von (Hg.) Berlin, 1928.
30. Griff nach Südosteuropa. Neue Dokumente über die Politik des deutschen Imperialismus und Militarismus gegenüber Südosteuropa im Zweiten Weltkrieg“. VEB. Deutsche Verlag der Wissenschaften. Berlin; 1973.
31. Kolonien unter der Peitsche: Eine Dokumentation / Hrsg. von F. F. Müller. B., 1962.
32. Österreich-Ungarns Aussenpolitik von der Bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914. Diplomatische Aktenstücke des österreichisch-ungarischen Ministeriums des Äussern. 9 Bände; Bittner Ludwig und Hans Uebersberger (Bearb.); Verlag: Wien und Leipzig, 1930.
33. Quellen zur deutschen Innenpolitik 1890-1914. Darmstadt, 1991.
34. Quellen zur deutschen Wirtschafts- und Sozialgeschichte von der Reichsgründung bis zum ersten Weltkrieg. Darmstadt, 1985.
35. Rede des Rixdorfer Volksschullehrers Konrad Agahd auf der V. Deutsche Lehrerversammlung // Ausbau und Differenzierung der Sozialpolitik seit Beginn des Neuen Kurses (1890-1914). Bd. 3: Arbeiterschutz. Mainz, 2005.

### მონოგრაფიები, სტატიები, კრებულები:

36. მარგიანი გ. სამთამადნო მრეწველობა და სამრეწველო პროლეტარიატი რევოლუციამდელ საქართველოში, თბ. 1968.
37. მენთეშაშვილი ა. საერთაშორისო ურთიერთობებისა და დიპლომატიის ისტორია; წიგნი II; 1799-1918; თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2002.
38. შეყლაშვილი ფ.ი. „გერმანიის ბრძოლა მსოფლიოს გადანაწილებისათვის XX ს-ის დასაწყისში და სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპა“. „ქართული დიპლომატია“; ნელინდეული №5;

- გამომც. თბილისი, 1998 წ.
39. შეყლაშვილი ფ. ი. – გერმანიის ექსპანსია სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპაში XX ს-ის 30-იან წლებში და მეორე მსოფლიო ომის პერიოდში – გამომც. „უნივერსალი“ თბილისი, 2009 წ. ISBN 978-9941-12-552-2.
  40. ჩოჩია ვ. გერმანია პირველი მსოფლიო ომის წინ, 1909-1914; გამომცემლობა „მეტწიერება“, 1986.
  41. Аварии В. Я. Борьба за Тихий океан. М., 1952.
  42. Аветян А.С. Русско-германские дипломатические отношения накануне первой мировой войны 1910-1914 гг. М.: Наука, 1985.
  43. Адамов Е.А. (ред.) Сборник договоров России с другими государствами 1856-1917. М.: Гос. изд-во политической литературы, 1952.
  44. Аррен Ж. Вильгельм II / пер. С франц. М.М. Тверского. М, Скоропечатня А.А. Левенсон, 1914.
  45. Бабанцев Н. Ф., Прокопьев В. П. Германская империя 1871–1918 гг. Историко-правовое исследование. – Красноярск: Изд-во Красноярск, ун-та, 1984.
  46. Беспалова Л.Н. Социально-политическая практика Оттофон Бисмарка в 90-е годы 19 века / Современные тенденции изучения преподавания всеобщей истории – Ряз. 2011г.
  47. Бирман М.А. Дипломатия Германии и Балканский союз в 1912г. Сб. „Исследования по славяно-германским отношениям“. Москва; 1971.
  48. Блондель Ж. Торгово-промышленный подъем Германии / Пер. М. И. Туган-Барановский. Богданович А. И. Три последних самодержца. – М.: Новости, 1990.
  49. Большая советская энциклопедия: [в 30 т.] / под ред. А. М. Прохоров – 3-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1969-1978.
  50. Бондаревский Г.Л. Багдадская дорога и проникновение германского империализма на Ближний Восток. Ташкент; 1955.
  51. Боханов А. Н. Николай II / А. Н. Боханов. - (Императорская Россия в лицах). М. Вече, 2008.

52. Бродберри С. Кембриджская экономическая история Европы нового и новейшего времени- т.2. М. 2013г.
53. Бюлов Б. Воспоминания: пер. с нем. / Бернгард Бюлов; пер. под ред. и с предисл. В.М. Хвостова. - М. ; Л. Гос. соц.-экон. изд-во, 1935.
54. Ватлин А.Ю. Германия в XX веке Издательство: М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН) Год: 2002 .
55. Виноградов К.Б. Боснийский кризис 1908-1909гг. ЛГУ; „Дрангах остен“ и народы Центральной, Восточной и Юго-Восточной европы. 1871- 1918. (1977): Москва; 1960.
56. Виноградов В.Н. Британский Лев на Босфоре. М.,1991.С.160. Большая советская энциклопедия: в 30 т. / Гл. ред. А. М. Прохоров. – 3-е изд. – М. : Сов. энцикл., 1969 – 1978.
57. Возняк В.Г. Развитие колониального движения в Германии в 1871-1887 гг. -М.: Наука, 1989.
58. Всемирная история глазами молодых исследователей:сб. Науч. Ст. Вып. 6. Калининград, 2011.
59. Галкин И.С. Создание Германской империи. 1815-1871 гг. Текст. / И.С. Галкин. М.: Высшая школа, 1986.
60. Гелла Т. Н. Позиции «либерал-империалистов» по имперским проблемам Англии в конце XIX – начале XX вв. В сб.: Идейная борьба в эпоху империализма в странах Западной Европы и Америки. М., 1983.
61. Германский империализм на Ближнем Востоке. - Колониальная политика германского империализма и миссия Лимана фон Сандерса / под ред. А.Л. Нарочницкого. – М., 1966.
62. Голубович В.И. Экономическая история зарубежных стран. 1997.
63. Григорцевич С.С.Дальневосточная политика империалистических держав в 1906-1917 гг. Томск, 1965.
64. Grimm Э. Д. Сборник договоров и др. документов по истории международных отношений на Д. Востоке (1842–1925), М., 1927.

65. Данн О. Нации и национализм в Германии: 1770-1790: пер. С нем. / О. Данн.-СПБ: Наука, 2003.
66. Дармштеттер П. История раздела Африки (1870 1919 гг.). Перев. с нем. М. Качкачёва. (Библиотека международной политики. Под общ. ред. Ф. А. Ротштейна). М.-Л. 1925.
67. “Дранг нах остен“ и народы Центральной, Восточной и Юго-Восточной европы. 1871 – 1918. Москва, 1977.
68. Дроз Ж. История Германии Текст. / Жак Дроз; [пер. с фр.]. М.: АСТ: Астрель, 2005.
69. Дипломатия Германии и Австро-Венгрии и первая Балканская война 1912-1913. Москва; 1969.
70. Дипломатический словарь. Гл. ред. А. Я. Вышинский и С. А. Лозовский. М., 1948.
71. Ерусалимский А.С. Германский империализм: история и современность (Исследования, публицистика).-М.: Наука, 1964.
72. Ерусалимский А.С. Германская история в новое и новейшее время Т.1. – Изд. Наука. М. 1970.
73. Ерусалимский А. С. Внешняя политика и дипломатия германского империализма в конце XIX в. М., 1951.
74. Ерусалимский А. С. Англо-германские переговоры в начале 1901 г. – Ежегодник германской истории, вып. 2. 1969.
75. Ерусалимский А.С. Бисмарк. Дипломатия и милитаризм Текст. / А.С. Ерусалимский. М.: Наука, 1968.
76. История Германии. -Т. 2. От создания Германской империи до начала XXI века.) Бернд Бонвеч Юрий Владимирович Галактионов. 2008.
77. История Германии:./Под общ. ред.Б. Бонвеча, |Ю. В. Галактионова I – М.: КДУ, 2008, - Т. 3: Доку-менты и материалы / отв. ред. С. А. Васютин, |Ю. В. Галактионов! Л. Н. Корнева.
78. История дипломатии. Том 2. Дипломатия в Новое время (1872-1919 гг.)» \Под редакцией академика Потёмкина сост. В.М. Хвостов, И.И. Минц, Москва.-Ленинград: Государственное издательство политической литературы, 1945.

79. История дипломатии. Т. II, М., 1963.
80. История дипломатии сб сост. А. Лактионов.-М.:АСТ: АСТ Москва, 2009.
81. Истягин Л.Г. Германское проникновение в Иран и русско-германские противоречия накануне первой мировой войны. - М.: Наука, 1979.
82. Истягин Л.Г. Стратегия и тактика германского империализма на Среднем Востоке в конце XIX - начале XX в. - М.: Наука, 1967.
83. Киссинджер Г. Дипломатия. – М., 1997.
84. Конотопов М. В, Сметанин С.И.. Экономическая история. 2003.
85. Кузьминов Я.И. Развитие империализма в Германии в конце XIX – начале XX в./ Полянский Ф.Я., Жамин В.А. Экономическая история капиталистических стран. М.: Изд-во Моск. унта, 1986.
86. Кучинский Ю. История условий труда в Германии (1800 –1945) /Пер. вступ. Ст Г.Б. Герцовича / Ю. Кучинский. М.: Иностр. лит., 1949
87. Кучинский Ю. Очерки истории германского империализма. Т.1. М.,1952.
88. Лависс Э. Рамбо А.Н. История XIX века в.8 т.,/ Под ред. Е.В. Тарле. Т.7 М. 1939.
89. Лаптев Б.Н. Германский консерватизм эпохи Бисмарка. От партии власти к парламентской оппозиции. - Уфа, 1998.
90. Людвиг Э. Бисмарк / Э. Людвиг – М.:АСТ, 1999.
91. Максимов И.П. Отношение Бернгарда фон Бюлова к Рурской стачке горняков и принятие новой поправки к горному делу // Ретроспектива: Всемирная история глазами молодых исследователей, №6 . 2011 г.
92. Матвеева А.Г. Германская империя. 1871-1914. М., 2002.
93. Материалы по истории Средней и Центральной Азии X-XIX вв. Ташкент: 1988
94. Международные отношения на Дальнем Востоке. Кн. 1. М., 1973.

95. Моро-Дефарж Ф. Введение в геополитику. М.: Конкорд. 1996.
96. Мотылев В. Е. экономическая история зарубежных стран. Эпоха домонополистического капитализма. Курс лекций М. Издательство Социально-экономической литературы 1961г.
97. Оболенская С.В. Политика Бисмарка и борьба партий в Германии в к. 70-х гг. XIX в. –М. 1992.
98. Осборн Р. Цивилизация: новая история западного мира / Р.Осборн – М.: Астрель, 2010г.
99. Ольховская О.В. 2014. Партия «Центр» в Германии 70-х годов XIX века: организация, идеология, политическая практика. Диссертации по гуманитарным наукам .2014.
100. Патрушев А. С. Германская История, Москва, Издательство «Весь мир». 2003.
101. Пегушев А.М., Туполев Б.М. Восстание Маджи-маджи. Становление и кризис германского колониального правления в Восточной Африке. М., 1991.
102. Писарев Ю. А. Великие державы и балканы накануне первой мировой войны Москва. «Наука», 1985.
103. Прокопьев В.П. История германской государственности: XIX-XX вв. Текст. / В.П. Прокопьев. М.: Высшая школа, 1985.
104. Рейснер (Реус) М.А. Вильгельм II и Железная империя. Птг. : Кн-во И.Р. Белопольского, 1917.
105. Рубинштейн Е. И. Политика германского империализма в западных польских землях в конце XIX начале XX вв. М., 1953.
106. Резников В. Л. Политика кайзеровской Германии в Океании Текст. / В. Л. Резников. М.: Наука, 1975.
107. Рудаков Ю.М. Германское проникновение в арабские страны (конец XIX начало XX века) Текст.: дисс. канд. ист. наук / Ю.М. Рудаков. - М., 1995.
108. Силин А.С. Экспансия Германии на Ближнем Востоке в конце XIX века. М., 1971.
109. Сокольская Н.Ф. Англо-германское морское и колониальное соперничество накануне первой мировой войны ; М.: Наука, 1987.



110. **Стеинберг Джонатан - Бисмарк; Биография, М. 2014.**
111. **Степанова В.В. Политический кризис 60-х годов XIX века в Пруссии и его последствия для Германии. Нижневартовск, 2000.**
112. **Тарле Е.В. Европа в эпоху империализма 1871-1919 гг. Соч. В 12 т. Т.5. М. 1958.**
113. **Тарле Е.В. Политика: История территориальных захватов. XV–XX века М. Эксмо-Пресс. 2001.**
114. **Тэйлор А. Д. П. Борьба за господство в Европе 1848-1918. М., 1958.**
115. **Тер-Оганов Н.К. Создание и развитие иранской регулярной армии и деятельность иностранных военных миссий в Иране в XIX веке Тбилиси: Изд-во ЦК КП Грузии, 1984.**
116. **Травин Д. Маргания О. Европейская модернизация. В двух книгах. М., 2004.**
117. **Туполев Б.М. Германский империализм в борьбе за «место под солнцем»: Германская экспансия на Ближнем Востоке, в Восточной Африке и в районе Индийского океана в конце XIX - начале XX вв. - М.: Наука, 1991.**
118. **Туполев Б.М. Монополистический капитал и экспансия Германии в конце XIX - начале XXв. // Ежегодник германской истории. 1978. -М., 1979.**
119. **Туполев Б.М. Экспансия германского империализма в Юго-Восточной европе в конце XIX в начале XX в. Москва; 1970.**
120. **Фессер Г. Имперский закон о союзах 1908 г. (Государственные органы и буржуазные партии германской империи и право коалиций) // Исследования по истории германского империализма начала XX века. М., 1987.**
121. **Фокин С.В. Геополитическое измерение колониальной политики Германии. М., 2005.**
122. **Хальгартен Г. Империализм до 1914 г. Социологическое исследование германской внешней политики до первой мировой**

войны. М., 1961.

123. Харатишвили Г.С. Афганистан и европейские державы: проблемы политических и культурных контактов на рубеже XIX-XX вв.. СПб.: СПбГУ, 1997.
124. Хвостов М.В. Зорин В.А.(ред.) История дипломатии. Том 2. Дипломатия в новое время 1871-1914. Изд. 2-е, перераб. и доп. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1959.
125. Хобсбаум Э. Век империи 1875-1914г / Э. Хобсбаум Ростов на Дону. «Феникс» 1999г.
126. Чикалова И.Р. Женский и Детский труд в странах Западной Европы и США в XIX веке//Женщины в истории: возможность быть увиденными: сборник науч.ст. Вып. 2/ под ред. И. Р. Чикаловой. Минск: БГПУ. 2002.
127. Чубинский В В. Бисмарк. политическая биография. М 1988.
128. Шмидт Т. З. Реформистская стратегия германского рейхсканцлера Бернхарда Бюлова // Вестник Пермского университета. Серия история. Вып. 1. 2001 г.
129. Шульце Х. Краткая история Германии. М., 2004.
130. Экономическая история зарубежных стран. Эпоха домонополистического капитализма: курс лекций. М., 1961.
131. Экономическая история зарубежных стран. Курс лекций /Н.И. Полетаева В.И. Голубович Л.Ф. Пашкевич и др.; Под общ. Ред. В.И. Голубовича.- Мн.: ИП «Экоперспектива», 199 – 432 с. М., 1949.
132. Экономическое развитие и внутренняя политика стран Европы и Америки. 1870-1914 Текст.: Сборник документов по истории нового времени / Сост. П.И. Остриков, П.П. Вандель; пер. П.П. Ванделя. -М.: Высшая школа, 1989.
133. Энциклопедия; Все Монархи Мира; Западная Европа, изд. «ВЕЧЕ» МОСКВА; 1999.
134. Энциклопедический справочник «Африка». М.: Советская Энциклопедия. Главный редактор Ан. А. Громыко 1986-1987.

135. Ausbau und Differenzierung der Sozialpolitik seit Beginn des Neuen Kurses (1890-1914). Bd. 3. Arbeiterschutz. Mainz, 2005.
136. Bauer Frank Kitzen 17. Juni 1813. Der Opfergang der Lützower Kavallerie, Kleine Reihe Geschichte der Befreiungskriege 1813–1815, H. 14, Potsdam 2006.
137. Bachem K. Vorgeschichte, Geschichte und Politik der deutschen Zentrumspartei 1815-1914. Bd. 6. Köln, 1967; Bd. 7. Köln, 1968.
138. Berghahn, V. Das Kaiserreich 1871-1914. -Stuttgart: Kohlhammer, 2003.
139. Bihl, W. Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte Text.: Zwei Teile. T. 1. Ihre Basis in der Orientpolitik und ihre Aktionen 1914-1917 / Wien, 1975.
140. Boentert Annika Kinderarbeit im Kaiserreich 1871-1914. Ferdinand Schöningh Verlag, Paderborn Verlag, 2007.
141. Böhme H. Deutschlands Weg zur Großmacht: Studien zur Verhältnis von Wirtschaft und Staat während der Reichsgründungszeit, 1848-1881. Köln, 1966.
142. Born K. E. Staat und Sozialpolitik seit Bismarcks Sturz. 1890-1914. Wiesbaden, 1957.
143. Borutta Manuel: Antikatholizismus. Deutschland und Italien im Zeitalter der europäischen Kulturkämpfe. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2011.
144. Buchheim K. Das deutsche Kaiserreich 1871–1918. Kösel, München 1969.
145. Burhop C. Die Kreditbanken in der Gründerzeit. Stuttgart, 2004.
146. Clark Christopher : Preußen. Aufstieg und Niedergang 1600–1947. Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 2007.
147. Clark Christopher und Wolfram Kaiser (Hrsg.): Kulturkampf in Europa im 19. Jahrhundert. Leipziger Univ.-Verl., Leipzig 2003.
148. Das Deutsche Kaiserreich 1871-1914. Ein historisches Lesebuch. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1992.
149. Darmstadter Paul – Geschichte der Aufteilung und Kolonisation Afrikas seit dem Zeitalter der Entdeckungen. 2. Band: Geschichte

der Aufteilung Afrikas 1870-1919. Berlin/ Leipzig, Vereinigung wissenschaftlicher Verleger., 1920 (Дармштеттер, П. История раздела Африки (1870-1919 гг.) / П. Дармштеттер. – М., Л., 1925.).

150. Demhardt Imre Josef: Deutsche Kolonialgesellschaft 1888-1918 Ein Beitrag zur Organisationsgeschichte der deutschen Kolonialbewegung, Wiesbaden . 2002.
151. Deutsche Geschichte der neuesten Zeit vom 19. Jahrhundert bis zur Gegenwart. München, Dt. Taschenbuch-Verlag; 2006.
152. Deutschland und die deutsche Arbeiterbewegung in XIX, jahrhundert. Berlin, 1983.
153. Dülffer J. Deutschland als Kaiserreich. In: Martin Vogt (Hrsg.): Deutsche Geschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart. 3. Auflage, Frankfurt am Main 2006.
154. Fischer F. Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914-1918. - Düsseldorf: Droste, 1962.
155. Fischer M. Die Sachleistungsprinzip der GKV: Entstehung, Funktionen, Zukunft // H.J..Blanke. Die Reform der Sozialstaatszwischen Freieitlichkeit und Soluidarität. Mohr Siebek, Tübingen, 2007.
156. Gall L. Bismarck. Der weiße Revolutionär. 2. Auflage, Ullstein, Berlin 2002.
157. Göhring M. Bismarcks Erben 1890-1945. - Wiesbaden, 1959.
158. Göttlicher F. Koloniale Gesellschaften und Verbände (= Findbücher zu Beständen des Bundesarchivs 102), Koblenz. 2003.
159. Grebing Helga Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung. Von der Revolution 1848 bis ins 21. Jahrhundert. Vorwärts 2007.
160. Gründer H. Geschichte der deutschen Kolonien. 5. Auflage. Schöningh, Paderborn 2004.
161. Hauser O. Deutschland und der englisch-russische Gegensätze. 1900-1914. - Göttingen, 1958.
162. Henning H. J. Deutschlands Verhältnis zu England in Bethmann Hollwegs Außenpolitik 1909–1914. Dissertation, Köln 1962.

163. Hildebrand K. Das vergangene Reich. Deutsche Außenpolitik von Bismarck bis Hitler 1871–1945. Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 1995.
164. Hobsbaum E. f. Das imperiale Zeitalter 1875-1914. Frankfurt-am-Main, 1989.
165. Holstein F. v. Die geheimen Papiere Friedrich von Holsteins. Göttingen, Berlin, Frankfurt-am-Main, Bd. 4.1963.
166. Hoyer F. Ein Platz an der Sonne – Der Übergang zur wilhelminischen Weltpolitik. – GRIN Verlag. – München, 2010.
167. Huber E. R. Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789. Band III: Bismarck und das Reich. 3. Auflage, W. Kohlhammer, Stuttgart 1988.
168. Krobb F. Erkundungen im Überseeischen: Wilhelm Raabe und die Füllung der Welt. - Würzburg: Königshausen & Neumann, 2009.
169. Kroll F. L. (Hrsg.) Preussens Herrscher. Von den ersten Hohenzollern bis Wilhelm II.- München: Verlag C. H. Beck oHG, 2009 .
170. Kruck A., Geschichte des Alldeutschen Verbandes 1890/1939, Wiesbaden, 1954.
171. Lehmann R. Die Pädagogische Bewegung der Gegenwart. Ihre Ursprünge und ihr Charakter. München, 1922.
172. Marchand P. (Hrsg.): Die Jahrhundertwende.Von Bismarck bis zum Ersten Weltkrieg, München 1993.
173. Meyer G. Frauenbund der Deutschen Kolonialgesellschaft, in: Heinrich Schnee (Hrsg.): Deutsches Kolonial-Lexikon. Band I, Quelle & Meyer, Leipzig 1920.
174. Mommsen W. Großmachtstellung und Weltpolitik. Die Außenpolitik des Deutschen Reiches. 1870-1914. Frankfurt-am-Main-Berlin, 1993.
175. Mommsen W. Bismarck. Ein politisches Lebensbild / W. Mommsen. - München; Bruckmann, 1959.
176. Mottek H. Blumberg H. Wutzmer H. Studien zur Geschichte der Industrielle Revolution in Deutschland. / - B., oriental, 1960.
177. Mottek H. Blumberg H., Wutzmer H. Studien zur Geschichte der

Industrielle Revolution in Deutschland. Berlin.: Akademie-Verlag., 1960.

178. Müller G.A. von Der Kaiser. Aufzeichnungen Des Chefs des Marinekabinetts Admiral G. A. von Muller über die Ära Wilhelms II. (1871-1914). Göttingen, 1965.
179. Neue Deutsche Biographie (NDB). Band 3, Duncker & Humblot, Berlin 1957.
180. Neue Deutsche Biographie (NDB). Band 22, Duncker & Humblot, Berlin 2005.
181. Pelizaeus L. Der Kolonialismus - Geschichte der europäischen Expansion- Wiesbaden: Marixverlag, 2011.
182. Pflanze O. Bismarck. Band 2: Der Reichskanzler. Beck, München 2008.
183. Politische Geschichte des Deutschen Kaiserreiches von 1890 bis 1914. (Erlenbach-Zürich: Eugen Rentsch Verlag, 1948.
184. Reidegeld E. Staatliche Sozialpolitik in Deutschland. Bd. I/E. Reidegeld. Wiesbaden, 2006.
185. Ribbe W. Rosenbauer H. Preussen. Chronik eines deutschen Staates.-2. Auflage-Berlin: Nikolaische Verlags. Buchhandlung Beuermann GmbH, 2001.
186. Richter G. Hohenlohe-Schillingsfürst, Chlodwig Fürst zu. In: Neue Deutsche Biographie (NDB). Band 9, Duncker & Humblot, Berlin; 1972.
187. Rose A. Deutsche Außenpolitik in der Ära Bismarck (1862–1890). Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt; 2013.
188. Rothfels H. Zeitgeschichtliche Betrachtungen. Vorträge und Aufsätze. Göttingen; 1959.
189. Schafer D. Weltlage und Flottenverstärkung, Auszug // Quellen zum politischen Denken der Deutschen im 19. und 20. Jahrhundert. Unter Wilhelm II. 1890-1918. Darmstadt, 1982.
190. Seeber G. Das deutsche Kaiserreich von der Gründung bis zum ersten Weltkrieg 1871–1917. In: Joachim Herrmann u. a. (Hrsg.): Deutsche Geschichte in zehn Kapiteln. Berlin 1988.

191. Schieder Theodor: Das deutsche Kaiserreich von 1871 als Nationalstaat. Hrsg. Und eingeleitet von Hans - Ulrich Wehler, 2.Auft., Göttingen 1992.
192. Schlürmann J. Das dänisch-westindische Militärwesen 1678–1917. In: Eva Heinzelmann, Stefanie Robl, Thomas Riis (Hrsg.): Der dänische Gesamtstaat – ein unterschätztes Weltreich? = The Oldenburg Monarchy – an underestimated empire? Ludwig, Kiel 2006.
193. Schnee H. Braucht Deutschland Kolonien? Leipzig, 1921.
194. Schöllgen G. Imperialismus und Gleichgewicht. Deutschland, England und die orientalische Frage 1871–1914, Oldenburg, München 2000.
195. Schreiner A. Zur Geschichte der deutschen Außenpolitik. 1871–1945 Text.: Bd. 1-2 / A. Schreiner. Berlin: Dietz Verl., 1952.
196. Stoecker Helmuth - Drang nach Afrika : die koloniale Expansionspolitik und Herrschaft des deutschen Imperialismus in Afrika von den Anfängen bis zum Ende des 2. Weltkrieges, Berlin, 1977.
197. Schulze-Wegener G. Albrecht von Roon. Kriegsminister – Ministerpräsident – Generalfeldmarschall. be.bra wissenschaft verlag, Berlin 2011.
198. Schwerin-Löwitz H. v. Aufsätze und Reden. Berlin, 1911; Reden des Kaisers. München, 1977.
199. Sydow R. v. Fürst Bulow und die Reichsfinanzreform 1908-1909 // Front wider Bulow. München, 1931.
200. Thomsen M. «Ein feuriger Herr des Anfangs...». Kaiser Friedrich II. in der Auffassung der Nachwelt. Thorbecke, Ostfildern 2005.
201. Ullmann H.-P. Das Deutsche Kaiserreich 1871-1918. Frankfurt-am-Main, 1995.
202. Vassler O. Bismarcks Socialpolitik//Historische Zeitschrift.Bd.167, H.2.Oldenburg, 1943.
203. Volker U.: Die nervöse Großmacht 1871–1918. Aufstieg und Untergang des deutschen Kaiserreichs. Erweiterte Neuauflage, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 2013.

204. Vollmar G. v. Reden und Schriften zur Reformpolitik. (1876-1911). Berlin, Bonn, Bad Godesberg, 1977.
205. Wandschneider H. Pläne der deutschen Elektrokonzerne zur „Neuordnung der europäischen Wirtschaft“ im zweiten Weltkrieg, T. IV. Berlin 1970.
206. Weg Zum Nationalstaat (Deutsche Geschichte der neuesten Zeit vom 19. Jahrhundert bis zur Gegenwart) Deutscher Taschenbuch Verlag GmbH & Co., 1998.
207. Wehler H.-U. Bismarck und der Imperialismus. Fr./M., 1985.
208. Wehler H-U. Deutsche Geschichte: Das Deutsche Kaiserreich 1871-1918. UR Vandenhock und Ruprecht: Göttingen, 1973.
209. Wehler H. U.: Deutsch-polnische Beziehungen im 19. und 20. Jh., in: Ders.: Krisenherde des Kaiserreichs 1871–1918. Studien zur deutschen Sozial- und Verfassungsgeschichte, Göttingen 1979.
210. Welt im Umbruch 1900–1914. Verlag Das Beste GmbH.Stuttgart.1999.
211. Weltgeschichte-Daten Fakten Bilder. Georg Westermann Verlag; Braunschweig 1987.
212. Werner L., Der Alldeutsche Verband 1890-1918, B., 1935.
213. Winkler H. Der lange Weg nach Westen. Deutsche Geschichte 1806– 1933. München 2000.
214. Winzen P. Reichskanzler Bernhard Fürst von Bülow: Weltmachtstrategie ohne Fortune - Wegbereiter der großen Katastrophe. uster-Schmidt Verlag, Göttingen - Zürich 2003.
215. Winzen P. Biographische Einführung // Bulow B.v.Deutsche Politik. Bonn,1992.
216. Zolling P. Deutsche Geschichte von 1871 bis zur Gegenwart: Wie Deutschland wurde, was es ist.- München; Wien: Cart Hanser Verlag, 2005.
217. Brian R. Michell, European Historical Statistics 1750-1970, London 1975, 393f. und Historical Statistics of the United States: Colonial Times to 1970, Washington, D.C. 1975.



## ელექტრონული რესურსები:

<https://www.deutsche-biographie.de/sfz79011.htm>  
<https://quellen-sozialpolitik-kaiserreich.de/.../user.../QuellensammlungAbt-3Band3.pdf>  
<http://www.dissercat.com/content/germano-angliiskoe-morskoe-sopernichestvo-v-1900-1914-gg#ixzz5cn>  
<http://militera.lib.ru/memo/german/bethmann-hollweg-t01/index.html>  
<https://de.wikisource.org/.../Deutsches-Reichsgesetzblatt...>  
<https://www.reichstagsprotokolle.de/>  
<http://cheloveknauka.com/ekonomicheskaya-politika-imperskih-vlastey-germanii-v-1871-1878-gg-osnovnye-napravleniya-rezultaty#ixzz>  
<http://cheloveknauka.com/partiya-tsentr-v-germanii-70-h-godov-xix-veka-organizatsiya-ideologiya-politicheskaya-praktika#ixzz5>  
Bayerische Staatsbibliothek <http://www.Münchener-digitalisierungszentrum.de/>  
<http://staatsbibliothek-berlin.de/>  
<http://www.bpb.de/geschichte/deutsche-geschichte/kaiserreich/139653/aus-senpolitik-und-imperialismus>  
<https://www.geopolitica.ru/article/antropogeografiya>  
<https://quellen-sozialpolitik-kaiserreich.de/.../user.../QuellensammlungAbt-3Band3.pdf>  
<http://www.dissercat.com/content/germano-angliiskoe-morskoe-sopernichestvo-v-1900-1914->  
<https://archive.org/details/betrachtungenzum00bethuoft>  
<https://africa.academic.ru/.. Гельголандский договор 1890.>  
<https://www.historischeskolleg.de/.../Vortraege42/>  
[http://www.hrono.info/1914\\_voina.html](http://www.hrono.info/1914_voina.html)  
<https://www.db.com/company/de/media/Deutsche-Bank-Geschichte--Chronik-von-1870-bis-heute.>  
<https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/6ES4O6WADLGPKEGELUEWD7N3X34PIX6YY>  
<https://www.livelib.ru/book/1002718152-kratkaya-istoriya-germanii-dzhejms-hous>

Im vorliegenden Buch „**Deutsches Kaiserreich in den Jahren 1871–1914**“ wird ein Zeitabschnitt der Gründung des Zweiten Deutschen Reichs bis dem Ersten Weltkrieg behandelt.

**Das erste Kapitel** beschäftigt sich mit den wichtigsten Ereignissen des XIX. Jahrhunderts, die eine Bedeutung für die Gründung des einheitlichen deutschen Nationalstaates hatten. Ein besonderer Schwerpunkt liegt auf der preußischen politischen Krise in den 60er Jahren, sowie auf den starken sozialen und politischen Veränderungen der deutschen Gesellschaft, die nebst Otto von Bismarcks geführten erfolgreichen Kriegen Preußens (gegen Dänemark, Österreich, Frankreich) eine Basis für die Gründung des einheitlichen deutschen Nationalstaates bildeten (1871).

**Das zweite Kapitel** gibt einen Überblick über die von Otto von Bismarck geführten innenpolitischen Reformen, die neue Wirtschaftspolitik, den sogenannten „Kulturkampf“, die Aktivitäten der deutschen Parteien, die militärische und industrielle Entwicklung, soziale Reformen, Modernisierung des Bildungssystems, strategische Außenpolitik, besonders Kolonialpolitik, sowie die Strebung des Deutschen Reichs nach der Ausweitung seines Einflussbereiches, um den richtigen Platz unter anderen großen Kolonialmächten zu bekommen.

**Im dritten Kapitel** werden folgende Schwerpunkte geschildert: Weltpolitik des Reichs, seine Hegemoniepläne, Innenpolitik Wilhelm des Zweiten, Beginn der Konzentration der Banken und Betriebe, Gründung eines Monopolvereins, sowie eines monopolistischen Unternehmens, die Außenpolitik des Kaisers, den sogenannten „Zickzackkurs“.

**Im vierten Kapitel** geht es um die Entwicklung der Kolonialpolitik, Erweiterung der Expansionspolitik in verschiedenen Regionen, wie in Afrika, im Fernen und Mittleren Osten, in Zentralasien und auf dem Balkan. Hier sei noch einmal hervorgehoben, dass Reichsregierung eine

Reihe von Methoden effektiv anwendete, um das reiche wirtschaftliche Potenzial dieser Regionen auszuschöpfen, militärpolitische Basis zu bilden und ihre Positionen zu stärken.

**Das fünfte Kapitel** analysiert die schwierige internationale Situation vor dem Ersten Weltkrieg, sowie heftige Widerstände zwischen gegenseitigen militärpolitischen Blöcken, lokale Konflikte und Krisen, die ihrerseits die größten militärischen Konflikte beschleunigten. Besonders beachtenswert sind die Bosnische Krise und die Balkankriege. Vor dem Hintergrund dieser schwierigen internationalen Situation wird die Anstrengung des Deutschen Reichs gegen die weitreichenden Pläne der Welthegemonie unternommen und sein Interesse an komplizierten Konflikten und Krisen vor dem Krieg gezeigt. Die deutsche Diplomatie spielte beim Provozieren und Unternehmen der obengenannten Konflikte eine wichtige Rolle.

## Resume

The book „**The German Empire of 1871-1914**“ covers the period from the creation of the second empire of Germany to World War 2.

**The first chapter** represents those important events of the 19th century that contributed to a very progressive and important event, the creation of unified German state. A special accent is made on the political crisis in Prussia of 60s. The important changes in social and political life of the German society is discussed that together with successful wars against Denmark, Austria and France waged by Otto von Bismarck lead to the conclusion of the painful and lengthy process of the creation of unified national state of Germany in 1871.

**The second chapter** discusses Bismarck's efforts to make significant and purposeful changes in internal affairs, new economic policy, kulturkampf, the work of the political parties of Germany, the military and industrial development of Germany, social reforms, the modernization of education system, the purposeful foreign policy. A special emphasis is made on moving to the policy of imperial conquests, Germany's aspiration to widen the spheres of influence and establishing a place among the greatest colonial states.

**The third chapter** discusses taking of world politic course (Welt-politik) by the empire with accents of German hegemony, home politic of Wilhelm II, the beginning of industrial and bank concentrations, the development of monopolistic unions and accordingly the creation of monopoly capital, so called zigzag course of Kaiser foreign policy.

**The fourth chapter** discusses the evolution of the colonial policy, the expansion of Germany's political dominance in various parts of the world: Africa, the Far East, Central Asia, the Middle East and the Balkan countries, the various methods that the imperial regime used to exploit the wealthy economic resources of these regions, create military and political bases and strengthen its positions.

**The fifth chapter** analyzes the complicated international situation prior to World War II, tensions between opposing military-political alliances, local conflicts and crises that precipitated the largest military conflicts, especially Bosnia crisis and the Balkan wars. On the background of the complicated international situation, the German empire's effort to world dominance, its special interest in complicated pre-war conflicts and crises in the provocation and development of which the German diplomacy played an important role are shown.

გარეკანის პირველ გვერდზე გამოყენებულია გერმანიის იმპერიის ჰოჰენცოლერნთა დინასტიის გერბი – 1889 წ. (Hohenzollern Dynasty Wappen Deutsches Reich - Reichsadler 1889)

გარეკანის ბოლო გვერდზე – გერმანიის იმპერიის რუკა 1871-1918 წწ. (Deutsches Reich 1871-1918)

---

გამომცემლობა „მერიდიანი“,  
თბილისი, ალ. ყაზბეგის გამზ., №47

☎ 239-15-22

E-mail: meridiani777@gmail.com